

**MAGYAR TUDOMÁNYOS
MŰHELYEK SZLOVÁKIÁBAN**

**Comenius Egyetem
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék**
Gondova 2., 818 01 Bratislava
Dušík Anikó tanszékvezető
Tel.: 00421- 2- 593-39-484
E-mail: kmjl(at)fphil.uniba.sk

**Bél Mátyás Egyetem
Hungarisztika Tanszék**
Alabán Ferenc tanszékvezető
Tajovského 40.,
974 01 Banská Bystrica
Tel.: 00421-446-4145

Gramma Nyelvi Iroda
Bacsákova 240/13.
929 01 Dunajská Streda
Tel.: 00421-31-550 42 61
Fax: 00421-31-550 42 62
E-mail: gramma@real-net.sk
www.gramma.sk
Szabó Mihály Gizella irodavezető

**Mercurius Társadalomtudományi
Kutatócsoport**
Klariská 7., 811 03 Bratislava
Tel., fax: 00421-2-544 31 842
E-mail: mercurius@ba.sknet.sk
Vadkerty Katalin elnök
Gyurgyík László titkár

Katedra Társaság
Dom podnikateľov, Kukučínova 459.
929 01 Dunajská Streda
Tel., fax: 00421-31-552 90 28
E-mail: katedra@katedra.sk
Németh Margit elnök

Gömör-Kishonti Múzeumegyesület
Daxnerova 34., 979 01 Rim. Sobota
Tel.: 00421-47-562 66 82, 00421-47-
563 45 42
B. Kovács István elnök

Mátyusföldi Muzeológiai Társaság
925 26 Boldog 159.
Tel.: 00421-2-459 15 298
Danter Izabella ügyvivő

Ára: 80 Sk / 2,66 €

Új könyvek:

József Fazekas – Péter Hunčík (ed.): Maďari na Slovensku (1989–2004). So-
morja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2008. /Magyarok Szlovákiában, 6./

Petőcz, Kálmán (ed./szerk.): Slováci v Maďarsku. Magyarországi szlovákok.
Šamorín/Somorja, Fórum inštitút pre výskum menšín/Fórum Kisebbségkutató Intézet,
2008. /Disputationes Samarienses, 11./

**Ilyés Zoltán: Mezsgyevilágok. Etnikus interferenciák és nemzeti affinitások
térbeli mintázatai a Kárpát-medencében.** Budapest, Lucidus Kiadó, 2008. /Ki-
sebbségkutatás könyvek./

**Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar kö-
zösségek a 20. században.** Budapest, Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató
Intézet, 2008.

Vásárhelyi Mária: Az ártatlanság kora. Előjáték az 1989-es rendszerváltáshoz.
Pozsony, Kalligram, 2008.

Chmel, Rudolf: Egy érzelmes (közép-)európai. Pozsony, Kalligram, 2008.

Hushegyi Gábor: Németh. Pozsony, Kalligram, 2008.

Hushegyi Gábor–Sörös Zsolt: Transart communication. Pozsony, Kalligram, 2008.

Fukári Valéria: Felső-magyarországi főúri családok. Pozsony, Kalligram, 2008.

Földes György: Visszaemlékezések. Pozsony, Kalligram, 2008. /Csallóközi kis-
könyvtár./

A szerkesztőség címe:

Fórum Kisebbségkutató Intézet
P. O. Box 52., Parková 4., 931 01 Šamorín
Tel.: 00421-31-590 27 90
Fax: 00421-31-560 27 12
E-mail: fazekas@foruminst.sk; torok@foruminst.sk

Fórum Társadalomtudományi Szemle

A tartalomból:

Lelkes Gábor
Területi különbségek
Dél-Szlovákiában

Marián Gajdoš
Az ukrán nemzetiségi
oktatás kialakulása
Szlovákiában

Kozmács István
Kisebbségi nyelvhasználat

Gaucsík István
A szlovákiai magyar
szövetkezeti mozgalom

Stanislav Konečný
A ruszin és az ukrán
kisebbség a második
világháború után

Háhn Judit
A magyarországi
németiség 1945-ben

Traser Julianna Sára
Bevándorláspolitiká
és az EU

Dokumentumok
A prágai tavasz
dokumentumaiból

Könyvek

2008

3

**FÓRUM KISEBBSÉGGUTATÓ
INTÉZET**

P. O. Box 52.
Parková 4., 931 01 Šamorín
Tel.: 00421-31-590 27 90
Fax: 00421-31-560 27 12
E-mail: forum@foruminst.sk
Tóth Károly igazgató

**A Fórum Kisebbségkutató Intézet
Könyvtára – Bibliotheca Hungarica**
P. O. Box 52.
Parková 4., 931 01 Šamorín
Tel.: 00421-31-590 27 97
Fax: 00421-31-560 27 12
E-mail: bibliotheca@foruminst.sk
Végh László igazgató

**A Fórum Kisebbségkutató Intézet
Etnológiai Központja – Komárom**
P. O. Box 154., Župná 16.
945 01 Komárno 1
Tel.: 00421-35-773 28 54
E-mail: etnologia@foruminst.sk
Liszka József igazgató

**MAGYAR TUDOMÁNYOS
MŰHELYEK SZLOVÁKIÁBAN**

Selye János Egyetem
Roľníckej školy 1519.,
945 01 Komárno
Albert Sándor rektor
Tel.: 00421-35-773-3073
E-mail: sje@selyeuni.sk

**Konstantin Egyetem
Közép-európai Tanulmányok Kara**
Dražovská cesta 4., 949 74 Nitra
Komzsik Attila dékán
Tel.: 00421-37-6408 853
E-mail: dfss@ukf.sk

A folyóirat megrendelhető és előfizet-
hető az alábbi címen:
Lilium Aurum, Dom podnikateľov, Kuku-
čínova ul. 459., 929 01 Dunajská Stre-
da. Tel., fax: 00421-31-552 90 28
E-mail: lilium@liliumaurum.sk

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

X. évfolyam

Főszerkesztő
FAZEKAS JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke
ÖLLÖS LÁSZLÓ

Felelős szerkesztő
TÖRÖK TAMÁS

Szerkesztőbizottság
Csanda Gábor, Gyurgyík László, Hunčík Péter, Hushegyi Gábor, Kiss József,
Lampl Zsuzsanna, Lanstyák István, Liszka József, Mészáros András,
Simon Attila, Szarka László, Tóth Károly, Végh László

Tartalom

Tanulmányok

LELKES GÁBOR	
Területi különbségek a dél-szlovákiai vállalkozói térben	3
MARIÁN GAJDOŠ	
Az ukrán nemzetiségi oktatás kialakulása és problémái Szlovákiában	19
KOZMÁCS ISTVÁN	
Kisebbségi nyelvhasználat – anyaország nélkül	41
GAUCSÍK ISTVÁN	
A szlovákiai magyar szövetkezeti mozgalom a hálózatépítés és a központszervezés tükrében (1918–1938)	71
STANISLAV KONEČNÝ	
A ruszin és az ukrán kisebbség fejlődésének kulturális vonatkozásai Szlovákiában a második világháború utáni évtizedben	93
HÁHN JUDIT	
Sztereotípiák és előítéletek nyomában: a magyarországi németiség 1945-ben	113
TRASER JULIANNA SÁRA	
Bevándorláspolitikai és az EU	123

Dokumentumok

- A prágai tavasz. Válogatás a prágai tavasz és a normalizáció első éveinek szlovákiai magyar vonatkozású dokumentumaiból
(Összeállította Popély Árpád)131

Könyvek

- Lesznyák Ágnes: Communication in English as an International
Lingua Franca (Kovács Emőke)159

S FINANČNOU PODPOROU MINISTERSTVA KULTÚRY SLOVENSKEJ REPUBLIKY

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, P. O. Box 52., Parková 4., 931 01 Šamorín. E-mail: fazekas@foruminst.sk, torok@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. Felelős kiadó: Tóth Károly igazgató • Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár • Nyomta: EXPRES-PRINT s. r. o., Partizánske • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma támogatásával • Példányszám: 700 • Ára: 80 Sk / 2,66 € • Reg. szám: MK SR 2063/99 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk> • Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, P. O. Box 52., Parková 4., 931 01 Šamorín. E-mail: fazekas@foruminst.sk, torok@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. Zodpovedný: Károly Tóth riaditeľ • Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography s. r. o., Nové Zámky • Tlač: EXPRES-PRINT, s. r. o., Partizánske • S finančným príspevkom MK SR • Náklad: 700 • Cena: 80 Sk / 2,66 € • Reg. číslo: MK SR 2063/99 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk>

LELKES GÁBOR Területi különbségek a dél-szlovákiai vállalkozói térben

GÁBOR LELKES

TERRITORIAL DIFFERENCES IN THE ENTREPRENEURIAL RANGE OF SOUTHERN SLOVAKIA

316.4(437.6)

330.35(437.6)

323.1(=511.141)(437.6)

Southern Slovakia. Economy. Enterprises. Foreign Capital. Regions.

Bevezetés

Az alábbi tanulmány célja, hogy bemutassa a vállalkozói aktivitás szerkezeti sajátosságának három elemét – a jogi személyiségű gazdasági szervezeteket, az egyéni vállalkozásokat és a külföldi tőkebefektetéseket – Dél-Szlovákiára vonatkozólag, valamint felhívja a figyelmet a vállalkozói aktivitásokban tapasztalható jelentős regionális különbségekre országos, illetve dél-szlovákiai viszonylatban.

A dél-szlovákiai folyamatok területi behatárolásánál a legtöbb esetben Pozsony és Kassa statisztikai mutatóit nem említjük, ugyanis ezen két város társadalmi és gazdasági mutatói jelentősen torzítanak a szlovák–magyar határ mentén található, számottevő magyar kisebbséggel rendelkező 16 járás alkotta kompakt tér innovációs potenciálját (melyen belül az ott élő 1,5 milliós népesség egyharmada magyar nemzetiségű).

1. ábra. A számottevő magyar kisebbséggel rendelkező 16 dél-szlovákiai járás

Megjegyzés: SC – Szenci járás, GA – Galántai járás, DS – Dunaszerdahelyi járás, SA – Vágsellyei járás, NR – Nyitrai járás, NZ – Érsekújvári járás, KN – Komáromi járás, LV – Lévai járás, VK – Nagykürtösi járás, LC – Losonci járás, RS – Rimaszombati járás, RA – Nagyrőcei járás, RV – Rozsnyói járás, KO – Kassa-vidéki járás, TV – Tóketerebesi járás, MI – Nagymihályi járás.

Forrás: Saját szerkesztés

Gazdasági megújulás – vállalkozói aktivitás

Az innováció meghatározására számtalan megközelítés létezik, a legrövidebb meghatározásként a következőt tekinthetjük: az innováció megújulás a vállalkozásban, a régió társadalmi és gazdasági fejlődésének irányvonalában. A vállalkozói környezet szerkezetét mutatóinak (vállalkozássűrűség, vállalkozási formák, vállalkozási terület stb.) alakulása a gazdasági megújulás és versenyképesség egyik legmarkánsabb mutatója. Ezen környezeti sajátosságok vizsgálata kiváló terepet jelent annak meghatározására, hogy a megváltozott társadalmi és gazdasági rendszerben mennyire voltak életképesek az egyes régiók, milyen fejlődési pályákon indultak el (Korec 2005).

Szlovákiában az elmúlt fél évtized alatt a vállalkozói szféra robbanásszerű növekedésen ment keresztül, a vállalkozói környezet indexe 2001-től napjainkig folyamatos javulást mutat, azonban a régiók szintjén hatalmas eltérések vannak (Lelkes 2004). A jogi személyiségű gazdasági szervezetek számának növekedése a déli régióban az országos trendtől alacsonyabb dinamikát mutat, bár az uniós csatlakozás eredményeképpen megnyíló piaci tereknek köszönhetően mérsékelt javulás figyelhető meg (a legszembetűnőbb pozitív irányú változás a korlátolt felelősségű társaságok rendkívül gyors növekedése – a kereskedelmi társaságok további formái továbbra sem nagyon elterjedtek). A vállalkozások számának hirtelen növekedése az uniós csatlakozást megelőzően még erőteljes urbánus jelleget mutatott, az elmúlt három évben azonban a falvakban bejegyzett cégek részaránya jelentősen megnőtt (elsősorban a nagyobb városok és ipari centrumok tágabb rurális körzetében lett erőteljesebb a vállalkozói aktivitás).

A jogi személyiségű gazdasági szervezetek

A 2004–2007-es időszakban a dél-szlovákiai jogi személyiségű gazdasági szervezetek számában tapasztalható erőteljes növekedésben nem elhanyagolható szereplőként jelennek meg a magyarországi cégalapítók. Az alacsony cégalapítási költségek¹, valamint az egyszerűbb ügyintézés és a kedvezőbb adórendszer² miatt Szlovákiában alapítanak céget, leányvállalatot vagy ide helyezik át székhelyüket.³ A magyar állampolgárok általában korlátolt felelősségű társaságokat alapítanak, s döntően Pozsonyban, Kassán, Komáromban, Dunaszerdahelyen és Párkányban telepednek le.

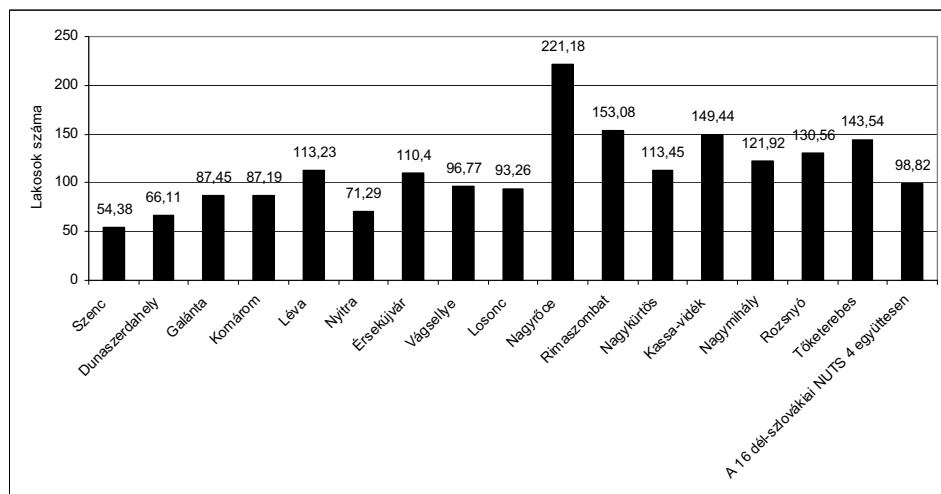
1. táblázat. A „nyerő” egykulcsos személyi jövedelemadó bevezetésével kapcsolatos változások 2004-től

Év	Adókulcsok	Adóalapból leírható nem adóköteles bevétel	Gyermekek utáni kedvezmények	Adóköteles jövedelemmel nem rendelkező, illetve alacsony jövedelmű házastárs utáni kedvezmények
2003	10%, 20%, 28%, 35%, 38%	38 760 Sk	16 800 Sk, amely az adóalapot csökkenti	12 000 Sk
2004	19%	80 832 Sk	4 800 Sk adóbónusz – az adóból leszármazható összeg	80 832 Sk

Forrás: Szlovák Köztársaság Pénzügyminisztériuma, 2007

2005. december 31-én a tárgyalt 16 dél-szlovákiai járásban összesen 14 975 vállalat volt (az ország vállalatainak 17,9%-a), amelyek közül 14 765 volt magánvállalat (az ország magánvállalatainak 17,8%-a). A vállalkozói sűrűséget számottevően befolyásolja a térségek településszerkezete, gazdasági fejlettsége, infrastrukturális ellátottsága, képzettségi, jövedelmi, foglalkoztatási és demográfiai viszonyai. A régió lakosságának lélekszámához viszonyítva a 16 dél-szlovákiai járás lényegesen gyengébb teljesítményt mutat az országos átlagtól: a régió 98,8 lakosára jut egy vállalat (országos viszonylatban 64,4 lakosra jut egy vállalat), míg 100,2 lakosára jut egy magánvállalat (országos viszonylatban 65 lakosra jut egy magánvállalat). A régió belüli a vállalkozások fajlagos sűrűsége a nyugati járásokban a legmagasabb: a fejlett főváros ösztönzőleg hat a környező – tágabban értelmezett – rurális térségek vállalkozói aktivitására: a Szeni járásban 54,1 lakosra jut egy vállalat, míg ez az érték Dunaszerdahelyen 66,1 fő. A legkedvezőtlenebb fajlagos sűrűséget a Lévai járástól keletre fekvő járások mutatják, a legrosszabb helyzetben a Rimaszombati és a Nagyrőcei járás van. Minél nagyobb komparatív hátránnyal, fejlettségi deficittel küzd egy-egy kistérség, annál inkább csökken a vállalkozói aktivitás, s maradnak el a vállalatok.

2. ábra. Az egy vállalatra eső lakosok száma a dél-szlovákiai NUTS 4 szinteken

Forrás: Saját szerkesztés a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala 2005. december 31-re vonatkozó adatai alapján

A magánvállalatokon belül a külföldi és a nemzetközi tulajdonú vállalatok részese-
dése az alábbi volt: a 14 765 magánvállalatból 1373 volt külföldi tulajdonban
(9,3%), míg 1053 volt nemzetközi tulajdonban (7,1%). Az arányszámok ezen muta-
tó esetében országos viszonylatban lényegesen eltérnek: az adott időpontban a
szlovákiai magánvállalatok 10,7%-a volt külföldi és 7,8%-a volt nemzetközi tulajdon-
ban. A régió belüli az egyes járások részesedése a vállalatokat és a magánvállala-
tokat illetően nagyon magas eltéréseket mutat. A régióban a legmagasabb részese-
dést a Nyitrai járás mondhatja a magáénak, ami a járási székhely jelentős közigaz-
gatási szerepkörével és gazdasági pozícióival magyarázható. A Nyitrai járást követő-
en a Dunaszerdahelyi járás rendelkezik a legerősebb vállalati bázissal (a legtöbb
vállalattal, a legerősebb vállalatszerkezeti mutatókkal), a tárgyalt tér vállalatai-
nak 11,35%-a található az említett járásban.

2. táblázat. A vállalatok számának és szerkezetének alakulása 2001–2005 között

NUTS 4	Év	Vállalatok összesen	Ebből		NUTS 4	Év	Vállalatok összesen	Ebből			
			Magánszektor	Ebből				Magánszektor	Ebből		
				külföldi					nemzetközi	külföldi	nemzetközi
Szenc	2001	4 434	4 059	87	288	Losonc	2001	3 421	2 996	146	279
	2002	4 128	3 749	93	286		2002	3 257	2 825	151	281
	2003	4 533	4 212	94	227		2003	3 475	3 097	155	223
	2004	5 004	4 714	92	198		2004	3 648	3 274	158	216
	2005	5 091	4 815	92	184		2005	3 694	3 335	159	200
Dunaszer- dahely	2001	8 116	7 096	253	767	Nagyőrce	2001	1 361	1 198	81	82
	2002	8 194	7 188	255	751		2002	1 323	1 174	73	76
	2003	8 783	7 837	266	680		2003	1 458	1 329	75	54
	2004	9 582	8 641	271	670		2004	1 512	1 382	81	49
	2005	9 879	9 026	246	607		2005	1 590	1 473	71	46
Galánta	2001	6 195	5 704	140	351	Rima- szombat	2001	3 463	2 685	156	622
	2002	6 204	5 744	129	331		2002	3 361	2 573	161	627
	2003	6 706	6 279	134	293		2003	3 472	2 892	166	414
	2004	7 204	6 780	138	286		2004	3 706	3 132	165	409
	2005	7 519	7 105	144	270		2005	3 766	3 219	160	387
Komárom	2001	6 338	5 488	261	589	Nagykürtös	2001	1 672	1 413	76	183
	2002	6 036	5 198	246	592		2002	1 667	1 397	71	199
	2003	6 531	5 719	251	561		2003	1 887	1 608	75	204
	2004	6 862	6 059	270	533		2004	2 140	1 868	74	198
	2005	6 964	6 235	248	481		2005	2 281	2 050	65	166
Léva	2001	6 073	5 171	302	600	Kassa- vidék	2001	3 577	3 242	136	199
	2002	5 921	5 041	280	600		2002	3 496	3 157	141	198
	2003	6 510	5 687	288	535		2003	4 044	3 711	145	188
	2004	6 955	6 151	311	493		2004	4 396	4 061	149	186
	2005	7 231	6 472	310	449		2005	4 473	4 166	126	181
Nyitra	2001	10	9 781	342	310	Nagy- ihály	2001	4 142	3 569	256	317
	2002	9 922	9 260	349	313		2002	4 131	3 559	261	311
	2003	11	10 369	369	298		2003	4 426	3 869	277	280
	2004	11	11 172	386	304		2004	4 557	3 994	294	269
	2005	12	11 524	378	297		2005	4 482	3 958	258	266
Érsekújvár	2001	7 511	6 586	338	587	Rozsnyó	2001	2 382	2 160	140	82
	2002	7 239	6 334	323	582		2002	2 413	2 177	140	96
	2003	7 915	7 097	330	488		2003	2 675	2 419	142	114
	2004	8 477	7 673	341	463		2004	2 823	2 559	144	120
	2005	8 557	7 808	314	435		2005	2 917	2 665	124	128
Vágsellye	2001	3 111	2 815	89	207	Tökete- rebes	2001	3 479	2 815	183	481
	2002	2 928	2 635	83	210		2002	3 437	2 783	188	466
	2003	3 212	2 906	90	216		2003	3 668	3 064	192	412
	2004	3 498	3 192	97	209		2004	3 901	3 303	200	398
	2005	3 586	3 294	94	198		2005	3 913	3 397	145	371

Megjegyzés: A számadatok a december 31-i állapotokra vonatkoznak.

Forrás: Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala, 2007.

3. táblázat. A vállalatok számának és szerkezetének területi megoszlása 2005-ben (%)

NUTS 4	Vállalatok	Magánvállalatok	Ebből	
			külföldi	nemzetközi
Szenc	6,36	6,42	7,94	7,60
Dunaszerdahely	11,35	11,39	12,67	13,58
Galánta	7,22	7,25	7,72	6,55
Komárom	8,31	8,30	13,40	10,16
Léva	7,08	7,05	6,92	7,12
Nyitra	15,32	15,39	18,57	13,11
Érsekújvár	9,05	9,04	10,92	9,40
Vágsellye	3,73	3,73	2,99	3,32
Losonc	5,22	5,19	2,84	4,84
Nagyőrce	1,24	1,16	0,44	0,85
Rimaszombat	3,63	3,60	1,53	2,66
Nagykürtös	2,75	2,70	2,33	2,66
Kassa környék	4,78	4,80	2,62	4,84
Nagy Mihály	5,98	6,00	3,86	5,13
Rozsnyó	3,17	3,12	2,91	2,75
Töketeres	4,83	4,86	2,33	5,41

Forrás: Saját számítások a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala 2005. december 31-re vonatkozó adatai alapján.

4. táblázat. A vállalatok számának alakulása az alkalmazottak számának függvényében 2001–2005 között

NUTS 4	Év	Vállalatok megoszlása az alkalmazottak száma alapján				NUTS 4	Év	Vállalatok megoszlása az alkalmazottak száma alapján			
		0–19*	20–49	50–249	250–			0–19*	20–49	50–249	250–
Szenc	2001	615	41	23	1	Losonc	2001	563	31	27	10
	2002	529	32	24	2		2002	457	33	28	8
	2003	615	35	22	2		2003	508	29	26	8
	2004	731	39	30	3		2004	612	34	29	9
	2005	878	46	27	2		2005	709	38	23	11
Dunaszerdahely	2001	977	59	59	10	Nagyőrce	2001	165	7	10	3
	2002	1 097	58	60	8		2002	125	9	8	3
	2003	1 162	48	65	8		2003	123	10	6	2
	2004	1 366	53	67	9		2004	153	9	10	2
	2005	1 566	48	78	8		2005	164	9	10	2
Galánta	2001	631	41	36	1	Rima-szombat	2001	425	29	27	5
	2002	705	38	37	1		2002	341	22	30	4
	2003	727	41	38	2		2003	362	20	29	4
	2004	838	54	40	4		2004	430	25	27	5
	2005	987	50	40	4		2005	488	24	28	3
Komárom	2001	798	51	50	7	Nagykürtös	2001	282	20	21	4
	2002	800	49	55	6		2002	229	21	17	4
	2003	847	48	50	7		2003	254	14	17	3
	2004	961	64	52	8		2004	292	25	19	2
	2005	1 119	61	58	7		2005	371	17	23	1
Léva	2001	729	43	62	8	Kassa-vidék	2001	551	20	34	5
	2002	708	41	58	6		2002	447	21	32	4
	2003	740	47	54	7		2003	478	24	27	3
	2004	851	53	60	6		2004	547	38	30	4
	2005	946	56	53	5		2005	651	38	24	3
Nyitra	2001	1 440	94	105	23	Nagyim-hely	2001	643	36	47	11
	2002	1 448	92	104	25		2002	585	38	47	10
	2003	1 532	114	103	25		2003	616	38	42	10
	2004	1 819	120	115	21		2004	709	46	53	7
	2005	2 050	112	109	23		2005	790	55	44	6
Érsekújvár	2001	840	57	62	9	Rozsnyó	2001	371	21	18	5
	2002	805	59	59	8		2002	338	24	14	4
	2003	871	58	60	8		2003	357	21	14	5
	2004	1 044	72	70	8		2004	399	25	16	6
	2005	1 212	66	69	8		2005	431	20	18	5
Vágsellye	2001	347	13	19	7	Tökre-rebes	2001	552	23	28	1
	2002	321	18	17	6		2002	517	19	23	3
	2003	380	19	16	7		2003	528	23	24	4
	2004	468	16	20	5		2004	583	33	25	6
	2005	516	19	17	6		2005	669	27	23	4

Megjegyzés: *Ebbe a kategóriába soroltuk azokat a vállalatokat, ahol az alkalmazottak száma nem lett megállapítva

Forrás: Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala, 2007

5. táblázat: A vállalatok és az alkalmazottak számának területi megoszlása 2005-ben (%)

NUTS 4	0–19*	20–49	50–249	250–
Szenc	6,48	6,71	4,19	2,04
Dunaszerdahely	11,56	7,00	12,11	8,16
Galánta	7,29	7,29	6,21	4,08
Komárom	8,26	8,89	9,01	7,14
Léva	6,98	8,16	8,23	5,10
Nyitra	15,13	16,33	16,93	23,47
Érsekújvár	8,95	9,62	10,71	8,16
Vágsellye	3,81	2,77	2,64	6,12
Losonc	5,23	5,54	3,57	11,22
Nagyőrce	1,21	1,31	1,55	2,04
Rimaszombat	3,60	3,50	4,35	3,06
Nagykürtös	2,74	2,48	3,57	1,02
Kassa-vidék	4,81	5,54	3,73	3,06
Nagyimihály	5,83	8,02	6,83	6,12
Rozsnyó	3,18	2,92	2,80	5,10
Tóketerebes	4,94	3,94	3,57	4,08

Forrás: Saját számítások a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala 2005. december 31-re vonatkozó adatai alapján

Az alkalmazottak számát illetően a 0–19 főt foglalkoztató vállalatok száma a legmagasabb, számuk 2005-ben 13 547 volt, ami az országban található ezen kategóriájú vállalatok 16,2%-os tömörülését jelentette a régióban (az elmúlt fél évtizedben erősödött a régió ezen pozíciója). A régión belül a legmagasabb vállalati aktivitást a 0–19 alkalmazottat foglalkoztató vállalatok közt szintén a Nyitrai járás mondhatja a magáénak, amit a Dunaszerdahelyi járás követ. A 20–49 alkalmazottat foglalkoztató vállalatok száma 686, az 50–249 alkalmazottat foglalkoztató vállalatok száma 644, míg a legalább 250 alkalmazottat foglalkoztató vállalatok száma 98 volt. A nagyvállalatok kimagasló területi koncentrációt mutatnak, a legalább 250 alkalmazottat foglalkoztató vállalatok közel egynegyede a Nyitrai járásban összpontosul, ami a járási székhely domináns gazdasági erejének a bizonyítéka.

Az egyéni vállalkozások

Egy térség gazdasági életében, a versenyképesség alakulásában nagyon fontos szereppel bírnak az egyéni vállalkozások. Egyéni vállalkozás alatt a természetes személyek által üzletszerűen, ellenérték fejében, nyerség- és vagyonszerzés céljából, saját kockázatra, rendszeresen folytatott termelő vagy szolgáltató tevékenység értendő. Azt, hogy az egyéni vállalkozók mennyire jelentős helyet foglalnak el az ország gazdasági életében, mi sem bizonyítja jobban, mint az évről évre növekvő számuk az elmúlt fél évtizedben.⁴

Az egyéni vállalkozások számát tekintve a régió pozíciói országos viszonylatban erősebbek, mint a vállalatok esetében. 2005. december 31-én a 16 dél-szlovákiai járásban 88 142 regisztrált egyéni vállalkozás volt, ami a Szlovákiában bejegyzett egyéni vállalkozások 24%-ának felelt meg (a részesedés mértéke növekvő tendenciát mutat). A legtöbb egyéni vállalkozást hagyományosan a Nyitrai járásban regisztrálták, amit a Dunaszerdahelyi és az Érsekújvári járás követ. A legkevesebb egyéni vállalkozás a gazdaságilag elmaradott gömöri és nógrádi régióban található (annak ellenére, hogy ezen térségekben magas a kényszervállalkozások száma).

6. táblázat. Az egyéni vállalkozások számának és szerkezetének alakulása 2001–2005 között

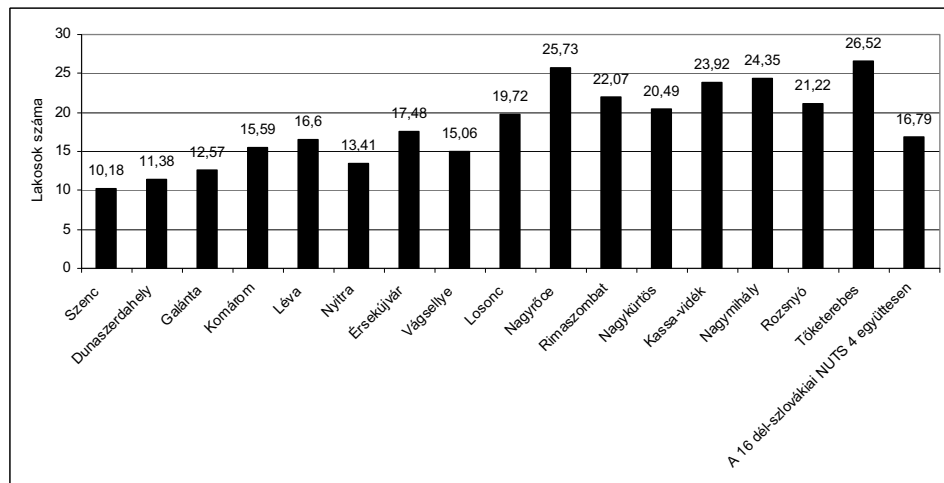
NUTS 4	Év	Egyéni vállalkozások	Ebből			NUTS 4	Év	Egyéni vállalkozások	Ebből		
			iparlevéllel rendelkező vállalkozók	szabadfoglalkozású vállalkozók	magángazdák				iparlevéllel rendelkező vállalkozók	szabadfoglalkozású vállalkozók	magángazdák
Szenc	2001	4	4 059	87	288	Losonc	2001	3 421	2 996	146	279
	2002	4	3 749	93	286		2002	3 257	2 825	151	281
	2003	4	4 212	94	227		2003	3 475	3 097	155	223
	2004	5	4 714	92	198		2004	3 648	3 274	158	216
	2005	5	4 815	92	184		2005	3 694	3 335	159	200
Dunaszerdahely	2001	8	7 096	253	767	Nagyőrce	2001	1 361	1 198	81	82
	2002	8	7 188	255	751		2002	1 323	1 174	73	76
	2003	8	7 837	266	680		2003	1 458	1 329	75	54
	2004	9	8 641	271	670		2004	1 512	1 382	81	49
	2005	9	9 026	246	607		2005	1 590	1 473	71	46
Galánta	2001	6	5 704	140	351	Rimaszombat	2001	3 463	2 685	156	622
	2002	6	5 744	129	331		2002	3 361	2 573	161	627
	2003	6	6 279	134	293		2003	3 472	2 892	166	414
	2004	7	6 780	138	286		2004	3 706	3 132	165	409
	2005	7	7 105	144	270		2005	3 766	3 219	160	387
Komárom	2001	6	5 488	261	589	Nagykürtös	2001	1 672	1 413	76	183
	2002	6	5 198	246	592		2002	1 667	1 397	71	199
	2003	6	5 719	251	561		2003	1 887	1 608	75	204
	2004	6	6 059	270	533		2004	2 140	1 868	74	198
	2005	6	6 235	248	481		2005	2 281	2 050	65	166
Léva	2001	6	5 171	302	600	Kassa-vidék	2001	3 577	3 242	136	199
	2002	5	5 041	280	600		2002	3 496	3 157	141	198
	2003	6	5 687	288	535		2003	4 044	3 711	145	188
	2004	6	6 151	311	493		2004	4 396	4 061	149	186
	2005	7	6 472	310	449		2005	4 473	4 166	126	181
Nyitra	2001	10	9 781	342	310	Nagyimre-hely	2001	4 142	3 569	256	317
	2002	9	9 260	349	313		2002	4 131	3 559	261	311
	2003	11	10 369	369	298		2003	4 426	3 869	277	280
	2004	11	11 172	386	304		2004	4 557	3 994	294	269
	2005	12	11 524	378	297		2005	4 482	3 958	258	266
Érsekújvár	2001	7	6 586	338	587	Rozányó	2001	2 382	2 160	140	82
	2002	7	6 334	323	582		2002	2 413	2 177	140	96
	2003	7	7 097	330	488		2003	2 675	2 419	142	114
	2004	8	7 673	341	463		2004	2 823	2 559	144	120
	2005	8	7 808	314	435		2005	2 917	2 665	124	128
Vágsegy	2001	3	2 815	89	207	Tótkesréb	2001	3 479	2 815	183	481
	2002	2	2 635	83	210		2002	3 437	2 783	188	466
	2003	3	2 906	90	216		2003	3 668	3 064	192	412
	2004	3	3 192	97	209		2004	3 901	3 303	200	398
	2005	3	3 294	94	198		2005	3 913	3 397	145	371

Megjegyzés: A számadatok a december 31-i állapotokat tükrözik.

Forrás: Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala, 2007

Az egyéni vállalkozások sűrűségének regionális megoszlásában a vállalatok sűrűségénél már tapasztalt nyugat-kelet lejtő ismételtelen jelentkezik. A régió lakosságának lélekszámához viszonyítva a vizsgált 16 dél-szlovákiai járás ez esetben azonban már nem mutat annyira gyenge teljesítményt az országos átlaggal szemben, mint a vállalatok esetében. A tárgyalt térben a régió 16,8 lakosára jut egy egyéni vállalkozás (országos viszonylatban 14,7 lakosra jut egy egyéni vállalkozás). A régióon belül az egyéni vállalkozások fajlagos sűrűsége a fővárossal szomszédos járásokban a legkedvezőbb, míg a fejlődési pontoktól távol eső járások mutatják a legalacsonyabb vállalkozói aktivitást (Tótkesréb és Nagyrőcei járás).

3. ábra. Az egyéni vállalkozásra eső lakosok száma a dél-szlovákiai NUTS 4 szinteken

Forrás: Saját szerkesztés a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala 2005. december 31-re vonatkozó adatai alapján

7. táblázat Az egyéni vállalkozások területi megoszlása és szerkezete 2005-ben (%)

NUTS 4	Egyéni vállalkozások	Ebből		
		Iparlevéllel rendelkező vállalkozók	Szabadfoglalkozású vállalkozók	Magángazdák
Szenc	5,78	5,98	3,14	3,94
Dunaszerdahely	11,21	11,21	8,38	13,01
Galánta	8,53	8,82	4,91	5,79
Komárom	7,90	7,74	8,45	10,31
Léva	8,20	8,04	10,57	9,62
Nyitra	13,84	14,31	12,88	6,37
Érsekújvár	9,71	9,69	10,70	9,32
Vágsellye	4,07	4,09	3,20	4,24
Losonc	4,19	4,14	5,42	4,29
Nagyrőce	1,80	1,83	2,42	0,99
Rimaszombat	4,27	4,00	5,45	8,29
Nagykürtös	2,59	2,55	2,22	3,56
Kassa-vidék	5,07	5,17	4,29	3,88
Nagymihály	5,08	4,91	8,79	5,70
Rozsnyó	3,31	3,31	4,23	2,74
Tótkerebes	4,44	4,22	4,94	7,95

Forrás: Saját számítások a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala 2005. december 31-re vonatkozó adatai alapján

Az egyéni vállalkozások többsége iparlevél alapján működött, az iparlevéllel rendelkező vállalkozók alkották az egyéni vállalkozások 91,4%-át (ezen mutató országos értéke 93,9%). A szabadfoglalkozású vállalkozók száma 2934 volt, amely 3,3%-os részesedést jelentett a régió egyéni vállalkozásainak körében (az országos átlag 3,5%).

Mint ahogy azt már korábban említettük, a magyar kisebbség által lakott régió kedvező agráradottságokkal rendelkezik, amit alátámaszt az agrárszférában aktív

egyéni vállalkozások magas részaránya is: a vizsgált régióban az egyéni vállalkozások 5,3%-a magángazdaként tevékenykedik (számszerint 4666, ami az országban tevékeny magángazdák 49,3%-a). Országos viszonylatban a magángazdák részaránya 2,6%.

A régió gazdasága a talpra állás jeleit mutatja, amit alátámasztani látszanak azon jelek, hogy a gyors fejlődést meghatározó, magas technológiai színvonalat képviselő, de alacsony hozzáadott értéket előállító, alapvetően összeszerelő jellegű tömegtermelés mellett a régió iránt érdeklődést tanúsítanak a tudásintenzív és a magasabb hozzáadott értéket igénylő beruházások is. Számos jel utal arra, hogy a gazdasági szerkezetváltás második, innováció vezérelte szakasza egyértelműen beindult, de átütő erőt elsősorban az adhat neki, ha a szerkezeti modernizációban meghatározó szerepet játszó nemzetközi nagyvállalatok mellett a kis és közepes méretű hazai vállalkozások is nagyobb arányban lesznek képesek új, versenyképes termékeket, innovatív eljárásokat létrehozni és piacra vinni.

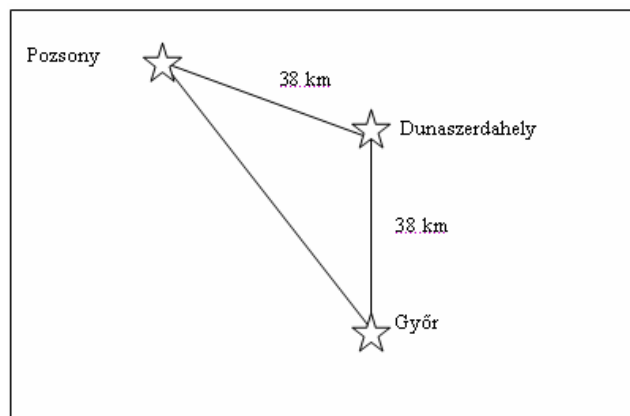
Ez utóbbi folyamatban, a kis és közepes méretű hazai vállalkozások megújulásában fontos szerep hárul majd az innováció diffúzióját elősegítő ügynökségekre, tanácsadói irodákra az elkövetkező években, amelyek nélkülözhetetlen elemei lesznek az innovációs tevékenységek előmozdításának, a regionális innovációt ösztönző, segítő, innovációbarát környezet kialakításának (az innovációk segíthetnek a költségek csökkentésében, a hozzáadott értékek növelésében, új termékek és piacok kialakításában, partnerségek építésében stb.).

Mintaértékű régió

Az előző fejezetekben tárgyalt vállalkozási aktivitási mutatókból jól látható, hogy a vállalkozási környezeti feltételek regionális szinten hatalmas eltéréseket mutatnak. A vállalkozási környezeti feltételek területi megoszlásának első komplex értékelését – a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatalának adataiból és a vállalkozások körében végzett kérdőíves felmérésből – országos viszonylatban a Szlovák Vállalkozók Szövetsége végezte el 2005-ben. A szervezet az ország 79 járásának szintjén vizsgálta a regionális vállalkozási környezeti indexet, amelynek értéke négy alindex értékéből áll össze: gazdasági aktivitás, infrastruktúra, humán erőforrás és közigazgatás. A referenciaértéket 100 pontban határozták meg (ennyit pontot kap az átlagos statisztikai értéket felmutató régió).

A Szlovák Vállalkozók Szövetsége által végzett kutatás eredményei alátámasztották az országban tapasztalható hatalmas regionális szakadékot az innovációs képességet illetően az ország nyugati és keleti régiói közt. A kutatás kimutatta, hogy a szlovák-magyar határmenté járásai közt a legjobb vállalkozási környezetet a Dunaszerdahelyi járás biztosítja: a több mint 83%-ban magyar nemzetiségű lakosság által lakott járás az előkelő 13. helyet foglalja el az ország 79 járása között. A Dunaszerdahelyi járás sikerességét növeli, hogy megelőzte az ország számos „nagy pályásnak” minősített régióját, például Kassát és Besztercebányát.

4. ábra. A Pozsony–Győr–Dunaszerdahely növekedési kisháromszög

Forrás: Saját szerkesztés

A fentiekből következik, hogy az egykor agrárjellegű Dunaszerdahelyi járás mintatékű megújuláson ment keresztül az elmúlt másfél évtizedben. Az 1980-as években mezőgazdasági arculatú járás napjainkra ipari, kereskedelmi, logisztikai és idegenforgalmi jelleget mutat, aktív részévé vált a Bécs–Pozsony–Győr növekedési háromszögnek, sőt napjainkra kialakult az előző háromszögön belül a Pozsony–Dunaszerdahely–Győr növekedési kisháromszög.

A Dunaszerdahelyi járás jelentős arculatváltásában meghatározó szerepe Dunaszerdahely városának volt, ugyanis a járási székhely a kommunizmus 1989-ben bekövetkezett bukását követően kiválóan használta ki fejlődési potenciálját. Elmondható, hogy a város Dél-Szlovákia egyik legvonzóbb társadalmi és gazdasági központjává vált. A város és régiójának gazdasági erejét és vállalkozói környezetét bizonyítja, hogy Dunaszerdahelyen nyílt meg 2007 októberében az első dél-szlovákiai „pláza”, szórakoztató- és üzletközpont az EuroMAX társaság beruházásának köszönhetően, ahol 10 000 négyzetméteren közel 100 üzlet, kávéház és étterem várja a nagyközönséget.

Dunaszerdahely társadalmi és gazdasági megújulását a város arculatának megújulása kísérte. A városrehabilitációs és városfejlesztési program irányvonalát a városi önkormányzat által felkért világhírű Makovecz Imre magyarországi építész tervezte meg organikus építészeti stílusban, amely számtalan látványos elemet hozott a város építészetébe.

8. táblázat. A vállalkozási környezeti feltételek területi megoszlása az ország 79 járásának szintjén a regionális vállalkozási környezeti index értéke alapján

NUTS 4	Sorrend	Regionális vállalkozási környezeti index	NUTS 4	Sorrend	Regionális vállalkozási környezeti index
Pozsony II	1	224,27	Vágújhely	41	75,16
Pozsony I	2	162,32	Turdossin	42	74,91
Pozsony III	3	149,21	Nagytapolcsány	43	74,84
Malacka	4	144,75	Léva	44	74,45
Pozsony IV	5	133,63	Késmárk	45	74,45
Pozsony V	6	127,79	Igló	46	74,43
Szenc	7	124,02	Sztropkó	47	74,38
Bazin	8	114,56	Zsarnóca	48	74,07
Trencsén	9	113,68	Korpona	49	73,95
Nagyszombat	10	111,38	Vágújhely	50	73,70
Nyitra	11	108,46	Nagykürtös	51	73,53
Zsolna	12	100,19	Komárom	52	73,52
Dunaszerdahely	13	97,58	Brezsnóbánya	53	73,20
Szokolca	14	93,35	Privigye	54	72,81
Eperjes	15	92,67	Homonna	55	72,81
Kassa I	16	91,45	Töketeribes	56	72,59
Besztercebánya	17	89,54	Stubnyafürdő	57	72,09
Pöstyén	18	87,58	Vágbeszterce	58	71,56
Rózsahegy	19	86,80	Felsővízköz	59	71,37
Liptószentmiklós	20	86,11	Nagyőrce	60	71,15
Galgóc	21	84,56	Simony	61	70,78
Kassa II	22	83,97	Lőcse	62	70,74
Szenice	23	81,97	Bártfa	63	70,55
Érsekújvár	24	81,70	Rozsnyó	64	69,65
Poprád	25	80,68	Selmecbánya	65	69,61
Puhó	26	79,47	Ólubló	66	67,23
Kassa-vidék	27	79,06	Kassa III	67	66,77
Csaca	28	78,84	Szinna	68	66,54
Zólyom	29	78,77	Gölnicbánya	69	66,42
Galánta	30	78,76	Kassa IV	70	66,22
Illava	31	78,30	Garamszentkereszt	71	65,76
Miava	32	78,20	Mezőlaborc	72	65,00
Losonc	33	78,12	Szobránc	73	63,16
Nagybiccse	34	76,86	Aranyosmarót	74	62,35
Vágsellye	35	76,62	Poltár	75	61,78
Nagymihály	36	76,57	Bán	76	61,69
Turócszentmárton	37	75,64	Gyetva	77	53,48
Varannó	38	75,63	Alsókubin	78	48,19
Rimaszombat	39	75,43	Kisszeben	79	44,03
Námesztó	40	75,27			

Forrás: Szlovák Vállalkozók Szövetsége, 2007

A szlovákiai magyar kis- és középvállalkozói szféra

A szlovákiai magyar kis- és középvállalkozók (a továbbiakban: KKV) jelentős része versenyhátrányban van a többi szlovákiai vállalkozóval szemben, ami elsősorban 2 síkon mutatkozik meg.

1. Az átlagos szlovákiai magyar vállalkozó kevésbé jól informált, mint az ország más vidékein élő többi sorstársa, s ennek három alapvető oka van:

a) Szlovákiában a KKV-k támogatására hivatott intézmények és intézményrendszerek többségét az 1998 előtti magyarellenes kormányzási időszakban alakították ki, amikor is a dél-szlovákiai magyaroknak nemigen volt bizalma a fenti intézményekkel szemben, illetve ezen intézményekben nem szívesen látták őket. Ennek követ-

kezményeként a szlovákiai magyar vállalkozók egy része információhátrányba került a szlovák versenytársaival szemben már a pályázási alapismereteket illetően.

b) A KKV-k informálása jelentős mértékben az interneten keresztül történik, aminek az elérhetősége az infrastrukturálisan elmaradott déli régió számos településén nem biztosított, illetve az internet elérhetőségét az internetkapcsolat magas anyagi költségei nem teszik lehetővé sok kisvállalkozó számára.

c) A sikeres vállalkozás alapfeltétele a magas képzettség és a gazdaságkörnyezeti alapfeltételek ismerete, amelyek elsajátításához a legmegfelelőbb formát az oktatási-képzési intézmények nyújtják. A szlovákiai magyarok képzettségi szintjéből kiindulva feltételezhető, hogy a szlovákiai magyar KKV-k többségénél a gazdaságkörnyezeti ismeretek, a számítástechnikai, a pályázatírási és a szlovák, ill. idegen nyelvi képességek elmaradnak az országos átlagtól, s mindezen indokok halmozottan gátolják őket a versenyképességük növelésében.⁵

2. A szlovákiai magyar KKV-k a szlovák versenytársaikkal szemben az értéképzési lánc alacsonyabb szintjén helyezkednek el – többségük manuális munkán alapuló vállalkozás, nullszaldó körüli eredménnyel, amely nem tesz lehetővé folyamatos fejlesztést. Ez a hátrány az 1990-es évek privatizációjakor keletkezett, amelyből a szlovákiai magyar vállalkozói réteg kimaradt az akkori politikai viszonyok miatt, tehát nulláról kellett indulnia (Reiter–Semsey–Tóth 2004). A szlovákiai magyar KKV-k többsége induláskor elsősorban a családi és a társadalmi kapcsolatokban mozgósítható erőforrásokra alapozott: családi megtakarításokra, családtagok munkaerejére, rokoni, baráti, szomszédsági kapcsolatokra. A szlovákiai magyar vállalkozások többsége a lokális és a regionális piacok szereplője, sérülékenyebb és bizonytalanabb gazdasági egyensúlyt mutat.

A fent tárgyalt versenyhátrány orvoslása miatt az uniós csatlakozást megelőzően, illetve a csatlakozást követően több kezdeményezés is született célzva a szlovákiai magyar vállalkozói szféra fejlesztését. Azonban napjainkig hiányzik egy átfogó intézményi hálózat, amely tartósan támogatná (nem csak egy-egy projekt erejéig) a szlovákiai magyar KKV-kat, a kis- és középvállalkozók érdekvédelmi szövetségeként működne, elősegítené a magyar–magyar gazdasági kapcsolatok erősítését.

A jövőt illetően a szlovákiai magyar KKV-k versenyképességével kapcsolatosan meg kell említeni, hogy a tárgyalt hátrányokat a jövőben kompenzálhatná a magyar vállalkozások szélesebb információs, know-how és piaci tere – a magyar nyelv jelenléte a Kárpát-medencében (Ádám 2005). Ezeket az előnyöket eddig azonban még nem sikerült szervezeten és erőteljesen kihasználni, azonban az uniós csatlakozás óta eltelt időszak eredményei biztatóak, az elmúlt három év aktivitásai (workshopok, nagyvásárok, kiállítások, konferenciák) arra engednek következtetni, hogy a szlovákiai magyar KKV-k felismerték a multikulturális ismeretekből származó előnyeik kiaknázásának lehetőségét.

Külföldi tőkebefektetések

A külföldi befektetők a kezdetektől fogva előnyben részesítették azokat a területeket, amelyeket az infrastruktúra, az új, a potenciális piacoktól való távolság vagy az ipari termelés szempontjából kedvezőbbnek tartottak. A kormányok egészen napjainkig nem foglalkoznak érdemlegesen a beruházások egyes térségekbe történő irá-

nyításával, így fordulhatott elő, hogy az ország régiói között nagy szakadékok alakultak ki.

A szlovákiai vállalati szférában történt külföldi tőkebefektetések összértéke 2005. december 31-ig 349 327 millió Sk-t tett ki, amely tőke túlnyomó többsége – 60,4%-a – a Pozsony NUTS 3 régióba irányult, ami a fővárosi régió gazdasági egyeduralmát mutatja. 2005. december 31-ig a régió vállalati szférájába összesen 22 478 millió Sk-t fektettek be külföldi befektetők (ebből 1197 millió Sk-t 2005-ben).

9. táblázat. A vállalati szféra külföldi tőkebefektetései alakulásának területi megoszlása 2005-ben (%)

NUTS 4	2005. dec. 31-ig bejövő külföldi tőkebefektetések összértékéből való részesedés %-ban	NUTS 4	2005. dec. 31-ig bejövő külföldi tőkebefektetések összértékéből való részesedés %-ban
Szenc	8,43	Losonc	1,12
Dunaszerdahely	9,42	Nagyőrce	0,52
Galánta	10,06	Rimaszombat	2,88
Komárom	4,09	Nagykürtös	0,19
Léva	2,67	Kassa-vidék	3,43
Nyitra	33,88	Nagyimihály	6,7
Érsekújvár	11,84	Rozsnyó	2,75
Vágsellye	0,86	Tőketerebes	1,16

Forrás: Saját számítások a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala 2005. december 31-re vonatkozó adatai alapján

A déli régió vállalati szférájába irányult befektetések erős területi koncentrációt mutatnak. A megvalósult külföldi tőkebefektetések 1/3-át a Nyitrai járás mondhatja a magáénak (melyet az Érsekújvári és a Galántai járás követ), míg a déli régió középső és keleti felének részesedése rendkívül alacsony. A vállalati szférába irányuló külföldi tőkebefektetések nagyságát tekintve a Nagykürtösi járás áll az utolsó helyen, 2005. december 31-ig ezen járás vállalati szférájába mindössze 43 millió Sk-t fektettek be külföldi befektetők, amely érték a 16 dél-szlovákiai járás vállalati szférájába irányuló külföldi tőkebefektetések 0,19%-át tette ki.

10. táblázat. A vállalati szféra külföldi tőkebefektetései alakulása 2001–2005 között (millió Sk-ban)

NUTS 4	Év	Bejövő külföldi tőkebefektetések az adott évben	Bejövő külföldi tőkebefektetések összértéke dec. 31-ig	Kimenő külföldi tőkebefektetések az adott évben	Kimenő külföldi tőkebefektetések összértéke dec. 31-ig
Szenc	2001	27	247	– 1	0
	2002	– 2	303	73	73
	2003	4	1 846	0	85
	2004	18	1 880	0	86
	2005	16	1 894	0	86
Dunaszerdahely	2001	261	1 767	– 1	0
	2002	93	1 508	0	0
	2003	295	1 749	82	82
	2004	111	1 769	– 82	0
	2005	318	2 117	0	0
Galánta	2001	125	311	0	0
	2002	200	983	0	0
	2003	222	1 205	0	0
	2004	892	2 174	0	0
	2005	58	2 261	0	0

NUTS 4	Év	Bejövő külföldi tőkebefektetések az adott évben	Bejövő külföldi tőkebefektetések összértéke dec. 31-ig	Kimenő külföldi tőkebefektetések az adott évben	Kimenő külföldi tőkebefektetések összértéke dec. 31-ig
Komárom	2001	- 48	787	0	14
	2002	10	814	- 11	2
	2003	- 16	995	0	2
	2004	- 31	884	- 2	0
	2005	15	920	0	0
Léva	2001	240	373	1	2
	2002	74	294	0	2
	2003	24	451	0	1
	2004	49	530	0	1
	2005	74	601	20	21
Nyitra	2001	1 717	4 238	24	50
	2002	573	5 062	- 25	25
	2003	553	5 832	1	21
	2004	- 45	7 036	0	20
	2005	432	7 616	0	20
Érsekújvár	2001	992	1 354	- 50	12
	2002	154	1 967	1	13
	2003	51	2 084	0	13
	2004	410	2 512	0	12
	2005	49	2 662	- 4	6
Vágsellye	2001	- 1	58	0	1
	2002	2	60	0	1
	2003	119	150	0	0
	2004	25	195	0	0
	2005	0	194	10	10
Losonc	2001	0	3	0	9
	2002	1	156	0	9
	2003	- 1	159	0	8
	2004	65	257	0	8
	2005	- 1	251	0	8
Nagyróce	2001	4	60	0	1
	2002	3	63	0	1
	2003	0	63	0	1
	2004	60	123	0	1
	2005	0	116	10	11
Rimaszombat	2001	17	178	0	14
	2002	154	375	0	12
	2003	8	532	0	10
	2004	0	533	- 1	8
	2005	32	648	0	9
Nagykürtös	2001	125	165	1	2
	2002	0	40	0	2
	2003	0	40	0	1
	2004	0	44	0	1
	2005	0	43	0	0
Kassa-vidék	2001	261	680	2	25
	2002	105	1 101	11	36
	2003	- 24	1 071	2	34
	2004	4	686	0	0
	2005	6	771	0	0
Nagymihály	2001	573	1 421	0	3
	2002	458	1 879	0	3
	2003	178	1 260	0	0
	2004	32	1 368	0	0
	2005	138	1 505	0	0
Rozsnyó	2001	0	625	0	0
	2002	25	624	0	0
	2003	0	624	0	0
	2004	0	624	1	1
	2005	0	619	0	1
Tőketerebes	2001	1	197	0	0
	2002	161	355	0	0
	2003	- 18	337	0	0
	2004	2	202	0	0
	2005	60	260	0	0

Megjegyzés: A számadatok a december 31-i állapotokra vonatkoznak

Forrás: Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala, 2007

Záró gondolatok

Napjainkban a vállalkozási aktivást illetően a dél-szlovákiai térben olyan mértékű területi különbségek fordulnak elő, melyek elfogadhatatlan esélyegyenlőtlenséget teremtenek a társadalom ott élő tagjai számára, s megfelelő beavatkozás hiányában a szegregációs folyamatok felerősödése, a hátrányos helyzetű térségek teljes leszakadása fenyeget. Ezen területi egyenlőtlenségek jórészt a vállalkozások és a külföldi tőke egyenlőtlen földrajzi eloszlásában gyökereznek.

Az uniós csatlakozás óta eltelt három év után a magyar kisebbség által lakott dél-szlovákiai régiók többségének gazdasági mutatói még mindig jóval kedvezőtlenebbek az ország többi régiójának hasonló mutatóitól (ez alól mindössze Dunaszerdahely és közvetlen régiója kivétel). A régión belül a többségében magyarlakta tér az infrastruktúra, különösen a közlekedési hálózat elmaradottságából adódó elzártsága következtében többé-kevésbé a külföldi tőke érdeklődési körén kívülre került.

A fennálló dél-szlovákiai társadalmi és gazdasági viszonyok tükrében megállapítható, hogy a tárgyalt régió társadalmi és gazdasági megújulásának kulcsszereplői a kis- és középvállalkozások lesznek.

A szlovákiai magyar kis- és középvállalkozások szlovák versenytársaikkal szemben kevésbé voltak versenyképesek az elmúlt években, amiben szerepet játszott több tényező is: nyelvi akadály, a magyar nyelvterület gyenge infrastrukturális ellátottsága, hiányzó szakmai és érdekképviselési háttér.

Nincs egyszerű és általános „varázsszer” a vállalkozói környezet javítására. A dél-szlovákiai területi vállalkozói egyenlőtlenségek lényeges mérséklése csak hosszú idő alatt valósítható meg. Az elkövetkező egy évtizedben ezen területi egyenlőtlenségek számottevő gyengülése nem várható, ugyanis a versenypiacon nyilvánvalóan jobbak az erős társadalmi és gazdasági bázissal rendelkező régiók és települések esélyei, a pozícióikból adódóan feltehetően nagyobb eséllyel juthatnak a megújulást elősegítő forrásokhoz, mint szegényebb versenytársaik. A dél-szlovákiai vállalkozói tér megerősödésénél azonban a jövőben jelentős figyelmet kell szentelni annak, hogy a déli régiók vállalkozói környezetének javulásához nagymértékben hozzájárulhat egy eddig kiaknázatlan lehetőség: a magyar–magyar gazdasági és vállalkozási kapcsolatok kiépítését segítő intézményrendszer kialakítása a Kárpát-medencében.

Felhasznált irodalom

- Ádám János 2005. A dél-szlovákiai régió fejlődése a helyi kezdeményezések és a határon átnyúló együttműködések tükrében. In Réti Tamás (szerk.): *Közeledő régiók a Kárpát-medencében*. Budapest, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 21–59. p.
- Hodnotenie podnikateľského prostredia Slovenska 2007. Bratislava, Podnikateľská aliancia Slovenska.
- Korec, Pavol 2005. *Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989–2004*. Bratislava, Geo-grafika.
- Lelkes Gábor 2004. Dél-Szlovákia fejlődési irányai – Térségi adottságok. In *Dél-Szlovákia*. Budapest–Pécs, Magyar Tudományos Akadémia–Regionális Kutatások Központja, 465–479. p.
- Štatistická ročenka regiónov SR 2007. Bratislava, Štatistický úrad SR.

Jegyzetek

1. Messze a legalacsonyabb a közép-európai térségben.
2. Egykulcsos adórendszer – a személyi jövedelemadó, a társasági adó és az általános forgalmi adó mértéke egységesen 19%, a gazdasági társaság tagjai által felvett osztalék után sem kell adót fizetni, nincs iparűzési és szolidaritási adó, a gépkocsi regisztrációja után sem kell adózni stb.
3. Az uniós csatlakozás óta eltelt három év alatt több mint 5 ezer magyarországi elemű vállalkozás telepedett meg Szlovákiában.
4. Ez a vállalkozási forma reagált a leggyorsabban a kedvező külső és belső környezeti változásokra, pl. az uniós tagságra és az adóreformra.
5. A szakértelem, a piaci ismeretek hiánya miatt magas a vakmerő ugrásnak minősíthető induló vállalkozások részaránya, amelyek aztán 1-2 éven belül megszűnnek.

GÁBOR LELKES

TERRITORIAL DIFFERENCES IN THE ENTREPRENEURIAL RANGE OF SOUTHERN SLOVAKIA

The goal of the study is to introduce the three elements of structural characteristics of entrepreneurial activity - economic organisations with legal entities, private enterprises and foreign investments – in connection to Southern Slovakia, and to call attention to significant regional differences within enterprising activities in relation to the state, and/or Southern Slovakia.

While examining the Southern Slovakia processes by territories in most cases the statistical data of Bratislava and Košice are not mentioned, since the social and economic indicators of these two cities would significantly distort the innovation potential of the compact territory that is situated by the border of Slovakia and Hungary and has a number of Hungarian minority and 16 districts (of which 1/3 of the 1,5 million of population is of Hungarian nationality).

After the three years from the time of joining the European Union the economic indicators of Southern Slovakian regions lived by Hungarian minority are still more unfavourable comparing with the similar indicators of the country's other regions (from which only Dunajská Streda and its close region is the exception). Within the region the territory that is mainly lived by Hungarians in consequence of its separateness due to the underdevelopment of infrastructure, but mainly transportation network found itself more or less outside the range of interest of foreign capital.

Considering the existing social and economic relationships of Southern Slovakia we can state that the key to the social and economic renewal of the subject region are the small- and middle enterprises.

Az ukrán nemzetiségi oktatás kialakulása és problémái Szlovákiában

MARIÁN GAJDOŠ

CREATION AND PROBLEMS OF THE UKRAINE NATIONAL MINORITY EDUCATION IN SLOVAKIA

316.022.4(=161)(437.6)

376.7(=161)(437.6)

371(=161)(437.6)

Czechoslovakia. Ukrainians. Ruthenians. N. School Policy. Ukrainian National Council.

1945-ben a felszabadulás után a szlovákiai orosz és ukrán iskoláktól azt várták, hogy nemcsak az oktatás és a közművelődés terén lesz meghatározó szerepük, hanem a ruszinok és az ukránok nemzeti létének megújításáért kifejtett igyekezetekben is. Ilyen értelemben az illető kisebbség hivatalos vezetői szintén támogatták a nemzetiségi oktatást, és ez kellő visszhangra talált az Eperjesi Ukrán Nemzeti Tanács (Ukrainskaja narodnaja rada Prjaševščiny – a továbbiakban: UNRP) tevékenységében is, amely aktívan részt vett a nemzetiségi kultúra és oktatás fejlesztéséhez szükséges feltételek kialakításában.¹

Azokban a községekben, ahol az iskolák állapota megengedte, már az 1944-es és az 1945-ös esztendő fordulóján megkezdődött a tanítás.² Ez nehéz feladat volt, hiszen az iskolaépületek többnyire tönkrementek vagy kárt szenvedtek, ráadásul nem volt, aki tanítson bennük.³ Az osztályokban nem voltak padok, a tanulók nem rendelkeztek olyan alapvető tanszerekkel sem, mint a papír, a toll, a tinta, a ceruza.⁴ Több tanító, amikor meglátta a kijelölt iskola szegényes állapotát, melyben dolgoznia kellett volna, inkább más állomáshelyre ment, s helyettük olyan személyeket kellett alkalmazni, akik csak polgári iskolát végeztek.⁵ A fenti problémák miatt így Szlovákia északkeleti régiójának 67 iskolájában még 1945 szeptemberében sem kezdődhetett meg a tanítás.⁶

Az 1939 és 1945 között a ruszinokkal szemben folytatott kevésbé toleráns szlovák oktatáspolitikai miatt, valamint a felszabadulásból fakadó természetes lelkesedés következtében a ruszinok által lakott településeken kezdetben megnőtt az igény, hogy a szlovák tanítási nyelvű iskolákat orosz vagy ukrán iskolává alakítsák át.⁷ Főképp 1945 tavaszán nyilvánult meg e folyamat spontán jellege, ami a Szlovák Nemzeti Tanács (a továbbiakban: SZNT) Oktatási és Közművelődési Megbízotti Hivatalának (a továbbiakban: OKMH) komoly kifogásaival találkozott. Az említett ellenvetéseket azonban az UNRP kétségbe vonta, azzal érvelve, hogy a tanítási nyelv megváltoztatása minden esetben a nép akaratából történt.⁸

A nemzetiségi oktatás kérdései kapcsán konstruktívabb álláspontot képviselt az 1945. április 22-én elfogadott *Ukránok Memoranduma*, melyet az SZNT kedvező lé-

pésként kezelt, s így Kassán már 1945. április 25-én megvalósult az iskolaügyi megbízott, L. Novomeský és a V. Karaman vezette UNRP-delegáció találkozója.⁹ Ezen a megbeszélésen a két fél megegyezett azokban a pontokban, melyek az ukrán iskolák létrehozását, illetve az ukrán nemzetiségi oktatás irányítását és szervezését érintették.¹⁰

Ezeket az alapelveket beemelték abba az állásfoglalásba is, melyet az SZNT 1945. május 26-án fogadott el az *Ukránok Memoranduma* kapcsán, és gyakorlatilag mindjárt el is kezdték a megvalósításukat.

Az említett dokumentumokhoz kapcsolódva az OKMH és az UNRP képviselői 1945. június 13-án egy közös találkozón – melyre az SZNT OKMH kassai kirendeltségén került sor – megvitatták a nemzetiségileg vegyesen lakott északkeleti régióban a beiratkozásra és a tanítási nyelv meghatározására vonatkozó kérdéseket.¹¹ Ezt az alkalmat kihasználva véleményt cseréltek az 1945. június 18-tól Kassán működő OKMH Ukrán Oktatási Szakosztálya (a továbbiakban: UOSZ) személyzeti kérdéseiről is. Ennek előjárója I. Pješćak lett, aki közvetlenül a megbízott beosztottja volt. Munkatársai között találjuk M. Lichvardt.¹² Az UOSZ hatáskörébe tartoztak az ukrán (orosz) iskolák mindennemű ügyei, főképp a személyi, valamint a pedagógiai és a módszertani természetűek. Megalakulását elégtételnek tekintették, és a kulturális autonómia bizonyos formájának tartották.¹³

Az 1945. december 10-én kiadott 6810/45. számú OKMH-rendelet alapján Mezőlaborc, Sztropkó, Kisszeben és Eperjes székhellyel négy önálló tanfelügyelet jött létre az orosz és az ukrán iskolák részére.¹⁴ Egyidejűleg 1946. január 1-jei hatállyal négy járási tanfelügyelet is alakult, mégpedig Szinnán a mezőlaborci körzet részére, Vízközben a sztropkói tanfelügyelethez tartozó járások számára, Ólublón a kisszebeni tanügyi körzet hatáskörében, Bártfán pedig az eperjesi tanfelügyelet körzetéhez tartozó közművelődési intézmények részére.¹⁵

Amint azt az UNRP vezetői is hangsúlyozták, az UOSZ fennhatósága alá tartozó iskolákban a tanításnak orosz és ukrán nyelven kellett zajlania, ezen felül három tanóraban kellett oktatni a szlovák nyelvet.¹⁶ Az ő kijelentéseik alapján csakis a szülők-től függhetett, milyen nemzetiségűnek vallják magukat, s milyen tanítási nyelvet választanak gyermekeik számára.¹⁷ Az UNRP és az OKMH képviselői 1945. június 13-án megegyeztek abban, hogy a kérdés tisztázását az 1945/1946-os tanévre történő bizottsági beiratkozásokra bízzák. E tekintetben az SZNT OKMH 1945. június 7-én kiadott egy irányelvet, amely szerint a beiratkozás két – egy szlovák és egy ukrán nemzetiségű – hivatalosan megbízott személy jelenlétében történik. Mivel a kommunikációs viszonyok nem tették lehetővé, hogy a kiválogatásukat közvetlenül a megbízotti hivatal végezze, annak kassai kirendeltsége felhatalmazta az illetékes tanfelügyeleket, hogy a beiratkozások ellenőrzésével a helyi tanítókat bízzák meg.¹⁸ A beíratások eredményét mindkét nemzetiség képviselője által hitelesítve küldték el a tanfelügyeletek a kassai OKMH-kirendeltségnek, amely ezután döntött az egyes iskolák jellegéről. Ennek kapcsán a megbízotti hivatal az érintett feleket maximális óvatosságra és toleranciára ösztönözte, hogy ne sérüljenek a ruszin/ukrán nemzetiségű polgárok érdekei, ugyanakkor a szlovák lakosságot se érje sérelem.¹⁹

A beiratkozás 1945. július 27-én és 28-án zajlott a bártfai, a homonnai, a kés-márki, a poprádi, az eperjesi 1. számú, a kisszebeni, a szinnai, a sztropkói és az iglói tanfelügyeletek körzetében.²⁰ Lefolyásuk nyugodt volt, és jelentős mértékben hozzájárult azon viták elfojtásához, melyek a felszabadulás után a tanítási nyelv

oroszra, illetve ukránra változtatása révén alakultak ki. A beiratkozási eredmények alapján 1946 januárjáig 277 ukrán (orosz) népiskola jött létre, melyekben 558 osztály működött. A felszabadulás után az 1945-ös esztendő végéig tizennégy ilyen ukrán (orosz) iskola alakult.²¹

Ezen felül három ukrán óvoda gondoskodott 149 gyermekről, a népiskolákat 27 145 tanuló látogatta, polgári iskolába 1620, az eperjesi és a homonnai gimnáziumba pedig 556 diák járt. Az eperjesi tanítóképzőben 113, a kereskedelmi akadémián 40 hallgató tanult.²²

Az oktatáspolitikai megvalósítása Kelet-Szlovákia ruszinok és ukránok által lakott területein több szempontot is figyelembe vett. Ahogy az oktatási és közművelődési megbízott, L. Novomeský 1946 januárjában az SZNT Elnökségének készített jelentésében megállapítja, célja az éledő ukrán, valamint a meglévő szlovák nemzeti tudat közti legjelentősebb súrlódási felületek kiküszöbölése volt, valamint annak a tévhitnek az eloszlatása, hogy a görög katolikus egyház minden tagja ruszin. Még ennél is lényegesebbnek tartották, hogy: „Kelet-Szlovákia ukrán lakosságát Szlovákiához és a Köztársasághoz” kössék, és kivívják ezáltal „a Kárpátokon túl élő ukránok körében” e lojális politika elismerését.²³

1945. augusztus 9-én az OKMH ukrán tagozata kidolgozott egy javaslatot az ukrán nyelv bevezetésére az orosz tanítási nyelvű iskolákban. Ennek értelmében a népiskolák harmadik osztályától az ukrán nyelvet az oroszsal megegyező órászámban kellett oktatni. A polgári iskolákban az ukrán nyelvet és az orosz fele-fele arányban, míg a gimnáziumokban a harmadik osztálytól az oroszsal párhuzamosan kellett tanítani. Azt feltételezték, hogy ez az átmeneti megoldás majd az 1948/1949-es tanévtől az ukrán tanítási nyelvre való áttérés után megváltozik. A többi orosz tanítási nyelvű közép- és szakiskolában az ukránt a tanítási nyelvnek megfelelő mértékben tanították. Az ukrán iskolákban hasonlóképpen oktatták az orosz nyelvet.²⁴ E javaslattal kapcsolatosan az UNRP csak 1946 novemberében foglalt állást, miután az UOSZ hangsúlyozta a kérdés fontosságát, és figyelmeztetett, hogy a vélemény kinyilvánításának elodázása esetén mérlegelni fogja a további konzultációk szükségességét.²⁵ Az UNRP elnöksége – UOSZ-javaslatlalt kapcsolatos – szokatlanul lassú reakciójának hátterében több ok is meghúzódott. Az ukrán nyelvet alaposan bíró pedagógusok hiánya és a tankönyvgondok mellett²⁶ szerepet játszott benne az etnikum nemzetiségi orientációjának kérdésével kapcsolatos nézetek sokfélesége, valamint az ezzel összefüggő nyelvi problémák tömege.

A kisebbség egységének fenntartása érdekében az UNRP a gyakorlatban támogatta a nyelvi dualizmust, amit lényegében a többségi társadalom és az állami intézmények is elfogadtak. A valóságban azonban az orosz nyelvet részesítették előnyben, ami – a tanítók nyelvi felkészültségére való tekintettel – minden iskolaszinten megmutatkozott, sőt még az Eperjesi Ukrán Nemzeti Tanács, valamint annak sajtóorgánuma tevékenységében is, ahol a cikkek többsége orosz nyelven jelent meg.²⁷

Ennek ellenére a gyermekek és az ifjúság oktatásához szükséges megfelelő feltételekről való gondoskodás, beleértve a közép- és a felsőfokú tanulmányokat is, állandóan prioritásként szerepelt. Nemcsak az illetékes állami szervek szenteltek ennek nagy figyelmet, hanem az egyes községekben is megértették a jelentőségét, ahol a lakosság az iskolaügy gondjainak megoldását ugyanolyan fontosnak tartotta, mint a házak és az utak felújítását vagy az egészségügyi szolgáltatások biztosítását, amiről a korabeli sajtó cikkei is tanúskodnak.²⁸

1946 elején a szlovákiai tanügyigazgatás legégetőbb gondja a régi iskolaépületek felújítása és az újak megépítése volt. Röviddel a háború után az oktatásügy területén súlyos problémák voltak az egész országban, melyek érzékenyen érintették a pedagógusokat és a többi iskolai alkalmazottat. Szlovákiában abban az időben szinte nem is voltak olyan iskolák, amelyek ne igényeltek volna javításokat vagy új-jáépítést. Összesen 3389 iskolaépület szenvedett kárt, amelynek összege meghaladta a korábbi húsz esztendő iskolai beruházásainak nagyságát.²⁹

Kelet-Szlovákia járásaiban, ahol a helyzet nem tette lehetővé új iskolák felépítését, ideiglenes fatákolmányokat építettek. 1946 márciusának végére 21 ilyen iskolaépület készült el, melyekben 26 osztály létesült.³⁰ Az ukrán, illetve az orosz iskoláknak szentelt figyelmet azzal is hangsúlyozták, hogy az állami költségvetésben az ukrán iskolaügy önálló tételként szerepelt. Ahogy azt az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője, O. Pavlík a pénzügyminiszter 1946. március 5-i kijelentésével kapcsolatos vitában kifejtette, az ukrán iskolák szinte minden tárgyi szükséglete „viszonylag nagyobb támogatást élvezett, mint a szlovák iskoláké, hogy az ország ezen részében minél előbb elfedjék a háború nyomait”.³¹

Az iskolaügy gondoljai azonban nem csupán az épületek felújításában és megépítésében, az iskolák tankönyvekkel és segédeszközökkel való felszereltségében nyilvánultak meg, hanem a tanítóhiányban is. Akik az ország északkeleti részében tevékenykedtek, főképp vidéken, számos problémával szembesültek. A lakásviszonyok nagyon kedvezőtlenek voltak. Több tanító szükségállásban élt, melyek nem tettek eleget az alapvető higiéniai követelményeknek sem.³² Rendszeres bérezés helyett csak minimális előleget kaptak. Gondjaik voltak az étkezéssel és az utazással is. A községek és a regionális tanügyi hivatalok ezeket a bajokat nem tudták orvosolni, és valós segítséget az államigazgatás sem tudott nyújtani.³³

A központi szervek igyekezete is áthidalhatatlan nehézségekbe ütközött, melyeket a pénz és az építőanyag hiánya, valamint a tönkretett utak okoztak, illetve amelyek a hatáskörök tisztázatlanságából és a munka – a központi hivatalok szintjén tapasztalt – elégtelen koordinációjából származtak. A különböző találkozók, konferenciák, értekezletek – még az országos jellegűeken is – állandóan kinyilvánították az égető gondok megoldásának készségét, gyakran azonban csak átmeneti intézkedésekről volt szó.³⁴ A rendszerszintű és átfogó megoldás csak hosszabb időhatáron belül volt biztosítható.³⁵

Az illetékes szervek igyekezete a létező gondok megoldásában nem minden esetben talált megértésre a kisebbség képviselőinél. Esetenként nagyobb félreértésekhez és a helyzet helytelen értékeléséhez is vezetett. Így pl. a lassúbb problémamegoldás mögött helyenként szándékosságot véltek. Az állami intézmények egyes képviselőinek felrótták, hogy akadályozzák a ruszinok és az ukránok anyanyelvi oktatásának továbbfejlesztését, valamint fékezik a kisebbség kultúrájának fejlődését.³⁶

A másik oldalon el kell mondani, hogy az orosz, illetve az ukrán iskolák számának gyarapodása nyugtalansággal töltötte el az állami szervek némely képviselőjét és az ország északkeleti részének szlovák lakosságát.³⁷

Példaként említhetünk egy sztropkói konfliktust, melyet szlovák tanulók szülei váltottak ki, akik nem szerették volna, hogy a helyi iskolában ukrán osztályok is működjenek³⁸, vagy azt az ügyet, mely 1946 augusztusában robbant ki, amikor Eperjesen a nemzeti bizottság nem értett egyet azzal, hogy helyet biztosítsanak az orosz gimnáziumnak.³⁹ Ugyancsak kiéleződött a helyzet az 1946-os esztendő vége felé,

amikor a Homonnai Helyi Nemzeti Bizottság az Állami Orosz Gimnázium Mezőlaborcra költöztetéséről döntött, amit az orosz és az ukrán oktatással szembeni likvidációs intézkedésként értelmeztek.⁴⁰ Viszont az UNRP központi és regionális kezdeményezései az állásfoglalás megváltoztatása érdekében az illetékeseknél nem találtak támogatókra. A hnb döntésének indoklásában a nyilvánosságot azzal próbálták meggyőzni, hogy Homonna vonzáskörzetében nincs elegendő érdeklődő az orosz gimnázium iránt. Úgy tűnik azonban, hogy néhány járási tisztségviselő az orosz gimnázium homonnai jelenlétében a régió szlovák érdekeinek fenyegetettségét látta. Erről az esetről szó volt pl. az SZLKP KB Elnökségének 1948. december 9-i ülésén is.⁴¹

Az ukrán oktatás helyzetének javítására tett igyekezetet a kisebbségen belüli megosztás is fékezte. A nemzetiség képviselőinek kifelé gyakran hangsúlyozott egysege nem felelt meg a valóságnak. Gyakorlatilag a nemzetiségi igények teljesítése és a régió fejlesztése érdekében kialakított tudatos illúziókeltésről volt szó. A szlovákiai társadalomhoz hasonlóan az adott nemzetiségen belül is a nézetek sokféleségével találkozhattunk, ami mind politikai, mind világnézeti irányultságban megmutatkozott.

A többségi társadalomtól eltérően a ruszinok és az ukránok kulturális-politikai képviseleténél tapasztalt természetes társadalmi elkülönülésnek volt néhány sajátos jellemzője, amelyek a nemzetiségi, és egyben a nyelvi orientációval függtek össze. Az orosz és az ukrán irányvonal közti versengés abban az időben láthatóan még nem gyengítette meg az ukrán és az orosz oktatásügyet, mely viszonylag ígéretesen fejlődött.⁴²

Reális esély volt rá, hogy fennmarad a nemzetiségi oktatás autonómiája, és azt rövid időn belül jogszabály is garantálja majd.⁴³

Ezek az elvárások azonban 1948 februárja után nem teljesültek, ami zavart eredményezett, s az ukránok és a ruszinok képviselői ezt – politikai hovatartozástól és nemzetiségi orientációtól függetlenül – jelentős kiábrándulással fogadták.

1945 és 1948 között az ukrán (orosz) iskolák száma fokozatosan nőtt. Alapításuknál azonban olyan hibákat is elkövettek, melyek aláásták az ukrán és az orosz nemzetiségi oktatás fejlesztésének hitelét. Azzal a céllal szervezték ugyanis őket, hogy minél jobban kiterjesszék a hálózatot, s azt sem vették figyelembe, hogy megvannak-e működésük objektív feltételei.⁴⁴ Olyan esetek is előfordultak, hogy az ukrán iskola megalapítása érdekében a település lakosainak görög katolikus vallásával érveltek, anélkül, hogy figyelembe vették volna a nemzetiségüket.⁴⁵ Egyértelmű, hogy az ilyen hozzáállást nem csupán a nemzeti eszme motiválta, hanem prózai célok is álltak mögötte, hiszen az ukrán iskolák számától közvetlenül függtek az elhelyezkedési lehetőségek az oktatásban, illetve a tanügyigazgatás minden egyes szintjén kialakított helyek is. Nem ez volt azonban a szlovákiai ukrán iskolaügy természetes fejlődésének egyetlen akadályja. A legsúlyosabb gondok közé tartozott a képezett pedagógusok hiánya. Sokan nemcsak az előírt képzettséggel nem rendelkeztek, hanem gyakran még az orosz vagy az ukrán nyelvet sem beszélték, amin az ukrán nyelv elsajátítására szervezett tanfolyamok sem segíthettek.⁴⁶ Mindez az ukrán iskolákkal szembeni bizalmatlanság megnövekedését eredményezte, s oda vezetett, hogy az orosz, illetve az ukrán tanítási nyelvű iskolák számának növekedésével párhuzamosan nőtt azok száma is, akik kérték a szlovák tanítási nyelv visszaállítását. Az ilyen kérelmek gyakorlatilag már az 1945-ös esztendő felétől megjelentek, s a következő években még inkább megszorodtak, ami az 1948/1949-es tanévben csúcson ért.

A szlovákok köreiből sokasodtak az olyan kritikus vélemények, miszerint Kelet-Szlovákiában 1945 óta az ukrán oktatásügyet aránytalanul előnyben részesítik a szlovák iskolákkal szemben. Hasonló kifogásokat egyre gyakrabban hangoztattak az oktatási megbízotti hivatal és az SZLKP KB szintjén is.⁴⁷

A helyzetet bonyolították a nemzeti és a nyelvi orientációval kapcsolatosan fennmaradt tisztázatlan kérdések is. 1948 februárja után az UNRP-ben felülkerekedett az az irányzat, amely egyértelműen az ukrán irányultságot helyezte előtérbe, így az alternatív megközelítésről szóló vitát elvetették.⁴⁸

Az oktatás és a kultúra terén tapasztalt kelet-szlovákiai viszonyokkal 1949. február 10-én az SZLKP KB Politikai Titkársága is foglalkozott. L. Novomeský, aki abban az időben az OKMH élén állt, beterjesztett egy anyagot, melyben javasolta az ukrán nemzeti és kulturális orientáció hivatalos és egyértelmű támogatását. Az említett javaslatot akkor ugyan korainak minősítették és elutasították, ám a többi intézkedést, melyek de facto megszüntették a nemzetiségi oktatás autonóm jogállását, kisebb módosításokkal elfogadták. Megváltozott az UOSZ helyzete is, amely ugyan továbbra is közvetlenül a megbízotthoz tartozott, de tevékenységét csak az elnökség és a megbízotti hivatal többi egysége által fejthette ki. Szerepe a tanügyigazgatás alsóbb szintjeivel kapcsolatban elsősorban módszertani és tanácsadói munkára korlátozódott.⁴⁹ Egyúttal olyan intézkedéseket is foganatosítottak, melyek a teljesen szervezett iskolákat támogatták, és bevezették a középiskolák ún. körzetesítését. Az SZLKP Eperjesi Kerületi Bizottsága kezdeményezéséből kiindulva az iskolaügyi megbízotti hivatal önálló bizottságot hozott létre azzal a feladattal, hogy felülvizsgálja „az ukrán, az orosz, a ruszin stb. tanítási nyelvű iskolákban” működő tanítókat.⁵⁰ Azokat a kárpátaljai tanítókat, akik a csehszlovák állampolgárságot választották, Kelet-Szlovákia területén kívülre kellett helyezni, még akkor is, ha tevékenységükkel kapcsolatban nem merült fel semminemű kifogás.⁵¹

A felsorolt intézkedések alapján változás állt be az ukrán iskolai tanfelügyelet helyzetében is, melyeket 1949 során gyakorlatilag megszüntettek. Mivel a kerületi nemzeti bizottságokról szóló törvény értelmében a tanfelügyeletet csakis területi, nem pedig nemzetiségi elvek alapján szervezték meg, nem fogadták el azt a javaslatot, hogy az UOSZ az Eperjesi Kerületi Nemzeti Bizottság keretei közt önálló szakosztályként működjön. Bizonyos szinten kivételt képezett a Mezőlaborci, a Szinnai és a Vízközi járás, ahol a tanfelügyelőnek ukrán nemzetiségű személynek kellett lennie.⁵²

A Kelet-Szlovákiában tapasztalt egyes oktatási és kulturális problémák megoldására tett javaslat tartalmazta az ún. bizottsági beíratások alapelveit is. A népiskolákba és a középiskolákba történő szabad – nyomást nélkülöző, a szlovák és az ukrán személyek által felügyelt – beíratkozásokat azokon a településeken kellett megtartani, ahol a polgárok a tanítási nyelv szlovákra változtatását kérték, vagy amelyekben a lakosság „nyilvánvalóan áldozatul esett mind a szlovák-, mind az ukránellenes sovínisza elem nyomásának, és kikényszerítette a különböző tanítási nyelvű (orosz, ruszin, rusznák) iskolákat”.⁵³

Az OKMH 1949. május 20-i utasításai értelmében a gyerekek szlovák vagy ukrán tanítási nyelvű iskolába történő beíratásáról szóló döntés kizárólag a szülők hatáskörébe tartozott, és az illetékes tanügyi hivataloknak tiszteletben kellett tartaniuk az ő álláspontjukat.⁵⁴ Az SZLKP KB Titkárságának határozatától eltérően a megbízotti hivatal 106 kelet-szlovákiai településre terjesztette ki a bizottsági beíratásokat.⁵⁵

Az SZLKP KB PT 1949. február 10-i határozatának megvalósítása, főképp az UOSZ megszüntetése, az ukrán tanítók kiegészítő tanulmányainak áthelyezése Eperjesről a Kassai Szlovák Egyetem Pedagógiai Karára és leginkább a bizottsági beíratások eredményei felháborodást váltottak az UNRP-ben, valamint az ukrán iskolák tanítói és a tanügyigazgatási vezetők körében. A CSKP soraiban lévő kulturális és közművelődési dolgozók, akik 1949. június 6-án Eperjesen gyűltek össze egy tanácskozáson, megállapították, hogy a beíratkozások során elítélendő jelenségekre került sor, melyeket az egyes komisszárok és tanügyi alkalmazottak idéztek elő.⁵⁶ Sőt, az UNRP Elnöksége a bizottsági beíratásokat az ukrán oktatásügy megsemmisítésére irányuló reakciós és sovinszta kísérletnek tartotta, a megbízotti hivatal munkatársait pedig, akik a bizottságokban biztosították a beíratkozásokat, a szlovákiai ukrán oktatás elleni szándékos cselekedetekkel és a kommunista párt tekintélyének aláásásával vádolták. Az 1949. augusztus 12-én elfogadott határozatában kérte az UOSZ újjáalakítását és jogköreinek visszaállítását, ukrán tanárképző kar megalapítását Eperjesen, a bizottsági beíratkozások eredményeinek megsemmisítését, és a következmények levonását azokkal szemben, akik felelősek voltak az ukrán oktatás felszámolásáért.⁵⁷ Az említett határozat – és annak megjelentetése a sajtóban – nyugtalanságot váltott ki az SZLKP szerveiben, és már 1949. augusztus 19-én rendkívüli értekezleten foglalkozott ezzel a kérdéssel az SZLKP Eperjesi Kerületi Bizottságának Elnöksége, ahol részt vett az SZLKP elnöke V. Široký, valamint az oktatási megbízott, L. Novomeský is. Bár az UNRP határozatát tendenciózusnak minősítve elutasították, az SZLKP kerületi bizottsága úgy döntött, hogy szükséges egyenként megvizsgálni a bizottsági beíratkozások egyes eseteit. Az értekezleten megállapították, hogy az ukrán értelmiség köreiben a burzsoá nacionalizmus megnyilvánulásai jelentkeznek, melynek terjesztői főképp a Szovjetunióból származó optánsok és különböző reakciós elemek, akik a nacionalizmus fátyla alatt a népi-demokratikus rezsim és a CSKP politikája ellen próbálnak áskálódni.

Ezért minden optáns tanítót újra át kellett világitani, és utána döntöttek róla, melyikük taníthat továbbra is Kelet-Szlovákiában, kiket helyeznek át közép- vagy nyugat-szlovákiai iskolákba vagy sorolnak be a termelésbe.⁵⁸

A bizottsági beíratások alapján eredetileg 9 középiskolában és 75 népiskolában változott volna a tanítás nyelve szlovákra, de az SZLKP kerületi bizottságának közbelépése folytán a beíratkozások eredményeit 39 népiskolában és egyetlen középiskolában sem vették figyelembe.⁵⁹ Az ilyen arrogáns fellépés az érintett falvakban felháborodást váltott ki. A viszonyok megnyugtatósa érdekében az SZLKP KB Titkársága bizottságot nevezett ki, amelynek feladata az volt, hogy megismerkedjen az egyes községekben kialakult helyzettel. A bizottság, melyet az SZLKP kerületi bizottságának, az SZLKP KB Titkárságának, a megbízotti hivatalnak és a KNB-nek a képviselői alkottak, 1949. szeptember 26-án találkozott Eperjesen. Viszont a tagok már a munka legelején sem tudtak megegyezni az optimális és egyben hivatott eljárást illetően. Pl. E. Otto, a megbízotti hivatal képviselőjének azon igényét, hogy a bizottság látogasson el minden községbe, ahol az SZLKP kerületi bizottsága nem a szülők álláspontja szerint járt el és így meghagyta az ukrán iskolát, elvetették, és olyan javaslatot fogadtak el, hogy csak azokon a településeken vizsgálják meg a helyzetet, ahol a szülők, az SZLKP kerületi bizottságának határozata elleni tiltakozásul, nem engedték gyermekeiket iskolába.⁶⁰ Ez azt jelentette, hogy 39 község helyett csak azokba a falvakba mentek el, ahol a lakosok sztrájkoltak (Istvánd, Vajkvágása,

Ugar, Felsőolva és Csendespaták), és megismerkedtek az oktatási viszonyokkal Ólublón, Homonnán, Kiszébenben, Kisváron és Lublókorompa községben. Ahogy E. Otto L. Novomeskýnek készült jelentésében feltűnteti, nyilvánvaló volt, hogy az SZLKP Eperjesi Kerületi Bizottságának nem érdeke a helyzet objektív értékelése és a problémák megoldása.⁶¹ Ez megnyilvánult a bizottság munkájában is, mert a tagjainak többsége a tanítási nyelv megváltoztatásának igénylőit eleve lehetséges ellenségként kezelte, és voltak olyan esetek is, hogy nem minden érintett fél kapott lehetőséget véleménye kifejtésére. Ezt az érdektelenséget a nyugodt helyzet fenntartásának szükségességével indokolták, tekintettel azon feladatok fontosságára, melyeket a pártnak az Eperjesi kerületben meg kell oldania.⁶²

Az ukrán nemzetiségi oktatás megszilárdulásának legjelentősebb akadálya a nemzetiségi orientációval kapcsolatos tisztázatlan kérdésekben és vitákban rejlett, ami az oktatási folyamatban az ukrán vagy az orosz nyelv előnyben részesítését vitató különböző nézetekben jelent meg. Az ukrán irodalmi nyelvet azonban Szlovákiában csak nagyon kevés személy ismerte. Ezen oknál fogva irreális volt az ukrán nyelvet mint tantárgyat 1949. szeptember 1-jétől vezessék be az iskolák 2. és 3. fokának minden évfolyamában.⁶³ Az előkészítetlen és elhamarkodott intézkedés megvalósítása nem hozhatott pozitív eredményt, és ahogy a fejlődés mutatta, 1949 őszén csak újabb kezdeményezéseket szült az iskolák szlovák tanítási nyelvűre változtatására.

Az UNRP csak 1950 májusában rukkolt elő új javaslattal, mert valószínűleg igyekezett jobb feltételeket megteremteni az ukrán nyelv iskolákba történő bevezetéséhez, ugyanakkor félt az esetleges további válságtól. E javaslat szerint az ukrán nyelv mint tanítási nyelv 1950. szeptember 1-jétől kötelező tantárgy lett volna a népiskolák első osztályában, valamint az iskolák 2. és 3. szintjén. Az a tény, hogy mindaddig az orosz nyelv volt a tanítás nyelve, tükröződött azon a javaslaton, hogy a népiskola 2. osztályától tanítsák az orosz és a 3. osztálytól a szlovák nyelvet. E tervet ellen az UNRP a kárpátaljai ukrán tapasztalatokból merített érveket, ahol párhuzamosan működtek ukrán és orosz tanítási nyelvű iskolák is. Az említett javaslat taktikai okokból azt tanácsolta, hogy ne változtassák meg az iskolák elnevezését.⁶⁴ Bár ezeket a nézeteket támogatták az SZLKP regionális szervezetei, az SZLKP KB Elnöksége ebben az időben még nem fogadta el őket.⁶⁵ A helyzet csak az év végén változott, amikor a megbízotti hivatal az 1950. december 28-i 70636/50-III/5 számú utasításával úgy rendelkezett, hogy az orosz tanítási nyelvű iskolák második és harmadik fokán heti két óra időtartamban kötelező tantárgyként vezessék be az ukrán nyelvet, amit a második fokon a szakkörök rovására kellett oktatni. Az orosz tanítási nyelvű pedagógiai gimnáziumokban heti három órát kellett szánni az ukrán nyelvre.⁶⁶

Az ukrán nyelv fokozatos bevezetését az iskolákba sokan tanácstalansággal, sőt ellenszenvvel fogadták, és folyamatosan sokasodott azok száma, akik a tanítási nyelv szlovákra módosítását kérték. Már különböző egyének is egyre gyakrabban követelték a gyerekeik szlovák nyelvű oktatását. A lakosság érdektelenségét az ukrán iskolák iránt hivatalosan a reakciók tevékenységével indokolták, akik igyekeznek visszaélni a polgárok alkotmányos jogaival és megpróbálják fékezni a népi demokratikus állam építését. Hasonló érveknek kellett volna tanítási nyelvként megtartani az ukránt, s egyúttal meggyőzni vagy még inkább megfélemlíteni a tanítási nyelv megváltoztatása iránt érdeklődőket.⁶⁷

A reakciós elemek közé sorolták azokat a tanítókat is, akik Kárpátalja Szovjet-unióhoz csatolása után a Csehszlovák Köztársaság állampolgárságát választották. A korabeli hivatalos ideológia szellemében antiszovjetizmussal gyanúsították mindnyájukat, és veszélyes elemnek tartották őket a Szovjetunió határán. 1950-ben 117 ilyen optáns tanító dolgozott az iskolákban.⁶⁸ Mivel a Bandera-csoporttal és a burzoá nacionalistákkal való együttműködéssel vádolták őket, többségüket fokozatosan Kelet-Szlovákián kívülre helyezték, és sokukat arra kényszerítették, hogy hagyják el az iskolaügyet. Csak 1950-ben az említett okból 64 tanítót bocsátottak el.⁶⁹ 1950 augusztusában az SZLKP Eperjesi Kerületi Bizottságának oktatási csoportja a párt járási bizottságainak anyagai alapján 105 optáns tanító további sorsáról döntött. Közülük 49 tanítót hagytak meg eredeti helyükön, hármat az Eperjesi kerületen belül helyeztek át, negyvenet a kerületen kívülre, kettőt elbocsátottak az iskolaügyből, nyolc tanítót a termelésbe soroltak, kettőt pedig nyugdíjaztak.⁷⁰ Megbízhatatlannak minősítették azokat a tanítókat is, akik az 1948 februári fordulatig a Demokrata Párt mellett álltak ki, vagy az eperjesi tanítóképzőben végeztek, és olyan vallási megszállottnak tartották őket, akik „az új nemzedékek nevelésébe nyárspolgáriasságot és a múlt csökevényét” csempészték.⁷¹

Közben viszont pedagógiai gyakorlattal bíró képesített tanítókról volt szó, akik az orosz vagy az ukrán nyelvet is beszélték. Olyan viszonyok közt, amikor nem sikerült betölteni minden pedagógusállást az iskolák egyes szintjein, és amikor a tanítók jelentős része nem rendelkezett a szükséges képesítéssel és gyakorlattal, ez a diszkriminációs magatartás inkompetens és felelőtlen volt. A képesített pedagógusok hiánya a háborút követő első évtizedben az oktatásügy súlyos gondja volt egész Szlovákiában. Különösen érzékenyen érintette a nemzetiségi, vagyis a magyar és az ukrán iskolákat.⁷²

Ezért az UNRP különböző kezdeményezésekkel állt elő, melyek célja a szóban forgó hátrány csökkentése volt. Lényeges lépés lett volna ennek érdekében a pedagógiai kar létrehozása, amely tanítókat képzett volna az ukrán iskolák számára. A tanítói akadémiák jelzett megszüntetésével kapcsolatban az UNRP már 1947 májusában ezzel a kéréssel fordult az Oktatási és Közművelődési Megbízotti Hivatalhoz. Ezt az igyekezetet részben siker koronázta, amikor a Szlovák Egyetem Pedagógiai Kara (SZE PK) az 1948-as nyári szemeszterben képvisellet nyitott Eperjesen, amelynek feladata a tanítók levelező oktatásának biztosítása volt.⁷³ A pozsonyi székhelyű SZE PK dékáni hivatala viszont már a következő évben értesítette az Ukrán Nemzeti Tanácsot, hogy a kassai kirendeltségén kialakított ukrán nyelvi tanszék létrehozásával kapcsolatban úgy döntött, hogy az eperjesi fiókot Kassára helyezi. Indokként többek között azt tüntették fel, hogy a tanítók részéről csekély az érdeklődés a levelező képzés iránt, valamint nehéz megbiztosítani az egyes előadásokra a főiskolai tanárokat.⁷⁴ Azt feltételezték, hogy a pedagógiai kar kassai kirendeltsége képes lesz kellő mértékben biztosítani a tanítóképzést. Ezen kívül az Eperjesi kerület fiataljai pozsonyi és prágai karokon is folytattak tanulmányokat. Nyilvánvaló volt azonban, hogy a pedagógusok hosszú távú és szisztematikus felkészítéséhez szükség lesz egy felsőoktatási központ létrehozására közvetlenül a régióban. 1951-ben az Eperjesi kerület másodfokú iskoláiban a tanítók több mint 80%-ának nem volt meg a szükséges képesítése. Sőt, olyan esetek is előfordultak, hogy egyes iskolák igazgatóinak még érettségi vizsgája sem volt a tanítóképző intézetből. Hasonló volt a helyzet a harmadfokú iskolákban is, ahol a tanítók mintegy 70%-a dolgozott kellő

végzettség nélkül, köztük több friss gimnáziumi végzőssel.⁷⁵ Még bonyolultabb problémák voltak az ukrán iskolák alacsonyabb szintjein, ahol a tanítók többsége nem ismerte kellőképpen a tanítás nyelvét (az orosz vagy az ukránt) sem, ezt azonban a statisztikák nem tartották számon.

Rendkívül időszerű lett ez a kérdés az ukrán tanítási nyelvre való áttéréssel kapcsolatban, mert az ukrán iskolák tanítóinak főiskolai képzésével addig egyetlen intézmény sem foglalkozott. A Pozsonyban működő SZE PK magyar tagozatának kialakítása kapcsán az Eperjesi KNB 1951 májusában előállt az ukrán tagozat – az SZE PK kassai kirendeltségén történő – megnyitásának kívánalmával. Ezt a kezdeményezést azonban a megbízotti hivatal támogatása és az SZLKP KB Elnökségének egyetértése ellenére sem sikerült megvalósítani.⁷⁶ 1952. január 25-én az SZE PK kassai kirendeltségének kari tanácsa új javaslattal állt elő, mégpedig a fiókképviselőt önállóításának követelésével. Azzal számoltak, hogy az önálló kassai kar ukrán tagozatának első évfolyamába az eperjesi pedagógiai iskolából 25, a gimnáziumokból 35 végzős léphetne be.⁷⁷

1952 októberében az oktatási minisztérium előzetes beleegyezésével a PK kassai kirendeltségét áthelyezték Eperjesre. A tárcsa egyben egyet értett azzal, hogy az SZE PK Pozsonyban biztosítsa a magyar iskolák pedagógusainak képzését, az eperjesi kirendeltség pedig az ukrán iskolák tanítóit képezze. Nem hagyta viszont jóvá, hogy „e célból önálló más nemzetiségű tagozat jöjjön létre”.⁷⁸

Az ukrán oktatásügy fejlődésére nagy hatással volt az SZLKP KB Elnökségének 1952. június 28-i ülése, amelyet az Eperjesi kerületben kialakult helyzet értékelésének szenteltek. A tanácskozáson bírálták a bizottsági beíratások lefolyását, és az ukrán iskolák számának csökkenését kizárólag az OKMH szlovák burzsoá nacionalista képviselőinek (a megbízott L. Novomeskýnek és munkatársainak, E. Ottónak és Š. Štamnak), valamint az Eperjesi KNB oktatási szakelőadójának, E. Klemónak a számlájára írták. Élesen bírálták az ukrán iskolák szakosztályának tevékenységét is, főképp azt az időszakot, amikor I. Pješćak volt az előljáró, akinek azt vetették a szemére, hogy „az iskolákba következetesen az orosz tanítási nyelvet vezették be, és csak elvétele az ukránt”.⁷⁹ Ezek az indoklások nem csupán figyelmen kívül hagyták a lakosság véleményét a tanítási nyelvvél kapcsolatban, hanem nem megfelelő intézkedések elfogadását is feltételezték.

Az SZLKP Eperjesi Kerületi Bizottságának feladatul adták, hogy az 1952/1953-as tanév kezdetéig valósítsa meg azon iskolák reukranizációját, amelyekben szlovákra változtatták a tanítás nyelvét, és biztosítsa a kerület ukrán oktatásügyének kiépítését. E határozatokból kiindulva 1952 júliusában az SZLKP kerületi bizottsága 36 település iskolája kapcsán döntött az ukrán tanítási nyelv visszaállításáról.⁸⁰ Az SZLKP Eperjesi Kerületi Bizottságának hivatala bizottságot hozott létre az ukrán dolgozók kulturális és gazdasági fejlődésének kérdésével kapcsolatban, amelynek része volt az ukrán tanítási nyelv visszaállításával foglalkozó albizottság. Már 1952-ben megváltozott a tanítás nyelve 25 népiskolában és a Szepesófalui járásban fekvő Osztornya Nyolcosztályos Középiskolájában. Szintén létrejött két új nyolcosztályos középiskola a Szobránci járásban levő Tibaváralján, illetve Utcáson (Szinnai járás). Összesen 41 új ukrán oktatási intézmény alakult, ebből 8 óvoda, 28 népiskola és 5 másodfokú iskola volt.⁸¹

Bár az ukrán nemzetiségű iskolai tisztségviselőkből és tanítókból álló albizottságnak meggyőzéssel kellett volna megszerezni a lakosság támogatását, nemegy-

szer a nyomásgyakorlás különböző formáit választotta, sőt olyan esetek is előfordultak, amikor a biztonsági szervek is besegítettek. Pl. Tibaváralja községben két héten keresztül szinte minden este viharos gyűlések zajlottak, hogy megszerezzék a helyi iskola ukrán tanítási nyelvűre alakításához szükséges hozzájárulást. Ezt végül csak csalások árán sikerült elérni, amikor a polgároknak ígéretet tettek, hogy az ukrán nyelvet csak próbaképpen vezetik be.⁸²

Kozsányban a lakosság elutasító álláspontja ellenére az SZLKP falusi szervezetének elnöke és a hnb elnöke a nyomásnak eleget téve (a JNB szakelőadója börtönbe zárással fenyegette meg őket) egyetértettek az ukrán tanítási nyelv bevezetésével a helyi iskolában. Eközben ebben a faluban már a két háború közti időszakban is szlovák iskola működött, amely 1952-ig folyamatosan üzemelt.⁸³

Az 1952/1953-as tanévben így az ukrán intézmények számát sikerült 388-ra növelni, küztük 83 volt az óvoda, 253 a népiskola, 45 a másodfokú és 7 a harmadfokú iskola.⁸⁴ Az SZLKP KB Elnökségének 1952. június 28-i határozatai egyértelműen támogatták a szlovákiai ruszin és ukrán lakosság ukrán orientációját, s ezzel összefüggésben a nemzetiségi iskolákban az ukrán nyelv előtérbe helyezését is. Ilyen céllal fogadták el azt a döntést is, hogy 1953. január 1-jétől a mezőlaborci orosz gimnáziumban, az 1953/1954-es tanév elejétől pedig minden ukrán iskolában vezessék be tanítási nyelvként az ukrán nyelvet. Azonban a jelentős politikai támogatás ellenére sem sikerült optimális feltételeket kialakítani az ukrán tanítási nyelv általános bevezetésére az említett iskolákban.⁸⁵ Ez ahhoz vezetett, hogy az ukrán nyelv bevezetésének folyamata egyszeri adminisztratív és szervezési aktussá vált, amely előzetes politikai, személyi és anyagi előkészületek nélkül figyelmen kívül hagyta a reális lehetőségeket és a lakosság többségének véleményét. Ez jelentős elégedetlenséget szült, és újabb igényeket támasztott a tanítási nyelv visszaállítására.⁸⁶

Már az SZLKP kerületi bizottságának 1953. szeptember 7-én Eperjesen zajló plenáris ülésén kibontakozott vita is megmutatta, hogy az iskolák ukránosításával szembeni nyilvánvaló szülői elégedetlenség tömeges jellegűvé vált annak ellenére, hogy a tanítási nyelv megváltoztatása – tekintettel arra, hogy a tanítók nagy része nem beszélte az ukrán nyelvet – gyakran csak formális volt. Egyre több polgár fordult kérvénnyel a megbízotti hivatalhoz, az oktatási minisztériumhoz, de a kormány elnökségéhez is, hogy változtassák szlovákra a tanítás nyelvét, s azzal érveltek, hogy a gyermekeik szlovák nemzetiségűek és az ukrán nyelvet nem is értik.

A kérvényekben feltüntetett további ok volt az ukrán iskolák alacsonyabb színvonal és az ebből fakadó aggályok, hogy a gyerekeknek az ukrán iskola elvégzése után szűkösebb lehetőségeik lesznek az érvényesülést illetően. Sok esetben a szülők a saját meggondolás alapján történő iskolaválasztás jogát követelték, s ezzel kapcsolatban több panasz érkezett a járási és a kerületi tisztségviselőkre, akik megvonták tőlük ezt a jogot.⁸⁷ Az illetékes politikai és állami szervek és intézmények ezeket a problémákat megpróbálták bagatellizálni, és más okokra próbáltak rámutatni, amelyek miatt a szülők nem akarták ukrán iskolába adni gyermeküket. Az ő érveikből viszont csak a régióban élő ruszin etnikum sajátos történelmi fejlődéséről szóló megállapítás felelt meg a valóságnak, az is az ideológiai megközelítés nyoma volt, amit viselte magán. A pártszervek szintjén az ukrán orientációra történő átmenet sikertelenségének okát a reakciós erők működésében látták, melyek célja a szocializmus építésének megakadályozása volt. E téren külön kihangsúlyozták az ún. szlovák és ukrán burzsoá nacionalisták felforgató tevékenységét.⁸⁸ A pártszervek az uk-

rán nemzeti tudat és a szlovákiai ukrán oktatásügy fejlődésének komoly akadályát továbbra is a kárpátaljai optánsok és emigránsok ténykedésében vélték felfedezni, akik állítólag az egykori Demokrata Párt és a görög katolikus egyház képviselőinek támogatásával gyűlöletet keltettek a szlovák és a cseh néppel szemben.⁸⁹

Ezért az optánsok elleni intézkedéseknek, melyeket már a negyvenes évek végén is alkalmaztak, ismételten nagyobb figyelmet szenteltek. 1954. június 19-én a megbízotti hivatal, a KNB és az SZLKP kerületi bizottsága munkatársainak részvételével megvitatták azoknak a tanítóknak a tevékenységét, akik 1945 után a csehszlovák állampolgárságot választották és az Eperjesi kerületben működtek. A 119 embert négy kategóriába sorolták a következő kritériumok alapján: optánsok, akiknek családja vagy maguk is a Szovjetunióból emigráltak; a Szovjetunióban született optánsok, akik 1947-ig ott éltek és dolgoztak; a CSSZK-ban született optánsok, akiknek szülei a megszállás alatt Kárpátalján tevékenykedtek; optánsok, akik a határmódosítás következtében választották a csehszlovák állampolgárságot.⁹⁰

Olyan döntés született, hogy a fenti létszámból 74 embert hagynak meg működése helyén, az Eperjesi kerületen belül áthelyeznek 14 tanítót, a kerületen kívülre tizennyolcat, héttel pedig felbontják a munkaviszonyt.⁹¹

Azonban már 1954 szeptemberében módosították ezt az álláspontot, és az új döntés értelmében az Eperjesi kerületből fokozatosan minden érintett tanítót el kellett távolítani, függetlenül attól, hogy melyik kategóriába tartozott. Elsősorban – legkésőbb az év végéig – a határ menti Szinnai, Szobránci és Nagykaposi járásból kellett kitelepíteni az optáns tanítókat. A többieknek a tanév végéig kellett elmenniük, és helyüket „politikai és pedagógiai szempontból valóban fejlett tanítóknak” kellett elfoglalniuk. Megnyerésük érdekében javasolták, hogy Szlovákia többi kerületében végezzenek pártborzást.⁹²

Az Eperjesi kerület politikai és állami szerveinek nem róható fel, hogy nem igyekeztek volna megoldani az ukrán iskolaügy gondjait. Ám az elfogadott rendelkezéseik gyakran csupán a szervezési, a személyzeti és az anyagi területekre irányultak, és azok nem mindig fejezték ki a dolgok lényegét.⁹³ Az ukrán oktatásügy bonyolult viszonyai és a polgárok növekvő érdeklődése a szlovák iskolák kialakítása iránt, valamint a számtalan panasz 1953 novemberében egy felmérés lebonyolítását kényszerítette ki, melyet a J. Kotoč által vezetett bizottság végzett el.⁹⁴

A bizottság következtetései arra késztették a legfelsőbb politikai és állami szerveket, hogy változtassák meg döntésüket, amely szerint már nem lehetett volna az ukrán tanítási nyelvet szlovákra váltani. Az oktatásügy további feladatai, melyek a CSKP KB Politikai Titkárságának, az SZLKP KB Elnökségének, valamint a Megbízottak Testületének 1953. decemberi, az Eperjesi kerületet segítő határozataiból adódtak, elsősorban az ukrán iskolák munkahelyeinek betöltésére és az anyagi ellátásuk javítására vonatkoztak.⁹⁵

Azonban ezeknek az intézkedéseknek a megvalósítása sem tudta megállítani az ukrán nemzetiségi iskolák iránti érdeklődés csökkenését és a szlovák tanítási iskolákba történő átlépést igénylő kérvények számának jelentős megnövekedését. A korabeli politikai vezetők – annak ellenére, hogy ismerniük kellett legalább a folyamat legalapvetőbb okait – a kérdéskör komolyabb elemzése helyett az ellentábor lejáratására és megsemmisítésére használták ki a helyzetet. Az ukrán oktatás iránti érdektelenséget a köztársaság gyengítésének és a Szovjetunióval szembeni ellenségeskedésnek minősítették.⁹⁶

A helyzet alakulása azt mutatta, hogy a kompromisszummentes hozzáállás és az ukrán tanítás minden áron történő elfogadtatása nem segítette az oktatás fejlődésének. Épp ellenkezőleg, ellenszenvet váltott ki, egyúttal a polgárok és az államhatalom között konfliktusgócokat hozott létre. Valószínűleg ez vezette az SZLKP regionális szerveit, hogy az oktatási megbízotti hivatallal történt megegyezés után 1954 márciusában új alapelveket fogadjanak el a tanítási nyelv megváltoztatására vonatkozó kérvények elbírálására. Ezek szerint akkor lehetett hozzájárulni a változtatáshoz, ha a lakosság az alapos felvilágosító kampány után sem értett egyet az ukrán tanítási nyelvvel. Az ilyen eseteket külön-külön kellett megoldani a KNB és az Ukrán Dolgozók Kulturális Egyesületének megállapodása után. Ugyanígy teljesíteni kellett az egyének kérését is, akik azt szerették volna, hogy gyermekeik szlovák iskolába járjanak, még abban az esetben is, ha a lakóhelyükön nem volt szlovák iskola. Azokon a településeken, ahol szlovákra változtatták az iskola tanítási nyelvét, a tanügyigazgatásnak meg kellett határozni „a legjobb ukrán tanítókat, akik szlovákul fognak tanítani, és egyben ukrán nemzeti öntudatra fognak nevelni”.⁹⁷ Azt feltételezték, hogy ezeknek az alapelveknek az alkalmazása megnyugtatja a helyzetet, és hozzájárul az ukrán oktatás megszilárdításához. A tanítási nyelv váltása iránti érdeklődés azonban nem csökkent, ezért a nemzeti bizottságok iskolaügyi főosztályai féltek a szóban forgó elvek következetes érvényesítésétől.⁹⁸

1954 szeptemberében erről a kérdésről tárgyaltak az Oktatási és Közművelődési Megbízotti Hivatal, az SZLKP kerületi bizottsága és az Eperjesi Kerületi Nemzeti Bizottság képviselői az Ukrán Dolgozók Kulturális Egyesületének küldöttjeivel. A tárgyalás eredményeként született javaslatok alapján 1954. október 29-én az SZLKP KB hivatala feladatul adta E. Sýkorának, az oktatási megbízottnak, hogy „az Eperjesi kerület néhány települése lakóinak az ukrán tanítási nyelv szlovákra változtatására irányuló kérvényét véglegesen oldja meg”.⁹⁹ Az említett tényből kiindulva 1954. október 19-e és november 2-a között az Eperjesi kerületbe bizottságot küldtek, amely az egyes községekben a tanítási nyelvvel összefüggő vitás kérdéseket volt hivatott megoldani. A Girálti, a Sztropkói, a Mezőlaborci, a Szobranci és a Kisszebeni járásban összesen 17 települést látogatott meg a bizottság, ahol a tanítási nyelv megváltoztatásának okairól tanácskozott a polgárokkal. Az egyes esetekben megkülönböztetett módon járt el a következő alternatívák szerint:

1. Azokon a településeken, ahol a szülők kérése mögött az az aggály állt, hogy gyermekeiknek gondjaik lehetnek a továbbtanulás során vagy a munkakeresésben az államnyelv gyenge ismerete miatt, 1954. november 1-jétől növelték a szlovák nyelvórák számát.

2. Ott, ahol az érintett intézkedést elégtelennek találták, egyéb tantárgyakat is oktathattak szlovák nyelven.

3. A falvakban, melyek lakói egyértelműen elutasították az ukrán iskolát, azzal a feltétellel járultak hozzá az ukrán tanítási nyelv szlovákra váltásához, hogy ezekben az iskolákban heti 3-4 órában kötelezővé tették az ukrán nyelv tanulását.

Ezen felül döntöttek arról, hogy az 1954/1955-ös tanév második félévétől kezdődően minden ukrán iskolában emelkedik a szlovák nyelv tantárgy óráinak száma.¹⁰⁰

A bizottság határozata alapján 10 iskolában változott az ukrán tanítási nyelv szlovákra¹⁰¹, két ízben szlovák osztályokat nyitottak az ukrán iskolában¹⁰² és 4 település lakói értettek egyet azzal, hogy megmaradjon az ukrán tanítási nyelv, de egyidejűleg

nagyobb óraszámokban oktassák a szlovákokat, valamint a felsőbb évfolyamokban más tantárgyakat is szlovákul oktassanak.¹⁰³

Külön figyelmet szenteltek a Mezőlaborci Szlovák Tanítási Nyelvű Nyolcosztályos Középiskola megalapítása kapcsán kialakult helyzetnek.¹⁰⁴ Az SZLKP járási szerveinek ugyanis komoly fenntartásai voltak a létezésével kapcsolatban, s azzal érveltek, hogy a felsőbb osztályokban tanulók szülei „bár szlovák nemzetiségűnek vallják magukat, valójában ukrán nemzetiségűek”.¹⁰⁵ Szerepet játszott ebben az a félelem is, hogy az iskola léte az egész járásban egy új kérvényhullámot indít el a szlovák iskolák megalapításáért. Az SZLKP JB és a hnb tiltakozása ellenére a bizottság javasolta meghagyni a mezőlaborci nyolcosztályos középiskolát. Egyúttal azt javasolta, hogy a tanév során már ne hagyjanak jóvá több kérvényt a tannyelv megváltoztatására.¹⁰⁶

Mindent egybevetve azzal számoltak, hogy ezzel az eljárással hosszú távra sikerült megállítani az ukrán iskolák szlovákká alakításának folyamatát. Hogy ez mégsem így lett, arra példa Takcsány község, ahol gyakorlatilag rögtön a bizottság távozása után nyolcvan szülő nem engedte az ukrán iskolába a gyerekeit, kérve annak szlovákra változtatását.

Az ukrán iskolák elutasítását általában azzal indokolták, hogy a községek, melyekben a tanítási nyelv problémája felmerült, az ukrán és a szlovák nemzetiségűek által benépesített területek közti átmeneti sávban helyezkednek el, illetve szlovákok által lakott területen fekvő szigetekről van szó. Arra a tényre mutattak rá, hogy a lakosságuk jelentős mértékben elszlovákosodott, ezen kívül pedig itt az utóbbi tizenöt évben többszöri tannyelváltásra is sor került. Figyelemre méltó, hogy főképp a Mezőlaborci járás néhány községében a szülők elfogadták az orosz tanítási nyelvet, de az ukránt egyértelműen elutasították.¹⁰⁷ A hívő lakosok, akik a görög katolikus egyház felszámolása után szlováknak vallották magukat, az ukrán iskolák visszautasítását azzal indokolták, hogy a szlovák iskolákban van hitoktatás, míg az ukránokban nincs, mert a szülők nem igénylik, hogy pravoszláv papok tanítsák gyermekeiket.¹⁰⁸

Az ukrán orientáció elutasítását hatványozta, hogy adminisztratív úton és nyomást gyakorolva próbálták bevezetni. Megtörtént, hogy egyes esetekben (Kozsány, Takcsány, Mezőlaborc, Tibaváralja stb.) azoknak a gyerekeknek se engedték meg, hogy szlovák iskolába iratkozzanak, akiknek a szülei egyértelműen szlovák nemzetiségűek voltak, és úgy költöztek ebbe a régióba, esetleg ide helyezték őket. A Mezőlaborci járásban olyan utasítást adtak ki, hogy a szlovák iskolába csak olyan gyerekeket vegyenek fel, akik igazolást hoznak a hnb-ról, hogy szüleik szlovák nemzetiségűek. Ha viszont valamelyik hnb kiadott egy ilyen igazolást, azonnal szigorúan megtiltották neki, hogy a nemzetiségről bármilyen tanúsítványt is kiállítson.¹⁰⁹ Egyes tisztségviselők nagy buzgóságukban olyan messzire mentek, hogy azoknak az eredetileg ruszin községeknek az ukránosítását is javasolták, melyekben már a szlovák erők voltak túlsúlyban.¹¹⁰ Az ilyen fundamentalista hozzáállás természetesen nem talált támogatásra, és az elkövetkező időszakban egyik fő oka volt az ukrán oktatás iránti érdeklődés csökkenésének.

Jegyzetek

1. Ванат, І.: *Нариси новітньої історії українців східної Словаччини II. 1938–1948*. Bratislava–Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo oddelenie ukrajinskej literatúry, 1985, 277 p. Az UNRP szerkezetében létrejött az oktatási és kulturális szakosztály, melynek vezetője D. Milly lett.
2. Az első iskola, melyben már 1944 decemberében megkezdődött a tanítás a Mezőlaborci járás Mákos (Makovce) községében található. Feltételezhető ezért, hogy V. Hvozďák volt így az első tanító a felszabadított területeken. P. Bunganič és V. Lata kezdeményezésére, valamint a helyi nemzeti bizottság támogatásának köszönhetően 1945. február 23-án a mezőlaborci orosz gimnáziumban is elkezdődött az oktatás. Lásd Ванат, І.: *Нариси... II*. 205. p.; Пісьо, І.: *Завдання великі – можливості малі*. In *Шлях до волі*. Prešov, SPN oddelenie ukrajinskej literatúry, 1966, 428 p.
3. Ričalka, M.: Rozvoj vzdelanostnej úrovne ukrajinského obyvateľstva v ČSSR od roku 1945. In Čorný, M. (ed.): *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti*. Bratislava, Pravda, 1975, 82 p.; Bajcura, I.: *Ukrajinská otázka v ČSSR*. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, 149 p.; Štátny archív (ŠA) Prešov, pobočka Svidník, fond (f.) ONV, č. j. 251/1945 prez. Situačné hlásenie za mesiac máj a jún 1945. Csak a sztropkói tanfelügyelet körzetében 96 nemzetiségi iskola volt 1945-ben, de 1945 júniusában csupán 35-ben folyt oktatás.
4. Макара, С.: Про перші важкі, але потрібні скиби на полі народнім. In *Шлях до волі*, 431 p.
5. Пісьо, І.: *Завдання великі – можливості малі*. In *Шлях до волі*, 427 p.
6. Bajcura, I.: *Ukrajinská otázka...*
7. Pl. 1945 februárjában Bodzás (Bžany), Valkó (Valkov), Kőrösény (Krušinec), Lomna (Lomné), Minyevágása (Miňovce), Királyhegy (Piskorovce), Pataki (Potoky), Máriakút (Rafajovce), Róna (Rovné) és Sandal (Šandal) települések lakossága kérte a tanítási nyelv ukránra változtatását. A Vízközi (Svidník) Járási Nemzeti Bizottság 1945. február 21-én döntött arról, hogy szlovákról oroszra változtatja a tanítási nyelvet az alábbi községekben: Vízköz (Svidník), Felsőódor (V. Orlík), Cseres (Dubová), Soročin, Molnárvágása (Mlynarovce), Róna (Rovné), Felsőrákóc (Rakovčik), Kapisó (Kapišova), Ladomérmező (Krajná Poľana), Meredély (Príkra), Ladomérvágása (Ladomírova), Felsőhunkóc (Huňkovce), Szemes (Šemetkovce) és Felsővagony (Vagríneč). Lásd Archív Zväzu Rusínov-Ukrajincov SR v Prešove (A ZRUSR), f. UNRP, inventárne číslo (i. č.) 13, 58, 101, kartón (kart.) 1.
8. Заявлення. *Пряшевщина*, 1945. április 1., 2. p.
9. *Пряшевщина*, 1945. május 1., 1. p. Az UNRP-delegáció tagjai: P. Babej, dr. I. Rohač-Iľkiv, dr. I. Pješčak, dr. N. Bobak a D. Milly, a találkozón részt vett dr. O. Pavlík (OKMH) is.
10. Egyértelműen elutasították az iskolák kialakításával kapcsolatos spontán és illetéktelen beavatkozásokat. Az iskola jellegéről, illetve az ukrán és a szlovák osztályok számáról kizárólag a szülők valós igénye alapján kellett volna döntenie. Ezért fogadtak el egy olyan határozatot, hogy azokban a községekben, ahol együtt élnek szlovákok és ukránok, és ők elégedetlenek az adott helyzettel, mindkét nemzetiség képviselőjének felügyelete alatt új beíratást kezdeményeznek mind a szlovák, mind az ukrán (orosz) iskolába. Olyan egyezség született, hogy azon tankörzetek élére, ahol az ukrán nemzetiség él többségben, ukrán tanfelügyelőt neveznek ki, és szlovák nemzetiségű lesz a helyettese, illetve fordítva is ugyanez érvényes. Év közben azonban megmutatkozott, hogy amennyiben ki-tartanak ezen az állásponton, ez bonyolítaná az iskolai ügyintézés menetét, így elfogadták az önálló ukrán iskolai körzetek és tanfelügyelet kialakításának alternatíváját. Az ukrán iskolák irányításával kapcsolatban egyezség született, hogy az Oktatási és Köz-

művelődési Megbízotti Hivatal keretében kialakítanak egy ukrán részleget, amely a szlovákiai nevelés és az egységes iskolaszervezet jegyében fogja kezelni az ukrán (orosz) oktatás ügyeit (SNA, f. ÚP SNR, i. č. 430, kart. 484. Školské a kultúrne pomery Ukrajincov na Slovensku. Správa povereníka školstva a osvety L. Novomeského pre predsedníctvo SNR. Vö. Ванат, І.: *Нариси ... II*, 277–278. p.).

11. SNA, f. Úrad Predsedníctva SNR, i. č. 215, kart. 263. Zriadenie Referátu pre ukrajinské školstvo pri Pov. SNR pre škol. a osvetu.
12. SNA, f. ÚP SNR, i. č. 430, kart. 484. Dr. I. Pješčak előljárón kívül az UOSZ-ban dolgozott még M. Lichvar – az I. ügyosztály vezetője, aki az alapiskolák tevékenységéért felelt, Dr. M. Bobak – a közép-, szak- és polgári iskolákért felelős II. ügyosztály vezetője, valamint D. Milly, a III. ügyosztály vezetője, amely az iskolán kívüli művelődés gondjait orvosolta. Szakelőadók voltak J. Dzurenda, A. Sopira és J. Priputen. Adminisztratív munkaerőként dolgoztak M. Chanátová, I. Smarža, A. Priputenová és A. Taptičová, továbbá a hivatalsegéd I. Vasilčo.
13. Ehhez lásd Реферат для українських і російських шкіл. *Пряшевщина*, 1945. július 8., 1. p.; Український шкільний реферат. *Пряшевщина*, 1945. július 12., 4. p.
14. Mezőlaborcon jött létre tanfelügyelet a Mezőlaborci, a Szinnai, a Szobránci és a Homonnai járások részére, melynek vezetője Š. Makara volt. A sztropkói tanfelügyelet J. Chudík vezetésével a Sztropkói, a Vízközi, a Girálty és a Varannói járás ukrán iskolái felett őrködött. Az I. Šufák által vezetett kisszebeni tanfelügyelethez tartoztak a Kisszebeni, az Ólubló, a Szepesófalui és a Késmárki járások. Eperjesen volt a székhelye az Eperjesi, a Bártfai, a Lőcsei, az Igloi és a Gölnicbányai járásban működő ukrán iskolák tanfelügyeletének, de ide tartoztak egyéb járások ukrán iskolái is. A tanfelügyelőnek itt A. Kapišovskýt nevezték ki. A mezőlaborci tanfelügyelők hatáskörébe 109 iskola tartozott (221 osztállyal és 229 tanítóval), az eperjesiekhez 56 iskola (107 osztály, 112 tanító), a kisszebeniekhez 60 iskola (129 osztály, 133 tanító), a sztropkóiakhoz 100 iskola (145 osztály, 149 tanító) (SNA, f. Povereníctvo školstva, PŠk-prez., i. č. 717–719, kart. 222. A R ZRUSR, f. UNRP, a. j. 335; Ričalka, Michal: *Rozvoj vzdelanostnej úrovne...* 81–82. p.).
15. Пьешак, И. Ю: Внешкольное образование. *Пряшевщина*, 1945. december 2., 2. p. Közművelődési felügyelő I. Prokipčak, Š. Juričko, I. Vavrinčik és Š. Varzali lett, akik a helyi közművelődési titkárok tevékenységét irányították mind a 280 ruszinok/ukránok által lakott településen.
16. Український шкільний реферат. *Пряшевщина*, 1945. július 12., 4. p.
17. Uo. Úgy véljük, hogy az UOSZ képviselője a kijelentés kapcsán csak két alternatívára gondolt – az orosz vagy az ukrán nyelvű iskolára.
18. SNA, f. PŠk-prez., i. č. 893, kart. 261. Smernice.
19. Uo.
20. SNA, f. PŠk-prez., i. č. 215, kart. 263. Obežník č. 42.
21. Uo. Az 1945-ös esztendő folyamán polgári iskolák, illetve azok kihelyezett részlegei jöttek létre Bártfán (kihelyezett), Komlóson (Chmeľovec), Malcón (Maľcov), Eperjesen, Szinnán, Sztropkóban, Ólublón (kihelyezett), Kisszebenben (kihelyezett), Orlóban (Orlov), Litinyében (Їlutina), Vízközben, Kishárson (M. Lipník) és Viraván (Výrava).
22. Lásd *Rok práce...* 49. p.; Ričalka, M.: *Rozvoj vzdelanostnej...* 82. p.
23. SNA, f. ÚP SNR, i. č. 430, kart. 484.
24. ŠA Prešov, f. UNRP 1945–1949, i. č. 1. Vö. Bajcura, Ivan: *Ukrajinská otázka...* 151. p.; Ванат, І. – Ричалка, М. – Чума, А.: *До питань пісавойенного розвитку, сучасного стану та перспектив українського шкільництва в Словаччині. Додаток до газети Нове життя*. Пряшів, Союз Русинів-українців Чехословаччини (ЦРУЧ), 1992, 7. p.
25. ŠA Prešov, f. UNRP 1945–1949, i. č. 1.
26. 1946 márciusában az OKMH-hoz tartozó UOSZ felkérte Ivan Paňkevychet, a Károly Egyetem docensét, hogy írjon ukrán nyelvtankönyvet. I. Paňkevych elfogadta a felkérést, s egy-

- ben javasolta, készüljön olvasókönyv is, valamint Pozsonyban a Comenius Egyetemen hozzák létre az Ukrán Nyelv és Irodalom Tanszéket, amely tanítókat képezhetne a szlovákiai ukrán iskolák részére. Már 1946 nyarán nyomdába került a *Hramatyka ukrajinskoji movy dľa nyžčych klas i škil horožanskyh i serednich na Slovaččyni*. A recenzensek kifogásai miatt 1948-ban elkészítette a könyv második, jelentősen bővített változatát, és 1952-ben a harmadik változatot is, amelyek azonban nem kerültek kiadásra. A *Korotki pravyla ukrajinskoho pravopysu dľa vžytku Prjašivščyny*, melyet az ukrán dolgozók kulturális szervezetének felkérésére írt meg 1952-ben, végül megjelenhetett, de a szerző nevének feltüntetése nélkül, őt ugyanis abba az időben burzsoá nacionalizmussal vádolták. Lásd Mušinka, M.: Ukrajinizácia ruského školstva na východnom Slovensku (1946–1952) a Ivan Paňkevyč. *Človek a spoločnosť*, www.saske.sk/cas.
27. Vö. Ванат, I.: *Нариси ...II*. 284–285. p.
 28. Pl. Народное дело в руках просветительных инспекторов. *Пряшевщина*, 1946. január 7., 3. p; Пьешак, И. Ю.: К назначению наших инспекторов. *Пряшевщина*, 1946. január 13., 2. p; Наш путь. *Пряшевщина*, 1946. április 21., 2. p; Ремесло – золотое дно. *Пряшевщина*, 1946. június 13., 1. p; Год работы Реферата украинских шкпол. *Пряшевщина*, 1946. június 20., 4. p; Капишовский, В.: Пряшевщине нужна срочная помощь: Трудовое совещание представителей наших районов, представителей министерств и поверительств в Стропковце. *Пряшевщина*, 1946. augusztus 29., 3. p; Задания наших педагогов. *Пряшевщина*, 1946. сzeptember 12., 2. p.
 29. Год работы Реферата украинских шкпол. *Пряшевщина*, 1946. június 20., 4. p.
 30. 41. schůze Prozatímního Národního shromáždění republiky Československé, dne 27. 1946. Rěč poslance Pavlíka (<http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/041schuz/s041017.htm>).
 31. Uo.
 32. За повышение культурного уровня нашего народа. *Пряшевщина*, 1946. окtóбер 24., 2–3. p.
 33. Резолюция районных конференций культурно-просветительных работников. *Пряшевщина*, 1946. április 11., 3. p.
 34. Az adott helyzettel foglalkoztak az orosz–ukrán közép- és szakiskolai igazgatók, valamint az iskolai és közművelődési tanfelügyelők tanácskozásán, amely L. Novomeský megbízott kezdeményezésére 1946. július 10-én zajlott Pozsonyban, de az oktatásban dolgozók egyéb értekezletein is szóba került. Lásd Совещание наших школьных прелставителей. *Пряшевщина*, 1946. július 18., 2. p., valamint За повышение культурного уровня нашего народа. *Пряшевщина*, 1946. окtóбер 24., 2–3. p.
 35. 41. schůze Prozatímního Národního shromáždění republiky Československé, dne 27. 1946. Vystúpenie poslanca O. Pavlíka (<http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/041schuz/s041017.htm>).
 36. Совещание наших школьных прелставителей. *Пряшевщина*, 1946. július 18., 2. p., valamint Капишовский, В.: Пряшевщине нужна срочная помощь: Трудовое совещание представителей наших районов, представителей министерств и поверительств в Стропковце. *Пряшевщина*, 1946. augusztus 29., 3. p.
 37. Pl. F. Uhlíř képviselő a parlament 1946. március 28-i ülésén kérte, hogy a CSSZK-nak mint a csehek és a szlovákok államának nemzeti jellegét azzal is fejezzék ki, hogy: „...semmilyen kisebbségnek nem lesz saját, más nemzetiségű iskolája.” Azt az aggályát fejezte ki, hogy ennek az alapelvnek a figyelmen kívül hagyása „nem csupán sérti az állam nemzeti jellegét [...] hanem egyben a régi kellemetlenségek, a kulturális és a politikai nehézségek, sőt veszélyek felélesztése is, amelyek a köztársaságnak ebből adódhatnak és adódnak is”. Lásd 42. schůze Prozatímního Národního shromáždění republiky Československé, dne 28. března 1946. Vystúpenie poslanca F. Uhlíře (<http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/042schuz/s04207.htm>).

38. SNA, f. PŠ, i. č. 75, kart. 2.
39. A helyi igazgatás e lépése az UNRP részéről éles támadást váltott ki, a város képviselőinek álláspontját példa nélkülinek nevezték, és a *Пряшевщина* című lapban az egykori fasisztákkal kötött összeesküvéssel vádolták őket. Ultimátumként hatott a figyelmeztetés, hogy amennyiben nem teljesítik feltételüket, az UNRP behatóan fog informálódni a nemzeti jogok érvényesítését akadályozó személyek szándékairól. Az UNRP felindulással reagált az oktatási és közművelődési megbízotti hivatalnak küldött táviratban is, amelyben közölte, hogy ha nem kapják meg a szóban forgó helyiségeket, az oktatás a városi parkban folytatódik (*Пряшевщина*, 1946. augusztus 29.).
40. A ZRUSR, f. UNRP, r. 1948, i. č. 1031; Uo. i. č. 862.
41. Bajcura I.: *Ukrajinská otázka...* 151–153. p.
42. 1947 végén a szlovákiai ukrán (ruszin) iskolákat 17 362 diák látogatta. Ebből 16 540 járt népiskolába, gimnáziumban 648-an tanultak, az orosz tanítói akadémián 174 hallgató volt. Az említett időszakban a következő járásokban voltak nemzetiségi iskolák: Bártfa, Gölnicbánya, Girált, Homonna, Késmárk, Királyhelmece, Lőcse, Mezőlaborc, Eperjes, Kisszeben, Szinna, Igló, Szepesófalú, Ólubló, Sztropkó, Vízköz, Tóketerebes, Varannó. Lásd *Správy štátneho plánovacieho a štatistického úradu*. 3. évf. (1948), 164., 343., 347. p.
43. A ZRUSR, f. UNRP, i. č. 1255. Protokoly Vsenarodnoho trudovoho s'jezda, sostojavšehosja 18. apreľa 1948 g. v Prjaševu, v pomeščenii Černoho Orla.
44. Vö. Gabzdilová, S.: *Maďarské školstvo na Slovensku v druhej polovici 20. storočia*. Dunajská Streda, Lilium Aurum – Nadácia Katedra, 1999, 29. p.
45. Mátyáska község lakosainak az Oktatási és Közművelődési Megbízotti Hivatalhoz 1947. február 5-én elküldött kérvényében az áll, hogy ők „többnyire görög katolikus vallásúak, ahol az egyházi szertartásokban az ósláv nyelvet használják. Minket népiesen, de helytelenül általában »rusznákoknak« neveznek. A tanulók beíratásánál, a vallási meggyőződést feltéve, a szülők helytelenül adták meg a nemzetiségre vonatkozó adatokat” (A ZRUSR, f. UNRP, i. č. 944; valamint Bajcura, I.: *Ukrajinská otázka...* 150. p.).
46. Gajdoš, M. – Konečný, S.: *Postavenie Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v rokoch 1948–1953*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994, 105–106. p. /Sešity Ústavu pro soudobé dějiny, 21./
47. 1948-ban Kelet-Szlovákiában 276 orosz népiskola volt, valamint 41 középiskola a ruszin és az ukrán nemzetiségű gyermekek számára. A fenntartások arra a tényre is vonatkoztak, hogy az ukrán középiskolákat abban az esetben is létrehozták, ha a vonzáskörzetükben nem volt elegendő számú tanuló, ami ellentétben állt a hatályos irányelvekkel (SNA, PŠk, 1949, kart. 21. Pomery v ukrajinskom školstve na Slovensku).
48. A ZRUSR, f. UNRP, 1948, i. č. 1288.
49. SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, kart. 2. Protokoly zo zasadnutia politického sekretariátu ÚV KSS dňa 10. 2. 1949; Uo., f. PŠk, 1949, kart. 91. Návrh na riešenie niektorých školských a kultúrnych problémov na východnom Slovensku.
50. SNA, f. PŠk, 1949, kart. 91. Návrh na riešenie niektorých školských a kultúrnych problémov na východnom Slovensku; Uo., Výpis z uznesení politického sekretariátu ÚV KSS zo dňa 10. februára 1949.
51. Uo.
52. Uo.
53. Uo.
54. A ZRUSR, f. UNRP, r. 1949, i. j. 1521, Obežník č. 83/1949 Prezídia Povereníctva školstva, vied a umení v Bratislave z 20. mája 1949 vo veci zápisov na školách vo Východoslovenských okresoch na škol. r. 1949/50; ŠOBA Prešov, f. UNR 1945-1948, 97. p.
55. A beíratkozások az Eperjesi kerületben a Bártfai, a Homonnai, a Mezőlaborci, a Nagymihályi, az Eperjesi, a Kisszebeni, a Szinnai, az Ólubló, a Sztropkói és a Varannói járásokban, a Kassai kerületben pedig a Késmárki, a Királyhelmecei, a Poprádi, az Iglói

- és a Tóketerebesi járásokban zajlottak (lásd Uram, P.: Vývoj ukrajinského školstva v rokoch 1948–1953. In *Žovteň i ukrajinska kultura*. Prešov, SPN, 1968, 528. p.).
56. A ZRUSR, f. Unrp, i. č. 1591. Uznesenie zo schôdzky kultúrnych a osvetových pracovníkov – príslušníkov KSS – delegátov zo všetkých okresov východného Slovenska, obývaných ukrajinským obyvateľstvom konanej dňa 6. júna 1949 v zmysle rozhodnutia Predsedníctva KV KSS zo dňa 22. mája 1949.
 57. A R ZRUČ, f. UNRP, roč. 1949, i. č. 1277; Uo., i. č. 1491. Rezolúcia Predsedníctva UNRP z 12. 8. 1949; Атаки на наши школы. Пряшевщина, 1949. augusztus 18., 1. p; Bajcura, I.: *Ukrajinská otázka...* 153. p.
 58. SNA, f. ÚV KSS. Generálny tajomník. Kart. 2195. Správa o článku „Ataky na naše školy“ uverejnenom v „Пряшевщине“.
 59. Ванат, І. – Ричалка, М. – Чума, А.: До питань пісавоїенного розвитку, сучасного стану та перспектив українського шкільництва... 5. p.
 60. SNA, PŠk, 1949, kart. 21. Správa o výsledkoch zisťovania školských pomerov v niektorých obciach Prešovského kraja, ktorých obyvateľstvo si žiadalo zmenu vyučovacieho jazyka. A bizottság Otto, Priputen, Kapišovský, Zubkovič, Klema és Jaššo összetételben dolgozott.
 61. SNA, f. PŠk, S/1949 dôv., i. č. 91, kart. 91. Správa pre p. povereníka o zápisoch na východnom Slovensku.
 62. SNA, f. PŠk, S/1949 dôv., i. č. 91, kart. 91. Správa o výsledkoch zisťovania školských...
 63. A ZRUSR, f. Unrp, i. č. 1591. Uznesenie zo schôdzky kultúrnych a osvetových pracovníkov – príslušníkov KSS – delegátov zo všetkých okresov východného Slovenska...; ŠOBA Prešov, f. UNR 1945–1948, bez signatúry.
 64. A ZRUSR, f. UNRP, roč. 1950, i. č. 1613. Протокол із засідання Трудового комітета УНРП 22 мая 1950г.
 65. SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS. Zasadnutie predsedníctva 16. septembra 1950, zápis č. 22. kart. 793.
 66. A ZRUSR, f. UNRP, i. č. 1628.
 67. Vö. Bajcura I.: *Ukrajinská otázka...* 157. p.
 68. Uo. Vö. Ванат, І. – Ричалка, М. – Чума, А.: До питань пісавоїенного розвитку... A 6. oldalon szerepel, hogy az egykori Eperjesi kerületben 115 optáns tanító működött.
 69. Ванат, І. – Ричалка, М. – Чума, А.: До питань пісавоїенного розвитку... 7. p.
 70. Archív Ministerstva vnútra SR (AMV SR), Levoča, f. B-10-7, i. j. 17. Zápisnica č. 7 napísaná dňa 2. augusta 1950 na zasadnutí školskej komisie pri KV KSS v Prešove.
 71. SNA, f. ÚV KSS, PŠk, bez č., kart. 132.
 72. Vö. Gabzdilová, S.: *Maďarské školstvo na Slovensku...* 46. p.
 73. A ZRUSR, f. UNRP, i. č. 1025. List poverenictvu škôl a národnej osvety od UNRP z 26. mája 1947; Ванат, І.: *Нариси...* 283. p.
 74. A ZRUSR, f. UNRP, i. č. 1025. List poverenictvu škôl...
 75. Podľa A ZRUSR, f. UNRP, i. č. 1662. List referátu pre školstvo, osvetu a telesnú výchovu KNV v Prešove z 23. mája 1951, sp. č. 848/51.
 76. Vö. Bajcura I.: *Ukrajinská otázka...* 154. p.
 77. SNA, f. PŠk, bez sign, kart. 138. Zápisnica z porady konanej dňa 9. februára 1952 vo veci otvorenia ukrajinského oddelenia pri Pobočke Pedagogickej fakulty SU v Košiciach. A kari tanács javasolta, hogy az 1952/1953-as tanévben az ukrán tagozaton indítsanak ukrán–orosz, történelem–polgári nevelés–képzőművészeti nevelés, matematika–fizika, természetrajz–kémia–földrajz, szlovák–ukrán tanulmányi szakokat, és további tantárgyként minden szakhoz kapcsolhassák a zenei nevelést.
 78. SNA, PŠk, Kolégium Ministra školstva, bez sign., kart. 200. Zápis ze schůze kolegia dne 7. května 1952.
 79. SNA, f. ÚV KSS, kart. 820. Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS 28. 6. 1952. Správa o ukrajinskom školstve.

80. Uo. Berezóka (Brezovka), Malcó (Malcov) a Bártfai járásban, Mátyáska (Matiaška), Remenye (Remeniny), Lőrincvágása (Vavrinec), Vajkvágása (Valkovce), Istvánd (Štefurov), Szobos (Soboš), Kabalás (Kobylnice), Györgyös (Durdoš) a Girálty járásban, Mas-kóc (Maškovce), Dedafalva (Dedačov) a Homonnai járásban, Milpospuszta (Milpoš), Kis-szebenimajor (Sabinovské Dvory), Décső (Ďačov), Kisszeben (Sabinov), Györke (Ďurkov) a Kisszebeni járásban, Utcás (Ulič) a Szinnai járásban, Vadászfalva (Beňatina), Tibaváralja (Podhorod'), Inóc (Inovec), Oroszsebes (Ruská Bystrá), Nagygereblyés (Ruský Hrabovec) a Szobránci járásban, Petőfalva (Petejovce), Sandal (Šandal), Hocsa (Chotča), Kisgyertyános (Vyšný Hrabovec), Alsóolsva (Nižná Olšava) a Sztrapkói járásban, Osztor-nya (Osturňa) a Szepesófalui járásban, Bányapataka (Banské), Detre (Detrik), Nagykőpa-tak (Kvakovce) a Varannói járásban, valamint Tarcafő (Torysky), Répás (Repaše), Gyreš és Vereshegy (Poráč) a Kassai kerületben.
81. SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, zasadnutie 15. novembra 1952, kart. 826. Správa KV KSS v Prešove z 11. novembra 1952, 7. p.
82. SNA, f. ÚV KSS. Zasadanie Sekretariátu ÚV KSS 22. decembra 1954, kart. 98. Správa o práci komisie Povereníctva školstva, ktorá riešila problém vyučovacieho jazyka na niektorých školách v Prešovskom kraji, kde nechodili deti do školy.
83. Uo.
84. Uram, P.: *K niektorým otázkam vývoja...* 250–251. p.
85. Gajdoš, M. – Konečný, S.: *Postavenie Rusínov...* 112. p.
86. SNA, f. PŠk, i. č. 177, kart. 136 a. Správa o situácii škôl a školskej správy v Prešovskom kraji. Már az 1952/1953-as tanévben 10 község lakói kérték a tanítási nyelv meg-változtatását, amely viszont két falu kivételével nem valósult meg. A további kérvények a szlovák tanítási nyelv bevezetésére az 1953/1954-es tanév elejétől érkeztek, főleg a Giráltyi, a Kisszebeni és a Sztrapkói járásokból. Az Eperjesi kerület 17 településén a szü-lők az ukrán tanítási nyelv elleni tiltakozásul gyermekeik iskolalátogatásának bojkottjával léptek fel. Ugyancsak lásd Bajcura, I.: *Ukrajinská otázka...* 155. p.
87. SNA, f. ÚV KSS. Zasadanie Sekretariátu ÚV KSS 14. októbra 1954, kart. 93.
88. SNA, f. PŠk, i. č. 177–181, kart. 136. Kolégium Povereníka školstva 12. októbra 1953. Správa o stave školstva v Prešovskom kraji.
89. SNA, f. ÚV KSS, KV KSS v Prešove. Referát V. Bifaka na zasadaní 19. októbra 1955.
90. SNA, f. PŠk, kart. 141. Správa o plnení uznesení strany, vlády, ZP a kolégia PŠ v Prešovskom kraji. Zasadanie Kolégia povereníka školstva dňa 3. septembra 1954.
91. SNA, f. PŠk, kart. 141. Správa o plnení uznesení strany, vlády, ZP a kolégia PŠ v Prešovskom kraji...
92. SNA, f. ÚV KSS, zasadanie Sekretariátu ÚV KSS 14. októbra 1953, kart. 93. Správa o probléme vyučovacieho jazyka...
93. ŠA Prešov, f. KNV-P, sign. šk/458, kart. 128. Výpis z uznesenia byra KV KSS v Prešove zo dňa 21. septembra 1953 na základe rozpracovaného uznesenia ÚV KSČ pre kraj Prešov.
94. SNA, f. PŠk, i. č. 177, kart. 136 a. Správa o prieskume škôl a školskej správy v Prešovskom kraji z 12. novembra 1953 pre rokovanie kolégia povereníka školstva 16. novem-bra 1953.
95. ŠA Prešov, f. KNV-P, sign. šk/458, kart. 128. Lásd Uznesenie Politického sekretariátu ÚV KSČ, Predsedníctva ÚV KSS a Zboru povereníkov o mimoriadnej pomoci Prešovské-mu kraju.
96. SNA, f. KV KSS Prešov, Pléna KV, OV (1948–1960), kart. 4. Vystúpenie V. Bifaka na pléne KV KSS v Prešove 1. marca 1955.
97. SNA, f. ÚV KSS. Zasadanie Sekretariátu ÚV KSS 14. októbra 1954, kart. 93. Správa o probléme vyučovacieho jazyka...
98. Uo. 1954. szeptember 1-jei hatállyal kérték a tanítási nyelv megváltoztatását a követke-ző községek: Tibaváralja (Podhorod') a Szobránci járásban; Takcsány (Stakčín) a Szinnai

- járásban; Ruskóc (Rošovce), Izbugyaradvány (Vyšná Radvaň) a Mezőlaborci járásban; Bányapataka (Banské) a Varannói járásban; Minyevágása (Miňovce), Dér (Mrázovce), Felsőolsva (Vyšná Olšava), Sandal (Šandal) a Sztropkói járásban; Kozsány (Kožany), Istvánd (Štefurov), Fias (Fijaš), Balázsi (Vlača) a Girálti járásban.
99. SNA, f. ÚV KSS. Zasadanie Sekretariátu ÚV KSS 22. decembra 1954, kart. 98. Správa o práci komisie Povereníctva školstva..., 42. p.
100. SNA, f. ÚV KSS. Zasadanie Sekretariátu ÚV KSS 14. októbra 1954, kart. 93. Správa o probléme vyučovacieho jazyka...
101. Uo. Komisie Povereníctva školstva... 42. p. Az ukrán tanítási nyelv szlovákra változott Vadászfalva (Beňatína), Györke (Ďurkov), Inóc (Inovec), Kozsány (Kožany), Mátyáska (Matiaška), Minyevágása (Miňovce), Tibaváralja (Podhorod'), Sandal (Šandal), Istvánd (Štefurov) és Felsőolsva (Vyšná Olšava) községek iskoláiban.
102. Uo. Takcsány (Stakčín), Györgyös (Ďurďoš) és Balázsi (Vlača).
103. Uo. Fias (Fijaš), Matyóc (Maťovce), Ruskóc (Rošovce), Oroszsebes (Ruská Bystrá).
104. Egy 1954. szeptember 1-jén alapított, nem teljesen szervezett szlovák tanítási nyelvű nyolcosztályos középiskoláról volt szó, amelyet az első hét évfolyamban 215 tanuló látogatott. A nyolcadik osztályba abban az időben senki sem jelentkezett.
105. SNA, f. ÚV KSS. Zasadanie Sekretariátu ÚV KSS 22. decembra 1954, kart. 98. Podrobný popisný záznam o práci komisie Povereníctva školstva, ktorá riešila dňa 19. októbra až 2. novembra 1954 otázku vyučovacieho jazyka na niektorých školách v Prešovskom kraji.
106. Uo.
107. Uo. Správa o práci komisie Povereníctva školstva, ktorá riešila problém vyučovacieho jazyka na niektorých školách v Prešovskom kraji, kde nechodili deti do školy.
108. Uo.
109. Uo.
110. Uo.

(Fordította A. Szabó László)

MARIÁN GAJDOŠ

CREATION AND PROBLEMS OF THE UKRAINE NATIONAL MINORITY EDUCATION IN SLOVAKIA

After the liberation in 1945 it was expected from the Russian and Ukrainian schools in Slovakia that they will have a determining role not only in the field of education and spreading enlightenment, but also in the effort of the revitalisation of national life of Ruthenians and Ukrainians. In this sense the national minority schools were supported even by official representation of the national minority that found its adequate reflection in the activity of the Ukrainian National Council of Prjaševščina, that actively participated in the creation of conditions for the development of national minority culture and education.

NOSTRA TEMPORA

MAGYARNAK LENNI

A SZLOVÁKIAI MAGYAROK
ÉRTÉKRENDJE

LAMPL ZSUZSANNA

Kisebbségi nyelvhasználat – anyaország nélkül¹

ISTVÁN KOZMÁCS
LANGUAGE USAGE OF MINORITIES – WITHOUT MOTHER-COUNTRY

811.511.1
811.511.131
94(470.51)

Finn-Ugrian Language Relationship. Russian Finn-Ugrians. Udmurts. Farming. Traditions. Language Usage.

Az oroszországi kis finnugor népek történetük során sosem alkottak önálló államot, illetve, amennyiben bármilyen saját, nemzeti szinten szervezett államszerű alakulatot létre is hoztak, annak léte a történeti emlékezetből is kiveszett. Ez – a talán közhírré vált tény – jelentős következményekkel jár e népek mai nyelvi helyzetére, mai nyelvhasználati problémáira, mai nyelvpolitikájára vonatkozóan.

1. táblázat. A finnugor népek 2002-ben

Nép/népcsoport	Lélekszám Oroszországban	Beszélő/nemzetiségi a névadó köztársaságban	Egyéb fontos helyek (beszélő/nemzetiségi)
Mordvin*	843 350	240 285/283 861	17 078 (Baskíria), 18 540 (Tatársztán), 11 616 (Csuvasia), 2 770 (Haanti- Manszijszki Autonóm Terület), 770 (Jamel-Nyenyec Autonóm Körzet)
erza	84 407	–/78 963	–
moksa	49 624	–/47 406	–
Udmurt	636 906	330 801/460 584 (1989: 376 461)	19 102 (Baskíria), 21 157 (Tatársztán)
Mari**	604 268	245 151/312 178	88 605/105 829 (Baskíria), 13 990/ 18 787 (Tatársztán), 6 541/8 985 (Udmurtia), 2 738/7 309 (Hanti- Manszijszki Autonóm Terület)
hegyi	18 515	–/17 715	1 102 (Tatársztán)
mezei	56 116	–/52 696	–
Komi	293 406	184 910/256 464	1 942 (Nyenyec Autonóm Körzet)
izsmai	15 607	–/12 689	–
Komi-permják	125 235	66 764/103 505	1 253 (Hanti-Manszijszki Autonóm Terület)
Karél	93 344	31 794	–
Nyenyec	41 302	2 509/7 754 (NyenyAK) + 22 601/26 435 (Ja-Ny)	343 (Komi Mu), 337 (Hanti- Manszijszki Nemzetiségi Terület)
Finn	34 050	–	–
ingermanlandi	314	–	–
Hanti	28 678	5 908	–
Észt	28 113	–	–
szetu	197	–	–
Manysi	11 432	2 007	–

Nép/népcsoport	Lélekszám Oroszországban	Beszélő/nemzetiségi a névadó köztársaságban	Egyéb fontos helyek (beszélő/nemzetiségi)
Magyar	3 768	–	–
Beszermán	3 122	–	–
Lapp	1 991	–	–
Nganaszan	834	–	–
Enyec	237	–	–

Megjegyzés: *Mordvinok 5000 fő fölött: Mordóvia: 283 861 (moksa 47 406, erza 78 963), Moszkvai terület: 21 856, Rjazanyi terület: 7552, Moszkva városa: 23 387, Krasznodarszkij kraj: 4861, Baskíria: 26 020, Tatársztán: 23 702, Csuvasia: 15 993, Nyizsegorodszkiji terület: 25 022, Orenburgi terület: 52 458, Penzai terület: 70 739, Szamarai terület: 86 000, Szaratovi terület: 16 523, Uljanovszki terület: 50 229, Szverdlovski terület: 9702, Tyumenyi terület: 9683, Hanti-Manysi Autonóm Kerület (HaMaAK): 6386, Cseljabinszki terület: 18 138, Altajszkij kraj: 4769, Krasznoojarszkij kraj: 7526, Kemo-rocskij terület: 7221.

**Marik 5000 főnél többen: Volgográdi terület: 6028, Baskíria: 105 829, Tatársztán: 18 787, Udmurtia: 8985, Kirovi terület: 38 930, Nyizsegorodszki terület: 7757, Permi terület: 5395, Szverdlovski terület: 27 863, Tyumenyi terület: 11 023, Hanti-Manysi Autonóm Kerület: 7309, Krasznnojarszkij kraj: 5104.

Látható, hogy e nyelvek közel sem azonos helyzetűek: egy részük igen jelentős számú beszélővel rendelkezik, míg más részük már megközelítette, ha már el nem érte azt a lélekszámot, ahonnan nem lehet visszafordítani a nyelvesztésig, a nyelvhalálig vezető folyamatot. Megegyeznek viszont abban, hogy a legnagyobb lélekszámú nép nyelvét is a „veszélyeztetett” kategóriába sorolják napjainkban.

Az udmurt nép lakhelye – Udmurtia – az a finnugor köztársaság, amelyik legközelebb helyezkedik el a magyarok által egykor lakott területhez, Magna Hungariához. A Káma és a Vjatka folyók által körülölelt dombos-lankás, erdős vidéken élő nép története ezen a szálon is, s nem csak a magyar és az udmurt nyelv rokonsága okán kapcsolódik össze. A nyelvészetben és a történettudományban még ma sem eldöntött ugyan a kései magyar–permi kapcsolatok kérdése, de igazolhatók a két nyelv közötti areális kapcsolatok.

Nem véletlen tehát, hogy ez a nyelv – és nép – (a legközelebbi nyelvrokonok, az obi-ugorok után) mindig fontos volt a magyar finnugrisztika számára. Budenz hatására Munkácsi Bernát 1885-ben közel fél évet töltött az udmurtok között (miközben legjobb barátja, Kunos Ignác, szintén Budenz tanítványként, éppen Törökországban volt). Hazatérése után Munkácsi nemcsak az ott gyűjtött nyelvi anyagot adta közre², hanem hatalmas munkával elkészítette máig is jól használható udmurt szótárát.³ Később az udmurtiai úton szerzett tapasztalatait kamatoztatta az obi-ugorok között tett útja során is.

Munkácsi közreadott udmurt gyűjtése, izgalmas szótári anyaga, a még életében mások által kiadott és szerkesztett udmurtiai naplórészletei csak erősítették a tudományos problémák által is gerjesztett törekvést: újabb utazást tenni az udmurtok között. (Remélhetőleg hamarosan olvasható lesz teljes terjedelmében Munkácsi udmurtföldi naplója, amelyből számos fontos és érdekes ismeretet szerezhetünk a korabeli viszonyokról, munkamódszerekről, Munkácsi és Budenz igazi személyiségéről.)

Munkácsi később is gyűjtött még udmurt anyagot, de már Magyarországon. Az első világháború orosz hadifoglyai között, az Esztergom melletti Kenyérmezőn kereste meg az udmurtokat és rögzített értékes nyelvi, néprajzi anyagot. Ő már nem jutott el újra az udmurtok földjére.

A Szovjetunióban meginduló politikai változások, 1988 után adódott a lehetőség: Munkácsi Bernát nyomában megfordulni és tapasztalatokat szerezni az udmurtok között, mivel az első világháború utáni szovjet fordulat után Magyarországról nem lehetett odautazni és kutatni. Jeles kutatók – Domokos Péter, Bereczki Gábor, Vikár László és sokan mások – a megmondható annál, hogy erőfeszítéseik ellenére sem sikerült az 1960–1988 közötti időszakban Udmurtiába jutniuk. 1917 után az udmurt nyelv és az azt beszélő nép kutatására lehetőséget csak az Udmurt Autonóm Köztársaságban megjelent anyagok (könyvek, újságok, folyóiratok) tanulmányozása és az Udmurt Autonóm Köztársaság határain kívül élő szórványudmurttság közötti gyűjtés adott. Így születhetett meg aztán mégiscsak a modern kor első igazán pontos és tudományos igényű udmurt irodalomtörténete⁴, népdalgyűjteménye⁵ munkájuk nyomán.

Mikor aztán 1989-ben megnyílt az addig zárt területté nyilvánított Udmurtia, régészek, néprajzosok, nyelvészek valósíthatták meg beteljesülni sosem remélt álmukat.

1. Az udmurt nép

Az udmurt (a magyar tudományban használatos elnevezésük a votják is) a finnugorok (uráli népek) között lélekszámát tekintve az ötödik legnagyobb nép.⁶ Embertanilag a tőlük délebbre élő népekkel (törökökkel, tatárokkal) mutatnak hasonlóságot: a sötétebb haj és a sötétebb szem az uralkodó közöttük. Legerősebben a szublapponid típus jegyei (alacsony homlok, rövid fej) figyelhetők meg rajtuk. Érdekesség, hogy az udmurtok között igen gyakori a vörös haj, az íreknél találkozhatunk hasonló arányban ezzel a hajszínnel.

Az *udmurt* a nép önelnevezése. Nyelvjárásokban az *utmurt*, *ukmurt*, *urtmurt*, *urdmurt* alakban is megtalálható. A népnév valójában elhomályosult összetétel, az utótagja (*murt*) iráni eredetű, eredeti jelentése 'ember'. Az *ud* eredete és jelentése homályos. Egyes vélemények szerint mezőt jelentett: az udmurt szó jelentése tehát 'mezei ember' lehetett (vö. mezei mari 'mezei ember'), a marik *odomarij*-nak nevezik az udmurtokat, a tatárok, csuvasok *ar*-nak (ez a török nyelvek *eri*, *er*, *ir* 'ember, férfi' jelentésű szavával függ össze).

Az *od*-tövet találjuk meg a nép orosz nevében, a *votják* szóban is. A korai orosz források *oti*, *otin*, *otják* néven említik az udmurtokat, a *votják* alak későbbi. A *-ják* elem orosz népnévképző. Ma az orosz *votják* szó pejoratív jelentésű, ezért az *udmurt* elnevezés a hivatalos népnév oroszul is.

1.1. Az udmurtok történelme

A ősspermiek (a komik és az udmurtok közös ősei) az i. e. 1. évezred elején különültek el a finn-volgai népcsoporttól. Az i. e. 8–3. században az udmurtok és a komik közös ősei a Volga és a Káma összefolyásának vidékén, illetve a Káma torkolatához közel eső folyók (Vetluga, Belaja, Csuszovaja) mentén éltek. Az itteni, a régészetben ananyinói kultúrának nevezett emlékcsoport népessége meghatározó volt a marik, az udmurtok és a komik kialakulásában. Ez a terület annak a magyar törté-

nelemből Magna Hungariának nevezett terület közvetlen közelében volt, ahol ebben az időben a magyarok ősei éltek.

A komik és az udmurtok szétválását az i. sz. 8–9. századra teszik. Már időszámításunk első évezredében csoportokra tagolódott az ősudmurt népesség: önálló kulturális arculata volt a Vjatka, a Csepca és a Káma mentén, illetve az Arszk környékén élő udmurtoknak. Ennek emlékét őrzi, hogy az udmurtok magukat vatkának, kalmeznak és ari udmurnak is nevezik.

Az udmurtok megélhetésében a 9–10. században a vadászat és a halászat mellett már a földművelés és az állattartás is jelentős szerepet játszott. Gerendaházakat építettek, a nemzetségi arisztokrácia földvárakat emelt. A környező népekkel kapcsolatokat ápolhattak, különösen a dél-oroszországi irániakkal és az udmurtok közvetlen szomszédságában (Magna Bulgaria) élő bolgár-törökökkel.

1236-ban a mongol Arany Horda (a tatárok) szétzúzta Magna Bulgariát. Az udmurtok jelentős része ekkor menekülhetett a Vjatka és a Káma közötti területekre.

A Kazanyi Tatár Kánságot, melyet Magna Bulgaria helyén alapítottak, 1552-ben hódították meg az oroszok.

Az orosz népesség az északi udmurt területeken (a Vjatka és a Csepca mellékén) már korán, a 12. század körül megjelent. Az orosz történelem sajátossága, hogy a nagyfejedelemségek, a városok és az újonnan betelepült területek a 16. század második feléig nem alkottak egységes államot. A 14. században a mai Vjatka városa környékén letelepült oroszok létrehozták a Vjatkai Föld nevű önálló politikai alakulatot. A népgyűlési köztársaság (sajátos városállamszerű orosz politikai formáció) Novgoroddal, majd a Nyizsnij-Novgorod–Szuzdali Fejedelemséggel állt sajátos viszonyban. A Vjatkai Földet, mint már korábban és később sok más önálló államszervezetet a moszkvai nagyfejedelmek hódították meg (1393).

A Moszkvai Nagyfejedelemség évszázados harcban állt a Kazanyi Kánsággal, hosszú ideig hűbérese is volt. A Moszkvai Nagyfejedelemség és a Kazanyi Tatár Kánság közötti végső összecsapás 1545 és 1552 között zajlott. Kazany védelmében az arszki udmurtoknak is hadba kellett vonulniuk. Rettegett Iván csapatai megtorlásul tíz nap alatt felégették a Kazany és az Arszk közötti területet, és Arszk városát, az udmurtok székhelyét is bevették. Az elfogott udmurtokat (több ezer embert) Kazany védőinek szeme láttára végezték ki. Kazany eleste (1552) után az oroszok súlyos adót vetettek ki a meghódított terület lakosságára. Az udmurtok állami parasztok lettek, nem volt földesuruk. Csak egy kisebb részük lett a Sztroganovok, azaz a cári család jobbágya. Az udmurt előkelők is paraszti sorba süllyedtek.

A tatár kánság legyőzése után felgyorsult az orosz telepések beáramlása. A cárok politikája volt, hogy a számukra fontos bojárok támogatását a meghódított, sokszor pusztasággá vált területeken adományozott földekkel nyerték el. Az adományozott területekre aztán megindult az orosz parasztok migrációja.

A 18. századtól a gazdasági nehézségek mellé az erőszakos pravoszláv térítés járult. A cárok adókedvezményekkel érték, hogy a térítés önkéntes legyen: a friss keresztények terhei csökkentek. A megkeresztelkedettek azonban továbbra is tartották pogány hitük szertartásait. Ekkor települt át jelentős udmurt népesség a mai Baskíria és Tatársztán területére. A baskíriai udmurtok a mai napig emlékeznek a 18. századi ideköltözésük körülményeire.

A 18. század második felében az udmurt területeken gyártelepek épültek (ekkor alapították Izsevszket és Votkinszket is). A gyárak tömegesen vonzották a betelepü-

lőket. A 19. század második felében a Kámán és a Vjatkán megindult a hajóközlekedés, megépült a Novgorod–Vjatka–Perm vasútvonal (az észak-udmurtiai Glazovon keresztül), ezzel jelentősen csökkent a vidék izoláltsága.

Az 1890-es években a magyarországi tiszzaeszlári perhez hasonlóan vérváddal illették az udmurtokat, azt állítva, hogy az udmurtok pogány ünnepeiken embert is áldoznak. A Vuvsz Multan-i perként ismer eset során – 1892-ben Vuvsz Multan lakóit azzal vádolták, hogy egy orosz megölve emberáldozatot mutattak be – az udmurtok mellett sok orosz értelmiségi állt ki. Közöttük volt Grigorij Jegorovics Verescsagin történész és néprajzkutató is, az első udmurt származású tudós. Vlagyimir Galaktionovics Korolenko orosz író kiállításának és cikkeinek is köszönhetően a bíróság harmadfokon (négyévnyi eljárás után) felmentette a vádlottakat.

A cári Oroszországban az udmurtok közül csak nagyon kevesen tudtak írni-olvasni (1897-ben a férfiak 13,2%-a, a nők 0,6%-a), de nem is volt lehetőségük anyanyelvüket hivatalos helyeken használni. Ez még akkor is igaz, ha az első oroszországi népszámlálás kérdőívein a kérdések udmurtul is szerepeltek.

A Kazanyban működő, a nemzetiségek számára létrehozott szemináriumot többben elvégezték, közülük kerültek ki a falusi tanítók, a vékony értelmiségi réteg tagjai. Az 1917-es fordulat után belőlük lettek az udmurtok vezetői. A polgárháború éveiben súlyos harcok dúltak az udmurt területeken is, elsősorban az itt működő fontos hadiüzemek miatt.

Az 1917–1939 közötti években az udmurtok osztoztak a Szovjetunió népeinek sorában. Kialakuló és megerősödő értelmiségüket az 1930-as években megsemmisítették. Sok áldozatot szedett közülük is a második világháború. A háború utáni lassú gazdasági, kulturális felemelkedésük az 1990-es évektől új akadályba ütközött: a világra megnyíló Oroszország eme sajátos kultúrájú területei közvetlen kapcsolatba kerülhettek a világgal. Az internet, a kereskedelem, a televíziós csatornák közvetítette világ rázuhan az udmurt falvakra is, s szinte észrevétlen támadja meg az udmurt öntudatot, amit az oroszországi birodalmi gondolkodás egyébként is folytonosan gyengít.

1.2. Az udmurt nyelv

Az udmurt nyelv a finnugor nyelvek ún. permi ágához tartozik. Legközelebbi rokona a komi (zürjén) nyelv, illetve a komi-permják, amelyet sokan a komi egyik nyelvjárájának tartanak. Az udmurt – a többi finnugor nyelvhez hasonlóan – agglutináló nyelv. A szóhangsúly az esetek legnagyobb részében az utolsó szótagon van (néhány kivétellel, például ilyen a felszólító módú igelalak). A ragozásban egyes és többes számot ismer. Legnagyobb meglepetésre azonban a hat grammatikai személy közül a többes szám első személyben inkluzív névmást is találunk.⁷ Az inkluzív névmás tipológiailag egyáltalán nem jellemző a finnugor nyelvekre. Udmurtbeli létére magyarázatunk nincs, csak a tényről állapíthatjuk meg.⁸

Az udmurt névszói esetrendszer 15 esetet tartalmaz. Nem ismeri a névszók predikatív ragozását (mint például a mordvin és a szamojéd nyelvek), de a jelen idejű állító mondatban, kijelentő módban, a névszói állítmány mellett nem kell használni a létigét (a magyarban csak az egyes szám harmadik személyű névszói állítmány esetében van így).

Az igeragozásban az udmurt ismeri a jelen és a múlt időt, a tagadás tagadó igével történik (hasonlóan a finnhez). Az igeragozás sajátossága a korábbi folyamatos jelen időből szintetikus jövő idővé⁹ átvértékelődött igeidő és az ún. második vagy

nemláthatósági múlt idő megléte. Ez a múlt idő olyan cselekvéseket stb. fejez ki, amelynek a beszélő maga nem volt tanúja vagy a cselekvés nem volt szándékolt (evidentialis). Az udmurt nem ismeri a határozott vagy tárgyas igeragozást. Sajátossága viszont, hogy a tárgyas igék ún. tárgy nélküli használatát sok esetben morfológiai változás is követi.¹⁰

A nyelvjárási különbségek nem jelentősek, ami a szoros, zárt tömbben való együttéléssel magyarázható. Öt nagyobb nyelvjárási csoportot különböztetnek meg: az északi, a beszermán, a középső, a déli és a peremnyelvjárások csoportját.

A beszermán nyelvjárást Udmurtia északi, észak-nyugati területein beszélik. A beszermánok etnikailag különböznek az udmurtoktól, a beszermán nyelvjárás pedig nyelvtörténeti szempontból különbözik az udmurt nyelvjárásoktól, ezért indokolt önálló nyelvjárásnak tartani. A szakirodalomban önálló beszermán nyelvként is említik. Igaz, hogy maguk a nyelvjárást beszélők is hangsúlyozzák beszermán, és nem udmurt voltukat, mégis okunk e nyelvjárást önálló nyelvnek tekinteni.

A beszermánok eludmurtosodott törökségi nép. Még a kora 19. századi forrásokban is rendre csuvasként emlegetik őket, bár ez nem jelenti azt, hogy valóban csuvasok lettek volna a beszermánok elődei (a *beszermán* jelentése 'muzulmán'; a beszermánoknak nincs köztük a magyarországi böszörményekhez, bár az udmurtiai beszermánok meg vannak győződve arról, hogy rokonságszerű kapcsolat áll fenn közöttük).

A peremnyelvjárások közös tulajdonsága, hogy nincsenek területi érintkezésben az udmurt nyelv más nyelvjárásaival.

Az udmurt nyelv legrégebbi nyelvemlékei a 18. századból valók: szórványlejegyzések és rendszeres szógyűjtések, egy-két alkalmi vers, Miatyánk-szöveg. Az első rendszeres udmurt nyelvtan Kazanyban jelent meg 1775-ben, több más kis nyelvnyelvtanával egyetemben. A 19. században megnő a források száma: Biblia-fordítások, tanító, vallási jellegű füzetek, nyelvjárási gyűjtések formájában.

Az írásra cirill ábécé használatos (kivéve a nyelvészeti tárgyú lejegyzéseket). Az oroszban nem létező udmurt hangokra a cirill ábécé egyes betűit látták el mellékjelekkel. A népi hagyomány ugyan tud egy udmurt betűrendszerről, de léte nem igazolható. Ami bizonyos, hogy az udmurtok *pusz*nak nevezett jeleket használtak a nemzetség tulajdonának megjelölésére, hivatalos dokumentumok aláírására. A pusz rótt jel, közülük soknak saját elnevezése is van: tyúkláb, sarló, gereblye, lapát – a jel alakja alapján.

A puszkok egy része mind a magyar tulajdonjelanyagban, mind az udmurt jelek között megtalálható, s van elnevezésük is (felhívnam a figyelmet, hogy ezek az esetleges egyezések semmiféle nép- vagy nyelvrokonságra nem szolgálhatnak bizonyítékkal):

1. + vagy × 'kereszt'. Udmurt neve *kečat* 'kereszt' ~ magyar *körösz*t. A kereszt varázsjel, melyet már a kereszténység előtt használtak.¹¹ Az Izsevszk melletti Jaksur faluban, 1997 júliusában a következő elnevezésekkel jegyeztem fel: + *šoŋer kĵros* 'egyenest kereszt', × *kĵrĵ kĵros* 'ferde kereszt'.

2. Az udmurt *kureg kuk* 'tyúkláb', magyar *daruláb*. Ez a jel Magyarországon legalább 100 helyen megtalálható, s Európában is a legelterjedtebb jel. Megtaláljuk nemzetségi tamgák között, Sophokles egyik darabjában, 15. századi mongol kánok érméin, szamojéd és zürjén névbélyegeken, osztják kézjegyek között, vogul személyi tamgák között, cserkesz lótamgaként, látható irokézekenél, kolumbiai guájiroknál. S hozzátehetjük: az udmurtoknál. Tárkányi-Szűcs szerint „a magyar ember szemében a természetes jegy”.¹²

A hódmezővásárhelyi tulajdonjegyek között $\wedge$ és λ formában található. Az udmurtoknál is ugyanezekkel a formákkal találkozunk. A neve Hódmezővásárhelyen *daruláb*. Máshol használatosak még a következő elnevezések: *háromláb*, *háromágú bilyog*, *természeti jegy*, *rác bélyeg*, *szántó vas bélyeg*, *háromágú szítás*.

Jaksur faluban 1997 júliusában a következő elnevezéssel említették: *kureg pjd 'tyúkláb'*.

3. $\wedge$ vagy $\vee$ vagy $<$ vagy $>$ (magyar anyagban csak az első kettő található): udmurt *sańik* 'nagy szénavilla, villa' ~ magyar *vella*, *vellás*. Jaksurban a következő neveken említik őket: $\wedge$ *val pel' 'lőfűl'*; $<$ *pal'lan parś pel' 'bal disznófűl'*; $>$ *bur parś pel' 'jobb disznófűl'*.

A magyar szerzők véleménye szerint a madárláb, daruláb $\wedge$, a kereszt + és a velés $\vee$ a három leggyakoribb jel.

A kereszt ($\times$) a magyar anyagban nagyon sokszor megtalálható, néha kiegészítéssel is (mint az udmurtban, ahol a kiegészítések rendszeresnek mondhatók), pl.: $\times$. Jaksurban a fentiekén kívül ismerték még az alábbi tulajdonjeleket, a következő neveken: $\diamond$ *krug* 'kör' (orosz szóval megnevezve), $\sqcap$ *śurlo* 'sarló', $\sqcap$ *usj piń* 'borona foga', $\sqcup$ *busj kapka* 'mezei kapu'.¹³

1.3. Az Udmurt Köztársaság

A közigazgatásilag egykor a Vjatkai, illetve a Permi kormányzóságokhoz tartozó udmurt területekből 1920-ban jött létre az Udmurt Autonóm Kerület, ami 1934-ben az Udmurt Autonóm Szocialista Köztársaság nevet kapta. Az 1990-es változások során a köztársaság az Orosz Föderáció tagállama lett, Udmurt Köztársaság néven. Oroszország és Udmurtia 1995-ben írta alá a két állam közötti viszonyt szabályozó okmányt. Udmurtia az északi szélesség $55^{\circ} 12' - 58^{\circ} 38'$ és a keleti hosszúság $51^{\circ} 11' - 54^{\circ} 26'$ között terül el (nagyjából mintha Gdańsk és Stockholm között lenne, Stockholm az $59^{\circ} 20'$ -n van). Területe 42 100 négyzetkilométer (kb. Dunántúl nagyságú terület), leghosszabb részén 297 km, legszélesebb pontján 200 km széles.

Az ország időjárása szárazföldi. A januári átlaghőmérséklet -15 , a júliusi $18,5$ fok körül van, de a -30 fok télen, és a $+30$ nyáron nem tartozik a ritkaságok közé. A leghidegebbet 1978. december 31-én mérték: -50° -ot. Az első őszi fagyok szeptember közepén jelentkeznek, s a tavaszi fagyok május második felében szűnnek meg. A földeket november közepétől április második feléig hó borítja, de természetesen jöhet ennél korábban is havazás.

Udmurtia területét egykor gyakorlatilag erdő borította (1816-ban 86%-ban). Az 1995-ös adatok szerint ma területének 44%-a erdővel fedett. A déli részeken az erdős területek aránya 6–16%, északon 57–67%. Az erdőket 38%-ban lucfenyő, 31%-ban nyírfa, 19%-ban erdei fenyő, 5%-ban rezgő nyár és 7%-ban egyéb fafajták (hárs, tölgy, juhar, erdei fenyő stb.) alkotják. A mezőgazdaságilag megművelt területeken a kaszáló és a legelő az összterületnek kb. 10%-a.

Az országnak gazdag a folyóvízhálózata, aminek teljes hossza közel 30 000 kilométer. A Vjatka–Káma-medence udmurtiai területén a 10 kilométernél rövidebb folyóvizek száma meghaladja a 7000-et, kis folyó – 10 és 100 km hossz között – 368 van, több mint 8000 km hosszban. A közepes hosszúságú (100–500 km) folyók és a nagy folyamok (500 km felett) száma összesen 17, ezeknek hossza a köztársaságban 2186 km. A nagyobb folyók a Csepca, az Ita, a Kilmez, a Nilga, a Vala, a

Loza, az Izs és természetesen a Káma. Érthető hát, hogy miképpen lehet minden udmurt falu és város folyóvíz mellett.

A folyóvizet megduzzasztva hozzák létre a települések a mesterséges tavakat, melyekből 600–800 található az országban. Ezek közül a legnyagobbak: az Izs duzzasztásával létrejött *prud* Izsevszk városában (2400 ha), illetve a Votka folyón lévő Votkinszknál (1880 ha).

Az ország területén valamikor nagy kiterjedésű mocsarak is voltak, ma csupán 59 hektár mocsár található (700 különböző helyen). Ezek jelentősége a tőzegkitermelésben van.

Udmurtia állatvilága igen gazdag. 227 madárfaj, 64 emlős és 45 halfaj található. A nagyvadak közül jávorszarvas (kb. 12 ezer), vaddisznó (1200), medve (600), farkas (200-250) vadászható, a kisebb emlősök közül róka, nyúl, mókus, nyuszt él nagyobb számban az erdőn, mezőn, s (nem elírás!) 275 féle méh. Ezek egyike az udmurt méh (*Melitta udmurtica*) nevet viseli, mivel itt fedezték fel és írták le tudományosan 1988-ban.

Udmurtiában 110 faj tartozik a ritka és kiveszőben lévő állatfajok közé. Köztük 21 emlős-, 46 madár-, 11 halfaj (1988-ban ezek a számok: összesen 64 faj, ebből 3 emlős, 6 madár, 11 hal). A ritka fajok közé tartozik például a régebben vadászható rozsomák, számos ragadozó madár, vízimadarak, a halak közül többek között a viza, a pisztráng.

A természeti kincsek közül olajban, kőszénben gazdag az ország, fontos a tőzegkitermelés, híres a gyógyiszap- és az ásványvízkincse is. A köztársaságot a források földjének is nevezik, okkal.

Az olajlelőhelyek az ország keleti felében találhatók, mint ahogy az 1. ábrán is látható. Nagy mennyiségű kőolajat termelnek ki, de a Szovjetunió gazdasági szerkezetének örökségeként helyben nem folyik olajfeldolgozás.

A főváros, Izsevszk¹⁴ (udmurtul: Izskar) lélekszáma 652 800, ennek 17%-a (110 ezer fő) udmurt és 70%-a (441 ezer fő) orosz. A várost 1760. április 10-én alapították. Ipari, kulturális és oktatási központ. Fémfeldolgozás, fegyver- és autógyártás, élelmiszeripar jellemzi a gazdaságát. Itt találhatók a színházak és az egyetemek. Maga a város valójában egy hatalmas lakótelep: gyalogosan a legrövidebb utak a házak között, az udvarokon át vezetnek. Másik jellegzetessége, hogy a városközpontban a 10-14 emeletes épületek tövében falusi jellegű faházakból álló negyedekeket találhatunk, amelyekben se víz, se gáz, se központi fűtés, se csatorna, de még csak aszfaltozott út sem található, csak a villany van bevezetve az épületekbe.

A város közigazgatása öt nagy kerületre oszlik, melyek mint város a városban működnek az izsevszki polgármester felügyelete alatt.

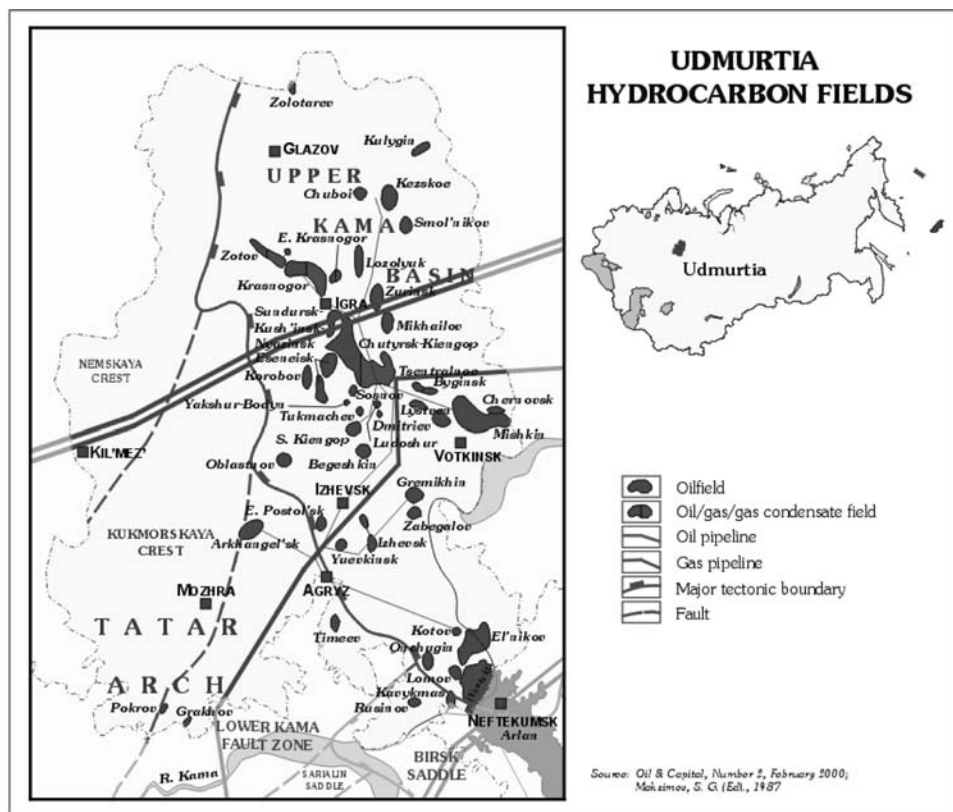
Az egykori, a régi Izsevszk csak a vasmű környékén sejlik fel. A régi központban álló templomból (épült 1827-ben) a szocializmus alatt mozi lett, de mára már viszakapta kupoláját és harangtornyát, s messziről láthatók az aranyozott tetők.

Érdekes a tatárok lakta városrész, ahol 1995-ben felépült a tatár közösség összetartását és gazdasági erejét jelző hatalmas, új mecset.

A második legnagyobb s egyben a legrégebbi város Szarapul. A 16. században, Kazany eleste (1552) után alapították, várossá 1780-ban vált. Izsevszktől délkeletre, 60 km távolságra fekszik a Káma folyó jobb partján, jelenleg 109 900 lakosa van. A fővárossal vasúti és országúti összeköttetése van. A korábban hírhedt szibé-

riai országút mentén fekszik: ezen az úton hajtották Szibériába a száműzöttek tömegeit. Szarapul a 18–19. században közigazgatási központ volt. Ezt a múltat érezhetjük a fennmaradt 100-200 éves fa- és kőépületek között járva. A város jelentőségét sejteti, hogy valamikor két székesegyház és 33 egyéb templom állt itt. Szarapul ipari város. A köztársaság legjobb sörét a kétszáz éves szarapuli sörfőzde állítja elő.

1. ábra. Az udmurtiai olajmezők

Forrás: <http://www.blackbourn.co.uk/hydrocarbon/Udmurtia.html> (2004. február 20.)

Glazov északon fekszik, az udmurtok számára másik fontos folyó, a Csepca partján. Lakosainak száma jelenleg 106 700 fő. Ezt a várost szintén a 16. században alapították, várossá Szarapullal azonos időben, 1780-ban vált. Távolága Izsevszktől 180 km. Országúton menetrendszerű busszal 3 és fél óra alatt érhető el a fővárosból. Glazovon átmegy a Moszkva–Perm vasútvonal, így közvetlen összeköttetése van az orosz fővárossal. Moszkva felé útba esik Vjatka, a volt kormányzósági székhely, ma pezsgő életű nagyváros. A szinte az Urál tövében álló milliós város, Perm is könnyen elérhető Glazovból.

Glazov nevezetessége a régi városmagjának szemet formázó alaprajza. A település orosz neve nyomán (legalábbis a népetimológia szerint a város az udmurt

osmesz siny 'forrás', tkp. 'a forrás szeme', azaz 'feltörő forrás' után kapta volna orosz nevét) tervezte az építész, a pétervári Ivan Lern, s formálta meg a keresztény ikonográfiából Isten szemeként ismert alakra a város alaprajzát: a szembogár egy hatalmas templom (volt) a Csepca partján. Ezt a szép épületet az 1960-as években bontották el. Glazov igazi jelentőségét már korábban elvesztette, amikor politikai döntéssel 1920-ban a létrejövő Udmurt Autonóm Terület fővárosává az akkor még városi ranggal sem rendelkező, de 50 ezres lélekszámú Izsevszket tették meg. Izsevszkben az időben gyakorlatilag nem éltek udmurtok, míg Glazov akkor (és ez így van most is) a „legudmurtabb” városa a köztársaságnak: több mint 30%-a a lakosságnak udmurt. Jelentős ipari város, többek között atomerőművek részegységeit állítják itt elő. Tanárképző főiskolája is egyre versenyképesebb vetélytársa az izsevszki egyetemnek.

A Csepca folyó völgye történelmileg fontos területe az udmurtoknak, itt volt az északi udmurtok központja az orosz hódítás előtt. Ennek emlékei a Glazov környékén feltárt egykori erődített települések, amelyek közül a legismertebb *Idnakar* ('Idna vitéz vára'). A név ma számos glazovi termék védjegyeként bukkan föl. S ha Szarapul a sör, akkor Glazov a vodka városa. Szakértő vodkavásárló Udmurtiában csak glazovi vodkát vesz.

Votkinszket 1759-ben alapították, az Urál környéki nehézipari üzemek telepítési lázában (ekkortájt alapítják Jekatyerinburgot, s – mint láttuk – az izsevszki vasművet is). 1935-ben lett város, jelenleg 103 900 lakosa van. 62 km-re északkeletre fekszik Izsevszktől. Óránként induló buszjáratok kötik össze a két települést. Votkinszk vasművének 1837-től Ilja Petrovics Csajkovszkij volt az igazgatója, a nagy orosz zeneszerző édesapja. Itt született (1840. május 5-én) és itt élt nyolc éves koráig Pjotr Iljics Csajkovszkij. Emlékére évente zenei fesztivált rendeznek a városban. Egykori lakóházuk ma szépen karbantartott múzeum, ahol képet alkothatunk arról, hogyan (mennyire európai módon) élt 150 évvel ezelőtt egy orosz gyár jól fizetett szakembere, valahol az Urál közelében.

Mozsga 1835-ben jött létre a Szjugin folyó partján működő üveggyár mellett. 1926-ban lett város, ma 48 ezer lakosa van. 97 km-re délnyugatra fekszik Izsevszktől.

Kambarka városát 1761-ben alapították egy Grigorij Gyemidov nevű gyáros vasfeldolgozója mellett. 1945-ben lett város. A várossá nyilvánítás összefügghet azzal, hogy itt helyezték el a szovjet hadsereg második világháborúból visszamaradt vegyifegyver-arszenálját. A várost jelenleg 17,5 ezren lakják, 116 km-re délkeletre fekszik Izsevszktől, a Káma bal partján. Ipari város, a gépgyártásáról, elsősorban mozdonyairól és vasúti kocsijairól ismert. Vasúti összeköttetése és hajóközlekedése jó: itt van a második legnagyobb folyami kikötő a Kámán. Ha országúton közelítjük meg, először is izgalmas kompátkelést kell átélnünk, majd ha fenntartottuk a csúszkáló autót a földúton, amely sáros időben csak egy nyomon járható, öt kilométer megtétele után elérhetjük a várost.

Az ipar Udmurtiában alapvetően az itt hagyományos fémfeldolgozáshoz és az újabban kialakult kőolaj-kitermeléshez kapcsolódik. Főbb ágazatai az autó- és motorgyártás (Izs motorok, Kamaz teherautók, Izs kisteherautók), a kőolajkitermelő, a szerszám- és a vegyipari gépgyártás és a mikroelektronika.

A köztársaság, azon belül is Izsevszk és Votkinszk a 18. századtól komoly fegyvergyártó központ. Ma Izsevszkben gyártják a híres-hírhedt Kalasnyikov-géppisztoly-

okat. Maga a konstruktőr Izsevszk díszpolgára, itt lakik egy lakótelepi lakásban. A konstruktőr múzeumát 2004-ben adták át.¹⁵

A gyilkos eszközök mellett gyártanak itt jó minőségű, világszerte elismert biatlon- és más sportfegyvereket. Izsevszkben több fegyverszaküzletben vásárolhatók helyi gyártású, úton-útfélen hirdetett vadászpuskák és légfegyverek. A fegyvergyártásban betöltött szerepe miatt volt Udmurtia szigorúan zárt terület a szocializmus éveiben. Ezért kellett az oda beutazónak, de az onnan távozónak is külön engedély. A köztársaság zártságát azután szüntették meg, hogy az 1980-as évek leszerelési tárgyalásainak egyik eredményeképpen amerikaiak jelentek meg Votkinszkban, ellenőrizendő az ottani hadiipari tevékenységet.

Az ipari termelés az utóbbi 3-4 évben ingadozó mértékű a köztársaságban. Az 1990-es években az ipari termelés visszaesése igen jelentős volt: 1995-ben az acéltermelés az előző évihez képest 200 ezer tonnával (20%-kal) esett vissza, szerszámgépet 1000-rel (40%-kal) kevesebbet állítottak elő, mint két éve, dízelmozdonyt, személygépkocsit, mosógépet 75%-kal, motorkerékpárt 30%-kal kevesebbet gyártottak. Mára változott a helyzet. Udmurtia főbb ipari termékeinek változását a 2. és a 3. táblázat szemlélteti.

2. táblázat. Ipari termékek Udmurtiában (2003)

Ipari termék	2003. január–december	A 2002-es termelés %-ában
Villamos energia (millió kW/h)	2 858	104,80
Kőolaj (ezer t)	8 555	109,80
Acél (ezer t)	458	97,60
Autó (ezer db)	94 214	120,40
Motorkerékpár (db)	13 539	76,20
Rádiókészülék (ezer db)	57	104,00
PC (db)	1 846	208,40
Kondenzátor (ezer db)	8 200	103,30
Sport- és vadászfegyver (ezer db)	292	119,30
Fűrészelt épületfa (ezer m ³)	303	89,20
Lenszál (t)	3 565	82,10
Szövött felsőruházat (ezer db)	455	94,10
Cipő (ezer pár)	287	97,70
Húsárú (ezer t)	34	118,30
Tejtermék (ezer t)	102	92,80
Kenyér és pékáru (ezer t)	93	91,60
Vodka és égetett szesz (ezer dl)	1954	89,00

Forrás: <http://www.udmurt.ru/ru/official/pokazatel/> (2004. február 20.)

3. táblázat. Ipari termékek Udmurtiában (2007)

Ipari termék	2007. január–augusztus	A 2006-os január–augusztusi termelés %-ában
Villamos energia (millió kW/h)	1 942	109,50
Kőolaj (ezer t)	6 896	101,20
Acél (ezer t)	394	90,30
Autó (ezer db)	57 801	135,90
Motorkerékpár (db)	1 393	37,80
Mosógép (ezer db)	132	96,80
Sport- és vadászfegyver (ezer db)	187	92,70
Tégla (millió darab)	153	112,80
Lenszál (t)	1 564	46,50
Szövött felsőruházat (ezer db)	407	112,20
Cipő (ezer pár)	429	(nincs adat)
Tejtermék (ezer t)	93	110,60
Kenyér és pékáru (ezer t)	54	101,70
Vodka és égetett szesz (ezer dl)	1 557	120,20
Sör (ezer dl)	1 284	88,30

Forrás: <http://www.udmurt.ru/ru/official/pokazatel/> (2007. szeptember 29.)

Az élelmiszeripar (hús- és tejfeldolgozás, kenyérgyárak) még elegendő olcsó élelmiszert állít elő. A közellátás egyébként a városokban elfogadható (magyar, bolgár, német, holland stb. élelmiszereket és ipari termékeket kielégítő mennyiségben lehet vásárolni), a falvak ellátása viszont ilyen szempontból is nagyon gyenge.

1.4. Népi kultúra, népi hagyományok

Az udmurt nemzetiségű lakosság nagyobb része nem városban, hanem falun él. Az erdőkön, mezőkön számos kisebb-nagyobb folyó kanyarog keresztül. Az udmurtok nem települtek olyan területre, ahol nem volt legalább egy kisebb folyó vagy patak. A falvak alapításáról szóló legendákban szinte mindig megemlítik a folyó fontosságát. A folyón általában kis duzzasztóval tavat képeztek, ami kellemes környezetet adott (és ad) az abban megtelepülő halaknak és (az egykor a pogány hitélet szempontjából is fontos) háziszárnyasoknak: a libának, a kacsának is.

Az udmurt falvak 200-800 lelkes helységek. Általában egy bolt, egy kultúrház, egy általános iskola (lehet, hogy csak alsó tagozat), a nagyobbakban kolhoziroda található. A falvak udmurt lakossága többnyire szépen és jól tud udmurtul, de előfordulhat, hogy a legkisebbek már csak oroszul tudnak rendesen. A falvak szerencsésebbje aszfaltozott út közelében található, a többsége azonban csak földúton közelíthető meg. Ez természetesen kihat mind az iskoláztatási lehetőségekre, mind az áruszállításra és egyebekre. Ezek a földutak ugyan az év minden szakában járhatók, de a közlekedés lassú és kényelmetlen. A falvakban hagyományos gerendavázas faházak találhatók. Az épületek területenként apró, de jellegzetes eltéréseket mutatnak, ám az alaptípus azonos: egyterű faház, alatta pince vagy konyha. Újabban divat a téglából emelt ház. Várakozásunkkal ellentétben azonban az újszerű anyag, a városokban szerzett tapasztalat nem hoz új lakáselrendezést: a kőház is a hagyományos faházat utánozza. A ház alapterülete egy közepes faház háromszorosa is le-

het, de a belső térszervezés és a lakás bútorozása nem üt el a szokásostól: az utcára néző két vagy három ablak alatt az étkezőasztal, körülötte székek a fal mellett, körben, szintén szigorúan a fal mellé állítva egy heverő vagy ágy, és az excentrikusan elhelyezett kemence. Szinte idegenkednek attól, hogy valami a tér közepére kerüljön.

Az udmurt falu képe nem sokat változott az elmúlt évszázadok során. A legfontosabb változás, hogy a házak utcasorokká szerveződtek. Korábban egymástól távol, elszórtan, szabadon álló gazdaságokban éltek a nagycsaládok. Ezt a településformát leginkább a Magyarországon már csak az Őrségben láthatóhoz lehetne hasonlítani. Ma a falvakon utca – és csak a nagyobbakban több utca – húzódik végig.

Az utcára merőlegesen kialakított telkek az utca két oldalán helyezkednek el, U alakban körbeépített udvarral. Az udvar egyik oldalán áll a lakóház, a *korka* (kor 'gerenda', ka 'ház'), merőlegesen az utcára építve. A lakóház mellett áll általában a tüzelőfa tárolására szolgáló csűr, az utcával párhuzamosan található az állatok tartására szolgáló istállórendszer, és általában a bal sarkában a *muncso*, az udmurt szauna. Ezek az épületek általában egy tető alá vannak, gerendából összerótt épületeként beépítve. Ez teszi lehetővé, hogy egyszerűen – szinte modulszerűen – leheszen az épületrészeket tönkremenésük után cserélni.

A lakóházzal szemközti oldalon áll a *kenosz*. Ahol kétszintes kenoszt építettek, ott a földszinten volt a kamra, a hombár, az emeleten pedig a hálóhelyiség. A kenosz hosszúkás formájú volt, deszkából készült nyeregtetővel, az oromzat felől kis folyosóval (tornáccal), amelyet az oldalfalak kiálló gerendáira erősítettek és faragott oszlopokkal támasztottak meg. Erre az emeleti folyosóra egy külső lépcső vezetett. A gazdagabb családok egy udvarban két-három kenoszt is építettek, a család minden házaspárának külön-külön. Az ifjú pár egy külön felépített új kenoszban töltötte a mézesheteket. A kenosz ma gazdasági épület. Itt tárolják a gabonaneműket, nagy kádakban. Nyáron azonban gyakran még ma is a kenoszban alszanak. Mellette áll a *kwala*, a nyári konyha. Ez az épület szolgált nyáridőben a család számára konyhául és egykor ebben az épületben zajlottak a család pogány szertartásai.

A telek egyik oldalán a lakóház, a másik oldalán a *kwala* fala néz az utcafrontra. Közöttük a magas kapu (a székelkapukat juttatja eszünkbe). A kapuk díszítésében a napszimbólum az uralkodó. E szimbólumok számos formai eleme fellelhető: körök, oválisok, rombuszok, félkörök. Az alapmotívum, a nap szimbolikus ábrázolása féldomború, sülyesztett faragási technikával készült.

A körbeépített udvar mellett található általában a konyhakert, az istállók sora mögött a kert. Ennek hossza több száz méter is lehet. Hátsó kerítése – amennyiben többutcsa a falu – a szomszéd hasonló méretű kertjével határos. Így áll elő az udmurt falu jellegzetes szerkezete: az utcák között a távolság akár 500-600 méter is lehet. Hogy ne kelljen minden alkalommal nagyot kerülni, ezért a házak között közőket nyitnak, amelyen gyalogszerrel, egy kis kocsival, kerékpárral lehet haladni.

A konyhakert szolgál a zöldség, a gyümölcs termesztésére. A kertben általában krumplit ültetnek, ami az udmurtok egyik fő tápláléka.

A lakóház a nagycsaládi forma igényeinek felel meg. Nincsenek benne egyének számára szolgáló terek: a gerendaház egyterű, a tér felosztására csupán az elengedhetetlen kemence szolgál. A berendezés: a falak mentén körbefutó pad, a fal

mellett elhelyezett ágy, asztal. A kemence által elzárt kisebb tér a *kisno-pal*, az asszonyok helye, a tulajdonképpeni konyha.

Az udmurtok ma már nem nagycsaládként élik életüket, de a ház szerkezete, térszervezése nem változott. Egyre gyakrabban rekesztenek le a közös térből kisebb helyiségeket, amelyek egyszerű, mennyezetig nem érő, deszka válaszfalak.

A városi udmurtok megőrzik a hagyományos térszervezést. Lakjanak bár háromszobás panellakásban, az egyik – legnagyobb szoba – biztosan a régi rend szerint van berendezve: nem áll semmi a szoba közepén vagy a térben, minden bútordarab a fal mellett található körben.

A hagyományos nagycsalád létszáma még a 19. században elérhette akár a 20 feletti lélekszámot is. A parasztcsalád fontos gazdasági egység volt. Ezért – mint más népeknél is ezen a vidéken – a család abban volt érdekelt, hogy minél több tagja legyen, aki elvégzi a gazdaságban a munkát. Ennek volt következménye, hogy a fiúkat minél hamarabb, a lányokat minél később házassították meg. Nem volt ritka a 12-13 éves fiú és a 24-25 éves leány házassága. Ebből a rendből következett az is, hogy ha a leány házassága előtt gyermeket szült, azt örömmel fogadták be a családba. Jogai megegyeztek az ún. törvényesen született gyermekekével és az anyja férjhez menése után is a családnál maradt.

A nagycsaládok ún. *böljakok*ba szerveződtek. Ezek a nagycsaládok közösségei, sokáig közös földtulajdonnal rendelkeztek. A család tagjai valamelyik *vorsud*hoz tartoztak. A *vorsud* a nemzetség őrszellemé, a nők neve férjhez menésük után. Az udmurt társadalom szervezete máig feltáratlan, a fogalmak (*böljak*, *vizsi*, *vorsud*, *lud-nemzetség*) nem kellőképpen tisztázottak. A szakirodalom kb. 70 *vorsud*ot tart számon.

Amennyit ma bizton állíthatunk az udmurt *vorsud*ról, illetve a nők körében személynévként használatos *vorsudnévről*, az az, hogy a 19. században apai ágon öröklődő volt. Ez azt jelenti, hogy a nemzetség (már ekkor is valószínűleg csak szórt nemzetség) leszármazását apai ágon tartották nyilván. Az udmurt nagycsalád egyébként patrilocális is volt (a lány költözött férjhez menése után) és az apa után örökölték. Az udmurt paraszti társadalom múltjának kutatása az utóbbi időben mutat fel eredményeket, de például a paraszti jog részleteibe menően tisztázatlan.

Az udmurt néprajzkutatásban az udmurt társadalom eredeti matriarchális berendezkedésének maradványaként tartják számon azt a jelenséget, hogy az apa *vorsud*- (azaz nemzetség) nevét viseli a férjhez menő és férjének családjához költöző leány. Egyébként Pervuhin is erre alapozza azon állítását – amely a mai napig megjelenik az udmurtokról szóló irodalomban –, hogy a *vorsud*név anyai ágon öröklődik. Pervuhin azonban tévedett, mint azt már Szorokin kimutatta. A névviselésnek ez a módja és egy a másik (itt nem részletezendő) feltételezés az alapja az udmurtok korai társadalmának matriarchátusi rendszerébe vetett hitnek is.¹⁶

Az udmurtok a mai napig fogyasztják hagyományos ételeiket. Ezek közül feltétlen megemlítendő a *pelnyany* és a *tabany*. A *pelnyany* leginkább a tortellinihez hasonlítható: tésztában töltelék, ami lehet hús, túró vagy káposzta. A kb. 3 centis, fül alakra összehajtott tészta után kapta a nevét: 'fültészta'. Ez az étel a gyorsfagyasztott ételek elődje. Az asszonyok nagy mennyiségben készítették a fagyok beállta után. A kész tésztát lefagyasztották. A téli erdőben dolgozók, a vadászok ebből vettek magukkal, akár több napra valót is. Megéhezvén a hóból vizet forraltak, ebbe vetették be a magukkal hozott *pelnyany*t, és rövid idő alatt tápláló, meleg ételhez

jutottak. Az ételt az oroszok is átvették, szerte Oroszországban *pelmenyi* néven ismert.

A *tabany* palcsintához hasonló tésztaféle. Palacsintasütő-szerű serpenyőben, kemencébe helyezve sűtik. A sütés két-három percet vesz igénybe: a serpenyőt hosszú nyéllel tolják az égő tűz közelébe és azzal is emelik ki. A kemence szája nincs bezárva. A tabanyt megsülte után olvasztott vajjal kenik meg és *zirednek* nevezett tejből-lisztből készült krémbe mártogatva fogyasztják. Az udmurtban a 'száraz' jelentésű szó (*kösz*) a tabannyal szerkezetet alkotva a szegénység szinonímája: szegény, még vajjal sem tudja megkenni a tabanyt.

Elengedhetetlen az udmurt égetett szesz, az *araki* ismerete. Az araki krumpliból, gabonából – tulajdonképpen bármiből, ami erjeszthető – főzött, pálinkaszerű ital. Mivel általában csak egyszer főzik le, ezért meglehetősen zavaros, nem túl magas szesztartalmú ital, nem olyan, mint az átlátszó magyar pálinka. Azok a kevesek, akik többször is lefőzik, tiszta, átlátszó arakihoz jutnak. Az araki főzése és kínálása a nők dolga.

Az udmurt falu legfőbb jellegzetessége a szavakkal ki sem fejezhető vendégszeretet. A kínálásban egyes vidékeken odáig is elmehetnek, hogy erővel öntik a vendégbe a vodkát. Ahhoz, hogy valóban jól érezzük magunkat egy falusi családnál, egy fontos viselkedési szabályt ismernünk kell: amikor úgy érezzük, hogy elég ettünk-ittunk (ez itt általában azt jelenti, hogy már nem fér az emberbe semmi), köszönetet mondvá fel kell állni az asztaltól, s a fal mellett álló valamely ülőalkalmatosságra kell telepedni. Amíg ugyanis az asztal mellett ülve mondogatjuk, hogy „köszönöm, elég”, addig újra és újra kínálni fognak, míg fel nem állunk. Felállva és átülve azonban mindez véget ér. Ez a mindenhol máshol talán udvariasságnak tűnő szabály itt azért nem az, mert az udmurt lakás szerkezete miatt a viszonylag kis asztal köré általában nem tud mindenki odaülni. Felállva éppen hogy udvariasak vagyunk: olyan valaki ülhet most már az asztalhoz, aki addig csak a beszélgetésben vehetett részt.

Az udmurt lakásbelsőik sajátossága – hogy minimális mennyiségű bútort használnak – szabaddá tette a teret a díszítő textiliáknak és a fából készített tárgyaknak: a hétköznapi és rituális edényeknek, a faragott hímzőrámáknak és guzsalyoknak. Jellegzetesek a nyírfaháncsból készített sőtartók és kosarak, bölcsoők és ágyfejek (*jürzpu*). A szőttesektől eltérően a faragással és a fonással készült mindennapi tárgyak tekintetében nincs eltérés az északi és a déli udmurtok között.

A hagyományos öltözet díszítési elveit legjobban az északi udmurtok női viseletén figyelhetjük meg. Ez napjainkig megőrizte az ősi udmurt öltözet lényeges vonásait és díszítését. A 19. század első felében a női öltözet díszítésében a hímzés volt a hangadó, a század második felétől fogva az északi udmurtok a hímzést mintás szőttesekre cserélték fel. A vörös színű, szedett minták az ujjakra és a ruha széleire kerültek. A hímzések a mellrészt, az ujjakat és az ing szegélyét borították. A kivarrott mellrész (*kabacs*) jól látható volt a köntös nyílásában. Az ezen látható hímzések a legbonyolultabb és a legmunkaigényesebb öltésekkel: a szálszámolásos ferde öltéssel, a száröltéssel, a tömőöltéssel és az ágasöltéssel készültek. A kabacsik hímzésének sajátossága, hogy a különböző öltések olyan közel kerültek egymáshoz, hogy befedték, betakarták az alapanyagot.

A déli udmurtoknál a szövött minta volt a női ruhák kedvelt díszítési módja. Ezen női ruhák sajátosságát a különféle mintaszövési technikák – szálbehúzásos, szedett mintás, többnyüstös – adták.

A déli udmurtok ünnepi női viseletében nagy szerepet kaptak az ékszerek: a melldíszek, a fülönfüggők, a karkötők. Ezek az ékszerek általában egyszerű formájúak, ezüsből készültek, néha aranyozottak. Gyakran használtak díszítésre ezüst pénzérméket. Érdekesekek a karkötők, amelyek az ékszerkészletek elengedhetetlen elemei voltak. Általában páros volt a számuk, mintázatuk azonban többnyire különböző egymástól. Eredetiek az ezüst melldíszek, amelyek igen kedveltek voltak a délen lakó udmurt nők körében.

A 19. század végén, a 20. század elején a déli udmurtok öltözetének díszítése lényeges változásokon megy át. Az addigi kétszínű piros-fehér mintázat helyét a sokszínűség váltja fel, ahol a hangadó színek az anilin, a zöld, a málna, az ibolya és más élénk színek.

Az udmurt népi díszítőművészet az évszázadok során sajátos művészeti hagyományokat teremtett, amelyek jelentős helyet foglalnak el az Ural- és a Volga-vidék kultúrájában. A folklórral és a népművészet más ágaival együtt az udmurt nép kultúrájának napjainkban is fontos alkotóeleme, a nemzeti hagyományok és a nemzeti tudat hordozója.¹⁷

Az udmurt népi kultúrában jelentős szerepe volt a dalnak. A dalok egy része általánosan ismert volt, sokat azonban improvizáltak. Bizonyos alkalmak kényszerítettek az egyéni improvizálásra: a bevonulás, a házasságkötés, a vendégség. Az ismert dalok mellett – azok dallamára – az énekes saját élethelyzetét pontosabban bemutató strófákat énekelt, például a háziasszony dallal köszöntötte a vendéget, aki dallal felelt rá. Munkácsi gyűjtése során találkozott olyan adatközlővel, aki csak maga költötte dalt volt hajlandó énekelni.

Az északi dalok archaikusabbak, dallamuk egyszerűbb, formailag kötetlenek, szabad szótagszámúak, rímtelenek, strófákra nem tagolódnak. A déli dalok erős tatár hatásról tanúskodnak, általában négysorosak, rímesek, líraiak. A Tatárföldön élő, elszigetelt udmurtok között fennmaradtak igen archaikus, három hangra épülő dallamok is.¹⁸ Az udmurtok népi hangszerei közül legjellegzetesebb a finn kantelére emlékeztető, ölben tartott *krezs* (oroszul *guszli*). Ilyen hangszert a régióban élő marik és oroszok is használnak. Jellegzetes hangszer az udmurt hegedű, a *kubiz*. A hangszer háromhúros, a játékos a térdén függőlegesen tartva játszik rajta. A hegedűvel húzták a talpalávalót, a táncdallamokat. Ma a gombos harmonika a legelterjedtebb hangszer. Ezzel kísérik a dalokat, erre járják a táncokat.

Az udmurt mesék, mondák realizisztikus szemléletűek. Sok a történeti monda, amely egyes nemzetségek hőseinek tetteit mondja el. Több monda a tatárok, a marik és az oroszok ellen folytatott harcok emlékét idézi fel. A mesék egy másik csoportja az udmurt hitvilág szereplőihöz: a *murto*khoz, a *vozsok*hoz, *Inmar*hoz kapcsolódik. Ebbe a körbe tartoznak a világ keletkezéséről, a világ bizonyos elemeinek teremtetéséről szóló történetek. Jellegzetes, hogy az udmurtok meseként újramesélik a Biblia egyes történeteit (például Noéről). Az egyik legérdekesebb történet az a meseként lejegyzett szöveg, amely Odüsszeusz és a küklpsz történetét mondja el – eredeti udmurt környezetben.

Az udmurtok mitológiáját benépesítik a különféle, ember alakú szellemek (murto és kuzsó). A *murt* szó embert/idegent, a *kuzso* gazdát jelent, s az egyik udmurt

nyelvjárásban így, a másikon meg úgy titulálták ezeket a lényeket, akik hús-vér alakok voltak, csak jobb híján nevezik őket magyarul szellemeknek. Volt közöttük apró és óriás, de még félemler is (függőlegesen volt félemler a tényleg félelmetes *palesmurt*). Saját szelleme volt az istállónak, a háznak, a száunának, az erdőnek, a vizeknek stb. E lények mindegyikéhez hiedelmek és mítikus cselekmények kapcsolódtak.

Az egyik ilyen szellem a *víziszellem*. Talán az ő személyéhez kapcsolódik a legtöbb mese. A róla szóló történeteket olvasva megfigyelhető, hogy a hatalmas, félelmet keltő mítikus hatalmasságok hogyan alakulnak át az idők során nevetséges figurává.

Az udmurtok hite szerint a víziszellemek a folyókban és a tavakban laktak, családjuk volt és az emberi társadalomnak megfelelő teljes életet éltek, s gazdagok voltak. Ha akarták, meghívták magukhoz az embert is, aki ilyenkor úgy élt a vízben, mintha a föld felszínén, a levegőn mozogna. Ha kiérdekelte, még a lányukat is feleségül adták hozzá. Nem volt szabad megharagítani őket. Olykor minden ok nélkül gonoszak voltak. Erről tanúskodik az a jó tanács, hogy ne igyunk a folyóból a vízre hajolva, mert megragadja a szakállunkat a víziszellem és lehúzza a mélybe.

A környezetét jól megismerő ember azonban már kinevette és kigúnyolta a buta víziszellemet. Az egyik mesében a víziszellem elhiszi, hogy a nagy tudású és ravasz ember kötelével ki tudja azt fordítani. Mivel féltette az otthonát, hatalmas összeget fizetett az embernek, hogy elálljon tervétől. S mennyire igaza van a víziszellemnek. Mit meg nem adnánk érte, ha a vizek szelleme félelmében ma is előjönne és megakadályozná, hogy nagy bölcsen felforgassuk a világot, amelyben él, amiből élünk.

Az udmurtok istenei közül *Inmar* (neve azonos eredetű a finn *Ilmarinen* nevével), az ég istene kezdetben valószínűleg nem emelkedett ki a többi szellem közül. Egyenrangúként emlegethették *Küldüsinnel* és *Kwazssal*. Az előbbi a teremő isten, a másik a fennálló világ, a természet ura. Később azonban muzulmán, majd keresztény hatásra *Inmar* felvette az egyetlen és mindenek felett uralkodó Isten szerepét. Az udmurt mitológiában ismert *sajtan*, azaz a sátán is, anélkül azonban, hogy egyoldalúan negatív lénynek tekintették volna. A kereszténység hatására egyes vidékeken olyan képzetek is kialakultak, hogy a három égi isten, *Inmar*, *Küldüsinnel* és *Kwazs* az Atya, a Fiú és a Szentlélek alakját vette fel.

Az udmurtokkal kapcsolatban meg szokták jegyezni, hogy őrzik a pogány hagyományokat. A megőrzésnek két módja is van: az egyik az Európából már jól ismert mód, a turisztikai látványossággá válás (a *folklorizálódás*), a másik az eredeti hagyomány tényleges megtartása. A kettő sokszor keveredik egymással, de bizonyos területeken még találkozhatunk romlatlan pogány rítusokkal. A pogány szokások egyébként a déli területeken őrződtek meg jobban, s különösen jól tanulmányozhatók a baskortosztani udmurtok körében.

A dél-udmurtiai Kuzebajevo falu közismert hely: már az 1980-as évek végén itt forgatták az észt néprajzosok filmjeiket, amelyekben bemutatták az udmurtok pogány szokásait. Még megvan és használják a községi *kualát*, az udmurtok szent házát, amelyben bizonyos pogány szertartások folynak, és ami valamikor minden ház udvarán ott állt. A *kuala* ma is az udmurt udvaron áll, de családi szent ház szerepét már nem ismerik. A Kuzebajevóban látott *kuala* az egész falué (nemzetségeié), a településtől néhány kilométerre, egy erdőben található, s csak gyalogosan közelíthető meg. 1990-ben még igen rossz állapotban volt az épület, s gaz verte fel a kör-

nyéket. A szertartásokat is csak egy igen szűk körben tartották meg. Ma már szép kerítés veszi körbe a helyet, a gaz és a fű a fák között szépen levágva, s egy-egy alkalommal akár száz résztvevő is lehet a szertartáson.

A szertartást négy, magyarul papnak nevezhető személy vezeti. Ezek olyan férfiak, akik csak a szertartás idején viselik a címeiket, s mindegyiküknek önálló szerepe van az események során. A nők csak fejkendőben lehetnek jelen a kerített helyen, a kuala körül. Természetesen ez vonatkozik az idegenekre is. A szertartáson, bent a kualában minden család saját áldozati kacsáját áldozza fel: vérét a tűzbe eresztik, s imádkoznak. Ugyanekkor helyezik el a kualában a magukkal hozott, saját főzésű pálinkát (araki) és egy friss kenyeret is. Ezeket akkor lehet a kualából kiváltani, mikor az összes résztvevő család minden állatát feláldozták. A szertartás alatt a kualában azok maguk is megszentelődnek. A kualában végzett szertartás után a vósasnak nevezett pap vezetésével az emberek a kuala melletti részen, a fák között, szabad ég alatt fohászkodnak azoknak az elhunytaknak a jólétéért, akik az erdőn, a mezőn, a csatatéren haltak meg.

A levágott kacsát minden család a magával hozott edényben megfőzi, majd a kacsát levében kását készíti. Mikor az étel elkészül, elfogyasztják az állatot és a kását, és mindenki körbepinkálja a saját arakiját.

A kualabeli szertartás utáni napon a ludnak nevezett udmurt áldozati helyen megtartottak be a helybeliek áldozatot. A lud a falutól déli irányban, mintegy 1,5-2 kilométerre található, a falu folyójának túlsó partján, a folyót övező, mintegy 80 méter magas meredek partoldal egy kiszögellő pontján. A szertartást megelőzően, két nappal korábban ott járva tapasztalható volt, hogy a hely olyan, ahogy már a 19. századi szakirodalomban meg van írva: szellős liget, közepén alacsony, egymás feletti két vízszintes léccal alkotott kerítéssel kerített téglalap alakú formázó hely – a szentély. A kerítésen belül a magas fűben az üstök vaslábai. A környező fák egy része elszáradva. A lányok, a nők 100 méternél közelebb meg sem közelíthetik a ludot, mivel a szertartáson csak férfiak vehetnek részt. A lud az éppen férfikorba lépő legények avatási helye. A szertartásra napkeltekor kell sort keríteni, egy átvirrasztott, de legalábbis a helyszínen töltött éjszaka után. Az éjszaka aztán azzal telik, hogy levágják az áldozatul szolgáló két birkát, kondérokban megfőzik, s hajnalhasadtakor mondott ima és áldozat keretében elfogyasztják. A szertartást a horizonton éppen kibukkanó nap első sugarainak megjelenésekor kell bemutatni.

A baskortosztani Mozsga falu melletti kerítésen szent nyírfaligetben rendezik július első vasárnapján azt a pogány szertartást, ami valójában négy falu ünnepe. Mozsgában Munkácsi is megfordult útja során, s érdekes adatokat jegyzett fel. Itt találta például azt az adatközlőt, aki csak saját dalait énekelte. Ezek a falvak a 18. században települtek át ide, szórványt alkotva Baskortosztanban. Az oroszok keresztelő indulata elől szöktek a muzulmánok közé. A falvak hagyományában él ennek az átköltözésnek a tudata.

Négy üstben forralják a vizet, s közben levágják az ünnepi étkezéshez hozott birkát. A birka itt csak az étel mennyiségét hivatott növelni, az áldozati állat egy ló. Illetve két, lószerepet játszó lúd. A hagyomány szerint fehér lósnak lovat kell áldozni, de már jó ideje két liba az áldozati állat. Ló voltukat az jelképezi, hogy nyírháncs vékonyából készült vékony madzagkantárral felkantározzák őket. Az áldozathoz az egyik liba feje és a két liba négy lábára van szükség (a lóáldozathoz is a ló fejét és négy lábát használják csak). Miközben folynak az előkészületek, a kedves és se-

gítőkész főpap korábban viselt köznapi ruhájára fehér kaftánt ölt, aztán felkötö a papí övet, s végül fehér sapkát tesz a fejére. A szertartáson résztvevő emberek megérkezte előtt és közben, míg azok énekelnek, táncolnak, a főpap tőlük távolabb, sétálva, a réten nagy kört megtéve készül fel lelkileg a szertartásra. De még előtte leöli a libákat, melyeknek csak tökéletesen megtisztított feje és lába kerül a fő üstbe. A többi részt a birkával együtt a másik három kondérban főzik meg. Mindent, ami a fő üstbe kerül, csak a főpap érinthet a kezével.

Aztán megkezdődik a szertartás. A pap és segítője a tűz felé fordulva mondja imáját, a többi résztvevő a hátuk mögött, úgy 20 méterre térdel. Amikor a pap meghajol, ők is előrehajolnak. A pap imája közben a tűzbe veti a liba fejét és négy lábát. Aztán egy másik ima elmondása közben a fő üstből merített kását is áldozatként mutatja be. Mikor ezzel végzett megfordul és a térdeplőket az üsthöz szólítja: fogyasszák el a kását és a megfőtt húst.

Mikor még eleven volt a nemzetségi tudat, akkor a család áldozatot mutatott be a nemzetségi bálvány házában, a kwalában is. A családi kwalában a *vorsudot*, a nemzetség ősenek bálványfiguráját őrizte a család. Ha költöztek vagy valamelyik fiú új házat épített, a vorsud átköltöztetése külön ceremónia volt. A vorsud mindig kötődött egy fához (megvolt a szabály, melyik bálvány alá milyen fa ágát kell tenni), ezért van olyan vélemény, hogy a nemzetségek védőszelleme korábban egy fa szelleme volt. Mindez egy nagyon ősi, de eltűnőben levő fakultuszra utal (a halottak szellemeihez is fák előtt kell imádkozni, illetve nekik áldozatot bemutatni).

Az udmurt hitben rendkívül fontos szerepet játszik a halottkultusz. Az ősök és a halottak közvetítenek a család és az istenek között. Ugyanakkor többféleképpen segítik a családot: vigyáznak az állatokra, óvják a vetést, befolyásolhatják az időjárást, segíthetnek a halászatban, a vadászatban. Éppen ezért a különböző munkák megkezdtevel és befejeztevel áldoztak nekik. Sok helyen a mai napig feltesznek egy terítéket az ősöknek, nekik töltik az első pohár arakit.

Családi esemény a halottaknak bemutatott áldozati szertartás, a *jür-püd poton*. A dél-udmurtiai Uggyagyi faluban a mai napig megtartott esemény, amelyen az elhunytak a halálát követő három éven belül, férfinak ló, nőnek tehén fejét-lábát kell áldozni. A szertartás tulajdonképpen fordított lakodalom. Ha az elhunyt férfi, akkor a legjobb barátja nőnek öltözve ül a korka közepére helyezett, ágat jelképező matracra, és fogadja a résztvevők áldozatait. Az éles vaseszköz érintése nélkül megfőzött lófejet és a ló négy lábszárának húsát az asztalra helyezik. Az asztalhoz ülők esznek a húsból és egy darabját a menyasszony mellé helyezett nyírhéjedénybe (*kujaskon*) dobják. Közben szomorú és gyönyörű menyasszony-búcsúztatókat énekelnek.

Éjfél felé felkerekednek. Télen a menyasszonyt szánra ültetik és hangos kolompolás, kereplés, csengettyűszó kíséretében a lakodalmas menet kivonul a temető melletti kis erdőbe. A temetőbe éjjel nem szabad belépni a gonosz szellemek miatt. A nyírhéj edényt a beledobált áldozati étellel egy fa ágára függesztik, mellé akasztják a ló hústól megfosztott koponyáját, aláteszik a lábszárcsontokat. Tüzet gyújtanak és a *tüliskon* szertartássát végzik: a tűzbe dobálják az áldozati ételt, könnyörgés kíséretében. A szertartás célját így magyarázta meg az elhunyt három éves kislának a nagyanja: „Most elküldtük a lovat édesapádnak: tud már lovagolni, szántani, szekéren terményt szállítani. Dolgozik és előkészíti a helyet számunkra. Most már nyugodtan vár minket.”

A túliskon után a résztvevők egyenként elhagyják a helyszínt. Egy férfi fejszével a kezében mindenkit megállít, megkérdezi a nevét, aztán „Ivan, távozz innen” szavak után az illető elmegy előtte, a férfi egy vonalat húz mögötte a fejszével a földre. Az illető nyugodtan távozhat: a szürke (a túlsó) világ lakói nem tudják őt követni. A házhoz visszatérve az ott maradt idős asszonyok hamut szórnak az érkezők fejére, s aztán a házba visszatérve folytatódik az evés, az ivás, a tánc.

Az imént bemutatott pogány szertartások régi hagyománnyal rendelkező, kisebb-nagyobb közösségekben rendszeresen megtartott alkalmak voltak. Az udmurt pogányság azonban ma már divat is, az udmurt identitás keresésének eszköze is lett. Sok faluban, járásban elevenítenek fel elfelejtett szokásokat. Ilyen a Saberdino falubeli *gerber* (szántás utáni) ünnep is. Az Izsevszk közelében fekvő faluba sokan jönnek a fővárosból is. A szertartást vezető pap, aki sokáig nem gyakorolta hivatását, megőrizte a szokást, s most újra szertartást vezet. Maga a szertartás csak egy majális jellegű falusi ünnep része. Itt is, mint a színházban, az udmurt népgyűlésen, a városiak is felöltik a népviseletet. A népviselet hordása manapság egyfajta identitásjelző is. Csak bízni lehet abban, hogy nem válik egy elveszett kultúra zárványává, s nem csupán az orosz-udmurt Udmurtia hivatalos ikonográfiájában marad meg az emléke.

1.5. Az udmurtok száma, nemzetiségi megoszlás

Az alábbiakban – közel sem a teljességre törekedve – bemutatom az udmurt nyelv példáján azt a nyelvi helyzetet, amely talán jellemzi a többi finnugor nyelvet is.

Az udmurtok korábbi 750 (520) ezres lélekszáma azt jelentette, hogy az udmurt Európa 70 nyelve között a 35. helyet foglalta el, s beszélőinek számát tekintve egy sorba tartozott a baszkkal (830 ezer), a jiddissel (700 ezer) és a kymrivel (650 ezer).

A 2002-es oroszországi népszámláláskor 636 906 fő vallotta magát udmurtnak (286 517 férfi, 350 389 nő). Az oroszországi udmurtok közül városi lakos: 296 976, falun él: 339 930 fő. (Az Orosz Föderációban egyébként a népszámlálás tanúsága szerint 188 különféle nemzetiség él, köztük a magyarok lélekszáma: 3768.)¹⁹

A köztársaság (oroszul: Udmurtszkaja Reszpublika, udmurtul: Udmurt El'kun) összlakossága 1 millió 570 ezer, ebből 460 584 az udmurt, azaz a lakosság 29,3%-a. A köztársaságban az oroszok aránya 60,1%, a tatároké 6,9%. További kisebbség még az ukrán (0,7%) és a mari (0,5%).

Az oroszországi népszámlálások történetében 2002-ben első ízben jelent meg a beszermán nemzetiség: 3122-en tartották magukat beszermánnak. Közülük 2998-an élnek Udmurtiában, a beszermán valójában régen eludmurtosodott török népcsoport. Udmurtia lakosságának fennmaradó 2,35%-án további 90 különböző nemzetiség osztozik. Köztük van 44 fin, 11 hanti, 5 manysi és 4 magát magyarnak(!) valló személy is.

Az Udmurt Köztársaságon kívül nagyobb számban élnek udmurtok Baskíriában (22 625), Tatársztánban (24 207), a Kirovi kerületben²⁰ (17 952), a Permi kerületben (26 272), a Szverdlovszki kerületben (17 903), azaz összesen 108 959 fő. A fennmaradó 31 425 fő szórványban él (például Moszkvában 1983-an, a Moszkvai kerületben 1817-en, Szentpéterváron 1265-en, a Leningrádi kerületben 959-en, a Komi Köztársaságban 2336-an vallották magukat udmurt nemzetiségűnek).

Az udmurtok tényleges számáról valójában nem tudunk ma beszámolni: számos, korábban a Szovjetunióhoz tartozó, ma önálló államban élnek még udmurtok (például Észtországban, de Kazahsztánban is jelentős számú az udmurt lakosság). Az 1989-es és a 2002-es népszámlálás közötti 77 927 főnyi csökkenés tehát ebből is adódik. Az Udmurtia területén élők 35 938 főnyi csökkenése a köztársaságban élő udmurtok lélekszámának 4,8%-os csökkenését jelenti. A fennmaradó 32 ezer fő az egyéb területek veszteségei, illetve az Orosz Föderáción kívüli területek udmurt nemzetiségű lakossága. Ezekről nincsenek 2002-es adatok. Összehasonlításként az 1989-es számok szolgálhatnak. E szerint Kazahsztánban 31 968, Ukrajnában 8583, Üzbegisztánban 2466, a Baltikumban és más egykori SZU-országban 5125, összesen 48 142 fő vallotta magát udmurtnak.

1.6. Nyelvhasználati adatok

A magukat udmurtnak vallók közül 625 298 fő beszéli az orosz nyelvet, s csupán 11 ezer azok száma akik egynyelvűek, azaz csak udmurtul beszélnek. A népszámlálási adatok szerint az Udmurt Köztársaságban élő 460 584 udmurt közül mindössze 330 801 fő (71,9%) mondta, hogy beszéli az udmurt nyelvet. Az udmurt nyelvet ismerők száma ennél jelentősebb (355 ezer, de közülük 25 ezren nem udmurt nemzetiségűnek vallották magukat. Udmurtul 15 600 orosz, 4865 tatár, 2573 beszermán, 153 ukrán, 307 mari és 524 egyéb nemzetiségű beszél Udmurtiában).

A nem Udmurtia területén élő udmurtok közül Baskortosztánban 19 102 (az összesen 21 475 udmurt nyelvet ismerő közül), Tatársztánban 21 157 (a 23 286 beszélőből) tartotta magát udmurtnak. Hozzáférhető adatok az interneten csak a köztársaságokból és az autonóm kerületekből vannak. Ezért a más közigazgatási egységekben nagyobb lélekszámban élő udmurtok nyelvi viszonyairól jelenleg nem tudunk képet adni.

Érdekes lehet a nagyobb nemzetiségek nyelvének ismerete a köztársaságban. Tatáru 89 689 fő beszél, ebből udmurt 3185 (0,7%), orosz 2422 (0,25%), tatár 80 963 (az összesen 110 ezer tatárból ez 72,9%), beszermán 141, ukrán 35, mari 141.

Az egyéb nemzetiségek nyelve közül száznál több udmurt beszéli a baskírt (263), a mezei marit (126) és az ukránt (178).

1.7. Életkori megoszlás és iskolázottság

A nyelvismeret mellett fontos mutató a lakosság iskolázottsága és életkori összetétele. Az oroszországi udmurtok közül városi lakos 296 976, falun 339 930 fő él. Udmurtiában az udmurtoknak – talán várakozásunkkal és sztereotípiáinkkal szemben – csak 55,66%-a (256 318 fő) él falun, s 44,34%-a (204 266 fő) él városban. Az Udmurtián kívül élő udmurtok esetében ez az arány a következőképpen alakul: 47,2% (83 612 fő) falun, 52,8% (92 710 fő) városban.

Az udmurt lakosság életkor szerinti megoszlása a városi és a falusi lakosság között érdekes eltéréseket mutat.

A 0–14 év közötti udmurt gyerekek száma városban 23 684, falun 37 427. A falusi gyerekek lélekszáma kb. 8000 fővel több annál, mint amennyi a városi és a fa-

lusi lakosság fenti arányából következne. Ezen arány szerint ugyanis falun csak 29 700 ilyen korú gyermeknek kellene élnie.

Ezzel szemben szembetűnően kevesebb 15–24 év közötti udmurt él falun, mint városban: városban 35 500, falun 34 143 fő (ez kb. 10 000-rel kevesebb, mint az arányokból következne, aszerint ugyanis 44 500 körüli lenne ez a szám).

A 25–40 év közötti lakosság egyenletes létszámban oszlik meg: városban 45 364, falun 55 878 fő él (ez csak 1000 fővel kevesebb az arányokból következőnél).

Az arányok eltolódása az idősebb korosztály esetében is megmutatkozik. A 40–50 év közötti korosztály tagjai közül városban 44 833, míg falun 48 609 fő él (ez kb. 8000 fővel kevesebb, mint az arányokból következne, mert aszerint 56 500 fő körül kellene lennie a falusiaknak).

Hasonló a helyzet az 50–60 közötti korosztály esetében is. A falun élők száma kb. 9000-rel kevesebb, mint az a lakossági arányokból következne (29 500 fő körülnek kellene lennie), míg a tényleges adat: falun 20 656 fő, városban 23 401 fő.

Meglepő módon a 60 év feletti lakosság esetében ez az arány megfordul: városban 60 év felett 31 473, míg falun 47 596 fő él. Falun kb. 8000 emberrel több él, mint amennyi az arányokból következne, a szerint ugyanis 39 500 körül kellene lennie a 60 éven felüli falusiak létszámának.

Ezek az adatok azt jelzik, hogy az udmurtok alkotó korban lévő korosztályai főképpen városi lakosok. A kisebb gyermekek és az idősek lakják a falut. Szembetűnő adat, hogy az arányát tekintve alacsonyabb létszámú falusi lakosság gyermekeinek száma meghaladja a városiak gyermekszámát.

1.8. Az udmurt nyelv hivatalos helyzete

A volt Szovjetunióban a nemzetiségek szabadon használhatták nyelvüket, fejleszthették kultúrájukat – papíron minden rendben volt, a gyakorlat azonban sokkal nyomasztóbb képet mutatott. Az egykori nemzetiségi politika még ma is érezteti hatását. A nemzetiségi, nyelvi kérdések máig megoldatlanok az Orosz Föderációban.

Az utóbbi néhány évben egyes udmurt nyelvészek és irodalmárok felvetették a latin betűs írásra való áttérés gondolatát. A változtatás célja az volt, hogy ily módon különböztessék meg magukat az oroszoktól. Erősen kétséges, hogy van-e értelme az ilyen jellegű törekvéseknek. A jelenlegi oroszországi törvények szerint már nincs is mód rá. Az orosz дума a tatárok törekvéseivel szemben 2004-ben kimondta: Oroszországban minden nyelv írására csak a cirill ábécé alkalmazható.

Udmurtiában két államnyelv van: az orosz és az udmurt. Ezt először Udmurtia 1994-es alkotmánya mondta ki. Nyolc évnek kellett eltelnie, hogy ezt a kérdést törvényben is szabályozták – csak 2002-ben született meg a nyelvtörvény.²¹ Ebben újra leszögezik, hogy az Udmurt Köztársaság hivatalos nyelvei az orosz és az udmurt. Ez azt jelenti, hogy az államigazgatásban, az önkormányzati szervek működése során és a törvény hatálya alá eső egyéb területeken²² ez a két nyelv használható. A törvény nem szabályozza az egyéb társadalmi és vallási tevékenység nyelvhasználatát. A törvény leszögezi, hogy a köztársaság azért gondoskodik az udmurt nyelv megőrzéséről, mert ő az egyetlen állami képviselője az udmurt népnek. Az orosz pedig – történelmi-kulturális okok miatt – a közvetítő nyelv a soknemzetiségű Udmurtiában.

A törvény rendelkezik arról, hogy minden személynek és népnek megadatnak a feltételek anyanyelve megőrzésére és fejlesztésére, mindenkinek jogában áll szabadon megválasztania a társadalmi érintkezés során használt nyelvet. A törvény fontosnak tartja kijelenteni, hogy minden Udmurtiában élő polgárnak kötelessége tisztelettel viseltetnie az államnyelvek iránt, és minden más, a köztársaságban élő nép nyelve iránt. Az állampolgárnak kötelessége továbbá megőrizni és lehetőségei szerint fejleszteni az anyanyelvét.

A törvény 4. szakaszában a nyelvtudás szintjére való tekintet nélkül a köztársaság polgárainak garantálják az anyanyelv használatának jogát, és a politikai, a gazdasági, a szociális-kulturális, a személyes és egyéb jogainak tiszteletben tartását, függetlenül attól, hogy mennyire ismeri vagy nem ismeri valamelyik nyelvet.

A törvény megfogalmazza, hogy programokat kell kidolgozni az Udmurt Köztársaság nyelveinek védelmére és fejlesztésére, továbbá, hogy e programok anyagi feltételeit is biztosítja az állam. Erről Igor Nyikolajevics Szemjonov, az államtanács (parlament) elnöke még mint folyamatban lévő munkáról számolt be 2004 augusztusában, a Tallinban rendezett finnugor népek világkongresszusán.

A törvény második fejezete tárgyalja részletesen az államnyelv kérdését. A 8. szakasz kimondja, hogy az államnyelveket az államigazgatás és az önkormányzati szervek munkája mellett az oktatási intézményekben is használják. A 9. szakasz – meglehetősen dodonai módon fogalmazva – kimondja, hogy mind az orosz, mind az udmurt nyelvnek mint tantárgynak szerepelnie kell minden állami oktatási intézmény tananyagában. Igor Nyikolajevics Szemjonov fent említett előadásában eredményként említette, hogy 298-ról 400-ra nőtt azon iskolák száma, amelyekben udmurt nyelvet tanítanak. Arról nem szólt, hány iskolában udmurt a tanítás nyelve...

Hasonlóan körmönfontan van megfogalmazva a parlament működésére vonatkozó tétel is. Eszerint az ott készítendő dokumentumokat az egyik államnyelven kell írásban benyújtani, „biztosítva, szükség szerint, annak fordítását”. Az egyik nyelv a gyakorlatban az orosz. A szükség szerint meg azt jelenti, hogy nem kell lefordítani (hisz mindenki tud oroszul). Így rejtőzik a részletekben az ördög. Csak a jogszabályok és a rendeletek hivatalos közzétételére vonatkozik kötetező erővel a kétnyelvűség.

A törvény szerint mindenkinek joga van az anyanyelven történő alapfokú oktatásra. Ennek biztosítása – a törvény szövege szerint – a szülő vagy gondviselő állampolgári kötelessége. Mint fentebb utaltunk rá, rendezetlen az anyanyelven folyó oktatás. Amire precedens van: az csak az anyanyelv oktatása, tanóra keretében.

A 16. szakasz szerint mindenkinek joga van az Udmurt Köztársaság nyelveinek tanulására és azok oktatására. Az állam biztosítja a köztársaság nyelveinek és az államnyelvek kutatásához, ill. a szakemberképzéshez szükséges anyagi feltételeket.

Aki nem beszél az államnyelvek valamelyikét, annak jogában áll az államhatalmi szervek által szervezett gyűléseken, üléseken stb. azon a nyelven felszólalni, amelyet beszél. Hasonlóképpen jogában áll az államhatalmi szervekhez panaszokat stb. benyújtani azon a nyelven, amin beszélni tud és a választ is ezen a nyelven kell megkapnia, feltéve, hogy a fordítás biztosítható.

A 19. szakasz szerint a hivatalos ügyintézés nyelvei az államnyelvek. Ezeken kell elkészíteni a nyomtatványokat, a kérdőíveket stb.

Vannak a közeletnek olyan területei, ahol csak az orosz használható. Ide tartoznak a bírósági eljárások, amelynek nyelve az „Orosz Föderáció államnyelve”, azaz az orosz. Megengedően jegyzi meg a törvény, hogy „lehet az ügyeket udmurt nyel-

ven is” intézni. Azaz a megfogalmazás megint jelzi a két nyelv közötti különbségtételt: nem a köztársaság másik államnyelvén, hanem udmurtul – ez újabb árulkodó részlet a törvényalkotók elképzeléseiről. A törvény szövege szerint, aki nem tud oroszul, az bármelyik általa ismert nyelven részese lehet a tárgyalásnak, és joga van a fordításra (ennek a részletnek a fényében furcsa lenne, ha udmurtul nem lehetne a bíróságon eljárni...).

Az ipari tevékenység, a mezőgazdaság, a távközlés, a szállítás és az energetika területén a használatos nyelv a föderáció hivatalos nyelve: az orosz, és „szükség esetén” az udmurt (sic!).

A 27. szakasz rendelkezik arról, hogy az udmurt nyelven megjelent tudományos publikációk esetében orosz nyelven összefoglalót kell közölni, és csak szükség esetén valamely másik idegen nyelven. Ez a pont – jöllehet érthető okokból – de a tudományos kutatás és publikálás mikéntjébe avatkozik be és az orosz nyelv primátusát emeli ki, ismét csak közvetett módon.

A 29. szakasz rendelkezik arról, hogy a település- és utcaneveket két nyelven kell kiírni. A táblán balra vagy fent helyezendő el az orosz nyelvű felirat, jobbra vagy lent az udmurt nyelvű. A szabályozás tehát nincs tekintettel az adott település etnikai viszonyaira (mint például a finn szabályozás): minden esetben az orosz nyelvű felirat az első és minden esetben kötelező.

A 30. szakasz szerint a nemzetközi kapcsolatokban az államnyelveket használják, illetve egyiket közülük, továbbá a partner nyelvét.

Nyelvhasználatra vonatkozó törvény tehát létezik. Problémája csupán annyi, hogy a mai napig nem készült el a végrehajtási utasítása, hogy még mindig csak előkészületben van a törvényben is rögzített nagyszabású projekt, hogy nem látszanak a lehetőségek a finanszírozásra, hogy a sorok között ott van az orosz nyelv primátusának hangsúlyozása.

Mindaddig, amíg nem születnek meg a törvény végrehajtásának feltételei, fontos lenne az udmurt nyelvet az alkotmányban és a nyelvtörvényben garantált státusa és szabályozása szerint a hivatalok és az oktatás nyelveként valóban használni. A mindennapi hivatalos használattal a nyelv presztízsét emelve az értelmiségnek, az oktatásban és a közigazgatásban dolgozóknak kellene élen járniuk. A közigazgatásban dolgozó udmurtok azonban nem erőltetik az anyanyelv használatát: a hivatalos ügyeket sokszor a csak udmurtok lakta településeken is oroszul intézik. Az értelmiség is gyorsan oroszra fordítja a szót, még az egyetem udmurt fakultásán is. Nehézségeket okoz magas rangú udmurt politikusokat egymásközi kommunikációjuk során rávenni arra, hogy udmurtul beszélgessenek, hogy televíziós nyilatkozataik alkalmával az orosz adásban is udmurtul szólaljanak meg. A mindennapok nyelvhasználatában így az udmurt a konyhába szorul, s látva a demográfiai adatokat, egyre gyorsabban juthat a veszélyeztetett nyelvek körébe.

1.9. A valós helyzet

Az udmurtul beszélő egyénnek és közösségnek a nyelvhez és az anyanyelvi kultúrához való viszonyát számos tényező határozza meg. Ismert, hogy egy közösséget és nyelvhasználatát legalább négy kontextusban érdemes vizsgálni:

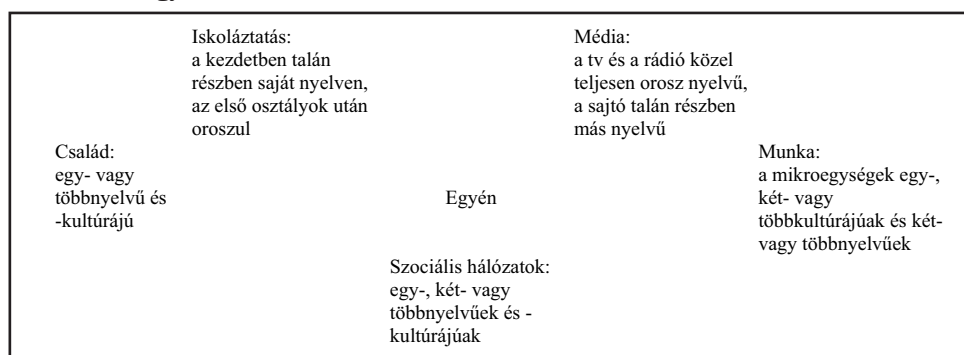
1. nyelvi kontextusban;
2. interakciós kontextusban;

3. beszélőközösségi kontextusban;
4. történelmi-társadalmi kontextusban.

Az alábbi két táblázat röviden összefoglalja ezeket. A táblázatok abból a terjedelmes tanulmányból²³ valók, amely a kis finnugor népek nyelvi és kulturális hátrányát csökkenteni szándékozó, Finnország működtette projekt első nagy szakaszának lezárultával foglalta össze az elért eredményeket és fogalmazta meg a további tennivalókat. Talán nem ismert ebben a körben, de Finnország hosszú távú, nagy összeget megmozgató projektben segíti ezeket a népeket nemzeti nyelvük és kultúrájuk továbbélésében.

A 2. ábra azt a szociális hálót mutatja be, amely e kis népek egyéni beszélőit veszi körül.

2. ábra. Az egyéni beszélőket körülvevő szociális háló

Forrás: http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2005/liitteet/opm_281_tr23.pdf

Az ábra elárulja, hogy e kis népek beszélői csak a családi és egyes szociális kapcsolataikban esetleg egynyelvűek. Az ábra nem foglalkozik azzal, hogy egy-egy nyelven belül kettős vagy többes nyelvűséggel találkozunk.

Ha ezt a szempontot is bevezetjük, és így tekintjük a helyzetet, azt találjuk, hogy a kis finnugor nyelvek és az orosz *diglossális* viszonyban vannak egymással (ez nem áll például a tatárra). A fergusoni ismérveket alkalmazva, a következőket látjuk:

4. táblázat. Orosz–udmurt diglosszia

	Emelkedett	Közönséges
Funkció	orosz	udmurt
Tekintély	orosz	udmurt
Irodalmi örökség	orosz	udmurt
Elsajátítás	orosz (vö. iskola)	udmurt
Sztenderdizáció	orosz	udmurt
Stabilitás	–	–
Grammatikai bonyolultság	–	–
Szókincs	orosz	udmurt
Fonológia	–	–

Azt látjuk, hogy az emelkedett változat minden esetben az orosz. Ennek megvannak a maga történelmi okai, azaz a történelmi-társadalmi kontextus az elsődleges meghatározója e népek nyelvhasználatának.

5. táblázat. A nyelvi közösségek helyzete

Közigazgatás: helyi szinten nem nemzeti, állami szinten orosz		Politika: helyi szinten szervezetlen, állami szinten nincs döntési hatóköre
Nyelv: természetes két- vagy többnyelvűség	Közösség	Gazdaság: nyilvános gazdaság nem nemzeti, néha a jövedelmezőség a nemzeti érdekeknél előbbre való
Kultúra: általában két-, néha többkultúrájú (sok helyen az állami egységnek nevet adó nép kultúrája az egész közigazgatási [szövetségi állami] egységet identifikálja)		Civil szféra: rosszul vagy egyáltalán nem szerveződött

Már ezen a ponton kimondhatjuk: mivel e kis népek nem rendelkeznek tudatos nyelvpolitikával és közösségi szervezethez, továbbá nincs külső (anyaországi), presztízzsel rendelkező, támogató nyelvi közösség és kultúra, a jelenlegi politikai és társadalmi gyakorlat teljesen megakadályozza, hogy ezek a nyelvek és kultúrák reménykedhessenek a túlélésben.

Mi jellemzi hát ezeket a beszélőközösségeket? Olyan, a helyzetet meghatározó kétnyelvűség, amelyben diglosszális a viszony a többségi nyelv és az anyanyelv között, továbbá, hogy a beszélők jelentős része mind az orosz, mind az anyanyelvet a helyi regionális változatában beszéli, továbbá, hogy mind az orosz, mind a nemzeti kultúra maga is alapvetően regionális. A helyzetet kiegészítheti még valamely másik kisebbségi nyelv és kultúra (mari, tatár, baskír stb.) ismerete. Az orosz irodalmi nyelvet csak a jól képzett rétegek beszélik. Ők azonban sokszor már nem igazi kétnyelvűek: anyanyelvüket sok esetben már a családban sem használják és nem is adják tovább.

Az anyanyelvhasználatra jellemző valamely nyelvjárási változat használata. Az udmurt nyelvjárási különbségeket az egyes nyelvjárási beszélőközösségek határozottan azonosítják, és a másik által használt változat jelenségeit elutasítják mint rossz megoldást. Ez a nyelv teljes rendszerére vonatkozik: hangtani, alaktani, mondattani szinteket érint. Ezt a magatartást tanúsítják a sztenderdizált változattal kapcsolatban is (erről alább bővebben).

Mindez annak ellenére így van, hogy az elmúlt 90 évben rendszeresnek mondható sztenderdizálási törekvések figyelhetők meg: ez gyakorlatilag a legutóbbi időig az ún. irodalmi nyelv megteremtésére való törekvést jelentette. A sztenderdizálás területe tulajdonképpen a sajtó és a szépirodalom volt egészen a legutóbbi időig. A közigazgatás, a politika, a tudományok terminológiájának problémája csupán az elmúlt 15 évben jelentkezett (a sztenderdizálás történetének több szakasza van, az 1920–1930-as években igen jelentős munkát végeztek, de végső soron még ma sem jött létre sztenderd változat). Egyes finnugor nyelvekre jellemző még további megosztottság is, vö. a mordvin problémája, ahol a moksa és az erza sztandard is kidolgozott; ilyen legújabbban a beszermán nyelv megjelenése az udmurt mellett: a beszermán csak beszélői szerint önálló nyelv, e változata az udmurtnak semmivel sem tér el jobban az udmurt nyelvjárásoktól, mint bármilyek területi változat egy másiktól.

A korábbi időkben egyetlen országos (Udmurt Köztársaság) napilap, esetleg helyi újságok, a rádió és a televízió rövid, és egyre rövidülő műsorai, a könyvkiadás és

az udmurt drámai színház voltak a sztenderdizálás színhelyei. Mindegyiknek megvolt a maga sajátos problémája. A sajtó és média nyelve – mivel jelentős mértékben orosz nyelvű anyagok fordításáról volt szó – alapvetően az orosz nyelv szupremáciáját sulykolta: a politikai és egyéb modern fogalmak orosz változata probléma nélkül került át, irodalmi nyelvi alakjában az udmurt nyelvbe. Ezekkel a szavakkal kapcsolatban sosem merült fel problémaként az azokat használókban, hogy az olvasó-hallgató-néző esetleg nem érti azokat: oroszul mindenki tud, vélték tévesen.

A színház műsorpolitikájával a nemzeti kultúra lehetőségeit és helyét jelölte ki: darabjainak témaválasztása szigorúan a helyi viszonyok bemutatására, a saját kultúra felmutatására szolgáltak. Azaz: a színház, amely alkalmas lett volna arra, hogy anyanyelven beemelje az orosz és világkultúrát a nemzeti gondolkodásba, nem ezt tette. Működése azt sugallta, hogy az udmurt kultúra a népi kultúrával egyenlő.

Az irodalom – jelentős alkotásai ellenére – hasonló szerepet játszott. Szinte teljesen hiányoztak az idegen nyelvből – különösen oroszból – készült fordítások, s egyáltalán nincsenek meg a populáris kultúra műfajai (krimi, képregény, gyermek- és ismeretterjesztő könyvek stb.). A szerzők törekedtek műveikben saját regionális nyelvváltozatuk megjelenítésére. Ez nem csak a beszélők jellemzésére szorítkozott: a narráció is ezt a mintát követte.

A nyelvészet a nyelvjárások kutatását, azok adatainak történeti célú vizsgálatát tekintette feladatának. A tudomány nem fordított figyelmet értelmező szótár készítésére, nem készültek terminológiai szótárak (egy biológiai szótárt leszámítva, amelynek legjobb része az orosz–udmurt rész, ui. itt az orosz terminust sokszor értelmező szótári módszerekkel magyarázza meg a szerző; 2005-ben jelent meg két, orosz című[!] udmurt terminológiai szótár).

A nyelv szótárai minden esetben orosz–más nyelvi, illetve annak megfelelő fordított szótárat jelentett. A szótári munkálatok sem fordították azonban a figyelmet az anyanyelv jellegzetes jelenségeinek vizsgálatára, például arra, hogy az orosz aspektusos nyelv, a finnugor nyelvek pedig nem azok. Ennek a ténynek pedig komoly következményei vannak a szótárak igei szócikkeiben szereplő jelentésmegadások esetében. Jellegzetes és riasztó példák: a legjelentősebb udmurt költő költői szótárát is kétnyelvűre tervezték, azaz a címszó udmurt, de a jelentésmegadások és magyarázatok oroszul vannak. Hasonlóképpen kétnyelvű a mari szinonimaszótár is: a magyarázatok ebben is oroszul vannak. Mindez jól mutatja, hogy a célközönség még ezen művek esetében sem az anyanyelvi beszélő, hanem az orosz nyelvhasználó.

Ez a magatartás, ha el nem is fogadható, tulajdonképpen érthető: az anyanyelv használatának nem volt (nincs) olyan színtere, amelynek a mindennapi életben bármilyen jelentősége lett volna (lenne). A külső (anyaországi) és belső nyelvi támogatás teljes hiánya mintát sem tud adni, lehetetlenné teszi a helyzet javítását. Az iskolai oktatás is ide tartozott: az anyanyelv és irodalom című tantárgyon kívül más tantárgyat nem tanítottak/tanítanak anyanyelven. Az iskolában az sem tartozott a különleges esetek közé, hogy az udmurt nyelvű szövegben jelentkező, a gyerekek számára ismeretlen anyanyelvi szó körülírására a tanító automatikusan az orosz megfelelőt használta.

A politikai fordulat (1990-es évek eleje) után változás történhetett volna. Hosszú vajúdas után államnyelv lett a köztársaságban a kisebbségi nyelv is, anyanyelvi terminológiai bizottság kezdte meg működését, szavakat és kifejezéseket alkottak a társadalmi élet különböző területei számára. A mindennapi gyakorlat azonban nem

változott jelentősen. Az új terminusok ugyanis vitákra adtak okot (sok elfogadottan használt már napjainkban). Azt tapasztalhatjuk, hogy az új udmurt szavak esetében féltően vigyázzák, hogy az anyanyelvi beszélők performanciája ne sérüljön. Azaz sok új terminus esetében jelentik ki, hogy az rossz udmurtul. Ugyanaz a reflex működik, ami a nyelvjárási változatok elutasítása esetében is. Még egyszer ismételném: az orosz szavak esetében ilyen probléma sosem nem merül fel.

A könyvkiadás, a média, a színház helyzete sem sokat változott. Az anyanyelvi sajtó és könyv továbbra is szinte szamizdatként terjed: a könyvesboltokban és az újságos kioszkokban gyakorlatilag nem lehet udmurt nyelvű műveket beszerezni. 2007 eleje óta az *Udmurt Dunnye* című udmurt nyelvű lapnak van internetes változata. Úgy tűnik, hogy ez a médium nyújt új használati területeket a kis nyelvek számára: Udmurtul folyamatosan készül egy interneten elérhető lexikon (Észtországban készítik, ott tanuló udmurt egyetemisták), van udmurt nyelvű Wikipedia, udmurt nyelvű napilap (www.udmdunne.ru). Sajnálatos, hogy a hivatalos udmurt honlapok készítői nem tekintik szükségesnek azok udmurt nyelvű felületének elkészítését.

A tudományos terminológia megteremtésének módjára példa lehet a történelmi művek fordítása. Több, az udmurt történelem korai szakaszáról szóló, korábban oroszul megjelent történelmi munkát fordítottak le ugyanis udmurtra. A fordítás során – a fordító általában maga a szerző – elkerülhetetlen volt bizonyos történelemhez kapcsolódó fogalmak megteremtése. Az eljárás ilyenkor az volt, hogy a megalkotott új fogalom megjelenésekor zárójelben közölték az udmurt szó után az orosz megfelelőt. (Meg kell jegyeznünk, hogy eközben szép számmal jelentek meg olyan könyvek, amelyeket kimondottan a helyi történelem oktatására, a terület korai – nemzeti – történelmének bemutatására szolgálnak. Ezek azonban orosz nyelvűek, s valójában az orosz nyelvűek számára ismertetik populáris formában a köztársaságnak nevet adó nép történelmének egyes eseményeit. De oroszul ismerteti a nem orosz anyanyelvűek számára is...)

A helyi kultúrpolitika – jöllehet végül is támogatta anyagilag – nem ismerte fel a magyar irodalom teljes keresztmetszetét bemutató, nagyszabású vállalkozásban rejlő lehetőséget, annak jelentőségét. Hosszas huzavona után, már helyben is igénytelennek minősülő formában ugyan megjelent a kötet, de teljesen visszhangtalan maradt. Nem hívták fel a sajtóban a kötetre a figyelmet, de nem juttatták el a kiadványt az iskolákba sem, nem követték újabb – más nyelvekből készült – fordításkiadások, nem alakult meg egy alkotói közösség, amely a külirodalom és kultúra jelentős vagy populáris alkotásainak kiadásával segítette volna azt a sztenderdizálási folyamatot, amelynek végső célja természetesen nem egy rosszul értelmezett – azaz presztízs nélküli – irodalmi nyelv megteremtése. A végső cél csak az lehet, hogy az anyanyelv helyzetét megváltoztassa: megszűnjön a diglosszális viszony az orosz és között. Ennek nem az irodalmi nyelv megteremtése a módja. A környezet, a kontextusok megváltoztatása vezethet csak eredményre.

Amíg a nemzeti elit képviselői (a politika, a kultúra és a gazdaság nemzetiségi képviselői) nem ismerik fel, hogy az ő felelősségük a legnagyobb nyelvük megtartásában, addig esély sincs e nyelvek megmaradására mivel sehonnan máshonnan segítséget nem kaphatnak e kis nyelvek és népek, mivel nincs mögöttük anyaország. A nemzeti elitnek fel kell ismernie, hogy egyedüllét-érzésük téves értékelésen alapul. Nincs ugyan anyaország, ahonnan nyelvük és kultúrájuk táplálkozhatna, de sok hasonló helyzetben lévő nép és nyelv mellett és között élnek. A helyi értelmiségnek,

politikai és gazdasági elitnek az a feladata, hogy példát mutasson és használja nyelvét mindig és minden körülmények között (otthon, a parlamentben, a médiában, minden nyilvános megszólalásakor), és megteremtse a használat feltételeit a közösség számára.

Nekünk, akik itt élünk – és függetlenül attól, hogy mi magunk rokon nyelveknek tartjuk-e ezeket a nyelveket, mivel az ő tudatukban mi az erős és nagy nyelvrokonok vagyunk – az a feladatunk, hogy virtuális anyaországa legyünk ezeknek a nyelveknek. Ha nem tartjuk e nyelvek beszélőivel a kapcsolatot, ha nem segítjük őket tudásunkkal, tapasztalatainkkal, elkerülhetetlenül és nagy sebességgel tűnnek el e nyelvek és kultúrák világunkból.

Jegyzetek

1. Ez az írás egy korábban megjelent munkám – Pusztay János (szerk.): *Az udmurtok. A Volga–Káma vidék finnugor népei*. Szombathely, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, 2005, 73–109. p. /Az Uralisztikai Tanszék kiadványai, 11./ – és egy Somorján 2005-ben tartott előadásom egybeszerkesztett változata. Mivel a szombathelyi kiadvány nehezen elérhető, a somorjai előadás pedig nem jelent meg, ezért gondolom, hogy egybeszerkesztett megjelentetésének van értelme, különösen egy olyan nép esetében, amelynek első és legnevesebb magyar kutatója, Munkácsi Bernát, nyitrai származású.
2. Munkácsi Bernát: *Votják népköltészeti hagyományok*. Budapest, 1887, 335 p.
3. Munkácsi Bernát: *A votják nyelv szótára*. 1–4. füzet. Budapest, 1893–1896, 836 p.
4. Domokos Péter: *Az udmurt irodalom története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975, 550 p.
5. Vikár, László – Bereczki, Gábor: *Votyak Folk Songs*. CD. Budapest, Hungaroton HCD 18229, 1996. (A gyűjtés felvételeiből: A volga-kámai finnugorok és törökök dallamai [1958–1979].)
6. A magyar, finn és észt után 4. a mordvin: 843 350 (ehhez hozzájön: erza 84 407 és moksa 49 624)
7. Például: *Juiško mil'am korka ponna* 'Iszom a házunkra (az enyémre és azokéra, akik hozzám tartoznak, de nincsenek itt) – *Juiško ašme korka ponna*. 'Iszom a házunkra (az enyémre és a tietekre, akik itt vagytok velem).
8. Az udmurt nyelv tanulmányozásához lásd Kozmács István: *Az udmurt nyelv alapjai* (Segédkönyv). Budapest, ELTE, 2002; Kozmács István: *Udmurt nyelvkönyv* (gyakorlati nyelvkönyv). Szeged, JATEPRESS, 2002; Kelmakov, Valej–Hännikäinen, Sara: *Udmurtin kielioppi*. Helsinki, SUS, 1999; Kelmakov, Valentin–Saarinen, Sirkka: *Udmurtin murteet*. Turku–Iževsk, Turun yliopisto, 1994.
9. Azaz a jövő idő alakját nem segédigével alkotja – mint a magyar *menni fog* –, hanem képzővel. Ez ritka jelenség a nyelvek körében.
10. Vö. magyar Péter olvas egy könyvet. ~ Péter olvas. – udmurt *Petjir kniga ljdže*. ~ *Petjir ljdžiške*.
11. Gunda Béla: A kereszt mint mágikus jel az agyagedényeken. *Ethnographia*, 52. évf. (1941), 102–109. p.
12. Tárkányi-Szűcs Ernő: A jószágok égetett tulajdonjelei Magyarországon. *Ethnográfia*, 76. évf. (1965), 187–199., 359–410. p.
13. Az udmurt puszokról részletesebben lásd: Kozmács István: Nemzeti tulajdonjelek az udmurtoknál. *Néprajz és Nyelvtudomány*, 44. évf., 183–196. p.; Pavel Matvejevics Szorokin: *О материнстве, как основе рода, о родовых названиях и знаках собственности у вятков*. 1895. (A kézirat kritikai közzététele: *Néprajz és Nyelvtudomány*, 40. évf. 160–193. p.)

14. <http://welcome.to/izhevsk>; <http://www.izhevsk.ru/>; térkép: <http://www.mitra.udm.ru/izhevsk/map.htm>.
15. Bővebben: <http://kalashnikov.guns.ru/>; <http://kalashnikov.guns.ru/museum>.
16. Erről az udmurt puszra vonatkozó irodalomban (lásd fentebb) olvashatunk részletesebben.
17. Bővebben lásd <http://folkartsudm.narod.ru/HU.htm>.
18. Ilyeneket hallhatunk a fentebb említett CD-felvételen is.
19. Összehasonlításul az 1989-es adatok: 746 793 fő vallotta magát udmurtnak, ebből 714 833 fő az Orosz Föderációban élt, közülük 496 522 fő élt az Udmurt Köztársaság területén. A köztársaság összlakossága 1 millió 622 ezer fő volt, ennek 31%-volt tehát udmurt. A köztársaságban az oroszok aránya 58%, a tatároké 7% volt akkor. A fennmaradó 4%-on közel 100 különböző nemzetiség osztozott. A magukat udmurtnak vallók közül mintegy 520 ezer fő nyilatkozott úgy, hogy beszéli az udmurt nyelvet.
20. Érdekes ellentétként – miközben a városok már visszakapták eredeti nevüket: Jekatyerinburg (Szverdlovszk), Vjatka (Kirov) – az őket környező közigazgatási egységek a szovjet időkben használatos neveket viselik. Ugyanez a helyzet Szentpétervár és a Leningrádi terület – és még sok más – esetében is.
21. Olvasható a http://home.udmnet.ru/udmurt_kyl/act.htm oldalon (2005. február 7-i adat).
22. Választások, népszavazások, állami vállalatok, média, szolgáltatás, kereskedelem.
23. Grünthal, Riho: Selvitys Suomen sukukansanohjelmasta. *Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä*. 2005, 23. p. Található: http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2005/liitteet/opm_281_tr23.pdf.

ISTVÁN KOZMÁCS

LANGUAGE USAGE OF MINORITIES – WITHOUT MOTHER-COUNTRY

The Russian small Finn-Ugrian people during their history never formed an independent state, and/or even if they created any organized state-like formation on nationality level, its existence disappeared from the memory of the history. This - perhaps well-known fact - comes with significant consequences relating to the recent language state of people, language usage problems of today, and recent language policy.

These languages are not in the same position: part of them have significant number of speakers, while their other part almost reached or already reached that number, from where it is impossible to stop the process that leads to language losing or language death. Although, they agree that today even the language with the largest number of its speakers is categorized to the „most endangered“ group.

From the study we can learn about the history of the Udmurt people, its language, and farming of the Udmurt Republic. We can have a glance into the culture and official state of the Udmurt people and Udmurt language.

A szlovákiai magyar szövetkezeti mozgalom a hálózatépítés és a központoszerzés tükrében (1918–1938)*

 ISTVÁN GAUCSÍK

 THE SLOVAK HUNGARIAN CO-OPERATIVE MOVEMENT
IN THE REFLECTION OF NETWORK ESTABLISHMENT
AND CENTRAL ORGANISATION (1918-1938)

 94(437.6):338.2"1918/1938"
338.2(437.6)(=511.141) "1918/1938"
94(=511.141)(437.6) "1918/1938"

 Slovakia. Economy. Trade. Co-operative Movement.

A 19. század első felében Magyarországon a kisebbségek politikai elitjei felismerték, hogy a nemzetiségi társadalmak megszervezésénél a szövetkezeti hálózatok kiépítése, illetve az állami gazdasági szektorban megszerzendő képviselő és befolyás mind az etnopolitikai, mind a közösségszervező kulturális célokat hatékonyan képes támogatni. Az egyes nemzetiségek, a németek, a románok, a szlovákok és a ruszinok anyagi és szellemi erőforrásaikkal arányosan hozták létre szövetkezeti hálózataikat. Az 1918 utáni kisebbségi magyar társadalmak közül az erdélyi magyarság számára főképpen az erdélyi szászok altruista modellje és sikeres szervezetépítése, valamint a román szövetkezetek nemzeti irányultsága szolgált követésre méltó példának.¹ A szlovákiai magyarok a két világháború között mindezeket számon tartották, azonban az erdélyi magyar szövetkezetek, illetve a csehországi szudétanémetek eredményessége mellett a szlovák nemzeti mozgalom szövetkezetalkítási stratégiái és a cseh modell („aprómunka”) váltak viszonyítási alappá, nem utolsósorban azért, mert a cseh és a szlovák nemzetállamépítés megvalósításában játszottak fontos szerepet.

A szövetkezeteket, a társadalmi összefogás ezen demokratikus formáit, a konkrét gazdasági és kulturális igények hozták létre. A mezőgazdasági piaclehetőségek kitágításával, amelyet egyfajta reakciónak tekinthetünk a kapitalista fejlődésre, fontos szerepet játszottak a közgazdasági élet modernizációjában. Egyszerre töltötték be az új szociális struktúrák helyét és a munkakapcsolatokat is újraszervezték. A nemzeti közösségeket megkonstruáló politikai elit számára pótolhatatlan közvetítő szereppel bírtak, hiszen a parasztság és a gazdaréteg felé olyan kommunikációs csatornákat jelentettek, melyeken keresztül egyrészt társadalomszervező és szociálpolitikai feladatokat

*A fenti írás a Kalligram Könyvkiadónál ősszel megjelenő *A jog erejével. A szlovákiai magyarság gazdasági önszerveződése 1918–1938* című dokumentumgyűjtemény bevezető tanulmányának bővített változata. A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogram támogatásával készült.

tudtak ellátni, másrészt nemzeti célok érdekében mozgósítani és politikailag aktivizálni tudták a tagságot. A régiókban játszott egzisztenciális és presztízsteremtő súlyukkal, Hunyadi Attila megfogalmazása szerint középosztályteremtő funkcióval rendelkeztek.² A polgárosodásban pozitív szerepet töltöttek be: a tagokat közös eszmék segítségével (szövetkezeti ideológia, humanitárius célok, önségély) aktivizálták, autonóm és demokratikus hierarchiákat működtettek, a gazdaságban szervezeti innovációkat vállaltak fel (ipari és mezőgazdasági vállalkozások), a résztvevők közös döntéseket hoztak az erőforrásokról és elosztásukról, és nemcsak a mindennapi anyagiakról gondoskodtak (haszonszerzés), hanem a szociális védelmet és az oktatási-kulturális programokat (képzések, nevelés, népművelés) is támogatták. Helyi szinten a közösségi kohézió és a szolidaritás előmozdítói, katalizátorai voltak.

Állami szerepvállalás és etnikai szövetkezeti hálózatok

A magyarországi szövetkezeti rendszer kialakulását az 1880-as évektől számíthatjuk, mikortól a központi állami szervek és a gazdasági érdekvédelmi szervezetek kezdeményezésére rendszerszerűen jöttek létre a falusi hitelszövetkezetek és később a szövetkezeti szektort szervező, irányító és felügyelő felsőbb struktúrák.³ A programalkotó személyiségek tevékenysége (Károlyi Sándor, Bernát István, Meskó Pál, Balogh Elemér), akik a nyugat-európai mintákat követték, indította el a szervező munkát és a szövetkezeti eszme propagandáját. Megjegyezzük, hogy nemcsak a magyar, hanem a szász és a román szövetkezetek célirányos alapítása is ekkor kezdődött.

A magyar szövetkezeti mozgalomban a kezdetektől agilis szerepet vállalt Pest Megyei Hitelszövetkezet 1894-ben felvette a Hazai Hitelszövetkezetek Központi Hitelintézete nevet, tevékenységi körét kiterjesztette az egész országra és számos vidéki szövetkezet létrehozásánál működött közre. A magyarországi szövetkezeti rendszer intézményesítésének fordulópontja 1898-hoz kapcsolódik, amikor megalakult az Országos Központi Hitelszövetkezet, amelynek a felvidéki kirendeltsége Nyitrán működött.⁴ Tagjainak egységes alapszabálya volt, és a korlátozott felelősség határát is megszabták. A tagszövetkezetek különböző adó- és kamatmentességet és egyéb kedvezményeket kaptak. Az Országos Központi Hitelszövetkezet a szövetkezetek vezetőségébe saját embereit nevezte ki, akik útján a felügyeletet és a pénzügyi ellenőrzéseket gyakorolta. Ezekkel a lépésekkel a szövetkezeti elveket sértő álszövetkezeteket akarták kiszűrni. Az Országos Központi Hitelszövetkezethez való csatlakozás nem vált kötelezővé, így hatáskörén kívül számos szövetkezet megőrizte az autonómiáját, azonban ezek az állami támogatásoktól elestek.

A „szlovák” vagy felföldi régió hitelszövetkezeteinek 1894–1909 közötti, megyék szerinti megoszlása érdekes adatokat tükröz.⁵ Itt –16 megyéből hatban – 1909-re kimagaslóan nagy számban jött létre szövetkezet (Nyitra 75, Komárom 54, Pozsony 50, Zemplén 39, Trencsén 25, Nógrád 20), összesen 263, melyből például csak a Nyitra megyeiek 29%-ot képviseltek. A szövetkezetalapítások üteme 1894-hez képest 1909-ben még erőteljesebb, ekkor Nógrádban 20-szor, Barsban 13-szor, Nyitrában és Pozsonyban 12,5-szer, Hontban 12-szer, Zemplénben 9-szer, Trencsénben 8,3-szor lett több hitelszövetkezet. A szlovák hitelszövetkezetek száma Árvában, Liptóban, Turócsban és Sárosban 1909-ben az addighoz képest duplájára növekedett. A taglétszám 1909-re együttesen meghaladta a százezret, mely a Magyarországon hitelszövetkezetekben szervezett tagok 10%-át jelentette. Legtöbb szövetke-

zeti tagot 1909-ben három megyében találunk: Nyitra és Komárom (21–21 ezer), valamint Pozsony megyében (14 ezer). Legnagyobb növekedést a taglétszámban Bars, Hont és Trencsén megye mutatott (18–40 tag). A szlovák megyékben (Árva, Liptó, Turóc, Sáros) a gyarapodás csupán 1,7-szeres.

A fogyasztási szövetkezetek fedőszervezete, központja az 1898-ban alakult Hangya lett, amelynek megalakítását a Magyar Gazdaszövetség kezdeményezte. A Hangya Nagyszombatban szervezte meg felvidéki fiókját. A fogyasztási szövetkezetek szervezését ezen a területen is több szervezet vállalta fel. A már régebbtől tevékeny, komoly gazdaságszervezési tapasztalatokkal rendelkezők közül Nyitra megyében a Nyitra-völgyi Gazdasági Egyesület vállalt fel ilyen feladatot.⁶ A központ kedvezményeket (előnyös hitel, tanácsadás), pénzügyi előnyt és teljes támogatást nyújtott tag-szövetkezeteinek, és elvárta teljes lojalitásukat, nevezetesen, hogy csak a Hangya-forrásokból vásároljanak. Mégis megtörtént, hogy néhány szövetkezet zsidó nagykereskedőtől vásárolt, mert azok olcsóbban adták az árut.⁷ A Hangyához 1900-ban 224, 1914-ben 1276, 1918-ban pedig már 2140 szövetkezet tartozott. A Felvidéken ebből 597 működött (27,9%).⁸

A első világháború végéig a felső-magyarországi régióban, fiókjaikon keresztül számos országos hatáskörű szövetkezet is kifejtette tevékenységét.⁹ A már említett hitel- és fogyasztási szövetkezetek mellett többek között egy-egy termelési ágra vagy növénytermesztésre, állattenyésztésre, tejtermelésre, gabonaértékesítésre, talajjavításra, földbérletre, biztosításra, raktározásra, műtrágya-értékesítésre szakosodott szövetkezetek alakultak ki. Az ipari szövetkezeteknek is számos fajtája jelent meg: szeszgyártással, háziiparral, kisipari termeléssel, gépkölcsönzéssel foglalkozók. Különlegesek voltak az egyszerre mezőgazdasági, fogyasztási és hitelfeladatokat felvállaló szövetkezetek. Nagy jelentőséggel bírtak a mezőgazdasági vízgazdálkodás szakmai és gyakorlati feladatait ellátó belvízlevezető és ármentesítő társulatok, melyek szövetkezeti alapon működtek. 1918-ig hét ilyen társulat jött létre (Somorja, Vágsellye, Komárom, Karva, Érsekújvár, Tóketerebes és Királyhelmece székhellyel). Ezekén kívül vízszabályozással, talajjavítással, lecsapolással és feliszapolással foglalkozó szövetkezetek működtek, a hatalomváltásig összesen 615¹⁰ és a politikai pártok által létrehozott, központi irányítás alatt álló szövetkezetek is megjelentek.¹¹

A szlovák szövetkezeti rendszerrel is szükséges foglalkozni, hiszen fejlődési ívének ismerete nélkül, a két világháború közötti szlovákiai szövetkezeti rendszer értelmezése elképzelhetetlen. A szlovák nemzetiségi szövetkezetek kezdetei az 1840-es évekig, a szlovák nemzeti „ébredés”, a modern nemzetté válás időszakáig nyúlnak vissza. Az első, (hitel)szövetkezetnek tekinthető, kölcsönös segítségnyújtáson alapuló szervezetet 1845-ben hozták létre.¹² A példa a szlovák régiókban követésre talált, az 1850-es és az 1870-es években a helyi szlovák értelmiség (lelkészek, tanítók) kezdeményezésére és hathatós segítségével sorra alakultak a gazdakörök, a gazdasági- és segélyegyletek, a kölcsönpénztárak és a fogyasztási „egyesületek”, nemcsak az északi szlovák területen, hanem a budapesti, az alföldi, a vajdasági és az erdélyi szlovákok körében is.¹³ A 19. század végén a szlovák szövetkezetek túlnyomó többsége a magyar szövetkezeti központok tagja volt. Az Országos Központi Hitelszövetkezethez 1914-ben 125 szlovák hitelszövetkezet tartozott (az összes 5%-a). A szlovák fogyasztási szövetkezetek túlnyomó többsége (260) 1898-tól a Hangyához tartozott.¹⁴ A 20. század kezdetén a szlovák szövetkezeti mozgalom már jelentős vagyoni és személyi tartalékokkal (vagyonosodó gazda- és iparosréteg, kép-

zett vezetők, hivatalnokok) rendelkezett, és amellet, hogy Budapest felé is kötődéseket épített ki (állami hivatalok, szervezeteti központok) fontos alternatív gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokat létesített a cseh- és a morvaországi vidékekkel.¹⁵ A magyar–szlovák politikai szembenállás és a régiókban tapasztalható pénzügyi tőkeharc és rivalizálás a szlovák szervezeteti vezetőket az önálló szlovák szervezeteti központalapítás gondolata felé irányította. A Központi Szövetkezet a Gazdasáért és Kereskedelemért (Ústredné družstvo pre hospodárstvo a obchod) nevű szervezetet, Milan Hodža agrárprogramjának szellemében, cseh adminisztratív és pénzügyi támogatással Budapesten alapították 1912-ben. A szervezet nemzetpolitikai célja a szlovák szervezeteti hálózat feletti ellenőrzés és a központi státus elérése volt. Széles körű tevékenységet végzett: kedvező hitelnyújtás, műtrágyaelosztás, gépeltetés és -beszerzés, biztosítás, új szervezetek alapítása. Pénzügyi központja és a tagszövetkezetek tőkéjének gyűjtőhelye a budapesti székhelyű, cseh érdekeltségű Ústredná banka volt. Hivatalos lapot jelentetett meg *Hospodársky obzor* néven és külön kiadót tartott fenn. A magyar hatóságok pánszláv és államellenes agitációt véltek felfedezni a tevékenységében, ezért képviselőit figyeltették, a szervezetelapításokat gyakran karhatalom felhasználásával akadályozták.¹⁶ A szlovák központhoz 1914-ben 32 szervezet, tehát a működő szlovák szervezetek kisebb része tartozott.¹⁷

Szövetkezeti központ a szlovák nemzetépítés szolgálatában

Az impériumváltás után Szlovákiában egy új, felülről irányított szervezeteti modell kialakítása kezdődött. Ennek törvényi háttére azonban igencsak bonyolult volt. A csehországi területek és az egykori felső-magyarországi régió eltérő fejlődési utat járt be, a szervezetekre és központjaikra vonatkozó törvények különböztek, az immár új államkereten belül pedig Szlovákia specifikus gazdaságpolitikai helyzete is nagymértékben befolyásolta a szervezeteti intézményrendszer anyagi bázisának kiépítését és további fejlesztését.¹⁸

A korszak legfontosabb szlovákiai szervezeteti központja a pozsonyi székhelyű, 1919. január 23-án alakult Központi Szövetkezet (Ústredné družstvo) volt. Gyakorlatilag az 1912-ben létrehozott szlovák nemzetiségi szervezet folytatásának tekinthető, bár jogilag semmiféle kapcsolatban nem állt vele. Az alakuló közgyűlésen csak szlovák gazdasági szervezetek és szlovák szervezeteti vezetők jelentek meg, azzal a céllal, hogy egy szlovákiai hatáskörű új szervezetet alapítsanak.¹⁹ A szlovákiai magyar gazdasági szakírók által „kényszerközpontnak” nevezett Központi Szövetkezetről a 210. számú 1919. április 15-i törvény rendelkezett. Az új törvény radikálisan megszakította az adminisztratív, a pénzügyi és a kereskedelmi kapcsolatokat a magyarországi szervezeteti központok és a szlovákiai szervezetek között. A volt Országos Központi Hitelszövetkezet, a Hangya és egyéb tagszövetkezetek 1919. július végéig kötelesek voltak felszámolni mindenfajta összeköttetésüket Budapesttel, és közgyűlési határozattal kellett kimondaniuk csatlakozásukat Pozsonyhoz. Abban az esetben, ha ezt nem tették meg, a Központi Szövetkezet egyoldalúan tagszövetkezetének tekintette őket, és egy hónapon belül, 1919. július 30-ig kimondta az elszakadásukat. Ugyanakkor megtiltották, hogy külföldi (magyarországi) központtal bármiféle kapcsolatot fenntartsanak, azokkal kereskedjenek, pénzfőlőslegeiket náluk elhelyezzék, kölcsönt vegyenek fel tőlük. A Központi Szövetkezet végezte az új

tagok könyvvitelének és vagyoni helyzetének az ellenőrzését. Az Országos Központi Hitelszövetkezet alapszabályait semmisnek tekintették. A szlovákiai szövetkezetek közleményeiket nem jelentethették meg külföldön, csak az *Úradné noviny* című hivatalos lapban, szlovákul. A Központi Szövetkezet amellett, hogy megszüntette a régi hálózatokat, átvette a XXIII. számú magyarországi törvényben foglalt összes kedvezményt (adópótlékok alóli fizetésmentesség, a kereskedelmi és az iparkamarák díjai, a bélyeg- és illetékfizetés alóli felmentés). A törvény szigorú büntetést tartalmazott arra vonatkozólag, ha a szövetkezet nem hívta össze időben az elszakadást kimondó közgyűlést vagy a kötelező ellenőrzést akadályozta. A külföldi szövetkezeti központ ellenőrzését tiltották. Képviselőjüket, aki ha nem volt csehszlovák állampolgár, kiutasíthatták az országból, ha ilyen állampolgársággal rendelkezett, akkor hat hónap fogházra büntethették. Ha valamelyik szövetkezet a törvény rendelkezéseit megsértette, a Központi Szövetkezet kezdeményezésére a cégbíróság elrendelhetette felosztatását. A szankciók diszkriminatív jellege az államfordulat utáni évek rendelkezéseinek ideiglenességét tükrözi vissza.²⁰ A szlovákiai területen található szövetkezetek működésének tényleges ellenőrzését a 492. számú 1919. augusztus 19-i kormányrendelet alapján végezték, melyben a revizorok jogait és az ellenőrzés adminisztrációját is rögzítették. Ennek alapján írták össze a szövetkezeteket és ellenőrizték az üzletmenetet, az irat- és pénzkezelést, a szövetkezeti vagyont, az értékpapírokat és a pénzkészletet.²¹

Az Agrárpárt felé orientálódó Központi Szövetkezet létrehozását még a szlovák politikai táborban sem fogadták osztatlan sikerrel. A Szlovák Néppárt az ellen tiltakozott, hogy az új központ a Hangya-vagyont meg akarja szerezni, és 1920-ban saját szövetkezeti központot szervezett, Szlovák Keresztény Szövetkezeti Egyesület (Slovenská kresťanská družstevná jednota) néven, amely azonban 1924-ben pénzügyi gondok miatt megszűnt.²² A szlovákiai szövetkezetek érdekképviselői szervének 1920-as terve (Szövetkezetek Szövetsége), mely a Központi Szövetkezet keretén belül működött volna, nem jött létre. Erről Szent-Ivány József folytatott tárgyalásokat a Központi Szövetkezet vezetőségével. A 210. számú törvény revideálására és a törvény által biztosított jogok „liberálisabb” kezelésére tett ígéret csak ígéret maradt.²³

A Központi Szövetkezet 1922-re készítette el a 210. számú törvény végrehajtásának és az ellenőrzések eredményeinek az összefoglaló értékelését. A 834 szlovákiai fogyasztási és hitelszövetkezetből 810 csatlakozott a központhoz.²⁴ 648 fogyasztási szövetkezetből 633-ban valósították meg az ellenőrzéseket. A hitelszövetkezetek esetében is kedvező arányt mutattak ki, hiszen a 246-ból 234-et mértek fel. A hiányzó 12-nél 1922 első felében tudták végrehajtani a revíziókat, mert a hivatali könyvek vagy megsemmisültek, vagy Budapesten maradtak. A 21 szeszfőző szövetkezetből 11 csatlakozott a Központi Szövetkezethez. A csatlakozott állattenyésztési szövetkezetekre vonatkozólag nem közöltek adatokat (az államfordulatkor 243 esett Szlovákia területére, de vagyoni helyzetükre a Központi Szövetkezet és a Magyar Kölcsönös Állatbiztosító Társaság között zajló elhúzódó tárgyalások hatottak kedvezőtlenül). Az egykori Keresztény Szövetkezeti Központ tagszövetkezetei részben a Központi Szövetkezethez csatlakoztak, részben önállósultak vagy megszűntek. A Központi Szövetkezet vezetősége az adatfelvétel és a pontos statisztika elkészítésének a következő akadályait állapította meg:

1. A szövetkezetek korábban a mérlegösszeállítás és a vagyonfelmérés tekintében teljesen az Országos Központi Hitelszövetkezetre vagy a Hangyára voltak utal-

va, ezért az államfordulat után saját szakképzett személyzet híján ezeket a feladatokat nem teljesíthették. A világháború alatt pedig a felméréseket legtöbbször el is hanyagolták. A szlovák szövetkezeti vezetők főleg a kelet-szlovákiai adatgyűjtés problémáira mutattak rá.

2. A szövetkezetek működésében komoly fennakadásokhoz és zavarokhoz vezetett, hogy a tisztviselők egy része Magyarországra távozott. Előfordult, hogy a szövetkezeti vagyon bérletek formájában került magánkézbe és rablásokra is sor került.

3. A Központi Szövetkezetnek az ellenőrzésekre nem állt rendelkezésre megfelelő számú tisztviselő. A csehországi segítség elhanyagolható volt, mert magyarul nem értő személyek érkeztek.

4. A szövetkezetek számának pontosítását a települések járásbíróságokba történő nem egyértelmű besorolása is nehezítette.²⁵

5. A szövetkezetek vezetői politikai és nemzetiségi okok miatt a Központi Szövetkezet előírásait ingorálták.

6. A legnehezebb helyzetbe a hitelszövetkezetek kerültek, mert tőkéik letétként Budapesten maradtak.

7. Számos szövetkezet már csupán formálisan létezett, a pénzügyi problémák következtében felszámolt és gyakorlati tevékenységet nem fejtett ki²⁶

Szövetkezeti statisztika és a szlovákiai magyar szövetkezetek típusai

A korszak szövetkezeti statisztikájának és különösen az államfordulatot követő első évek (szlovákiai magyar) forráskritikai vizsgálatára még nem került sor. Lényegében többféle, gyakran szerzők szerint változó adatok állnak rendelkezésünkre.²⁷ Az 1930-as években a csehszlovák statisztikák szövetkezetekre vonatkozó nemzetiségi adatainak legteljesebb feldolgozását, egyben összehasonlító vizsgálatát Kardos Béla végezte el.²⁸

1. táblázat. A szövetkezetek száma és nemzetiségi megoszlása Csehszlovákiában 1930-ban²⁹

Szövetkezetek Fajtái	Számuk az egész ország területén		Csehszlovákia, Morvaország, Szilézia			Szlovákia és Kárpátalja			
	1919	1930	cseh	német	lengyel és vegyes	szlovák	magyar	német	rutén
Hitelszövetkezetek	5 664	7 611	4 717	1 588	75	737	213	55	93
Mezőgazdasági szövetkezetek	1 135 (+81)	4 227 (+121)	2 796 (+79)	1 004 (+17)	21 (+4)	316 (+7)	58 (+3)	7 (+1)	25 (+10)
Ipari szövetkezetek	871	1 340	967	231	21	80	14	5	22
Fogyasztási szövetkezetek	1 829	1 840	548	256	80	568	298	20	70
Lakásépítési szövetkezetek	605	1 805	1 318	248	25	167	3	4	4
Összesen	10 185	16 944	10 425	3 344	226	1 875	589	92	224
Százalékos arány az 1930-as országos adatból	–	100%	61,52%	32,07%	1,33%	11,06%	3,47%	0,5%	1,32%

Megjegyzés: A hitelszövetkezetek adatai 1931-ből származnak.

Forrás: Rados K. Béla: Magyar szövetkezetek és a szövetkezeti központok kérdése Cseh-Szlovákiában. *Magyar Kisebbség*, 1932. 24. sz. 768-769. p. Uő: A szövetkezeti ügy Cseh-Szlovákiában 1930-ban. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1932. 10. sz. 849. p

A magyar szövetkezetek tehát változatos típusokat képviseltek, legfőképpen fogyasztási, hitel-, mezőgazdasági, ipari és egyéb (lap- és könyvkiadás, alkalmazotti) irányultságúak voltak.³⁰ A szlovákiai területeken a fogyasztási szövetkezetek túlsúlyát tapasztalhatjuk, ez tükröződött vissza a magyarok régiókban is.³¹ Ezek a típusok Szlovákiában jellegükben mások, falusi szövetkezetekként működtek, szemben a csehországiakkal, ahol az ipari munkásság és a városi polgárság szervezetei voltak. A magyarság, mivel a déli agrárvidéken tömbben élt, és köreibben tovább éltek az 1918 előttről eredeztethető öröklött minták, illetve a nagy tapasztalattal rendelkező magyar szövetkezeti vezetők (például Nagy Ferenc³²) is a mozgalom rendelkezésére álltak, főképpen a fogyasztási szövetkezetek hálózatát tudta sikeresen kiépíteni és fejleszteni. Az első világháború után szlovákiai magyar szempontból ez volt az egyetlen olyan típus, amely töretlen fejlődési ívet tudott felmutatni. Az 1919 és 1924 közé tehető válságidőszakból, melyet a háború utáni gazdasági válság, a régi kapcsolatok megszűnése és a Budapesten letétben maradt szövetkezeti vagyoneszteségek okoztak, valamint a belföldi ellátási nehézségek, tarifaveszteségek is súlyosbítottak, a szlovákiai magyar szövetkezetek végül kilábalnak.

A legjelentősebb magyar szervezeti hálózatot, a fogyasztási szövetkezetekét, 1925-től a galántai székhelyű Hanza Szövetkezeti Áruközpont alakította ki. A Hanza-nak a szakirodalomban lényegében tisztázatlan szenci 1923. évi első alapítási kísérlet után, 1925-től a galántai székhelyű, gazdasági bázisát fokozatosan kiépítő, de korlátozott központjogkörökkel rendelkező áruközpont integrálta a dél-szlovákiai magyar fogyasztási szövetkezeteket, és hangsúlyozni kell, hogy a Központi Szövetkezet beleegyezésével.³³ Nagy Ferenc 1923. február 10-én küldte el 17 Galánta környéki fogyasztási szövetkezetnek a galántai vásárló és értékesítő szövetkezet tervét. Az ebben foglaltak szerint történt a Hanza Szövetkezeti Áruközpont kiépítése.³⁴ A Hanza első alapszabályzatában, 1925-ben önálló revíziós központként határozta meg magát, ahol a tagszövetkezetek pénzfeleslegeiket elhelyezhetik. A Központi Szövetkezet nyomására a magyar szövetkezeti vezetőknek ezt a pontot ki kellett hagyniuk az alapszabályzatból, az áruközpont csak így lehetett a Központi Szövetkezet tagja.³⁵ Pukkai László helyesen állapította meg: „[A] galántai Hanza Szövetkezeti Áruközpont megalakulását többek között az első világháború befejezését követő gazdasági-társadalmi változások sürgették, s előfeltételeit azok a magyar szakemberek teremtették meg, akik korábban a Hangya kötelékében, majd szaktudásuk eredményeként a pozsonyi Központi Szövetkezetben dolgoztak.”³⁶ Varga Imre szerint „hátránya ennek a szövetkezeti központnak, hogy hatósugara csak a nyugati magyarságra terjed ki, míg a középső és a keleti magyar etnikum teljesen kiesik áldásos munkaköréből”.³⁷ A Hanza így a dél-szlovákiai régióban a magyar szövetkezeti mozgalom legeredményesebb, országos szinten is jegyzett vállalkozása volt. A csatlakozott fogyasztási szövetkezetek száma az 1925-ös 75-ről, 1938-ra már 211-re növekedett, azonban még így sem tartozott hozzá mindegyik szlovákiai magyar fogyasztási szövetkezet.³⁸ A Hanza 1931-ben megkapta ugyan a központalakítás jogát, a tagszövetkezetek feletti ellenőrzési joggal azonban csak 1934-től rendelkezett, miközben a pozsonyi központ revíziós előjoga továbbra is fennmaradt.³⁹

A tagszövetkezetek számáról és megalakulásuk idejéről eltérő adatok állnak rendelkezésünkre. Pukkai László számításai szerint a legnagyobb alapítási hullám 1901–1910 között volt, amikor 67 szövetkezet alakult. Ezt a számot csak az 1931-től létrehozott szövetkezetek száma közelítette meg (1940-ig 63 jött létre). Az 1921

és 1930 közötti időszakban, melyet a szövetkezeti hálózat megalapozásának tekint-
hetünk, csupán 17-et alapítottak.⁴⁰ Ezekről eltérő adatokat közöl Vavrik Ferenc.⁴¹
Mindkét adatsor jelzi, hogy a Hanza Szövetkezeti Áruközpont az államfordulat előtti
alapokra támaszkodva alakította ki struktúráját.

Az áruközpont gazdasági és kereskedelmi sikereit, a mezőgazdasági termelés és
a fogyasztás korszerűsítését szervezetségének és tapasztalt vezetőinek köszönhet-
te. Az 1920-as évek közepétől sikerült betöltenie azt a szerepet, tehát az áruelesztő
és termékértékesítő központoszerepet, amely a Mátyusföldön és a Csallóközben,
az egykori Hangya-szervezet eróziója miatt, hiányzott. A kapcsolathálózat kiépítését
és megalapozását (szállítóeszközök, áruaktárszervezések, személyzetbővítés, üz-
letstratégia) jelentős anyagi befektetések útján valósították meg. Ezt csakis átgon-
dolt felvásárlási, kölcsönzési és értékesítési politika teremthette meg. A tevékeny-
ségracionalizálás és szervezeti hatékonyságbiztosítás céljából került sor 1928-tól
az egyes osztályok létesítésére (áruosztály, malomosztály, gabonaosztály, mezőgaz-
dasági osztály, asztalosműhely, géposztály/iparüzemek, autóosztály, jog-, adó- és
iparügyi osztály).⁴²

A Hanza-tagság a jövedelmet, a vásárlóerő és az adózóképesség növekedését
biztosította, fontos szociálpolitikai kedvezményeket, előnyöket nyújtott, emellett egy
új, kisebbségi szövetkezeti identitást is jelentett. A szövetkezeti tagok száma 1937-
ben elérte a 40 ezret, ami 30 ezer olyan családot jelentett, amelyek szükségletei-
ket szövetkezeti úton fedezték. Mindezzel az áruelesztés rendszerében megjelenő
fogyasztási szövetkezetek alacsonyabb szinten tartották az árakat, és elősegítették
a háztartások megtakarításainak megőrzését. Az alkalmazottak száma 1938-ban el-
érte a 200 főt.⁴³

A forgalom az 1925-ös 2,2 millió koronáról 1938-ra 27,8-szorosára nőtt. A szlo-
vákiai gazdasági konjunktúra hátszelét kihasználva 1929-ig a Hanza forgalma töret-
lenül növekedett. A gazdasági válság és a korlátozó állami intézkedések követke-
ztében 1930–1931 között csökkent, majd újra emelkedés következett, 1938-ban
már 61,3 milliót ért el.⁴⁴ Vavrik véleménye szerint „a szilárd pénzügyi és finanszíro-
zási helyzetet a központ a beszerzés és az értékesítés naprakész egyensúlyban tar-
tásával, a forgási sebesség növelésével, a szövetkezeti árbevételek kézbe tartásával,
a készpénzfizetés gyakorlatának bevezetésével érte el”.⁴⁵

2. táblázat. A nyugat-szlovákiai régió fogyasztási szövetkezeteinek 1936-os adatai

Járás	A csehszlovák állampolgárok száma 1930-ban	100 csehszlovák állampolgárból magyar	Szövetkezetek száma	Tagok száma	Bevétel (ezer Kč)	Átlagos bevétel egy lakosra (Kč)
Dunaszerdahelyi	44 296	88,2	27	4 104	6 822	151
Érsekújvári	62 025	31,6	7	1 455	2 814	44
Galántai	66 922	62,0	29	9 663	16 244	239
Galgóci	43 237	0,7	10	1 307	3 568	82
Komáromi	64 098	82,9	12	2 899	4 416	66
Malackai	50 260	0,5	9	1 537	3 351	66
Mijavai	25 742	0,1	7	982	1 523	59
Modori	36 882	2,7	12	2 327	3 718	100
Nagyszombati	73 270	1,5	17	2 506	16 768	227
Nyitrai	77 924	13,8	16	2 466	4 998	63
Ógyallai	52 676	70,1	10	2 920	5 720	108
Pozsony-városi	116 897	16,1	1	275	1 659	12
Pozsony-vidéki	59 622	6,8	7	1 372	3 023	47
Pöstyéni	41 654	0,5	11	1 707	3 326	79
Somorjai	35 135	76,9	20	4 144	7 270	204
Szokolcai	33 639	0,2	4	835	948	27
Szenicei	34 317	0,1	17	2 927	4 437	128
Tapolcsányi	63 175	0,4	9	1 121	2 342	36
Vágsellyei	51 192	55,5	14	5 257	7 791	151
Összesen			239	49 804	100 738	95
Ebből szlovák szövetkezet			124	20 225	51 613	51,9%
Ebből magyar szövetkezet			115	29 579	49 125	48,1%

Forrás: Západné Slovensko. Hospodársky, kultúrny a sociálny vývoj za prvých 20 rokov štátnej samostatnosti. Vydala Národohospodárska župa západoslovenská v Trnave vlastným nákladam. Bratislava, Slovenská grafia, 1938, 84. p. Štatistický lexikon obcí v Krajine slovenskej. Úradný soznam miest podľa zákona zo 14. apríla 1920, čís. 266 Sb. zák. a nar. vydaný ministerstvom vnútra a Štátnym úradom štatistickým na základe výsledkov sčítania ľudu z 1. decembra 1930. Praha, Tlačou a nákladam „Orbis“, tlačiarскеj, nakladateľskej a novinárskej účastinárskej spoločnosti, 1936, XVII–XVIII. p.

A nyugat-szlovákiai régió volt a szlovákiai szövetkezeti mozgalom központja. Az 1936-os statisztika szerint az összes fogyasztási szövetkezet 29,2%-a, a tagságának 36,4%-a itt tömörült. A jegyzett üzletrészek 28%-a, az ingatlanok 41,8%-a és a bevétel 40,5%-a esett erre a vidékre. A magyar fogyasztási szövetkezetek erős pozíciókkal rendelkeztek. A legtöbb magyar szövetkezetet három járás területén találjuk (Dunaszerdahelyi, Galántai, Somorjai), a legtöbb magyar szövetkezeti tag négy járásban szerveződött (Dunaszerdahelyi, Galántai, Somorjai, Vágsellyei). A tagság tekintetében a magyarok több mint 9 ezerrel szárnyalták túl a szlovákokat. Az egy lakosra jutó átlagos bevételt elemezve pedig négy kiemelkedő magyar többségű járást találunk (Dunaszerdahelyi, Galántai, Somorjai, Vágsellyei). A régióban két nagy áruközpont működött: a Fogyasztási Szövetkezetek Bevásárlási Központjának nagyszombati kirendeltsége (Nákupná ústredňa potravných družstiev) és a Hanza Szövetkezeti Áruközpont. Az utóbbi évi bevétele 1937-ben túlszárnyalta a Fogyasztási Szövetkezetek Bevásárlási Központját (61 millió Kč, szemben a 56 millió Kč-val).⁴⁶ Korabeli szlovák vélemények szerint is a Hanza-irányítás alatt álló szövetkezetek vezetése szakszerű volt és mintagazdálkodást folytattak.

Meg kell említenünk végül a Hanza egyik alszervezetét, az 1930-ban alakult Hanza Hitelszövetkezetet is, amelynek életre hívása reakciónak tekinthető a nagy gazdasági válság idején keletkezett hitelhiányra, illetve a megdrágult hitelnyújtásra.

Jelentősége abban állt, hogy lehetővé tette a Hanza tagszövetkezetek általi befizetéseket, az áruforgalom és a beruházások finanszírozására pedig kölcsönöket nyújtott. A Hanza Hitelszövetkezet betétei 1930-hoz viszonyítva 295 ezer koronáról 1938-ra 9,8 millió koronára emelkedtek. A folyósított kölcsönök 1938-ra 10 millió koronát értek el.⁴⁷ A Hanza Hitelszövetkezet azonban a Központi Szövetkezet által meghatározott korlátok között működött. Az 1935-ös megbeszélésen rögzítették, hogy ha a fogyasztási szövetkezetek pénzfeleslege nem haladta meg az egy hónapi forgalom során keletkezett pénzfelesleg nagyságát, akkor a hitelszövetkezet kezelhette ezeket az összegeket. Ellenkező esetben ezeket a tőkéket „feltétel nélkül” a Központi Szövetkezetnek kellett továbbítani.

A magyar szövetkezeti mozgalom másik fontos szegmensét a hitelszövetkezetek alkották. Az első világháborút követő első években ebben a szektorban is számos gazdasági és pénzügyi probléma merült fel. Több olyan új törvény született, melyekkel a hitelszövetkezeti rendszer stabilizálását kívánták elérni. A csehszlovák pénzügyi kormányzat a pénzintézetek mellett a szövetkezetekre is kiterjesztette az 1919. december 19-én kelt 660. számú rendeletet, mely alapján kormánybiztosokat nevezhetett ki a szövetkezetek vagyoni helyzetének felmérésére. E rendelet alapján ellenőrizték például a vásárúti, az alsónyárasdi, a szentpéteri, a csallóköz-kürti, a bősi, a naszvadi, a szentmihályfai és az egyházgellei hitelszövetkezeteket, melyeknek megtiltották kötelezettségeik teljesítését és előírták az új betétek elkülönített kezelését.⁴⁸

Az egyik legfontosabb pénzügyi akció a hadikölcsönök rendezése volt. Az ügy 1920-tól húzódott, amikor az Országos Központi Hitelszövetkezet azzal utasította el a tárgyalásokat, hogy a békeszerződés ratifikálására még nem került sor. A következő évben az Országos Központi Hitelszövetkezet vetette föl a probléma rendezésének szükségességét, ekkor azonban a Központi Szövetkezet viselkedett tartózkodóan, mert a valutaárfolyam változásainak következtében a szlovákiai hitelszövetkezetek veszteségeket szenvedtek volna el.⁴⁹ A hitelszövetkezetek osztrák–magyar koronában maradt, Magyarországgal szemben fennálló követeléseinek és kötelezettségeinek összeírásáról és az Országos Központi Hitelszövetkezethél Budapesten maradt szövetkezeti vagyon rendezéséről a 224. számú 1924. június 27-i kormányrendelet határozott.⁵⁰ A szövetkezeteknek az Országos Központi Hitelszövetkezettel szemben fennálló követeléseivel kapcsolatban Fedor Houdek⁵¹ levélben védte meg a szlovákiai magyar szövetkezetek vezetőit, akiket a betétesek vádoltak veszteségeik miatt. Szerinte az igazgatóságok annak idején előre nem láthatták a politikai változásokat. Szerinte a szövetkezetek vagyoni helyzetének javulását az állami támogatás és a két ország közötti megegyezés biztosíthatta.⁵² Végül az úgynevezett szanálási törvény (az 1924. október 9-i 237. számú) eredményeképpen készpénzben mintegy 224 szlovákiai hitelszövetkezet kapott állami segítyt, amelyek ezt az összeget veszteségeik leírására fordíthatták. A szanálási akción belül került sor a 4. csehszlovák államkölcsön jegyzésére, melynek során lehetőség adódott az immobillá vált pénzeszközök aktiválására.⁵³

A magyar hitelszövetkezetek súlypontja a dél-szlovákiai térségben volt. A lakosság nemzetiségi megoszlását követve 1937-ben a következő állapítható meg.

3. táblázat. A nyugat-szlovákiai régió hitelszövetkezeteinek 1937-es adatai

Járás	A csehszlovák állampolgárok száma 1930-ban	100 csehszlovák állampolgárból magyar	Szövetkezetek száma	Tagok száma	Bevétel (ezer Kč)	Átlagos bevétel egy lakosra (Kč)
Dunaszerdahelyi	44 296	88,2	15	4 479	7 608	169
Érsekújvári	62 025	31,6	10	3 009	3 131	49
Galántai	66 922	62,0	18	5 349	17 062	250
Galgóci	43 237	0,7	15	2 446	3 880	89
Komáromi	64 098	82,9	15	4 934	6 965	107
Malackai	50 260	0,5	17	3 303	8 899	175
Mijavai	25 742	0,1	7	1 303	4 125	159
Modori	36 882	2,7	10	1 791	3 718	80
Nagyszombati	73 270	1,5	19	3 229	8 663	118
Nyitrai	77 924	13,8	20	4 881	6 915	88
Ógyallai	52 676	70,1	9	4 005	3 726	70
Pozsony-városi	116 897	16,1	7	3 369	4 604	13
Pozsony-vidéki	59 622	6,8	11	3 444	11 634	190
Pöstyéni	41 654	0,5	15	4 489	11 868	282
Somorjai	35 135	76,9	14	4 187	6 570	185
Szokolcai	33 639	0,2	8	2 483	8 826	261
Szenicei	34 317	0,1	15	3 283	9 302	273
Tapolcsányi	63 175	0,4	12	2 726	4 871	76
Vágsellyei	51 192	55,5	12	3 910	7 310	142
Összesen			249	66 620	138 941	132
Ebből szlovák szövetkezet			161	37 167	51 613	64,7%
Ebből magyar szövetkezet			84	28 528	49 125	33,7%
Ebből német szövetkezet			4	925	2 747	1,6%

Megjegyzés: A lakosság száma és az állampolgárok között a magyar arány az 1930-as népszámlálási adatokat tartalmazza.

Forrás: Západné Slovensko. Hospodársky, kultúrny a sociálny vývoj za prvých 20 rokov štátnej samostatnosti. Vydala Národohospodárska župa západoslovenská v Trnave vlastným nákladom. Bratislava, Slovenská grafia, 1938, 84. p. Štatistický lexikon obcí v Krajine slovenskej. Úradný soznam miest podľa zákona zo 14. apríla 1920, čís. 266 Sb. zák. a nar. vydaný ministerstvom vnútra a Štátnym úradom štatistickým na základe výsledkov sčítania ľudu z 1. decembra 1930. Praha, Tlačou a nákladom „Orbis“, tlačiarskej, nakladateľskej a novinárskej účastinárskej spoločnosti, 1936, XVII–XVIII. p.

A nyugat-szlovákiai területen a szlovákiai hitelszövetkezetek 33,4%-át találhatjuk. A szövetkezeti tagok 37,2%-a élt itt, akik az üzletrészek 35,2%-át jegyezték. A gyűjtött betétek és a nyújtott kölcsönök az összes szlovákiaiinak a 36%-át tették ki. Az egy lakosra jutó legtöbb betét három szlovák járásban (Pöstyéni, Szokolcai, Szenicei) és egy magyarban (Galántai) volt. Az utóbbinál ez a Hanza Hitelszövetkezet.⁵⁴ Egyelőre alig tudunk valamit a magyarlakta területen 1918-tól szervezett újfajta hitelszövetkezetekről, melyeket német és cseh minta alapján hoztak létre, s így ezekben a régi magyarországi korlátolt felelősségű szervezetekkel szemben (ahol vesztesség esetén a tag saját üzletrészéért volt felelős) a tagok teljes vagyonukkal vállaltak felelősséget. Ezek száma 1936-ra elérte az 531-et, a régi típusoké már lényegében nem növekedett.⁵⁵

A magyar hitelszövetkezetek a Központi Szövetkezethez tartoztak. Szlovákiában a számuk a köztársaság fennállásának utolsó évében elérte a 150-et.⁵⁶ Saját, autonóm, még korlátozott jogokkal rendelkező revíziós központjukat sem tudták létrehozni, pontosabban fogalmazva, nem hozhatták létre. Az önálló magyar hitelszövetkezeti központ hiánya azért volt súlyos gond, mert az itt összegyűlt tőkét nem tudták

felhasználni a fogyasztási szövetkezetekben. Hantos László a 210-es törvényben látta az önálló magyar hitelszövetkezeti központ szervezésének akadályát.⁵⁷

A fogyasztási és hitelszövetkezetek után a harmadik legnagyobb csoportot a mezőgazdasági irányultságú magyar szövetkezetek alkották. Szlovákiában és Kárpátalján a számuk 1930-ban 58 volt (ehhez sorolok még 3 beszerző szövetkezetet). A gazdasági tevékenység széles skáláját ölelték fel. Az 1930-as statisztikában jegyzett 16 fajta típus közül a magyarok 6-ban képviseltették magukat, így az összes szlovákiai és kárpátaljai nemzetiség között a második helyet foglalták el, azonban a szlovákoktól alaposan lemaradtak, hiszen a szlovák mezőgazdasági szövetkezetek száma több mint ötszöröse volt a magyarnak.⁵⁸ Az ebben a kategóriában még számításba jövő, fontos új típusú termelési, értékesítési, raktározási technikákat képviselő szövetkezeti típusok teljes hiányát figyelhetjük meg (malom- és sütőszövetkezetek, zöldség- és gyümölcsértékesítő szövetkezetek, lentermelő szövetkezetek, keményítőgyár-szövetkezetek, gép-, gabonaraktár- és legelőszövetkezetek). Hantos László 1938-as adatközlése sem ismeri ezeket a típusokat.⁵⁹ A mezőgazdasági kategóriába sorolt villamosági szövetkezetek, melyek villanyenergia-termelésre és áramfogyasztásra szakosodtak, kizárólag csak szlovákok voltak.⁶⁰

A két magyar párt alapította 1927-ben Pozsonyban az Országos Gazdasági Szövetkezetet, amely a magyar régiókban hat városban szervezett fiókot (Szenc, Somorja, Nagymegyer, Érsekújvár, Párkány, Ipolyság). Mezőgazdasági takarmány, műtrágya, növényvédelmi cikkek, gépek és egyéb, az agráriumban használatos szerzők és munkaeszközök eladásával foglalkozott.⁶¹ A szövetkezet 1931-re, nem utolsósorban az alapító személyek hozzá nem értése miatt is, pénzügyi problémák szövevényébe került: a belső pénzgazdálkodás kiegyensúlyozatlansága, az alacsony alaptőke és a túlméretezett kölcsönök okozták, hogy a szövetkezetet a megszűnés fenyegette. A magyarországi kormányváltás miatt (1931-ben lemondott a Bethlen-kormány) elmaradó budapesti pénzügyi támogatás és szanálási akció pedig megpecsételte sorsát, felszámolás alá került.⁶² A Magyar Nemzeti Párthoz kapcsolódott a lévai székhelyű Magyar Gazdák Szövetkezete, amelyet 1927-ben hoztak létre. Az alakuló gyűlésen az Országos Gazdasági Szövetkezet vezetői is képviseltették magukat. A szövetkezet, amely az Alsó-Garam menti magyar gazdákra támaszkodott, takarmánybeszerzéssel, üzemanyag-eladással, árubeszerzéssel és -közvetítéssel, valamint vetőmagtisztítással foglalkozott. Két raktárt üzemeltetett, Léván és Zselízen. *Garamvölgyi Magyar Gazda* címmel 1929–1930 között hivatalos lapot jelentetett meg. Ügyvezető igazgatója Beinrohr Dezső, a nemzeti párt lévai titkára, az igazgatóság elnöke pedig Kmoskó Béla, ügyvéd volt, aki a Lévai Első Bank igazgatóságának elnöki tisztét is betöltötte.⁶³

A ipari szövetkezetek csoportjában szintén jól látható a magyar kisebbség lemaradása. 1931-ben csupán 13 magyar ipari szövetkezet működött, melyből 11 termelő, 2 beszerzéssel, illetve eladással foglalkozó szövetkezet volt. Ezt a mennyiséget a szlovák (89) mellett még a rutén (16) és a vegyes ügyviteli nyelvű szövetkezetek száma is meghaladta (19).⁶⁴

A lakásépítő szövetkezetek az államfordulat után Szlovákiában lassan fejlődtek, amiben szerepet játszott az is, hogy a magántőke nem nagyon érdeklődött irántuk, ezért állami támogatással (kedvező hitelkonstrukciók, állami garancia és jótállás) indult a szervezésük. Szlovákiában 1919 és 1930 között 184 jött létre, azonban mind szlovák volt. Az első szlovákiai magyar, német és rutén lakásépítő szövetke-

zetek az 1930-as évek elején alakultak meg. Kardos Béla különösen hangsúlyozta a szövetkezettípus kisebbségpolitikai jelentőségét, hiszen az állami juttatásokból, hitelkedvezményekből a szlovákiai magyarságot is megillette volna az arányszámának megfelelő részesedés, ami szociálpolitikai és városfejlesztési jelentőséggel bírt volna a magyarság számára.⁶⁵

Az ármentesítő és vízszabályozási szövetkezetek a két világháború között fontos vízlecsapolási és talajjavítási munkálatokat végeztek. Jelentős állami beruházások, technikai-műszaki fejlesztések történtek a Duna, a Kis-Duna, a Vág alsó folyása, a Zsitva és a Bodrog folyók mentén (szivattyúállomások, dízelmotorok, töltéskarbantartás, vízvezető csatornák). Összesen hét működött a magyarlakta területeken, a dél- és kelet szlovákiai régióban.⁶⁶ Mellettük kisebb területre kiterjedően talajjavítással foglalkozó szövetkezetek is léteztek.⁶⁷ A szlovákiai magyar történeti irodalomban tevékenységük mindmáig nincs kellőképpen értékelve.

A kisebbségi magyar művelődés gazdaságilag orientált szervezetei ugyancsak szövetkezeti alapon működtek. Szerepük pótolhatatlan volt a lap- és könyvkiadásban, a kisebbségi sajtó és irodalom finanszírozásában és fenntartásában. Ezek a következők voltak: Prágai Magyar Hírlap Szövetkezet⁶⁸, Kazinczy Lapkiadó Szövetkezet.⁶⁹ A magyar tanítók két szövetkezetet hoztak létre: 1933-ban a Magyar Tanítók Szövetkezeti Könyvesboltját⁷⁰ és 1934-ben a Magyar Tanítók Házát Galántán.⁷¹ Mindkét szövetkezetet a Hanza segítette anyagilag és erkölcsileg, s az adminisztrációjukat is támogatta.

A központoszervezések problémája

Csehszlovákiában négy foglalkoztatási csoporton belül (földműves, iparos, alkalmazotti és polgári) hoztak létre szövetkezeteket, amelyek három konföderációban és 83 szövetkezeti szövetségben és központban tömörültek. Működésüket nem szabályozták egységesen. Szlovákia területén kormányzati jóváhagyással négy foglalkoztatási csoport szintjén 14 revízióra jogosult szövetkezeti központ működött. Ezek közül 3 szlovák, 10 cseh és 1 morvaországi német volt.⁷² Ez utóbbi, a Központi Szövetkezet vezetősége szerint destruálón hatott a szlovákiai szövetkezeti rendszerre, mert a szlovákiai német mezőgazdasági szövetkezetek feletti ellenőrzést akarta megszerezni (a cseh központok ilyen jellegű törekvéseit, melyek szlovák szövetkezeteket szereztek meg, nem tartották negatívnak).⁷³

A magyar szövetkezeti rendszer fejlődésének problémáját döntően az határozta meg, hogy a rendszer kevésbé differenciálódott, innovatív jellegű típusok csak elenyésző mértékben jöttek benne létre, és a fogyasztási, hitel-, mezőgazdasági és ipari szövetkezetek esetében, a többség magyarságpolitikájának következtében, nem alakulhatott öngazgató magyar szövetkezeti központ, amely a magyar pénzügyi intézetek felé a tőkeátvitelt és a különböző kölcsönügyleteket bonyolította volna le, a szakmai tanácsadást és revíziót végezte volna, illetve a mezőgazdaságban, az iparban és a kereskedelemben alapító tevékenységet vállalt volna fel.⁷⁴ A helyzet súlyos következménye volt, hogy a magyar szövetkezetek az állami hitelekből és segélyekből kisebb mértékben részesedhettek. Ez az állapot annak ellenére állandósult, hogy már 1920-ban a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége határozatban szólította fel Csehszlovákiát a magyar szövetkezeti központ(ok) engedélyezésére.⁷⁵ A magyaror-

szági politika a gazdasági sérelmek között számon tartotta a szövetkezeti központ létesítésének ügyét.⁷⁶

Véleményünk szerint két típusnál, mégpedig a fogyasztási és a hitelszövetkezeteknél, a szövetkezetek száma és anyagi ereje miatt a magyarság jogosult lett volna önálló szövetkezeti központot szervezni.

Jegyzetek

1. Az erdélyi magyar szövetkezeti mozgalommal részletesen foglalkozik Hunyadi Attila: Magyar szövetkezetek Romániában 1918–1948 között. In Somai József (szerk.): *Szövetkezetek Európában és Erdélyben*. Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 2007, 67–108. p. Uő: Nemzetgazdasági önszerveződési modellek Erdélyben. In Bárdi Nándor–Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 2006, 191., 200–217. p. Uő: *A kisebbségi szövetkezeti intézmény a két világháború között*. www.korunk.org/2002_4/hunyadiattila.htm. Lásd még Vincze Gábor: Az erdélyi magyar szövetkezetek fél évszázada. In Somai József (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*. Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 2001, 276–280. p.
2. Hunyadi Attila: *Nemzetgazdasági önszerveződési...* 191–192. p
3. Ieda Oszamu: Központ és községi szövetkezetek a Hangya szövetkezeti mozgalomban az első világháborúig. *Agrártörténeti Szemle*, 1990. 1–4. sz. 158–175. p.
4. A magyar szövetkezeti rendszer áttekintésére lásd Hunyadi Attila: A magyar szövetkezeti intézményrendszer Erdélyben 1885–1918 között. In Somai József (szerk.): *Szövetkezetek Európában...* 49–61. p. Laczó Ferenc: A szövetkezeti metamorfózis hazai változatai. In Orosz István–Fűr Lajos–Romány Pál (szerk.): *Magyarország agrártörténete. Agrártörténeti tanulmányok*. Budapest, Mezőgazda Kiadó, 1996, 671–673. p.
5. A számításokat az alábbi kötet adatai alapján végeztem: Fabricius, Miroslav – Holec, Roman – Pešek, Ján – Virsik, Oto: *150 rokov slovenského družstevníctva. Víťazstvá a prehry*. Bratislava, Družstevná únia Slovenskej republiky, 1995, 56. p. A 16 megye közül 10 területe esett teljes egészében a későbbi Szlovákia területére, 6-nak pedig nagyjából a fele (Abaúj-Torna, Gömör-Kishont, Hont, Komárom, Nógrád, Zemplén). A számításokban az egész megyeterület szerepel. A gazdasági és az ipari hitelszövetkezetek az 1898. évi XXIII. tc. szerint működtek.
6. Nyitra megyében két gazdasági egyesület működött. 1861-ben a megyei gazdasági egyesület jött létre, rá tíz évre, 1872-ben, a regionális földrajzi adottságoknak megfelelő és megyei határokon átívelő Nyitra-völgyi Gazdasági Egyesület. Egyesülésükre 1904-ben került sor. Gergelyi, Otmar: Dejiny hospodárskych spolkov na území Nitrianskej župy. *Agrikultúra*, 1979. 16. č. 135–164. p.
7. Fabricius et al.: i. m. 51–53. p.
8. Uo. 51. p.
9. Magyar Mezőgazdák Szövetkezete, Gazdák Biztosító Szövetkezete, Magyar Gazdák Vásárcsarnokellátó Szövetkezete, Magyar Szőlő- és Gyümölcstermelők Szövetkezete, Cukorrépatermesztő Gazdák Országos Szövetsége, Magyar Bortermelők Országos Szövetkezete, Magyar Gazdák Hadseregellátó Szövetkezete, Magyar Kölcsönös Állatbiztosító Társaság, mint Szövetkezet.
10. *Zpráva o činnosti štátnej zemedelsko-technickej služby na Slovensku v rokoch 1918–1927*. Podáva Zemedelsko-technický referát pri Expozitúre ministerstva zemedelstva pre Slovensko. Tlačou Slovenskej Grafie úč. spol. v Bratislave, Bratislava, 1928, 39–40. 42. p. Fabricius et al.: i. m. 59. p. A Nyitra megyei ármentesítő társulatok törté-

- netének áttekintésére lásd Košován, Štefan: Príspevok k dejinám vodohospodárskych úprav v Nitrianskej župe (16.–19. storočia). *Agrikultúra*, 1967. 6. č. 131–149. p. A dél-szlovákiai vízszabályozási társulatok történetéhez Uő: Počiatky vodných družstiev na Južnom Slovensku. *Agrikultúra*, 1969. 8. č. 147–160. p.
11. A Katolikus Néppárt 1899-ben a Keresztény Szövetkezetek Központját azzal a nem titkolt céllal alapította, hogy a katolikus szlovákok támogatását is megszerezze. A szociáldemokrata párt 1904-ben hozta létre fogyasztási szövetkezetét.
 12. A Gazdaegyesület (Gazdovský spolok) az erdőháti Ószombat nevű községben alakult, és 1851-ig működött. A szlovák szövetkezeti mozgalomban a 19. és a 20. században több „karizmatikus” személy vállalt feladatokat (pl. többek között Samuel Jurkovič, az ószombati szövetkezet „gründere”, Daniel Gabriel Lichard, Ján Liub, Samuel Ormis, Andrej Hlinka, Pavol Blaho, Fedor Houdek, Milan Hodža). Az első szlovák szövetkezetre lásd Jurkovič, Miloš: Gazdovský spolok v Sobotište. *Agrikultúra*, 1966. 5. č. 93–105. p. Fabricius et al.: i. m. 23–27. p. Martuliak, Pavol: *Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva 1845–1995*. Nitra, Agroinštitút, 1995, 43–48. p.
 13. Részletesebben a kiegészítés kori szövetkezeti fejlődésre lásd Fabricius et al.: i. m. 49–65. p.; Martuliak: i. m. 58–85. p.
 14. Martuliak: i. m. 75. p. A szlovák nemzeti sérelmek a szövetkezeti mozgalomban is megjelentek. A szlovák szövetkezeti vezetők az önszerveződés és a nyelvhasználat hatósági akadályozását, valamint az állami központosítást nehezményezték. Az északi régiók (Árva, Liptó, Turóc, Sáros) szlovák hitelszövetkezetei még 1906-ban is azért maradtak kívül az Országos Központi Hitelszövetkezet keretein, mert a szlovák nemzetiségi jellegük megtartása került összeütközésbe a magyar államnyelv hatósági erőltetésével az ügyintézésben és az ügykezelésben. A magyar szövetkezeti központhoz való csatlakozás függőséget és kiszolgáltatottságot jelentett volna számukra. Ezek miatt is 1918-ban a felső-magyarországi területeken található hitelszövetkezeteknek csupán 16,8%-a volt az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja. (Az adatokat a hivatkozott munkákból merítettem, amelyek viszont saját adataikat cáfolják meg akkor, amikor megállapítják, hogy a magyar központok diszkriminatív szövetkezeti politikája miatt a szlovák szövetkezetek mind az Országos Központi Hitelszövetkezet, mind a Hangya keretein kívül maradtak). Vö. Martuliak: i. m. 75. p.; Fabricius et al.: i. m. 50–51. p.
 15. Az Erdőháton a szlovák fogyasztási- és hitelszövetkezeteket Pavol Blaho szakolcai orvos szervezte meg. A cseh–szlovák kereskedelmi együttműködést szorgalmazta, ezért tudatosan orientálódott a Morva folyón túli piacokra, hogy a fogyasztási szövetkezetek el tudják magukat látni áruval. Ebből a célból tájékoztató irodát is létrehozott. Ezzel a szövetkezetek nem szorultak rá a Hangyára. Tevékenységének hatására az Erdőháton és Nyitra megye északi részén 1900–1913 között több mint 50 fogyasztási szövetkezet és 6 hitelszövetkezet alakult. Blaho nemcsak gazdaságszervezést vállalt fel (kiállítások, szövetkezetalapítás), hanem népművelési, oktatási és kulturális programok szervezését is. Az általa elindított szakolcai paraszttalálkozók a szlovák és a morva szövetkezeti tagok szakmai fórumaként működtek, egyben politikai üzenettel bírtak, hiszen a cseh–szlovák együttműködés propagálására is sor került, valamint a politikusok is képviseltették magukat. A Blaho-féle programot méltán nevezhetjük az alulról építkező kisebbségi szövetkezeti modell gyakorlati megvalósulásának. Fabricius et al.: i. m. 60–62. p.; Martuliak: i. m. 73–74. p.
 16. Fabricius et al.: i. m. 72–77. p.; Martuliak: i. m. 76–77. p.; Cambel, Samuel: Úsilie Milana Hodžu o založenie Ústredného družstva pre hospodárstvo a obchod (1912). *Historický časopis*, 1996. 2. č. 186–206. p.
 17. Cambel: i. m. 204. p.
 18. Csehországban az 1873. évi 70. számú törvény vonatkozott a szövetkezetekre, mely szerint minden olyan szövetkezeti központ megszerezhetette a revízió jogát, amelyhez legkevesebb 50 szövetkezet tartozott. A monarchia nyugati felében nemcsak a szövetkeze-

ti központok végezheték a könyvelés és a pénzügyi tevékenység ellenőrzését, hanem a cégbírószágok és a tartományok is. A történelmi Magyarországon az 1875. évi XXXVII. számú törvény szabályozta a szövetkezetek működését. Az Országos Központi Hitelszövetkezet az 1898. évi XXIII. számú törvény alapján végezhetette az ellenőrzéseket. A tag-szövetkezetek számára ez kötelező volt. A Hangyánál ellenben a fogyasztási szövetkezetek autonóm jogokkal bírtak, tehát nem volt számukra kötelező az ellenőrzés lefolytatása. Részletesebben lásd Fabricius et al.: i. m. 81–82. p.

19. Fabricius et al.: i. m. 82–83., 88–95., 100. p.; Martuliak: i. m. 86–90. p.
20. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Ročník 1919. Praha, Státní tiskárna, 1919, 281–283. p.
21. Uo. 691–698. p. A kárpátaljai területeken működő szövetkezetek viszonyait 1926-ban szabályozták (130. számú törvény). A törvény indoklását lásd Slovenský národný archív (SNA), Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska (MPS), prezXI., 1925, 188. doboz, 665. A Központi Szövetkezetnek a szervezési munkák kezdetekor számos akadályal kellett megküzdenie, így például a szlovákiai szövetkezeti statisztika elkészítése lassan haladt és a magyarul értő ellenőrök hálózatát is ki kellett építenie (SNA, MPS, prezXII., 1921, 47. doboz, 1670). A Központi Szövetkezet tevékenységének korabeli áttekintésére *Gazdasági Szemle*, 1937. január 1., 4–5. p. A szlovákiai szövetkezeti táboron belül a magyar kisebbség nyelvhasználati jogai jobban érvényesülhettek, mint például a felsőbb iparos szervezetekben. Vajda Károly, a nagyidai szövetkezetek vezető személyisége, aki egy ideig a Központi Szövetkezet felügyelőbizottságának is a tagja volt a központ nyelvi toleranciájáról a következőképpen fogalmazott: „Tanúságot teszek ezúttal arról, hogy magyar szövetkezeteink a Központ elbánásával és vezetésével meg vannak elégedve, mert szövetkezeti központunk keretében szlovákok és magyarok testvéries érzéssel összeforva élünk, egymást támogatva, központunk bölcs irányítása mellett. Közgyléseinken, vitaestélyeinken csakúgy mint a központi felügyelőbizottsági és igazgatósági üléseinken magyar válaszokat, magyar szövetkezetekhez magyarul tudó ellenőröket kapunk. A központ jelentései és hivatalos lapja a *Gazdasági Szemle* útján magyarul is gondoskodik szövetkezeti irányításunkról, vezetésünkéről, sőt gazdasági oktatásunkról is.” Az idézetet lásd *Gazdasági Szemle*, 1937. január 1., 4–5. p. A beszéd értelmezésénél figyelembe kell venni, hogy a Központi Szövetkezet elnökének, Fedor Houdeknek a 60. születésnapja alkalmából írták. A lojalitás üzenet azonban reálisan világít rá a magyar ügyviteli nyelv pozícióira is. Nagy Ferenc 1923-ban a szövetkezetek nyelvi helyzetét vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a magyar szövetkezetek helyzetére nem „politikai kihatás”, hanem „kereskedelmi-technikai következmény” hatott. A másik oldalon a magyarok a magyar nyelv használatának mellőzésében politikai okokat láttak. Vö. *Gazdasági Szemle*, 1920. augusztus, 2. p.
22. Fabricius et al.: i. m. 83. p.
23. *Gazdasági Szemle*, 1921. február 1., 1. p.
24. Az állatbiztosító szövetkezetek számát 200-ra becsülték. Az ezekhez kapcsolódó biztosítási ügyekről 1920-ban szlovák–magyar megegyezés született. A Gazdák Biztosító Szövetkezetének pozsonyi fiókjától a Karpatia roľnícke poisťujúce družstvo az összes szlovákiai és kárpátaljai üzletet és vagyonkészséget átvette (SNA, MPS, prezXI., 1921, 11. doboz, 5261).
25. Előfordult, hogy a csehszlovák–magyar határszakaszon a hitelszövetkezetek betétesei és adósai a két ország területére estek. Olyan esetek is előfordultak, hogy a szövetkezet Csehszlovákia területére került, de a körzetébe tartozó települések Magyarországon maradtak (*Gazdasági Szemle*, 1923. január 1., 6–7. p.)
26. SNA, MPS, prezXI., 1921, 45. doboz, 2974. A Központi Szövetkezet szervezeti reformjára 1923-ban került sor, amikor az áruosztály ráfizetéses működése és a tagszövetkezetek alacsony vásárlása miatt felhagyott a gyarmatárúk és a közszükségleti cikkek kereskedésével. A mezőgazdasági árukereskedelemmel és termékellátással, -értékesítés-

- sel továbbra is foglalkozott. A hitelszövetkezetek részére külön bankosztályt szerveztek (lásd *Gazdasági Szemle*, 1923. március 1., 41. p.). A magyar szövetkezetek helyzetéről Benczúr Jenő készített beszámolót (lásd *Gazdasági Szemle*, 1922. május 1., 70–71. p.).
27. Pavol Martuliak szerint 1918-ban Szlovákia területén 648 fogyasztási szövetkezet, 246 hitelszövetkezet, 19 termelői és 238 állatbiztosító szövetkezet volt. A központokon kívüliek számát nem adta meg (vö. Martuliak: i. m. 86. p.). A szlovák szövetkezeti irodalom legjobb összefoglalójában Roman Holec a következő adatokat sorolja fel: 595 fogyasztási, 262 hitel, 281 állatbiztosító és 8 szövetkezeti szeszfőzde. Összesen 1146 szövetkezeztől tud. A korabeli szlovákiai statisztikai adatok ettől eltérnek. 1919-ben a Központi Szövetkezethez 723 tagszövetkezet tartozott, melyből 232 volt hitelszövetkezet (vö. Fabricius et al.: i. m. 89., 94., 95. p.). Wanke Gusztáv szerint Csehszlovákiához az összes magyarországi hitelszövetkezet 17,19%-a (428) került 109 424 taggal (vö. Uő: *A hitelszövetkezeti ügy Magyarországon*. Budapest, 1935, 28–29. p.). Az 1923. évi szlovák szövetkezeti statisztika az államfordulat évében 330 magyar fogyasztási szövetkezetet regisztrált. Ehhez a számhoz 1923-ig még 28 új alapítás járult (lásd Skorkovský, Jaroslav (ed.): *Banky a peňažné ústavy na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. h. n. 1923, 136. p.).
 28. Kardos Béla közgazdász, Rados K. Béla néven publikált. A Teleki Pál által létrehozott Államtudományi Intézet munkatársa, ahova 1927-ben került mint a felvidéki ügyek referense. Több tanulmányt írt a csehszlovák gazdaságról és a szlovákiai magyarság gazdasági helyzetéről.
 29. A táblázat csupán a szövetkezeti fajták általános kategóriáit szemlélteti. A konkrét típusok a jelölt forrásokban megtalálhatók. A mezőgazdasági szövetkezetekhez 3 beszerző szövetkezetet soroltam, melyeket Kardos Béla az egyéb kategóriában szerepeltet, ezek az összesített adatokba is beleszámíttatnak. Ugyanúgy a többi nemzetiségnél is. A lengyel és vegyes kategória adatait a történelmi országrészekhez csatoltam.
 30. A két világháború közötti kisebbségi magyar szövetkezetek fejlődésének komplex vizsgálata még várat magára. Gazdálkodásuk milyensége, tőkeviszonyaik alakulása és a régiókban játszott társadalmi, kulturális szerepük sem képezte eddig kutatások tárgyát. A legjelentősebb szövetkezeti vezetők, Nagy Ferenc, Kuthy Géza, Várady Béla, Letocha József, Sipos Félix, Károly Alajos, Király József, Vajda Károly pályaképéről, elképzeléseiről is alig tudunk valamit. Tény, hogy a szlovákiai magyarság két világháború közötti történetével foglalkozó, a rendszerváltozás után keletkezett, főképpen politikatörténeti tárgyú feldolgozások ugyan vázlatosan, de megemlítik a kisebbség egyik legeredményesebb vállalkozását, a Hanzát. A csehszlovákiai magyarság többi szövetkezetéről, a további fogyasztási és hitelszövetkezetekről, a mezőgazdasági vagy ipari szövetkezetekről viszont szinte semmit sem tudunk meg belőlük. A magyar nyelvű szövetkezeti sajtó (*Gazdasági Szemle*, *Hanza Szövetkezeti Újság*, *Hanza Szövetkezeti Naptár*) feldolgozatlan, a repertóriumok és a szervezeti, személyi adatbázisok teljes mértékben hiányoznak, a szlovák közigazgatási és gazdasági szervezetek levéltári anyagai kiaknázatlanok. A szövetkezeti vezetők koncepcióira vagy a mozgalom szempontjából alapvető fontosságú keresztényszocialista eszmerendszer hatására vonatkozóan (például a *Hanza Szövetkezeti Újság* alapján) sem folynak kutatások.
 31. Az alkalmazotti fogyasztási szövetkezetek csehszlovákiai integrációjának és átalakulásának időszakában a nemzetiségi ellentétek is felszínre kerültek. Erre példa az 1906-ban alakult Magyar Államvasúti Alkalmazottak Érsekújvári Fogyasztási Szövetkezete, melynek magyar vezetősége akadályozta a cseh nemzetiségű vasutasok belépését a szövetkezetbe, attól tartva, hogy a magyarok kisebbségbe kerülhetnek. A magyarok azal érveltek, hogy a Csehszlovák Államvasutakat a szövetkezet nem tekintheti felügyeleti szervének, emellett nem is nyújt kedvezményeket a szövetkezetnek. Az ellentétek azért újultak ki, mert a régi MÁV alkalmazottak túlnyomó részének az új államvasút igazgatósága nem újította meg a munkaviszonyát és a nyugdíj jogosultságukat sem ismerte el (SNA, MPS, prezXII., 1921, 47. doboz, 1024.). Az elbocsátott érsekújvári magyar vasúti alkalmazottak száma igen magas volt, a levéltári források kb. 4000-re teszik a szá-

- mukat. A berendezkedő új hatalom az 1919. februári vasutas sztrájkot követően megbízhatatlannak tartotta őket. Egyes elképzelések szerint csak kisebbik részüket alkalmazták volna, de őket is Csehszlovákiában(!) foglalkoztatták volna (SNA, MPS, prezXI., 1920, 11. doboz, 1220, 1285.).
32. Nagy Ferenc (1896–?) Somorján született, a Központi Szövetkezet ellenőre, a Hanza szövetkezet létrehozásának fő kezdeményezője, a szervezet vezérigazgatója (1935-ig ügyvezető igazgató, majd főigazgató), a *Hanza Szövetkezeti Újság* főszerkesztője volt. 1945 utáni sorsáról nincsenek adataink. Távollétében, 1946-ban „kollaboráns” tevékenységéért és a szlovák nemzet ellen elkövetett „bűnökért” a népbíróság hét év szabadságvesztésre, teljes vagyonelkobzásra ítélte, és 15 évre elveszítette állampolgári jogait. Büntetése felét fogházban, másik felét munkatáborban kellett volna letöltenie.
 33. A Hanzának ez a státusza 1938-ig megmaradt. A Hanzához csatlakozni kívánó szövetkezetekről előzetesen a Központi Szövetkezet véleményét kellett kikérni. A Központi Szövetkezet vezetőségének címzett aláírás nélküli, ismeretlen személytől származó levél szerint 1925-ben a galántai és a kassai központ igyekezett kiépíteni az anyagi és a szakmai hátterét, hogy ezután az ellenőrzési jog megszerzésére törekedjenek. Ezek a lépések a Központi Szövetkezet ellenőri jogkörét veszélyeztették. A Centrokoooperatív az egyik 1926-os véleményében az etnikai alapon szervezett magyar központ kialakításában veszélyt látott: „V Galante sústredné sú maďarské družstvá, takže by organizácia mala náter maďarský, neodvislý od slovenskej a delenie družstevníctva dľa národnosti sa i budúce vyhnúť!” SNA, Hanza tovarová centrála v Galante, 1424. doboz (A Központi Szövetkezet levele az 1935. május 8. megbeszélésről; A Centrokoooperatív levele 1926. november 17.). A Hanza alakuló közgyűlésére *Gazdasági Szemle*, 1925. július 1., 102–103. p.
 34. *Szövetkezeti Naptár az 1936-ik szököévre*. 2. Galánta, Hanza Szövetkezeti Áruközpont, 39–42. p. A szenci alapítási kísérletre lásd *Gazdasági Szemle*, 1923. május 1., 92. p.
 35. SNA, Ústredné družstvo, Hanza tovarová centrála v Galante, 1424. doboz (1925. július 18-i levél).
 36. Pukkai László: *A Hanza Szövetkezeti Áruközpont Galánta*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium, 1994, 17. p.
 37. Varga Imre: A csehszlovákiai magyarság gazdasági helyzete, különös tekintettel a szövetkezetekre. *Láthatár*, 1938. 7–8. sz. 221. p. Az első köztársaság fennállása alatt a Hanza az Ipoly folyóig terjesztette ki hatáskörét. A Hanza vezetősége is érzékelte a nagy földrajzi távolság hátrányait, ezért egyezett bele 1937-ben, hogy a csali, a csábi, a lukánényei szövetkezetek a Fogyasztási Szövetkezetek Bevásárlási Központjának (Nákupná ústredňa potravných družstiev) zólyomi kirendeltségéhez tartozzanak.
 38. Vavrik: i. m. 24. p.
 39. Gaucsík István: A magyar gazdasági szervezetek csehszlovákiai integrációja. In Bárdi-Simon (szerk.): *Integrációs stratégiák...* 227. p. A Hanza folyamatosan, megalakulásától kezdve a revíziós jog elérésére törekedett (lásd Pukkai: i. m. 60. p.; Vavrik: i. m. 30. p.). A Hanza Szövetkezeti Áruközpont 1936-ban 179 tagszövetkezet ellenőrzését végezte (*Hanza Szövetkezeti Újság*, 1937. július 1., 7. p.).
 40. Az adatokat lásd Pukkai: i. m. 52. p.
 41. A tagszövetkezetek számának alakulása:

Év	Szövetkezetek száma	Év	Szövetkezetek száma
1925	75	1932	171
1926	133	1933	78
1927	141	1934	182
1928	151	1935	186
1929	162	1936	197
1930	165	1937	211
1931	168	1938	218

Forrás: Vavrik: i. m. 36. p.

42. Pukkai: i. m. 39–48. p. Vavrik Ferenc négy szervezeti egységet említ (áruosztály, értékesítési, termelői és ellenőrzési osztály). Lásd Vavrik: i. m. 26. p.
43. *Hanza Szövetkezeti Újság*, 1937. január 15., 1. p.; Vavrik: i. m. 26. p. A Hanza kulturális, közművelődési és népművelő tevékenységével részletesen foglalkozik Pukkai: i. m. 97–139. p.
44. *Hanza Szövetkezeti Újság*, 1937. július 1.; 6. p. Vavrik: i. m. 24. p.
45. Vavrik: i. m. 25. p.
46. Vö. *Západné Slovensko...* 82–83. p. A Fogyasztási Szövetkezetek Bevásárlási Központjának megalakulására lásd *Gazdasági Szemle*, 1934. augusztus 1., 106–107. p.
47. Pukkai: i. m. 64–71. p.; Vavrik: i. m. 53. p.
48. SNA, MPS, prezXI., 45. doboz, 2281.
49. Štátny archív v Bratislave, pobočka Šaľa (Ša Ba, pob. Ša), Úverové družstvo v Jahodnej (ÚDJ), 2. doboz (rendezetlen levéltári fond); *Gazdasági Szemle*, 1924. december 20., 187. p.
50. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Praha, Státní tiskárna, 1924, 1291–1294. p.
51. Houdek, Fedor (1877–1953) politikus, szövetkezeti vezető. 1919–1920-ban a forradalmi nemzetgyűlésben a Szlovák Klub minisztere volt. A Központi Szövetkezet igazgatója.
52. *Gazdasági Szemle*, 1922. szeptember 1., 134. p.
53. Fabricius et al.: i. m. 90–91. p.; *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Praha, Státní tiskárna, 1924, 1355–1359. p. Lelley Jenő több más magyar és német képviselővel együtt már korábban, 1922. május 9-én parlamenti interpellációban követelte a magyar hitelszövetkezetek pénzügyi helyzetének rendezését. http://www.psp.cz/www/eknih/1920ns/ps/tisky/T3690_04.htm
54. *Západné Slovensko...* 78. p. Lásd az A. táblázatot.
55. Fabricius et al.: i. m. 95. p. Lásd a táblázatot.
56. Hantos László: A gazdasági életünk húsz éve. In Borsody István (szerk.): *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938*. Somorja, Méry Ratio, 2002, 84. p.
57. Uo. A hitelszövetkezeti hálózat kiépítésének hiányát a magyarországi kormányzati köröknek küldött jelentések is számon tartották (Magyar Országos Levéltár (MOL), K 64, 48. csomó, 7. tétel, 594res1932).
58. Rados K. Béla: A szövetkezeti ügy Cseh-Szlovákiában 1930-ban. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1932. 10. sz. 849. p. 8–8 tejszövetkezet és szövetkezeti alapon működő szeszfőzde, 30 állattenyésztő szövetkezet, 3 a tagok terményeinek feldolgozására szakosodott, 5 bérlő és telepítő szövetkezet, valamint 3 erdőszövetkezet sorolható ide. Ezek tehát túlnyomórészt termelőszövetkezetek voltak. Kassán a Keletszlovenszkoí Gazdák Szövetkezete működött, amely 1924-ben kötött együttműködési szerződést a magyarországi Futarával. A Futara mezőgazdasági termékeket adott el előnyös áron (MOL, K 437, 85. csomó, 3. tétel, 1924). A Garam és az Ipoly mentén a Garam és Ipoly-vidéki Mezőgazdák Szövetkezete működött. A szövetkezet titkára Rakovszky László volt (*Prágai Magyar Hírlap*, 1922. október 18., 7. p.).
59. Hantos László: *A gazdasági...* 85. p. Ez azonban mégsem jelenti azt, hogy helyi szinten nem történtek kezdeményezések egy-egy termelési ágra történő specializációra. Lásd a Léva vidéki dohánytermelők akcióját (*Prágai Magyar Hírlap*, 1930. június 19., 10. p. és 1930. június 27., 11. p.).
60. Rados K. Béla: *Magyar szövetkezetek...* 71. p.
61. *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. december 25., 34. p. A szövetkezet hirdetése.
62. MOL, K 64, 62. csomó, 7. tétel, 123 res 1935.
63. *Prágai Magyar Hírlap*, 1927. december 22., 9. p.; *Garamvölgyi Magyar Gazda*, 1929. december 1., 5. p.; Uo. 1930. február 1., 9. p.; Uo. 1930. június, 1. p. Egy későbbi híradás rávilágít az alakulás okára: a lévai szlovákok agrárpárti csoportja létrehozott egy szövetkezetet, amelynek keretén belül nem tolerálták a magyar gazdák nyelvhasználatra vonat-

kozó követeléseit. A nemzeti párt lévai titkársága ezért kezdeményezett önálló magyar szövetkezetet (lásd *Gazdasági Szemle*, 1928. december 15., 192–193. p.). Korábbi tanulmányomban a szövetkezet alapítását tévesen 1929-re tettem (lásd Gaucsík István: *Gazdasági szervezetépítés és érdekvédelem. 2. rész. Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2005. 3. sz. 31. p.).

64. Rados K. Béla: *Magyar szövetkezetek...* 769. p.

65. Uo. 774. p.

66. Felsőcsallóközi Ármentesítő Társulat (székhely: Somorja), Alsócsallóközi Ármentesítő és Belvízlevezető Társulat (Komárom), Vágjobbparti Ármentesítő és Belvízlevezető Társulat (Vágsellye), Vágbalparti Ármentesítő és Belvízlevezető Társulat (Érsekújvár), Ebedfoki Ármentesítő és Belvízlevezető Társulat (Karva), Felsőbodrogi Vízsabályozási Társulat (Töketerebes), Bodroközi Vízsabályozási Társulat (Királyhelmece) (*Zpráva o činnosti štátnej zemedelsko-technickej služby na Slovensku v rokoch 1918–1927*. Podáva Zemedelsko-technický referát pri Expozitúre ministerstva zemedelstva pre Slovensko. Bratislava, Tlačou Slovenskej Grafie úč. spol. v Bratislave, 1928, 39–40. p.). A technikai eredményekre és beruházásokra a járások szintjén részletesen lásd *Západné Slovensko...* 16–36. p. Vö. még Bálint István: *Az Alsócsallóközi és Csilizközi Ármentesítő és Belvízlevezető Társulat ötven éve*. Komárom, 1926. A Csilizköz árvízvédelmére Gyuloky Miklós, az Alsócsallóközi Ármentesítő és Belvízlevezető Társulat igazgatója dolgozott ki tervet (*Prágai Magyar Hírlap*, 1930. április 13., 13. p.).

67. Felső-Magyarország területén az 1928-as szlovák áttekintés 17, többségében magyar birtokosok által fenntartott szövetkezetet említ. Ezek közül a fordulat után, hosszú szünetet követően 10 újította fel tevékenységét (*Zpráva o činnosti...* 44–45. p.). Ezek a szövetkezetek az állam anyagi segítségére szorultak. A Felsőbodrogi Vízsabályozási Társulat alelnöke, Andrassy Sándor homonnai nagybirtokos, 1920-ban kért állami segítyt, mert az árvizek okozta károk helyreállítása hatalmas anyagi terheket rótt a szövetkezetre. Emellett pénzügyi gondjaikat tetézte, hogy míg 1918 előtt az állami jegybanktól kaptak olcsó hitelt, addig Csehszlovákiában magánpénzintézetekre és ennek következtében megrágult hitelre szorultak (SNA, MPS, prezXI., 1920, 11. doboz, 6012).

68. A szövetkezett ellenzéki magyar pártok alapították 1922-ben részvénytársaságként, Prágai Magyar Hírlap Lapkiadó Vállalat néven. A *Prágai Magyar Hírlapot*, a pártok hivatalos sajtóorgánumát adta ki. A céget „a szlovenszkói és ruszinszkói magyarság vezető egyéniségeiből megalakult” szindikátus vezette. A két párt 1930-ban szövetkezetté alakította. A szövetkezet vezérigazgatója Tarján Ödön volt (*Prágai Magyar Hírlap*, 1923. május 6., 4. p.; Uo. 1930. július 3., 9. p.). A *Prágai Magyar Hírlap* jelentőségére lásd Filep Tamás Gusztáv: Szempontok a (cseh)szlovákiai magyar sajtó első két korszakának történetéhez. In Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. 2. kötet. Budapest, Ister, 1998, 351–352. p.

69. A Kazinczy Társaság hozta létre Kassán 1928-ban, rá két évre szövetkezeti alapon szervezték meg (*Prágai Magyar Hírlap*, 1930. szeptember 23., 1–2. p.; Uo. 1930. október 26., 10. p.).

70. Bukovszky László: A műveltség és közművelődés évszázadai a Mátyusföldön. In Bukovszky László (szerk.): *Mátyusföld II. Egy régió története a XI. századtól 1945-ig*. Komárom–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2005, 251–252. p.

71. A Magyar Tanítók Házát a Szlovenszkói Általános Magyar Tanítói Egyesület alapította (*Hanza Szövetkezeti Újság*, 1934. december 1., 4. p.).

72. Fabricius et al.: i. m. 83–84. p.

73. Martuliak: i. m. 101. p.

74. Eddig nem ismerjük a magyar szövetkezeti érdekképviselőt lehetőségeit és mozgásterét a Központi Szövetkezet vezetőségén belül. Az igazgatóságban csupán egy helyet kaptak

- 1930-ban, amikor Wiedermann Károlyt, a Naszvadi Hitel- és Fogyasztási Szövetkezet elnökét beválasztották a tagok közé (*Prágai Magyar Hírlap*, 1930. június 19., 11. p.).
75. A fogyasztási szövetkezetek kb. 43%-a maradt a Hanza hálózatán kívül. A többi szövetkezeti fajta más, szlovák, rutén vagy zsidó központok alá rendelődött. A témakör egyik legszakavatottabb magyarországi kutatója, Rados K. Béla konklúziójában azért „finoman” a kételkedés is helyet kap, mikor mindegyik típusnál követeli az önálló szövetkezeti központot, ellenben a fogyasztási szövetkezeteken kívül a többiek alacsonyabb száma ezt meggátolhatja (lásd Rados K. Béla: *Magyar szövetkezetek...* 776., 778. p.).
76. MOL, K 64, 70. csomó, 7. tétel, 280res1937, 7. p.

ISTVÁN GAUCSÍK

THE SLOVAK HUNGARIAN CO-OPERATIVE MOVEMENT IN THE REFLECTION OF NETWORK ESTABLISHMENT AND CENTRAL ORGANISATION (1918–1938)

Beginning from the first part of the 19 C the political elite of minorities in Hungary discovered that at the organisation of nationality societies the establishment of co-operative networks, and/or representation and influence gained in the state economic sector is able to support the ethno-political and cultural goals organizing the community effectively. The certain nationalities, Germans, Rumanians, Slovaks, and Ruthenians created their co-operative networks proportionally with their material and mental power sources. From the minority Hungarian societies after 1918 for the Hungarians in Transylvania (Erdély) mainly the altruistic model of Saxons in Transylvania and their successful establishment of organisation, as well as the national direction of Romanian organisations served as an appropriate example. The Hungarians living in Slovakia between the two world wars took account of this, although the Hungarian co-operatives in Transylvania, and/or considering the success of the Czech Sudeta Germans, the strategy of establishing co-operatives by the Slovak national movement and the Czech model ("minor work") became comparative bases, because they had an important role in making the Czech and the Slovak establishment of a national state.

MAĎARI NA SLOVENSKU (1989 – 2004)

Súhrnná správa
Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie

Editori
József Fazekas
Péter Hunčík

Forum institút pre výskum menšín

A ruszin és az ukrán kisebbség fejlődésének kulturális vonatkozásai Szlovákiában a második világháború utáni évtizedben

STANISLAV KONEČNÝ

CULTURAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE RUTHENIAN AND UKRAINIAN
MINORITY IN SLOVAKIA IN THE POST-WAR DECADE316.022.4(=161)(437.6)
316.022.4(=161.2)(437.6)

Slovakia. Ruthenia. Ruthenian and Ukrainian Minority. Culture. Enlightenment.

A szlovákiai ruszin lakosság kultúrájának fejlődését az elmúlt évszázadokban erőteljesen befolyásolta e régiónak a Kelet és a Nyugat határán való elhelyezkedése, annak hagyományos szociális-gazdasági elmaradottságával, az elit politikai éretlenségével csakúgy, mint az alkotó értelmiségnek a romantizmus iránti hajlamával és a kor aktuális problémáira történő naiv reagálással. A Kárpátok déli területein élő ruszinok kulturális élete egyértelműen a konzervativizmus, az elzártság, a korszak demokratikus és liberális mozgalmába való bekapcsolódás képességét nélkülöző jegyeket mutatott. Az északkelet-szlovákiai helyzet még rosszabb volt. Ebből kifolyólag a modernizmus első sugallatai hatékonyabban csak az első Csehszlovák Köztársaság időszakában érvényesülhettek, ráadásul sokkal bonyolultabb társadalmi és politikai viszonyok között.¹

E kisebbség helyzetét bonyolította az a körülmény, hogy ebben az időszakban sem sikerült leküzdeni az ellentmondásokat, megoldani az irodalmi nyelv és a nemzeti-kulturális orientáció kérdését. Leegyszerűsítve megállapítható, hogy épp a ruszinok kultúrájában meglevő elemek kettőssége volt az egyik fő oka a kisebbség etnogenezisével és nemzeti öntudatra ébredésével kapcsolatos problémáknak. Bizonyítja ezt a Kárpátokban élő ruszinság kulturális dualizmusának továbbélése, az etnikai homogenizálásra és elnemzetlenítésre törekvő ravasz, a századok folyamán különböző intenzitással és különféle formában testet öltött tervek ellenére is.²

A szlovákiai ruszinok körében már a Csehszlovák Köztársaság megalakulása után elvesztette a moszkvabarát (nagyorosz) irányzat a 19. században, sőt még a 20. század elején is meglevő pozícióit. Túlsúlyra tett szert a ruszin áramlat, amelyet az eperjesi püspökség és a befolyásos Duhnovics Társaság is támogatott. Irodalmi nyelvként a „jazicsi”-t, vagyis „az orosz nyelvnek kárpátivá történt átszerkesztését” szorgalmazták. Kárpátaljától eltérően Szlovákiában nem eresztett gyökeret az ún. népies irányzat, amely ugyan a népi gyökerekhez, a tájnyelvhez való visszatérést hangoztatta, de valójában hajlott az ukrán nyelv használatára.³ Másrészt vi-

szont a múlttal szemben bizonyos előnyt jelentett, hogy a kultúrával és egyáltalán a művészettel való törődés jóval nagyobb mértékben, 1948 után pedig teljesen az államra hárult. Erre a köztársasági elnöknek az állami népművelésről való gondoskodásról kiadott dekrétuma alapján került sor. Ennek köszönhetően e szféra az önkormányzatok, az Oktatásügyi és Művelődési Megbízotti Hivatal által ellenőrzött helyi és járási népművelési tanácsok hatáskörébe került.⁴ Ilyen értelemben a kultúrát tulajdonképpen az állam finanszírozta és jórészt közvetlenül irányította is.

Teljes mértékben vonatkozott ez a kisebbségi kultúrára, főleg a ruszinok és az ukránok esetében, akik szláv kisebbségi státussal rendelkeztek, s így elkerülték az akkori kisebbségpolitika megszorító és diszriminatív intézkedéseit. Ezen kívül a szlovák nemzeti szervek és a „Prjacsevcsinai” Ukrán Nemzeti Tanács közötti megállapodás alapján a ruszin és az ukrán kisebbség szert tett a kulturális autonómia bizonyos korlátozott modelljére, sajátos ukrán intézmények és az állami hivatalok melletti ukrán ügyosztályok formájában. Északkelet-Szlovákia lakosságának kulturális szükségleteiről négy ukrán népművelési felügyelőség gondoskodott, Bártfa, Szinna, Ólubló és Felsővízköz székhellyel. A ruszin- és az ukránlakta községekben orosz és ukrán könyvekkel ellátott könyvtárakat hoztak létre, és céltudatosabb lendületet vett a népművészeti körök tevékenysége. Persze a kerületi rendszer bevezetése után a járási felügyelőségek a járási nemzeti bizottságok oktatásügyi és művelődési osztályainak részévé váltak.⁵

Ugyanakkor ez végképp nem járt együtt a kisebbségi részvétel meggyengülésével, mert valamennyi ukránlakta járásban a művelődési referensek ukránok voltak. Ugyanúgy az Eperjesi Kerületi Nemzeti Bizottság IV. osztályán is voltak munkatársaik osztályvezetői és egyéb beosztásban. A járások 25 művelődési és könyvtárügyi felügyelője közül 12-en (tehát 48%) ukrán nemzetiségű volt.⁶

Az 1945–1948 közötti időszakban a kulturális és irodalmi életet, valamint az egész művészeti szférát a kulturális-népművelési intézmények és ifjúsági egyesületek magasfokú cselekvőkészsége jellemezte. A műalkotások terén a felszabadulást, a békés élet visszatérését köszöntő és annak igazságosabbá válásában reménykedő légkör hatotta át. Valójában a saját útjukat és a társadalmi eszményeket kereső tehetségek kikristályosodásának időszaka volt ez. Meg kell viszont állapítani, hogy formai szempontból a művészi törekvések jobbára nem léptek túl a 19. századi realizmus poétikai és esztétikai szemléletén.⁷

A második időszakot (1949–1954) az etnikum fejlődésébe beavatkozó adminisztratív, az ukrán nyelv javára történt intézkedések jellemezték. Az alkotómunka inkább társadalmi, mint egyéni tevékenységnek számított. Javultak ugyan a művészi alkotások születésének és napvilágra kerülésének műszaki és szervezeti feltételei, de a politikai és az ideológiai korlátok behatárolták és torzították a művészi értékek kibontakoztatását.⁸ Ez irányban ugyanis meghatározó direktívának számítottak az 1948. április 10–11-én Prágában tartott nemzeti kultúra kongresszusának a határozatai. Klement Gottwald beszámolójában a kulturális értékek alkotóinak és a kulturális élet szervezőinek fő feladataként a szocializmus felépítését jelölte meg.⁹

Az Ukrán Nemzeti Tanács egyik elsőrendű teendője a ruszin és az ukrán lakosság kulturális életének megújítása volt, mivel az a második világháború idején szűk térre szorult, és a visszafogottság kényszerével küszködött. A Dezider Milly által vezetett kulturális és népművelési szakosztály a kulturális-művelődési egyesületek és a sajtó újbóli életre keltésén és olyan intézmények létrehozásán fáradozott, ame-

lyek lehetővé teszik szakmai szintű kulturális és művészeti tevékenység kifejtését. Elsőként a Duhnovics Egyesület adott életjelet magáról, amely 1947-ben megrendezte az Orosz Kultúra Napját Sztropkón, Bártfán, Felsővízközben, Mezőlaborcon és másutt. Ezeken több mint 10 ezer ember vett részt. Az orosz gimnázium diákjai és a műkedvelő együttesek ének- és táncszámokat adtak elő.

Kulturális tevékenységet a háború után a prágai ruszin és ukrán diákok egyesületei is kifejtettek (Vozrozsgyenyije), Pozsonyban (Obscsestvo imenyi Dobrjanszko-go), továbbá Brünmben (Verhovinci) és Kassán, amelyek főként ruszofil irányzatúak voltak. Északkelet-Szlovákiában e téren is tevékenynek számított a Kárpáti Fiatalok Szövetsége (Szojuz molodezsi Karpat, a továbbiakban: SMK) és később ennek úttörőszervezete. A szövetség mellett ének- és táncegyüttes is alakult, amely a Prágában tartott demokratikus ifjúsági világkongresszuson is fellépett. Repertoárjában orosz és ukrán dalok, valamint táncok szerepeltek, de a hazai folklór is helyet kapott.

1948 februárját követően a helyzet e téren is megváltozott, mivel a ruszin lakosság egyesületeit, intézményeit, sőt fokozatosan a kárpáti szövetséget is megszüntették. A lakosság kulturális szükségleteiről ezt követően az Ukrán Dolgozók Kulturális Szövetsége (a továbbiakban: KZUP), illetve annak előkészítő bizottsága, a helyi szervezetekkel együtt gondoskodott, amelyek az ukrán nemzeti és kulturális identitást tudomásul vették, de elfogadásából hosszas, bonyolult, máig le nem zárult folyamat lett. A KZUP tevékenysége a politikai-nevelő és a kulturális-népművelési feladatokra irányult. Előadásokat, nyelvi tanfolyamokat, irodalmi-kulturális esteket, népművészeti versenyeket szerveztek, élő faliújságokat szerkesztettek, folyóiratokat, könyveket adtak ki, és egyéb kulturális és népművelési tevékenységet folytattak. Ezzel egyetemben olvasó-, zenei és színjátszó köröket alakítottak, színházi bemutatókról gondoskodtak, és egyéb szervezetekkel együttműködve tudományos kutatásokat végeztek, konferenciákat szerveztek. A KZUP védnökségével csak 1951 decemberében 18 zenei, 34 ének- és 15 színjátszó kör jött létre. A KZUP 1954-ben tartott alapító közgyűlésén megállapítást nyert, hogy a szervezet keretein belül 25 zenei, 34 ének-, 42 színjátszó, valamint 35 tánc- és bábszínjátszó kör működik.¹⁰

Másrészt viszont a politikai szervek nemcsak azt szabták meg a szervezetnek, hogy a gazdasági feladatok teljesítésére mozgósítsa az ukrán nemzetiséget valló polgárokat, hanem azt is, hogy azok kapcsolódjanak be az akkor zajló kampányokba, jelesül az élmunkás versenybe, a bánya- és kohóipar, valamint a cseh határvidék számára történő munkaerő-toborzásba, a termelőszövetkezetek alakításába, a „pravoszláv akcióba”, az ukránosítási intézkedések végrehajtásába és az „ukrán burzsoá nacionalizmus elleni harcba” stb. A KZUP 1953-tól kezdve sajátos feladatokat láthatott el, mert a népművelésről való általános gondoskodást a nemzeti bizottságok határozatai alapján a közigazgatási szervek vették át. A nemzeti bizottságok határozatai nyomán 2056 községben klub típusú népművelési képződmények jöttek létre, s ezzel egyidejűleg adták át az első járasi népművelési otthonokat.¹¹ Ebben az időben a KZUP-nak 7535 tagja és 274 helyi szervezete volt, a funkcionáriusai azonban nem tartottak közvetlen kapcsolatot a tagsággal.¹² Már ekkor érezhető volt, hogy a kisebbség tagjai, azok is, akik ukrán nemzetiségűnek vallották magukat, sok esetben ezekhez és egyéb, a kulturális élet területén elért sikerekhez közömbösen viszonyulnak.¹² A kisebbségi kultúra és a népművelés fejlődésének előmozdítása az adott feltételek között megkövetelte az ukrán nyelv elsajátítását, ami a kialakuló

KZUP egyik fő irányvonala lett. Így 1954-ben a helyi szervezetek mellett 192 ukrán nyelvtanfolyamot biztosító szakkör működött 286 résztvevővel, akik az ukrán klaszszikus és a szovjet irodalomból is kaptak ízelítőt. Ezeket a helyi tanítók vezették.¹³

Az ukrán és a ruszin lakosság körében végzett kulturális és népművelési munkában fontos szerepet játszott a sajtó. Már 1945. március 18-án megjelent orosz nyelven az első kommunista szellemiségű újság, a *Prjasevcsina*, mely az Ukrán Nemzeti Tanács orgánumaként 1951. augusztus 16-ig jelent meg. A lap kulturális rovatában nemcsak a régió kulturális életéről szóló anyagok, recenziók és információk kaptak helyet, hanem versek, rövid prózai művek, valamint tekintélyes orosz és ukrán írók, meg hazai szerzők, így főként Macinský, Zozulák és Šmajda műveiből vett szemelvények is napvilágot láttak. Elsősorban Lazorík jóvoltából fokozatosan szaporodtak az ukrán nyelvű cikkek és írások.

A Demokrata Párt orosz–ukrán szekciójának orosz nyelvű sajtóorgánuma, a *Demokratseszkij golosz* (1945. december–1948. február) lényegesen kisebb példányszámban jelent meg, és elvetette az ukrán nemzeti-kulturális orientációt. Hasonló nézetet vallott a prágai diákok Slepecký és Suchý vezetése alatt megjelenő folyóirata, a *Kosztyor* (1946–1947), mely baloldali és szovjetbarát beállítottságú volt. Ezek a vonások sokkal erőteljesebben jelentkeztek a prágai kommunista szemléletű ruszin és ukrán diákok *Karpatszkaja zvezda*, később *Zvezda – Zvizda* címmel Bunganics szerkesztésében napvilágot látó politikai hetilap hasábjain.

Északkelet-Szlovákia problémáival behatóbban foglalkozott a *Kolokolcsik Dzvino-csok* (1947–1950) címet viselő havilap, mely az SMK, majd 1949-től a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség Eperjesi Kerületi Bizottságának orgánumaként jelent meg. Többek között szemelvényeket közölt Lazorík, Zozulák és Grendža-Donskij műveiből. Ez a folyóirat részben pótolta az ukrán iskolákban használható tankönyvek hiányát, később pedig megkönnyítette a diákok számára az ukrán tanítási nyelvre való áttérést.

A szlovákiai ukránok és ruszinok szellemi életének fejlődéséhez hozzájárultak a számukra kiadott egyházi lapok is. Ide tartozott a görög katolikus püspökség kéthetente megjelenő *Blagovesztnyik* (1946–1949), másrészt pedig a görögkeleti egyház *Szvet pravoszlávija* (1948–1951) című folyóirata. Mindkét folyóirat az egyházi olvasmányokon és a szentek életéről szóló írásokon kívül a két egyház életével kapcsolatos hazai és külföldi hírekkel is szolgált. Prágában 1950–1951-ben szintén készült pravoszláv hírnapló, a *Vesztnyik pravoszlavnogo ekszarchama moszkovszkoj patriarchii v Csehoszlovakii*.¹⁴

Szlovákia Kommunista Pártja Eperjesi Kerületi Bizottságának lapjaként indult 1951. augusztus 11-én a *Novoje zsityja* hetilap, mely 1952-ben még a *Nový život* ukrán mutációjaként készült. A lap Kopčák vezetésével kezdettől fogva ukrán irodalmi nyelven jelent meg, azonban kevés eredeti anyagot tartalmazott, többnyire a szovjet sajtóból átvett írásokat közölt. Miután 1953-ban áttért a kéthetenkénti megjelenésre, kulturális és művészeti kérdésekkel is foglalkozott, az ötvenes évek elején a közgazdasági jellegű és a munkateljesítmények növelésére serkentő tematika állt a lap előtérében.¹⁵

A KZUP 1951 szeptemberében *Druzno vpered* címmel, Lazarík és Gabal' vezetésével egy társadalmi-politikai és irodalmi-művészeti lapot alapított, amely eleinte hetenként, majd 1953-tól havonta jelent meg. Ennek hasábjain hírek, az Északkelet-Szlovákában élő lakosság életével foglalkozó riportok, a KZUP helyi szervezeteinek működését, valamint a művelődési intézmények tevékenységét, a szakköri és

az öntevékeny művészeti mozgalmat figyelemmel kísérő írások szerepeltek, de nem utolsósorban teret kaptak benne tudományos-népszerűsítő cikkek és a nemzetiség történelmét ismertető feldolgozások. Külön rovatokat nyitottak benne az ifjúság, a társadalmi szervezetek és a sportegyesületek számára.¹⁶

Az ukrán értelmiség kulturális életére a *Duk'la* című almanach is hatást gyakorolt. A negyedévenként megjelenő irodalmi-művészeti kiadvány a Csehszlovák Írószövetség Szlovák Szekciója melletti Ukrán Írók Klubjának a kezdeményezésére, Macinský vezetésével, 1953-tól fogva teret adott a helyi alkotók műveinek, lehetővé téve azok összehasonlító, az irodalmi alkotások országos összefüggésekbe és a kárpát-ukrajnai közegbe ágyazott minősítését, ugyanakkor irodalmi és művészetkritikai fórummá is vált, bár ideológiailag meghatározott problémakörre korlátozódva.¹⁷

Pozsonyban 1951-től az úttörőszervezet orosz nyelvű lapjaként jelent meg a *Pionyerszka gazeta*. Később, 1953-ban a szerkesztőség ténylegesen is Pozsonyba költözött, és a lap ukrán nyelven készült.¹⁸ Két járási lap is ukrán nyelven látott napvilágot: a *Labirszki viszmi* Mezőlaborcon hetilapként, 1953-tól pedig a *Pidduklijanszkij hliborob*, amely kerületi szinten az egyik legjobbnak számított.¹⁹

A szlovákiai ruszinok és ukránok irodalma igyekezett megőrizni a folytonosságot a felvilágosodás időszakával és a 19. századi írók műveivel, tekintve, hogy nem volt közvetlen előzménye, amire támaszkodhatott volna. De azért erőteljes hatást gyakoroltak rá a szovjet, az orosz, az ukrán, a cseh és a szlovák irodalom részéről érkező ösztönzések is. E kisebbségi irodalom kibontakozásának komoly tehertétele volt a korábbi helyi irodalmi alkotások megítélését jellemző megosztottság: a régió irodalmi örökségével szembeni elutasítás, illetve annak kritikátlan befogadása közötti ingadozás.²⁰

A másik, e kisebbségi irodalom jellegét meghatározó problémát az irodalmi nyelv körüli zavarok jelentették, s így az bizonyos ideig egyfajta kétnyelvűség jegyeit viselte. Kezdetben az orosz nyelv volt túlsúlyban, persze az 1917-es forradalmat megelőző, kissé archaikus formájában. Fokozatosan azonban valamennyi író és költő, Karabelešen kívül, sőt még a kritikusok is, átálltak a hivatalos ukrán nyelv használatára. Persze nem ismerték kellőképpen az ukrán irodalmi nyelvet, így különféle fogalmakat és fordulatokat a nyelvjárásból vettek át. Ez, bizonyos kompozíciós fogyatékokon túl, a műalkotások színvonalára is kihatott, miközben a helyi alkotók nyelvezete fokozatosan finomult. Nem téveszthető szem elől az a körülmény sem, hogy gyakran irodalmi zsengekről volt szó. Tartalmi szempontból valamennyi műfajban a szülőföld szeretete volt túlsúlyban, de erőteljesen jelen voltak a háború és a fasiszmus borzalmainak, a nemzeti felszabadító harcnak az emlékei, a társadalmi átalakulás közvetlen élményei, a szovjet népek közötti barátságból példát meríteni akaró igyekezetnek és az építőmunka, a békeharc, a szebb jövőbe vetett bizalom felhangjai.²¹

S ez formailag gazdag palettát, műfaji sokszínűséget eredményezett, amit a szlovákiai ruszin és ukrán irodalom mindmáig megőrzött. Az expresszivitás meglehetősen túlzásainak jegyei a jelenlegi szlovákiai irodalommal szemben eléggé patetikusnak hatnak.²² Macinský (1922–1987) *Belie oblaka* című 1949-ben és Lazorík (1913–1969) szintén 1949-ben napvilágot látott verseskötete minden bizonnyal a háború utáni ruszin és ukrán költészet első hajtásai voltak, amelyek szimbólumszerűen orosz, illetve ukrán nyelven jelentek meg. Lazorík ez idő tájt divatos poémák szerzőjének is számított. Egyiket, a *Navik jegyini* címmel (1953) Oroszország és Uk-

rajna 1564-ben történt egyesítésének 300. évfordulójára írta, a másikat – *Szlavna ricsnyicja* (1954) – Csehszlovákia Szovjetunió általi felszabadításának 10. évfordulójának szentelte.²³

Macinský első kötete az 1939–1949 között született, három ciklusba sorolt versekből állt, amelyekben a fasiszmus feletti győzelemről zengedezett és a szülőföld jövőjéről elmélkedett. Ebben az időszakban született *19-oe nojambrja 1944* című orosz nyelvű, valamint a *Tokajicke beszillja* (1954) című ukrán nyelvű poémája. Ezek a Orosztokajon történt tragikus eseményekre emlékeztettek, a történetek 10. évfordulójából merítve az ihletet. A szlovák nemzeti felkelés 10. évfordulójára *Balada pro Szlovsacke nacionannye povsztannja* címmel írt poémát.²⁴

Lazorík és Macinský verseiben számos pozitívum ellenére nem kevés Sztálint magasztaló, a valóságot rózsaszínre festő, művészietlen politikai retorika és dogmatikus hangvétel szerepelt.²⁵ A túlon túl elkötelezett költészet, amelyet találóan újságpapírizű politikai lírának neveztek, nem maradhatott tartós vonása a szlovákiai ukrán költészetnek. Nem téveszthető szem elől, hogy az ötvenes évek költésze-te nemcsak eszmei, hanem a formát érintő torzulásokat is szenvedett.²⁶

A koncentrációs táborbeli saját élményei ihlették Karabeleš (1906–1965) orosz nyelven íródott, *Na szmertyelnom rubezse* című nagyhatású alkotását, melynek prózai részében a foglyok történeteit örökítette meg, a verses összeállításban pedig saját, a háború idején született költeményeit szedte csokorba. Ekkor már maga mögött tudhatta pályája csúcsát Grendža-Donský, aki Karabelešhez hasonlóan már a húszas években publikált, a háború után azonban csak alkalmanként jelentkezett, gyermekirodalommal foglalkozott, s minthogy hagyományos stílusban alkotott, kevésbé befolyásolta eszmeileg és művészileg az új nemzedéket.²⁷

A KZUP kiadója többek között F. Lazorík *Szvinatok nad szelami* (1953) prózai alkotását is megjelentette, amely témáját az orosz hadsereg Kelet-Szlovákia területére, az első világháború éveiben történt behatolásának időszakából merítette. Szintén itt, jelent meg 1953-ban M. Šmajda (1920) ismert regénye a *Parazimu*. Ebben művészi erővel ítélte el az egyes emberek által a háborús években elkövetett, a szlovák állam idején történt társadalmi visszasságokat, egyes emberek erkölcsi csődjét.²⁸ A rákövetkező évben ugyanitt látott napvilágot J. Borolič (1921–1973) elbeszéléskötete *Darunok* címmel, amelyben az első csehszlovák hadtest frontharcosainak sorsát örökítette meg. A szerző saját élményeiből merített, és a tematikát a háború utáni időszak problémáira is kiterjesztette.²⁹

Az első csehszlovák hadtest katonájaként szintén harcolt a második világháborúban F. Ivančov is (1916), aki már a két háború közötti időszakban az akkori Kárpátalján oroszul publikált színdarabokat és elbeszéléseket. A hadseregből történt leszerelése után, 1948-ban eperjesi ukrán lapszerkesztőként tevékenykedett. Elbeszéléskötete 1954-ben jelent meg *Pidijmaetszja hliborod* címmel, amely főként az északkelet-szlovákiai földművesek életével foglalkozik. Bár nem teljes meggyőző erővel és művészileg sem hibátlanul ábrázolta e társadalmi réteg rendkívül bonyolult szociális helyzetét és felszabadító küzdelmét.³⁰

A helyi írók talán legkedveltebb műfaja a színdarab volt, s ebben minden bizonynyal közrejátszott, hogy Epejesen székelte a Csehszlovák Rádió Ukrán Stúdiója. A szerzőket elsősorban a közelmúlt olyan nagy témái inspirálták, mint az 1935-ben kirobbant čertižnei-haburai lázadás, az 1944-ben történt oroszokaji tragédia, a má-

sodik világháború, a partizánmozgalom, a felszabadulás, 1948 februárja, de a társadalmi problémák és az embertársi kapcsolatok sem szorultak ki a repertoárból.

Az 1945 és 1954 között született művek főként oroszul íródtak, ennek köszönhetően a szereplők fellépései bizonyos mértékben veszítettek meggyőző hatásukból. A szereplők megformálását és a valóság fekete-fehér ábrázolását viszont olyan fogyatékoságnak kell tekinteni, amely az akkori időszak irodalmi termésének tipikus velejárója volt.³¹

A háború után az eperjesi Ukrán Nemzeti Színházban (Ukrajinské národné divadlo, a továbbiakban: UND) 1950-ben oroszul bemutatott első ukrán és ruszin szerzők tollából származó darab Macinský *Sztarij Zelenjak a jeho gyetyi* című alkotása volt. Ugyanebben az évben mutatták be Eva Biss-Kapišovská (1920) *I nasztala veszna* című, a ruszin falu háború utáni első napjait ábrázoló orosz nyelven született drámáját, mely könyv alakban 1951-ben jelent meg. 1953-ban szintén orosz nyelven adták ki V. Zozulák (1909–1994) kötetbe gyűjtött egyfelvonásosait, *Odnoaktnije pjesi* címmel. Ezzel a helyi irodalom gyakorlatilag új szakaszba lépett. Néhány érdekesebb színdarab kéziratban terjedt, ezért több el is kallódott és feledésbe merült.³² Biss-Kapišovská a legsikeresebb drámaíró lett, mivel az UND rövid időn belül három alkotását is bemutatta. Az első témáját, a felszabadulást, a „szabadság tavaszát” a megélt tömegek harcából merítette. A második, a harmincas évek bonyolult viszonyait fellelevenítő darabja (*Druzja i vragi*) könyv alakban ugyan nem jelent meg, de az UND-ben színpadra állították 1951-ben. Eva Biss-Kapišovská legsikeresebb műve a negyedik, a *Barlig* címet viselő színdarabja, amelyben a ruszin falvak 1948 utáni helyzetét mutatta be. Művében, mely immár ukránul született, igyekezett nevetségessé tenni „a szocializmus építésének ellenségeit”, akik sem pénzzel, sem megfélemlítésekkel nem voltak képesek a szocialista fejlődés útjába állni. Persze nem tudta elkerülni a kompozíciós hibákat, az egyoldalúságot és a korabeli sematizmus tehertételeit.³³

Az ukrán kisebbség jelentős és ugyancsak termékeny drámaírója volt V. Zozulák. Egyfelvonásosaiban bírálta a végrehajtókat, az árulókat, a provokatőröket, az emberek megfélemlítését. A népek közötti kapcsolatok új erkölcsi alapokra helyezéséért és a barátság szellemének meghonosításáért szállt síkra. Az 1953-ban megjelent kötetében szereplő színdarabok (*Navsztrecsu szcsaszťju, Volcsa sztyatja, Eto bylo nakanunye*) témáit az antifasiszta mozgalom időszakából merítette. A kötetzáró *Ce bulonyaperedodni* címmel bemutatott darab az 1944-ben Orosztkajon elkövetett tömegmészárlás tragikus emlékét idézte fel. A *Gyeputat Prokin* (1954) című komédiája láttelest az egykori parlamenti rendszerről és a felelőtlen karrieristákról.³⁴

Bár a drámai művek rendkívül kedvelt műfajnak számítottak az ukrán alkotók körében, nem kevés olyan fogyatékoság nyomait is viselték, amelyek miatt nem maradhattak meg az UND repertoárján. A problémák főleg a darabok felépítésében, a művészi kivitelezésben, a konfliktusok kibontakoztatásában jelentkeztek, bár eszeikre érdekes és időszerű hangot ütöttek meg.³⁵

A szlovákiai ruszin és ukrán irodalom fejlődését megnehezítette a szakmailag jól felkészült tapasztalt irodalom- és színikritikusok hiánya. S bár az irodalmi kritika művelése valóban csak pár személyre korlátozódott (Volosčuk, V. Choma, J. Bača, J. Šelep, M. Moľnar és mások), érdemleges munkát végeztek. Olykor éles hangot ütöttek meg, kifogásolva, hogy az ukrán irodalom csak mennyiségileg fejlődik, nincs kellő színvonal és olvasótábora, mert az alkotók megkerülték a valós problémákat.³⁶

Ennek ellenére a kritikának a műalkotásokhoz való viszonya a vizsgált időszakban nem volt mindig ilyen nyílt és kemény hangú. Rendszerint a témaválasztást, a magasfokú eszmei tartalmat és a művek pártosságát emelték ki. Az esztétikai követelmények számonkérése azonban nem volt eléggé erőteljes, s háttérbe szorultak a művészi ábrázolás kérdései.³⁷ Persze olykor a „kritika kritikája” sem volt eléggé névre szóló, formálissá, s így hatástalanná vált. Így például a KZUP előkészítő bizottságának a titkára, M. Kudzej 1954 májusában a szervezet alkuló közgyűlésén kénytelen volt rámutatni a szakkritika abszolút hiányára, és felszólított az elburjánzott liberalizmussal és a hamis kollegializmussal való szakításra.³⁸ Ugyanebben az évben I. Macinský a Csehszlovák Írószövetség országos konferenciáján kijelentette, hogy a sematizmus, a deklarativizmus, a vulgarizálás és a földhözragadt praktikizmus az irodalmi alkotómunkában egyenesen politikai hibának számít.³⁹ A számos tévedés és nehézség ellenére a helyi írók alkotásainak színvonala mégiscsak emelkedett, és figyelmet keltett Ukrajnában is.⁴⁰

Az ukrán kisebbség kulturális életére jelentős hatást gyakorolt a helyi irodalmárok szervezőmunkája és társadalmi tevékenysége. Már 1949 óta felvetődött az írók tevékenységének bizonyos fokú intézményesítése. Előkészületeket tettek az ukrán és az orosz írók és művészek szövetségének a létrehozására I. Macinský és F. Lazorík vezetésével.⁴¹ Ez azonban csak három évvel később valósult meg. Eperjesen, 1952. szeptember 14-én alakult meg a Csehszlovák Írószövetség Szlovák Szekciója mellett az Ukrán Írók Csoportja. Az alakuló konferencia 15 író, 4 tudományos munkatárs, 9 zene- és képzőművész, 4 újságíró és 4 színész részvételével zajlott. Vendégként jelen volt a Csehszlovák Írószövetség Szlovák Szekciójának elnöke, M. Lajčiak és a KZUP előkészítő bizottságának elnöke, Š. Štenko is. A csoport elnöke I. Macinský lett, alelnöke F. Ivančov, titkára F. Lazorík, akit ebben a tisztségben 1953 januárjában V. Zozulák váltott fel. Együttal a helyi szerzők prózai, költészeti, drámai és irodalomtudományi műveit és műfordításait véleményező bizottságokat hoztak létre. Az Ukrán Írók Csoportjának vezetősége a Csehszlovák Írószövetség Szlovák Szekciója küldöttének, Z. Klátiknak a részvételével 1952. szeptember 9-én ült össze, és hagyta jóvá az 1953-ra szóló munka- és kiadási tervet.⁴²

A *Duklja* címmel megjelenő almanach kiadásán kívül az Ukrán Írók Csoportja ún. irodalmi esteket szervezve igyekezett kapcsolatot teremteni a nyilvánossággal. Írók kettesével, hármasával ellátogattak Északkelet-Szlovákia falvaiba, s a lakosokkal folytatott beszélgetésekkel nemcsak kulturális-népművelői, hanem nemzeti öntudatra nevelő feladatot is teljesítettek. Hasonló akcióra már 1949 után sor került, de azok hatása a falvakban a kollektivizálással kapcsolatos légkörben nem nagyon érvényesülhetett.⁴³

Az Eperjesen 1953 júniusában rendezett irodalmi est arról tanúskodott, hogy a szerzők műveinek hatóereje, szemelvények személyes felolvasásával hatásosabb, mint az olvasókhoz könyvek, sajtóbeli közlések, színpadi előadások és rádióműsorok révén eljutó művészi szó. Az említett összejevetelen részletek hangzottak el Zozulák *List z Ameriky* [Amerikai levelek] című színdarabjából, valamint A. Farinič, J. Borolyča, A. Kuska, I. Krokipčak elbeszéléseiből és novelláiból, amelyek túlságosan is magukon viselték az országépítő tematika nyomait. A. Karabeleš, I. Macinský, F. Lazorík és J. Bača harcias verseiből a politikai tematika szelleme áradt.⁴⁴

A szlovákiai ruszinok és ukránok kulturális fejlődésében 1945 után jelentős szerepet töltött be a színházi élet. I. Hryc-Duda kezdeményezése nyomán szövetkezeti alapon 1945. november 24-én Eperjesen hivatásos színház alakult Ukrajinskij nacionalnyj Teatr (UNT), illetve Ukrán Nemzeti Színház (a továbbiakban: UND) néven, melynek igazgatója maga Hryc-Duda lett.⁴⁵ A társulat, néhány hivatásos színészen kívül főként tehetséges, a falusi és a városi színjátszó körökben feltűnt műkedvelőket foglalkoztatott. Az UND első előadását 1946. március 2-án tartotta, amikor I. Hric-Duda rendezésében M. Starickij *Oj ne chody Hricju* című zenés darabjával mutatkozott be. A további jelentősebb bemutatók közé tartozott S. Artemovskij *Zaporozsec za Dunajem* című komikus operája és Gogol *Revizorja* 1947-ben, M. V. Lisenko *Natalka Poltavka* és Finogenov *Mášenkaja* [Kisunokám] 1948-ban. A kezdetekben a színház nagy sikert aratott ukrán ének- és táncfellépéseivel, amelyekkel 1947. november 11-én Pozsonyba is eljutott.⁴⁶ Két év múlva, 1949-ben főként két premier keltett figyelmet: Gogol egyik műve és O. Kornejčuk *Platon Krečetje* [A nagy mütét], a társulat 119 előadást tartott, s a nézők száma elérte a 45 ezret. Igazi feltűnést keltett az UND 1949. február 2-án tartott ún. műfajestje, amely orosz és ukrán részből állt, műfajilag azonos programmal.⁴⁷

Az UND eleinte főként orosz nyelvű előadásokat tartott, az ukrán darabok csak fokozatosan szaporodtak a repertoárján. A Prágai Orosz Színház néhány tagjának hazatérése után, 1950-ben az arány átmenetileg ismét átbillent az orosz nyelv javára. Az 1951/1952-es évadban az öt bemutató közül csak egy volt ukrán nyelvű (20%), de a következőben 11 darab közül már hat (54,5%).⁴⁸

Jelentős eseménynek számított az első hazai szerzőtől származó színdarab bemutatása, 1950. április 4-én állították színpadra Eva Biss-Kapišovská *I nasztala veszna* című alkotását J. Zagrebelsky rendezésében. Ugyanezen év decemberében volt I. Macinský *Sztarij Zelenyik a jeho gyetyi* című darabjának premierje. Eva Biss-Kapišovská következő művét, a *Druzja i vragi*t 1951 májusában mutatták be és jó ideig nagy sikerrel játszották. A szerző e művében is humanista és demokratikus nézeteit juttatta kifejezésre, élesen elítélve a képmutató polgári erkölcsöt.⁴⁹

Az UND nagy sikert aratott az 1952-es Színházi Fesztiválon J. Miljutin *Trembita* című operettjével, melynek 1951 őszén volt a bemutatója.⁵⁰ A pozsonyi hivatásos társulatok 1954-ben rendezett fesztiválján szintén sikerrel szerepelt J. G. Tajovský egy évvel korábban színpadra állított művével. Az ötvenes évek első felének legsikeresebb előadása egy Goldoni-vígjáték volt 1954-ben, mely 150 előadást élt meg. A közönség érdeklődésének köszönhetően szintén sok előadást élt meg Eva Biss-Kapišovská *Barlih* című, 1954. november 7-én Fel'baba rendezésében bemutatott darabja.⁵¹

Kevésbé kedvezően értékelhető az UND tevékenysége gazdasági szempontból és az effektivitást figyelembe véve, bár ezek részben objektív okokra vezethetők vissza. Az UND 1953-ban 256 előadást tartott, a nézők száma meghaladta az 58 ezret. A tervet így 85,3%-ra teljesítették a szlovákiai 93%-os teljesítéshez képest. Az UND 75,6%-os látogatottsága megfelelt a szlovákiai átlagnak, azonban az önellátás csak 9%-os volt a szlovákiai 20%-kal szemben.⁵² A látogatottság 1954-ben elérte a 81,4%-ot, míg Szlovákiában 89,5% volt.⁵³ Összességében 1946-tól 1954-ig az UND-ben 59 bemutatóra került sor, ebből egy esztrád jellegű előadás, egy pedig hangverseny volt.

A népművészeti körök háború utáni, de főként az 1948-at követő gyarapodása ösztönzést adott a ruszin lakosság hivatásos ének- és táncegyüttesének a létrehozásához. Így 1953-ban Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának (a továbbiakban: SZLKP KB) jóváhagyásával megalakult az Ukrajinszkij anszaml pisni a tancju (a továbbiakban: UAPT) Mezőlaborc székhellyel. Létrejöttét, akárcsak a Csemadok mellett megalakult Népes esetében, azzal indokolták, hogy a Szlovák Népművészeti Együttesnek (Slovenský umelecký kolektív, SĽUK) repertoárján nem szerepel a nemzetiségi kisebbségek folklórja.⁵⁴ Pályázat útján az UAPT-be számos fiatal tehetséget vettek fel, akik viszont nem rendelkeztek zenei képzettséggel. Az együttesen belül vegyeskar, balettcsoport és orosz népi hangszereken játszó zenekar alakult. Az UAPT első műsorának 1953. július 27-én történt nagysikerű bemutatása után Kelet-Szlovákiában és másutt tájélozódásokat tartott.⁵⁵ Elsőként Eperjesen vendégszerepeltek, s a hatvantagú együttes 1953. november 13-án a Szlovák Színházban Fučík halálának 10. évfordulója alkalmából rendezett irodalmi-művészeti est keretében is fellépett.⁵⁶ Egy év leforgása alatt az UAPT 45 fellépést tartott.⁵⁷ Még 1953 őszén az együttes az Eperjes melletti Cemjatyba költözött, ahonnan továbbra is járta a környéket. Legsikeresebb fellépéseiket a rádió is közvetítette, illetve magnetofonszalagra rögzítették, s ezeket az UND hangarchívumában és a Csehszlovák Rádió ukrán nyelvű stúdiójában tárolták.⁵⁸

Az együttes 1954 második felében komoly pénzügyi válságba került. Félreértések következtében és a költségvetés növelését várva lényeges létszámemelés történt: az alkalmazottak száma 104-re bővült, ebből 83-an tartoztak az együttes tagjai közé, az igazgatón kívül 4 művészeti vezetői poszt betöltése és 17 adminisztratív-műszaki teendőket ellátó személy alkotta az állományt. A hiány 1954. október 1-jéig elérte a 800 ezer csehszlovák koronát.⁵⁹

Az SZLKP KB kulturális osztálya az egész ügyet a pénzügyi fegyelem megsértésének minősítette, és javaslatot dolgozott ki az UAPT megszüntetésére oly módon, hogy a legjobb tagokat felveszik a SĽUK-ba, a többiek pedig műkedvelőkké nyilvánítják. A CSKP KB Eperjesi Kerületi Bizottságának titkára, Vasil Biľak közbenjárására az azonnali megszüntetést elhalasztották, tekintettel arra, hogy az UAPT hatással volt az ukrán kisebbség nemzeti önazonosságának alakulására.⁶⁰

Az együttes megszüntetéséről szóló végzést Odej Klokoč kulturális megbízott csak 1955. május 3-án kapta kézhez, amikor már javában folytak az UND átszervezése kapcsán egy hasonló népi együttes megalakításának az előkészületei. Az SZLKP KB Politikai Irodájának határozata nyomán 1955. december 3-án megalakult a Poddukľanszkij ukrajinszkij narodnyij anszaml (a továbbiakban: PUNA).⁶¹

A Csehszlovák Rádió Pozsonyból közvetített ukrán adásának felújítására 1945. november 3-án került sor Andrej Rudlovčák vezetésével. Ebben érdemleges szerepet játszott a Tájékoztatási Megbízotti Hivatal 1945. május 17-én létrehozott ukrán osztálya is, melynek keretében propaganda- és sajtóügyi, tájékoztatási, filmvetítésekkel és rádióadásokkal foglalkozó szekció működött. Az önálló műsorokat 1948-ig a kassai hullámhosszon sugározták, amely egész Kelet-Szlovákiában fogható volt.

A rádióadások jelentősége az előfizetők számának növekedésével az észak-szlovákiai falvak villamosítása folytán fokozódni kezdett. Az Eperjesi kerületben 1953-ban már 23 931 rádióelőfizetőt tartottak nyilván, ebből 4670 személy volt ukrán nemzetiségű. Lényegesen nagyobb gondot jelentett a nyelvhasználat kérdése. Az

adások több mint 50%-a 1953-ig orosz nyelvű volt, sőt még az ukrán nemzetiséghez jelentkező hallgatók közleményeit is fordítani kellett, mert azokat szlovák nyelven írták. Legközvetlenebb hatása az üzemekben készült beszélgetéseknek volt, mert a nyilatkozók közvetlenül, legtöbbször nyelvjárásban válaszoltak a riporterek kérdéseire.⁶²

Az adás megindulása utáni első három hónapban összesen 120 közvetítés hangzott el, ebből 33 riport, beszélgetés és beszámoló, 20 rádiójáték, 17 verses műsor, 13 politikai kommentár, 12 vegyes összeállítás, 8 jegyzet, 7 közéleti műsor, 6 élő hangverseny és 4 mese. A műsorok mintegy negyede az ifjúsághoz szólt. Ezen kívül 930 percnyi hírműsor, 381 perc zenei anyag hangzott el, ebből 332 perc a rendszeres adásokba illesztve.⁶³ Az időkeret nem volt túl bő: naponta 10 perc jutott a hírekre és hetente 150 perc a többi műsorra. 1946 folyamán ez 364 adást és 180 órát kitevő közvetítést jelentett. A műsorszerkezetben számottevő arányt képviseltek az orosz és később az ukrán klasszikusok művei: T. Sevcenko, I. Frank, I. Kotljarevsky és mások alkotásai. A stúdió kínálata gazdagabbá vált, amikor 38 előadóművész, 8 zenekar, 9 énekar, 3 szolista közreműködésével készültek a műsorok és a drámai csoport 60 személyt foglalkoztatott. Több beszélgetés és egyéb jellegű műsor foglalkozott a hétéves tervvel, annak teljesítésére buzdítva.⁶⁴

Miután Eperjes városa 1948. április 22-i határozatával megszerezte a Balpataky család Vajanský utca 4. szám alatti elkobzott villáját, megteremtődtek a feltételek, hogy a stúdiót a Csehszlovák Rádió részlegeként Eperjesre költöztessék, amivel az ukrán kisebbség többéves vágya teljesült.⁶⁵ A stúdió azonban komoly műszaki nehézségekkel küszködött, primitív körülmények között működött, és 1953-ig egyenes adásban közvetített. Mindez sokak nemtetszését váltotta ki, mivel a posta épületében egy alkalmasabb, közvetítőberendezésekkel felszerelt helységet is igénybe lehetett volna venni. Ezt azonban raktárként használták.

Az adások fejlesztését elősegítő impulzust jelentett az 1948. április 28-án elfogadott, 1948/137. számú rádióról szóló törvény, amely lehetővé tette rádióstúdiók létesítését a kerületi székhelyeken, vagyis a regionális sugárzást. Viszonylag rövid idő alatt sikerült kialakítani a munkatársi hálózatot, és feltölteni a drámai részleget az UND színészeiből, ill. a város akkori orosz nyelvű iskoláinak diákjaiból.

Az 1948-as februári fordulat az ukrán adást főként tartalmi szempontból befolyásolta, mert ki kellett vennie a részét, mint minden korabeli intézménynek, a korszak ideológiai és politikai feladatainak teljesítéséből. Ezek középpontjában a gazdasági élet, az iparosítás és a szövetkeztetés problémaköre állt. Kifejezetten a falunak szólt az egyik legnépszerűbb műsor, mely évtizedekig a repertoáron maradt.⁶⁶

További nehézségek adódtak az ukrán irodalmi nyelvre történő áttérésből, ezért a bemondók, a szerkesztők és a színészek számára a szövegmondás, a kiejtés és a nyelvi kultúra tökéletesítését szolgáló ukrán nyelvtanfolyamokat szerveztek. Az első kísérleti adásra Eperjesről 1948. augusztus 21-én került sor, s később fokozatosan állandósult az innen történő sugárzás. Az adásról maroknyi, eredetileg négytagú csoport gondoskodott a komoly tapasztalatokkal rendelkező A. Rudlovčák vezetésével. Munkatársai közé tartozott: A. Tóth, A. Podmanická, a technikus V. Drenčko, majd 1949-ben a kollektíva O. Rudlovčakovával bővült. A zenei adásokat J. Kosťuk állította össze. A műsorszerkezet nem változott: heti 5 harmincperces adás és 60 percben hírek.⁶⁷ Félórás műsor készült a fiataloknak és fél órát szántak a kisebbség életének ismertetésére. Heti háromszor fél órát szórakoztató-nevelő jel-

legű műsor töltött ki, és tíz percben a hallgatók kérésének eleget téve nótákat és zeneszámokat közvetítettek. Így a heti adásidő 220 percet tett ki.⁶⁸

A rádióműsoroknak fontos szerepük volt a ruszin és az ukrán lakosság kulturális örökségének gyarapításában és az északkelet-szlovákiai kulturális elmaradottság felszámolásában. Persze, ahogy az egész kulturális szféra, úgy az ukrán rádióadás is a CSKP által megszabott akkori ideológiai-politikai feladatok teljesítését szolgálta általában, s a szlovákiai ruszinok és ukránok tekintetében kiváltképp. A szerkesztőség az alábbi megosztásban működött: politikai-nevelő munkával foglalkozó, kulturális-népművelési, mezőgazdasági és ipari, valamint iskolai-ifjúsági rovat. Főként rádiójátékok, az üzemekben és a falvakban készült riportok és kulturális összeállítások voltak műsoron.⁶⁹ Persze az ukrán adásnak eszmei és kulturális-népművelői szempontból megvoltak a maga korlátai. Az egyik fő ok abban rejlett, hogy az ukrán identitást és nyelvet a lakosságnak csak egy része fogadta el, a többiek az ukrán nyelvű adást nem hallgatták. Gátló tényező volt Kelet-Szlovákia alacsony fokú villamosítása is. Ezenkívül az ukrán adás számára erős konkurenciát jelentett a szlovák nyelvű műsorsugárzás és a kulturális lehetőségek gyarapodása is. A rádió így csak az esetleges hallgatókkal számolva volt kénytelen kínálatát kialakítani.⁷⁰

A zenei műsorok nemcsak tehetséges művészeket, hanem műértő publikumot is igényeltek, ezért a háború utáni helyzet e téren nem volt ideális. A múltban a zene nem volt kötelező tantárgy. Ezért az alkuló népművészeti körök nem rendelkeztek képzett és felkészült vezetőkkel. Ezért 1947-ben Homonnán tíznapos tanfolyamot rendeztek a műkedvelő ének- és zenekarok vezetői számára A. Levický és O. Ľubimov irányításával, amelyen 32 személy vett részt. Ez a képzési forma később valamennyi járásban bevált. Mezőlaborcon 1953-ban egyhetes tanfolyamot rendeztek az énekkarok karmesterei számára O. Dutková, A. Grešaj és O. Ľubimov szakmai felügyeletével. E téren nagy jelentőségűnek számított az Eperjesi Felsőfokú Pedagógiai Iskola melletti, zenei neveléssel foglalkozó részleg megnyitása és a Pedagógiai Kar Zene Tanszékének létrehozása.⁷¹

Egyes műkedvelő kollektívák magas művészi színvonalat értek el, s országos versenyeken vehettek részt. Ilyen volt a mezőlaborci énekkar O. I. Suchý vezetésével és az eperjesi ZMK együttes B. Bavoľara és Z. Kapišinsky vezetésével. Ennek volt kiváló szólistákkal rendelkező vegyes kara, amely orosz és ukrán népdalokat, sőt operarészleteket is előadott. A legjobb iskolai énekkar az 1948–1950 közötti időszakban az Eperjesi Orosz Tannyelvű Gimnázium és a tanítóképző egyesített vegyes kara volt, mely J. J. Košťuk karmester vezetésével rendszeresen győztesként szerepelt a kerületi és a szlovákiai versenyeken, s az Ostravában 1949-ben megrendezett országos seregszemplén a második helyen végzett. Az elkövetkező években jó eredményeket ért el a mezőlaborci Verchovina együttes M. Prokipčák vezetésével, továbbá a bártfai M. Rohal' által vezetett Dukľa és az Eperjesi Pedagógiai Iskola leánykara G. Popovič vezetésével. Az iskolai énekkarok között kitűnt a kamienkai és a haburái, a falusiak közül Starina és Zbudská Belá énekkara.⁷²

Érthető, hogy az új rendszer főként a népdalokat szorgalmazta, amelyek az e téren folyó alkotómunka alapjául is szolgáltak. A népművészetet a nemzeti művészet részének tekintették, amely képes sajátos művészi terméké kiteljesedni, nemcsak a zenében, hanem a képzőművészetben, az irodalomban, a művészet valamennyi ágában.⁷³

Északkelet-Szlovákiában a zenei élet alapját tényleg a népművészet jelentette, annak galíciai és kárpátaljai hagyományaihoz kötődve. Ezért elsőrendű teendőknek számított a ruszin és az ukrán lakosság körében a népdalgyűjtés és a néptáncok lejegyzése. E téren a két háború közötti időszakban úttörő szerepet játszott dr. F. Kolessa. Követői D. Zador, P. Myloslavskij és J. J. Kostuk voltak. Tevékenységüket nem szakították meg a Magyarországhoz való visszacsatolás után sem. J. Kostuk volt a főkezdeményezője az északkelet-szlovákiai népdalgyűjtésnek a háború utáni időszakban is. Az UNRP kulturális-népművelési osztálya 1948-ban készítette elő az első néprajzi-folklorisztikai kutatóutat, melynek során J. Kostuk és A. Suchý 280 népdalt jegyzett le. A KSUT J. Kostuk vezetésével 1952-ben a nyári szünetben hasonló gyűjtést folytatott Kamienka, Jakubiany, Šemetkovce, Vyrava és Topoľa községekben, amely 120 népdal és néptánc lejegyzésével gazdagította a korábbi gyűjtőmunka eredményét.

A harmadik, kétételes kutatást a legkeletebbre fekvő helységekben, Zboj, Kolbasov és Runina községben 1953-ban a Csehszlovák Tudományos Akadémia szervezte E. Vrabcová vezetésével. A feljegyzéseket M. Holeček készítette, aki a Zeneművészeti Főiskola hallgatója volt Prágában. Az itt felkutatott és egyéb, J. Cimbor, A. Podhajecký és a J. Kostuk vezette diákcsoportok által összegyűjtött anyagok alapján jelent meg 321 népdal a *Zbirnyk ukrajinszkich narodnych pisneny zo Chidnoj Szlovacscsinyi* című kötetben.⁷⁴

A negyedik kutatóútra is a Csehszlovák Tudományos Akadémia szervezésében került sor, mely az alábbi községekre terjedt ki: Ulič, Ulič–Krivé, Príslop, Dara, Nová Sedlica, Starina, Vyšná Poľana, Ruská, Zboj. A feljegyzéseket E. Vrabcová vezetésével két diák, V. Lubimov és J. Čeremuga készítette. Augusztus végén a Szlovák Tudományos Akadémia és a KZUP együttműködéseként valósult meg az az ötödik kétételes kutatóút, amely az alábbi községeket érintette: Podhoroď, Beňatina, Inovec, Ruský Hrabovec, Dúbrava, Strihovce, Šmihovce, Ubľa, Michajlov, Ladomírova, Kolonica, Kalná Ráztoka, Klenová és Ruské Volové. A résztvevők és a zene tanszék diákjai J. Kostuk, J. Cimbor és J. Podhajecký vezetésével 280 népi egyházi éneket és népdalt jegyeztek fel, amelyek a negyedik kutatóút során szerzett anyagokkal együtt önálló kötetben láttak napvilágot.⁷⁵

A helyi zeneművészet képviselői: J. Kostuk karmester; V. O. Lubimov a Pedagógiai Kar Zene Tanszékének oktatója, az UART karmestere; J. Cimbor és Š. Ladinský művészeti vezető. Szerzeményeikből megjelent: J. Kostuk *Tokajík*, J. Macinsky szövegével, mely kantátákat tartalmazott férfiarok részére; J. Kostuk *Dalok gyermek és női karok számára* és A. Bubák *Dalgyűjtemény balalajka együttesek számára*.⁷⁶

Az UNRP mellett 1947. szeptember 9-én kulturális-népművelési tanács alakult, melynek titkára, V. Zozulák kiadói részleg létrehozását kezdeményezte, együttműködve a V. Rusin vezette Szlavknjiga szövetkezettel, mely nyomdával és orosz, illetve ukrán könyveket kínáló bolttal rendelkezett. Az államosítás után a könyvárusítás Szovjet Könyvesbolt elnevezéssel folyt tovább. Az UNRP kiadójának első kiadványai közé tartozott az UNRP 1947-es évre szóló kalendárium és Maxim Gorkij válogatott műveinek kiadása. Az UNRP korántsem használta ki a kisebbségi alkotások megjelentetésének valamennyi lehetőségét, különféle vitákba bonyolódott és szélsőségesen dogmatikus nézeteknek is teret adott. Például azt hangoztatta, hogy a műkedvelő együttesek műsorán szereplő drámák értéktelen termékek.⁷⁷

Jelentős mérföldkőnek számított az 1949-es év, amikor első ízben jelentek meg hazai szerzőktől származó eredeti orosz és ukrán nyelvű alkotások – I. Macinský és F. Lazarík verseskötete. A következő évben 25 kiadványt jelentetett meg: drámai alkotásokat, vers- és prózai köteteket, tudományos-népszerűsítő és politikai irodalmat, főként oroszul. Ezek jobbára a Szovjetunióban megjelent könyvek változatlan kiadásai voltak. Ebből a szempontból rendkívül termékenynek számított az 1951-es év, amikor a 45 ukrán nyelvű kiadvány példányszáma elérte a 153 600-at, 13 orosz nyelvű könyv pedig 65 ezer példányban látott napvilágot.⁷⁸

Az UNRP felszámolásával kapcsolatban a kiadói tevékenység 1952-ben átkerült a megalakuló KZUP-hoz, mégpedig a Csehszlovák Írószövetség Szlovákiai Szekciója mellett működő Ukrán Írók Klubjának kezdeményezésére. A KZUP 1955-ig majd 30 publikációt adott ki. Kezdetben kihasználta a szovjet irodalom gazdag tárházát, bár előnyben részesítette az ukrán szerzőket. Az eredeti irodalom akkori sorozatából a legjelentősebb kiadványként tartják nyilván I. Paskjevič *Korotkij pravila ukrainszko-go pravopisu* (1952) című munkáját. A kiadó 1953-tól a cseh és a szlovák irodalmi műveken és néhány tudományos-népszerűsítő publikáción kívül azokat a helyi ruszin szerzőket karolta fel, akik fokozatosan áttértek az ukrán irodalmi nyelv használatára.

E téren fontos és sürgető feladatot jelentett az orosz, később pedig az ukrán tanítási nyelvű iskolák tankönyvekkel történő ellátása. A tankönyvkiadásról 1945-től 1950-ig az Oktatásügyi Megbízotti Hivatal melletti RUŠ gondoskodott, később ez irányú szerepét átvette a pozsonyi Szlovák Pedagógiai Kiadó. Ennek keretében 1952 januárjában létrejött az ukrán szerkesztőség J. Pripurten vezetésével. Tankönyveket 1953-ig oroszul is megjelentettek, 1953 után csak ukránul.⁷⁹ Az 1951-es évben egyetlen ukrán nyelvű tankönyvet adtak ki, a többi orosz nyelven készült. A következő évben 19 tankönyv jelent meg, ebből hat ukrán nyelven. A szerzők között 1953-ban első ízben tűntek fel helyi személyek: F. Lazorík (*Bukvar*), I. Pivovarník (*Geometria pre 3. ročník národných škôl* [Geometria a nemzeti iskolák 3. osztálya számára]), O. Rudlovčaková (*Gramatika ruského jazyka* [Orosz nyelvtan]). Az 1954-es évben 17 tankönyvet adtak ki, a helyi szerzőket F. Lazorík (*Čítanka pre 2. ročník* [Olvasókönyv a 2. osztály számára]; *Ukrajinská mluvnica*), J. Popovňak és J. Čihár (*Slovenský jazyk pre 7. ročník* [Szlovák nyelv a 7. osztály számára]), valamint J. Chudík (*Slovenský jazyk pre 6. ročník* [Szlovák nyelv a 6. osztály számára]) képviselték. A többi tankönyv fordítás volt.⁸⁰

A háború után az egyház 13 kiadványt jelentetett meg, a fordításokat is beleértve, ugyanakkor művészeti alkotások a *Blagovesznyik* című egyházi folyóiratban és annak *Zorja* című mellékletében is megjelentek. A Duhnovics Társaság kiadói szekciójában a hangsúly a klasszikus művekre, Puskin elbeszéléseire, Gogol alkotásaira helyeződött, ami viszont a Szovjetunióból történő behozatal folytán anakronizmusnak számított.

A képzőművészet hagyományai a szlovákiai ruszin és ukrán közegben főként a 20. század negyvenes éveiben elevenedtek meg. Már 1940-ben megvalósult a ki-sebbségi művészek közös, Dezider Milly, Michal Dubay, Eva Biss-Kapišovská műveiből válogatott tárlata. Ehhez a korszakhoz kapcsolódik három képzőművész-generáció alkotómunkája. Az eperjesi idősebb művészek sorából M. Kurt, J. Terek, E. Rakoši, M. Jordan, J. Bendík és J. Glavsza művészi pályájuk csúcsát már maguk mögött tudhatták. A középgeneráció tagjai Dezider Milly, Michal Dubay, Eva Biss-

Kapišovská, S. Hapak, J. Muška és J. Daňo voltak. A fiatal képzőművészek csoportjához tartoztak J. Machaj szobrász és O. Dubay, A. Gaj, A. Sučka, J. Škatulár festőművészek. A szülőföld szeretetén kívül, amely ebben az időben nagy változásokon ment keresztül, főként az ún. szocialista realizmus alkotómódszere kapcsolta őket össze, bár főként a kezdők a modern festészet elemeit is felhasználták.⁸¹

Dezider Milly (1906–1971) Orlován és Eperjesen tanítószkodott, a felszabadulás után a RUŠ munkatársa volt, és 1947-től kezdve a Pozsonyi Műszaki Főiskola docenseként dolgozott. Az északkelet-szlovákiai régió szociális helyzetének és bátyja elvesztésének hatására képei mind tartalmukban, mind színhatásukban nemcsak a harci szellemet tükrözték, hanem bizonyos melankóliát is árasztottak, mégpedig az alakok figurális elrendezésében és a tájképeken. Ilyen jellegű képe a *Bludička* [Tünnemény], a *Básnik* [Költő], a *Matka s dieťaťom* [Anya gyermekével], a *Pohreb* [Temetés], a *Krivý jarok* [Görbe árok] stb. A tokajiki tragédia ihlette az azonos című képsorozatot.⁸²

Pozsonyban Milly tevékenységét főként a pedagógiai és a szervezési munka töltötte ki, de alkotóerejét is megőrizte. Az 1949-ben Eperjesen rendezett szűkkörű kiállításon, valamint a pozsonyi, a prágai és az 1949-ben Moszkvában megnyílt tárlaton főként az Északkelet-Szlovákia hagyományaiból építkező, a korszellemnek megfelelő alkotásait állította ki. A háború utáni időszak jól sikerült műveihez sorolható a szülőhelyének (Kyjov) környezete által ihletett olajfestményei: *Mladí ľudia* [Fiatalok, 1946], *Prvomájová manifestácia* [Május elsejei felvonulás, 1946], *Priateľky* [Barátnők, 1950].⁸³

Michal Dubay (1909–1993) autodidaktaként az UND szöveggönyvírója volt. A harmincas évek végén és a negyvenes évek elején a kubizmus hatását mutató tájképeket, portrékat és szakrális tematikájú képeket festett, amelyeken a fény- és árnyjáték kombinálásával képes volt a valóságot realiztikusan tükröző szín- és hangulati harmóniát teremteni. Ilyen jellegű volt festészete a háború után is 1948-ig, főként az alábbi képeivel: *Moloch*, *Domy v Zime* [Téli házak], *Horská pieseň* [Hegyi dal] stb. 1949 után realista szellemenben alkotott, kitűnt a *Tokajik* (1949) és a *Drevený kostolík v Ulič-Krivom* (Az ulič-krivoi fatemplom, 1952) című alkotásával.⁸⁴

A költészet mellett – Vasil’ Grendža Donskyjhoz hasonlóan – Denis Zibryckij festésszettel is foglalkozott, kitűnt a Mezőlaborc és Krasný Brod környékét ábrázoló képeivel. Aktuális témához nyúlt 1945-ben a *Portrét partizána* (Partizánportré) című alkotásával. A ruszinokhoz való kötődés fejeződött ki J. Grotkovský kassai tájképfestő és F. Gibala szobrász műveiben is, utóbbi a háború utáni időszakban főként monumentális szobrokat alkotott.⁸⁵ Eva Biss-Kapišovská (1920) az UNRP titkára autodidaktaként jelentkezett képeivel és rajzaival, s 1952-ben J. Daňóval együtt felvették a Szlovák Képzőművészek Szövetségébe. Szén-, toll- és pasztellrajzokat, valamint olajfestményeket készített, de főként a figurális festményei váltak ismertté.

A prágai AMU elvégzése után az Eperjesi Felsőfokú Pedagógiai Iskola Képzőművészeti Tanszékén helyezkedett el a festő, grafikus és szobrász Š. Hapák (1921–1997). Főleg az olajfestmények világa vonzotta, grafikákat és illusztrációkat is készített. A fiatal képzőművészekhez tartozott J. Muška (1919) is, aki a *Kolokolcsik – Dzvinnocok* című folyóirat illusztrátoraként is dolgozott, előnyben részesítve a grafikát és a pasztellt alkalmazó tájképfestészetet.⁸⁶

A szlovákiai ruszinok és ukránok az UNRP vezetésével 1945 után napirendre tűzték az etnikum anyagi és szellemi-kulturális fejlődésére kiterjedő dokumentálás és

megjelenítés kérdéseit. Rendkívül időszerűvé vált ez annak ellenére, hogy ekkor már létezett egy ukrán múzeum, az 1925-ben létrehozott, az Ukrajna felszabadításáért folytatott küzdelmet bemutató prágai Ukrajnszkij Muzej, melyet S. Nažinský vezetett.

Az UNRP kezdeményezésére alakult 1947-ben a Muzejná spoločnosť (Múzeumi Társaság), amely 1947. szeptember 31-vel kezdődően, J. Gerovský történész vezetésével, csoportokba szervezve néprajzi kutatásokat folytatott Északkelet-Szlovákia régióiban. A kutatócsoport tagja volt: A. Farinič, V. Zozulák, Š. Hapak, A. Suchý zeneszerző, valamint az akkori diákok közül I. Macinský és E. Stavrovský.⁸⁷ A gyűjtés során több száz oklevél és múzeumi tárgy került elő, amelyeknek csak egy kis részét állították ki Mezőlaborcon, Eperjesen és Felsővízközben.

Egy múzeum megalakítását az UNRP kulturális és népművelési tanácsa is támogatta, és a Múzeumi Társaság révén ebbe igyekezett bevonni minél több kerületi tisztségviselőt és a széles közvéleményt is. A Múzeumi Társaság 1949. április 10-én az eperjesi Orosz Házban rendkívüli ülést tartott, amelyen az UNRP szorgalmazta a Kárpáti Nemzeti Múzeum létrehozását. Az időzítéssel az alapítók nyilván szerették volna elkerülni az orosz–ukrán dichotómiát, amit az értelmiség egy része érzékenyen élt meg. A gyűlés szervezői részéről olyan nyilatkozatok hangzottak el, hogy a Múzeumi Társaságot és annak kezdeményezéseit több mint ezer érdeklődő támogatja.⁸⁸

A Múzeumi Társaság az eperjesi Orosz Házban 1949. április 15-én tartott ülésén kidolgozták az Eperjesi Nemzeti Múzeum alapszabályát, amely szerint az intézmény az UNRP alárendeltségében, annak nevében és vezetésével gondozza az egyes gyűjteményeket. A dokumentum készítői gazdasági ügyek intézésére kuratórium létrehozásával, a szakmai feladatok teljesítését illetően pedig külön munkarészleg kialakításával számoltak. A társaság ülésén az alapszabályt jóvá is hagyták, és megválasztották az Ukrán Nemzeti Múzeum vezetőségét M. Dubay elnökkel és V. Zozulák titkárral az élen.⁸⁹

Az Eperjesi Kerületi Nemzeti Bizottság 1950-ben ugyan döntést hozott az Eperjesi Honismereti Múzeumon belüli ukrán osztály létrehozásáról, azonban ez a döntés nem volt igazán megfelelő sem az anyagok elhelyezése, ill. feldolgozása szempontjából, sem pedig azok tudományos kutatói és kiállítási célokra történő felhasználását illetően. Csak számos, a párt- és az állami szervek által, az Eperjesi kerület gazdasági, szociális és kulturális problémáinak megoldása érdekében hozott, a nemzetiségi kérdésre is kiterjedő intézkedése nyomán fogadott el határozatot a Megbízottak Testülete 1954 januárjában az Eperjesi Ukrán Honismereti Múzeum létrehozásáról.⁹⁰ Ezután került sor M. Dubay vezetésével az előkészítő bizottság megalakítására, amely már 1954 júniusában Mezőlaborcon a csehszlovákiai ukránok első dal- és táncünnepélyének keretében néprajzi kiállítást rendezett. Ez bizonyos mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a múzeum 1954. október 1-jei hatállyal létrejöhetett. Még ugyanabban az évben az Eperjesi Kerületi Nemzeti Bizottság határozatot hozott az Ukrán Történeti Néprajzi Múzeum létrehozásáról Mezőlaborcon, de az elhelyezés viszonyosságai még évekig tartottak.⁹¹

Az 1945–1955 közötti bonyolult, hektikus és ellentmondásos időszak nem múlt el anélkül, hogy ne hagyott volna nyomot az északkelet-szlovákiai ruszinok és ukránok kulturális fejlődésén. Sorsdöntő fordulatot hozott, hogy Kárpátalját a Szovjetunióhoz csatolták, s teljesen megváltozott a politikai rendszer, megszabták a lakosság nemzeti-kulturális orientációját, meghatározták az irodalmi nyelvet, előírták a vallá-

si hovatarozást, megváltozott a régió közigazgatási elrendezése, a lakosság tulajdonviszonyainak és gazdasági életének jellege. A kisebbség számos képviselője beletörődött a megváltozott helyzetbe, elvesztette az etnikumba vetett hitét, a munkahelyi előmenetel és a politikai karrier vált számukra irányadóvá. Azonban épp a lakosság kulturális kezdeményező ereje, a műalkotások születése – a kedvezőtlen körülmények, a szabadságot nélkülöző és eltorzult viszonyok, sőt az üldöztetések ellenére is – az életjel és a túlélés erejével biztatást adtak ahhoz, hogy a kisebbségnek, még ha csupán a messzi távolba nyúló reményként is, de van jövője.

Jegyzetek

1. Lásd Šelepec, J.: Сенс історії культури південнокарпатських українців. In Ryčalka, M. (ed.): *Жовтень і українська культура. Збірник матеріалів з міжнародного симпозіуму*. Prešov, KSUT, 1968, 64–85. p.
2. Zieba, A.: Niekoľko úvah na tému článku Paula R. Magocsiho „Karpatskí Rusíni: súčasný stav a perspektívy v budúcnosti”. *Slovenský národopis*, 40. roč. (1992) 2. č. 200. p.
3. Rudlovčaková, O.: Літературні стремління українців Східної Словаччини у 20-30-х роках нашого століття. In Ryčalka, M. (ed.): *Жовтень і українська культура...* 148. p.
4. Chorvát, M.: Kultúrna výstavba Slovenska. In Pavlík, O. (ed.): *Slovenská kultúra a osveta na prahu socializmu. Zborník článkov a prejavov o kultúrnej politike 1945–1950*. Bratislava, Obzor, 1979, 54–55. p.
5. Kapišovský, V.: Економічні предумови розвитку української культури в ЧССР. In Ryčalka, M. (ed.): *Жовтень і українська культура...* 490. p.
6. Slovenský národný archív v Bratislave (SNA), fond (f.) Povereníctvo školstva (PŠk), kartón (kart.) 132. Správa o osвете, rozhlase, divadle, filme a knižniciach v Prešovskom kraji vo vzťahu k ukrajinskému obyvateľstvu, 1. p.
7. Choma, V.: Умови розвитку української літератури Східної Словаччини після 1945 року. In Ryčalka, M. (ed.): *Жовтень і українська культура...* 538–541. p.
8. Plevza, V.: Vedúca úloha KSČ v socialistických premenách v povojnovom období. In Čičila, M. (ed.): *Kultúrny rozvoj Slovenska v socialistickom Československu*. Bratislava, Výskumný ústav kultúry, 1986, 32. p.
9. Kovač, F.: Аматерський народний театр на Пряшівщині. In *15 років на службі народу*. Prešov, KSUT, 1966, 82. p.
10. Janega, Pavol (ed.): *15 rokov socialistickej výstavby školstva a kultúry*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1960, 73. p.
11. SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS (P ÚV KSS), zas. P ÚV KSS 6. 11. 1953, kart. 851. Správa o súčasnej politickej a hospodárskej situácii v Prešovskom kraji, 24. p.
12. Корчак, V.: Після зїзда соціалістичної культури. *Дукля*, 1959/3, 103. p.
13. Muličák, J.: Масово-політична робота. In *15 років на службі народу...* 104. p.
14. Follrichová, Mária: Ukrajinská žurnalistika v Československu. In: Gajdoš, Marián (ed.): *Vývoj a postavenie...* 213–216. p.
15. Корчак, V.: „Новому життю – 15 років. In *15 років на службі народу...* 111–114. p.
16. Čavarga, G.: Журнал „Дружно впереді. In *30 років КСУТ ЧССР*. Prešov, Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich (KZUP), 1982, 82–83. p.
17. Kovač, F.: Журнал „Дукляі. In *30 років КСУТ ЧССР*. 85–86. p.
18. A szerkesztőséget 1966-ban áthelyezték Kassára, s 1968-ban a lap címe *Veselka* lett. Lásd Українські медія в Словаччині. In *Український журнал*, 2005/3, 6. p.
19. Follrichová, M.: *Ukrajinská žurnalistika...* 217–219. p.
20. Rudlovčaková, O.: Проблеми і завдання дослідження літературної спадщини та сучасного стану літератури українців Східної Словаччини. *Дукля*, 1960/3, 101. p.

21. Vološčuk, I.: О современной украинской литературе в Чехословакии. *Дукля*, 1955/4, 71–88. p.
22. Roman, M.: K problematike vývinu ukrajinskej literatúry v Česko-Slovensku po roku 1945. In *Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Slavistika*: Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1990, 80–81. p.
23. Roman, M.: Podmienky a tendencie vývinu ukrajinskej literatúry v ČSSR po oslobodení. In Rosenbaum, K. (red.): *Ukrajinská literatúra v ČSSR*. Bratislava, Slovenský spisovateľ, 1981, 22. p.
24. E poémák a szerző második kötetében jelentek meg. *Наша мова* (1956). Lásd Roman, M.: *Літературні портрети українських письменників Чехословаччини*. Prešov, Науково-популярна бібліотека ЦК КСУТ, 1989, 100. p.
25. Vološčuk, I.: Про нове в чехословацькій українській поезії. *Дукля*, 1962/3, 4. p.
26. Геник – Березовська, З.: Українська поезія в Чехословаччині. *Дукля*, 1968/3, 163–164. p.
27. Uo. 165. p.
28. Kovač, F.: Hlavné tendencie a zjavy ukrajinskej prózy v ČSSR. In Rosenbaum, K. (red.): *Ukrajinská literatúra v ČSSR...* 49. p.
29. Roman, M.: *Шляхи літератури уерайнців Чехословаччини після 1945 р.* Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave Oddelenie ukrajinskej literatúry, 1979, 62. p.
30. Uo. 122–123. p.
31. Rudlovčáková, H.: K vývinu ukrajinskej drámy v ČSSR. In Rosenbaum, K. (ed.): *Ukrajinská literatúra*. 62. p.
32. Šelepec, J.: Наша література та її видавання до 1948 року. *Дукля*, 1997/2, 51. p.
33. Roman, M.: *Літературні портрети...* 7–8. p.
34. Uo. 63. p.
35. Rudlovčáková, O.: *Проблеми і завдання*. 104. p.
36. Vološčuk, I.: О литературе накануне съезда социалистической культуры. *Дукля*, 1959/2, 104. p.
37. Rudlovčáková, O.: *Проблеми і завдання*. 104. p.
38. *Nový život*, 1954. június 6. 2. p.
39. *Дружно вперед*, 1954/5, 21–22. p.
40. Nép művészeti alkotásokból készült a V. Grendža-Donskij, F. Lazorík, I. Macinský, M. Šmajda, S. Makara, J. Bača, J. Šelepec, F. Ivančov, A. Kuska, I. Prokipčak, J. Borolyča, E. Biss-Kapišovská és mások alkotásait tartalmazó válogatás. Szerkesztette Michailo Moľnar, megjelent Kijevben, *Ластівка з Пряшівщини* címmel 1960-ban, M. Ryľskij bevezetőjével.
41. *Пряшевщина*, 1949. augusztus 18.
42. *Дукля*, 1953/1, 154–155. p.
43. Ivančov, F.: Літературно-художний журнал «Дукля». In *15 років*. 121–122. p.
44. Smatana, P.: *Kronika mesta Prešova II*. Prešov, 1966, 475. p. Leľohely: Štátna vedecká knižnica v Prešove (Állami Tudományos Könyvtár Eperjes).
45. Babotová, Ľ.: Пряшівський Український національний театр. In Сополига, М. et al.: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику 15. Частина перша*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave Oddelenie ukrajinskej literatúry, 1988, 255. p.
46. Smatana, P.: *Kronika mesta Prešova 1945–1948*. Prešov Štátna vedecká knižnica v Prešove, 203. p.
47. *Пряшевщина*, 1949. február 24.
48. SNA, f. PŠk, kart. 132. Správa o osvete, rozhlase, divadle, filme a knižniciach v Prešovskom kraji vo vzťahu k ukrajinskému obyvateľstvu, 5–6. p.

49. Roman, M.: Мужність крихкої жінки: До 70-річчя Єю Бісс. *Дружно вперед*, (1990./6, 3. p.
50. Smatana, P.: *Kronika mesta Prešova II...* 471–472. p.
51. Uo. 473. p.
52. SNA, f. Povereníctvo kultúry (PK), kart. 25. Štatistický výkaz o divadle z 30. 1. 1954.
53. SNA, f. PK, kart. 32. Priebeh hodnotiteľských konferencií v divadlách na záver sezóny 1953–1954, 3. p.
54. SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, Zasadnutie P ÚV KSS 14. 1. 1955, kart. 882. Správa oddelenia kultúry o situácii v profesionálnych súboroch ľudovej umeleckej tvorivosti a návrh na ich reorganizáciu, 2. p.
55. *Nový život*, 1954. február 17.
56. *Дукля*, 1953/3, 144. p.
57. *Nový život*, 1954. júnus 2.
58. Cimborá, J.: ПУНА УНТ – пропагандист народної творчості. In Rusinko, I. (ed.): *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику 9*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave Odbor ukrajinskej literatúry, 1980, 623–624. p.
59. SNA, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, Zasadnutie Sekretariátu ÚV KSS 23. 9. 1954, kart. 92. Informatívna správa o Maďarskom ľudovom umeleckom kolektíve pri Csemadoku a o Ukrajinskom súbore piesní a tancov pri KZUP-e, 3. p.
60. SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, Zasadnutie P ÚV KSS 14. 1. 1955, kart. 882. Správa III. oddelenia ÚV KSS o porušení finančnej disciplíny v Csemadok-u a KSUT-e, 2–3. p.
61. Cimborá, J.: *ПУНА УНТ...* 624. p.
62. SNA, f. PŠK, kart. 132. Správa o osvete, 3. p.
63. Kantufak, M.: До тридцятиріччя діяльності Українського радіомовлення Чехословацького радіо (1948–1978). In Rusinko, I. (red.): *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику 9*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave Odbor ukrajinskej literatúry, 1980, 585–586. p.
64. Uo. 587. p.
65. Smatana, Pavol: *Kronika mesta Prešova II...* 484. p.
66. Halečková, H.: Пряшівська українська студія Чехословацького радіо. In Сополіга, М. et al.: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику 15. Частина перша*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave Oddelenie ukrajinskej literatúry, 1988, 248. p.
67. Rudlovčaková, O. – Ковач, А.: На порозі другого півстоліття. In Rudlovčaková, O. (ed.): *50 років Українського радіомовлення в Чехословаччині*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo Oddelenie ukrajinskej literatúry, 1984, 54–55. p.
68. SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, Zasadnutie Sekretariátu ÚV KSS 14. 10. 1954, kart. 93. Správa o činnosti krajovej rozhlasovej stanice Košice a redakcií inojazyčného vysielania. 4. p.
69. Smatana, P.: *Kronika mesta Prešova II...* 485. p.
70. Kantufak, M.: Úloha a význam ukrajinského vysielania Československého rozhlasu. In Čorný, I. (red.): *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti. Zborník štúdií o rozvoji ukrajinskej národnosti v ČSSR*. Bratislava, Pravda, 1975, 135. p.
71. Ľubimov, V.: Розвиток музичної та хорової культури. In *15 років...* 70–72. p.
72. Uo. 60–64. p.
73. Chorvát, M: *Kultúrna výstavba...* 61–62. p.
74. Košťuk, J.: Співає наше село. *Дукля*, 1954/3–4, 84–85. p.
75. Uo. 86. p.
76. Smatana, P.: *Kronika mesta Prešova II...* 498. p.
77. Šelepec, J.: Наша література та її видання до 1948 року. *Дукля*, 1997/2, 51. p.
78. SNA, f. Povereníctvo vnútra, administratívne odbory, i.č. 676, kart. 941. Kultúrno-osvetová starostlivosť o občanov iných národností – správa zo 17. 6. 1952, 4. p.

79. Veneni, P.: Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві. In Сополіга, М. et al.: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику 15. Частина перша*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave Oddelenie ukrajinskej literatúry, 1988, 263–264. p.
80. Smatana, P.: *Kronika mesta Prešova II...* 494–495. p.
81. Daňo, J.: Розвиток образотворчого мистецтва за вільні ріки. *Дукля*, 1960/2, 78. p.
82. Dubay, M.: Дезидерій Миллий (7. VIII. 1906–3. IX. 1971). In Rusinko, I. (ed.): *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику 8*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave Odbor ukrajinskej literatúry, 1977, 382–383. p.
83. Napak, Š.: *Сила ангажованого мистецтва*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave Oddelenie ukrajinskej literatúry, 1983, 232. p.
84. Uo. 213. p.
85. Uo. 130–133. p.
86. Smatana, P.: *Kronika mesta Prešova II...* 496–498. p.
87. *Пряшевщина*, 1948. július 5.
88. Archív Ministerstva vnútra Slovenskej republiky v Levoči, f. B 10-7, inventárna jednotka 20. Pozvánka na osobitné zasadanie členov muzeálneho združenia Prjaševščiny, 384/1949. sz.
89. *Пряшевщина*, 1949. augusztus 18.
90. SNA, f. Úrad Predsedníctva Zboru povereníkov, Zasadnutie ZP 26. 1. 1854, i. č. 640, kart. 134.
91. Gajdoš, M. – Konečný, S. – Mušínska, M.: *Rusíni/Ukrajinci v zrkadle polstoročia. Niektoré aspekty ich vývoja na Slovensku po roku 1945*. Prešov – Užhorod, Universum, 1999, 127. p.

(Fordította Kiss József)

STANISLAV KONEČNÝ

CULTURAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE RUTHENIAN AND UKRAINIAN MINORITY IN SLOVAKIA IN THE POST-WAR DECADE

The development of the culture of the Ruthenian population in Slovakia was in the last centuries markedly influenced by localisation of the region in the scope of East and West, by its traditional social-economic backwardness, political immaturity of its representation, but even by the inclination of creative intelligence to romanticism and to naive reaction for actual problems of the age. From the 19th century the cultural life of South Carpathian Ruthenians was apparently marked by certain conservatism, isolation and disability to join democratizing and liberating movements of that time. In the Northeast Slovakia this situation was even worse. For these reasons the first impulses of modernisation could be applied better in the period of the first Czechoslovak Republic, in a considerably more complicated social and political situation. A certain advantage opposite the past was that care of culture and art in a greater extent and from 1948 entirely fell into the competition of the state. Expansion of culture among the population of North-east Slovakia was ensured by four Ukrainian state enlightening inspectorates in Bardejov, Snina, Stará Ľubovňa, and in Svidník. In villages with Ruthenian and Ukrainian population libraries with Ruthenian and Ukrainian literature were created and the groups of artistic creativity began to work more strongly and deliberately.

Sztereotípiák és előítéletek nyomában: a magyarországi némettség 1945-ben

JUDIT HAHN

IN THE TRACK OF STEREOTYPES AND PREJUDICES:
HUNGARIAN GERMANS IN 1945

323.15(=112.2)(439)

314.745.25(=112.2)(439)"1945/1948"

316.736(=112.2)(439)"1945/1948"

Hungarian Germans. Nationality Policy. Economic Policy. Stereotype. Prejudice.

1. Bevezetés

A magyar nemzetiségpolitika egyik sokakat felkavaró és nagy visszhangot keltő álmomása az 1945–1948 közötti időszak. Az ekkor lezajló lakosságcsere népcsoportokat kényszerített arra, hogy otthonaikat elhagyják, s idegen területekre költözzenek. Az áttelepítésekkel több probléma megoldását tervezte a kormány: a földkérdés megoldását, a kollektív felelősséggel vádolt némettség kitelepítését, a menekültek elhelyezését, valamint a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény kielégítését.

Első ízben az 1945. január 20-án megkötött fegyverszüneti egyezmény értelmében kötelezte magát Magyarország a háborús bűnösök felelősségre vonására. Ez a márciusban elfogadott földreformrendelet kapcsán vált sürgőssé, hiszen meg kellett oldani a nincstelenek földhöz juttatását. Még ebben a hónapban megszületett az a törvény, amely kimondta a volksbundisták, azaz a hazaárulók birtokainak elkobzását. Áprilisra a pártok is megfogalmazták és publikálták állásfoglalásaikat a németek felelősségre vonását illetően. A német nemzetiségű lakosság kitelepítését a Szociáldemokrata Párt kivételével 1945 tavaszára minden hazai párt támogatta (Tóth 1993, 30).

Júliusban jelent meg a kormány 3820/1945. M.E. számú rendelete, amely intézkedett a hazai németek politikai múltjának felülvizsgálatáról és szabályozta a Népgondozó Hivatal működését is. A magyar kormány végül 1945 decemberében hozta meg döntését a hazai németek sorsáról: a 12.330/1945. M.E. számú rendelet áttelepülésre kötelezte mindazokat, akik a legutolsó népszámláláskor magukat német nemzetiségűnek vagy német anyanyelvűnek vallották. 1946 januárjában a németeket falvanként összeírták, vonatokra rakták és Németországba szállították. A kitelepítés nem volt zökkenőmentes, sokszor adódtak szervezési problémák, továbbá a rendeletek állandó módosításával az sem volt mindig egyértelmű, hogy kinek kell elhagynia az országot.

Egy népcsoport kitelepítését azonban nehéz volt elfogadtatni az ország demokratikus „lelkiismeretével”. A lakosságcsere kényszerű megoldása így ideológiák palástja alatt ment végbe. A kitelepítések előkészítésénél minden bizonnyal jelentős szerepet játszottak azok a gazdasági és politikai alapú sztereotípiák, amelyek a németiségről mint népcsoportról 1945-re kialakultak. Allport szerint sztereotípiák létrejöhetnek a tények eltúlzásából, kiélezéséből, de az is előfordulhat, hogy „tökéletesen fittyet hánynak” a valóságra (Allport 1977, 284–286). Kettős feladatot látnak el: egyrészt igazolják egy-egy csoport kategorikus elutasítását vagy elfogadását, másrészt leegyszerűsítik az észlelést és a gondolkodást. A sztereotípiák nem feltétlenül negatívak, de igen gyakori, hogy a túláltalánosított nézetekhez ellenséges érzelmi viszonyulás társul, s előítélet alakul ki az adott csoporttal szemben. Érdeemes ezért megvizsgálni a németekkel szemben megfogalmazódó előítéletek feltételezhető gyökereit, alapul véve a korabeli közvélemény-formálás legfőbb médiumát, a sajtót. Ebben a tanulmányban a gazdasági előítéletek kialakulásáról lesz szó.

2. A „gazdag sváb”

A korabeli újságok lapjai bővelkedtek a magyarországi németiség anyagi helyzetére való utalásokban, mint amilyen például a *Szabad Szó* 1945. április 20-án megjelent számában is olvasható: „a jó dunántúli földeken zsírosodó sváb paraszt”. Ezek a leírások azonban sosem pozitív kicsengésűek: a gazdagság a magyarok kárára történő felhalmozás és terjeszkedés eredményeként jelenik meg (Háhn 2008).

Azt, hogy itt előítéletekről van szó, egyértelműen bizonyítja a telepesek vagyoni helyzetének megítélése. Az „egy batyus”-vita, vagyis az a kérdés, hogy mekkora vagyonnal rendelkeztek a Magyarországra betelepülő németek, a mai napig nem tisztázódott igazán, legalábbis ez tükröződik a szakirodalomból. A problémának témánk szempontjából azért van jelentősége, mert összefüggésben áll a „gazdagság” előbb tárgyalt korabeli megközelítésével: az újságok szerint a németek jött-ment koldusok voltak, akik a körülményeknek (földrajzi adottságok, támogatások, kedvezmények stb.) köszönhetően gazdagodtak meg Magyarországon.

Az igazság az, hogy a 18. század első felében zajló telepítések során elsősorban a szegényebb néprétegek indultak útnak, mégpedig a gyors meggazdagodás reményében. Közülük sokaknak csalódnuk kellett, mert a tejjel-mézzel folyó Kánaán helyett a török megszállás nyomaival kellett szembesülniük. A 18. század második felében viszont már csak olyanok települhettek át, akik megfelelő mennyiségű pénzzel rendelkeztek ahhoz, hogy egzisztenciát teremtsenek maguknak (Tilkovszky 1997, 28–29). Bellér Béla viszont azt emeli ki, hogy míg a század elején, az 1720-as években a vagyonosabb kézművesek és parasztok is elhagyhatták Németországot, addig a későbbiekben a német földesurak csak a nincstelenekeket engedték el birtokaikról. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy ekkor is érkeztek vagyonosabb telepesek (Bellér 1981, 66). Schmidt János, aki a Hessenből származó evangélikus németek betelepüléséről ír, kifejti, hogy a császár és a tartományfejedelmek között nem mindig volt egyetértés a tekintetben, hogy kiknek az áttelepülését szorgalmazzák. A tartományurak ugyanis egyre inkább azon voltak, hogy a vagyonos alattvalókat a maguk birtokain tartsák, a császárnak viszont nem állt szándékában koldusokat és csavargókat Magyarországra küldeni (Schmidt 1939, 35). Mindebből

feltételezhető, hogy a 18. században anyagi helyzetük szempontjából igen különböző néprétegek érkeztek hazánkba a német tartományokból, és semmiképp nem állja meg a helyét az a nézet, amely szerint a német telepesek mindegyike egy batyuval érkezett volna. Támogatásokban viszont valóban részesültek, főleg a dél-magyarországi állami telepítések során (Bellér 1981, 69). Az első betelepülők azonban a néhány évi adómentességen kívül nem nagyon kaptak kedvezményeket, így nem lehet az összes telepesre érvényes általánosításokat felállítani. Egy további, igen gyakran hangoztatott kijelentés szerint a svábok a legjobb földeket kapták, ezért gazdagodtak meg. Johann Weidlein (1996, 273–275) vitatja ezt, érvei a következők:

- a legtermékenyebb földek a Duna régi árterületén voltak, ahol főleg magyarok laktak;
- a svábok legjobb földje ugyanolyan földminőségű, mint a Dunántúl többi részéé;
- nem a németek szorították ki a magyarokat ezekről a vidékekről, hanem a törökök.

A földminőséget illetően mindenképpen tévesnek bizonyul az a magyarázat, amely a németiség meggazdagodását elsősorban a kedvező külső körülményeknek tulajdonítja.

Összegzőképpen megállapítható tehát, hogy a telepesek anyagi helyzete, a részükre adott kedvezmények, valamint a földminőség nem magyarázzák önmagukban a német népcsoport vagyoni gyarapodását. Nem állják meg helyüket azok a vádak, amelyek ezen tényezők elfogult értelmezéséből táplálkoznak. A „gazdag sváb” sztereotípia alapjait máshol kell keresnünk, mégpedig gazdálkodásuk jellegzetességeiben. A 19. század második felére a sváb parasztok már jelentős gazdasági eredményeket mutathattak fel. A két világháború közti időszakban a német gazdaságok hektáronkénti terméshozama rendkívüli volt. Mindezek hátterében a németek szorgalma és szakértelme állt, és egy olyan gazdálkodási szemlélet, amely a jövedelmezőséget helyezi a központba.

A gazdasági sikerek sokkal inkább összefügghetnek a németekre jellemző munkaerkölccsel, mint a „kedvező körülmények”-kel. Nem állítható, hogy a 19. századból származó beszámolók és leírások elfogulatlanok és teljes mértékben tárgyilagosak lennének, de az elért eredmények önmagukért beszélnek. A gazdaságcentrikus értékrend kialakulásának vizsgálatára a későbbiekben még sor kerül. Szociálpszichológiai szempontból érdemes most kitérni arra, hogy a „gazdagság” miért váltott negatívvá az újságok hasábjain.

Allportra hivatkozva két dolog említhető lehetséges magyarázatként. Az egyik a láthatóság, a másik a féltékenységi. A gazdagság jelei, a nagy ház, az udvar, a kert, az észlelés számára könnyen felfoghatók. Ennek jelentősége a németek esetében azért is nagy, mert nem elszórtan, hanem tömbökben éltek az országban. Falvaik tisztasága és rendezettsége feltehetően hatással volt az oda érkező idegenekre. Ehhez kapcsolható Allport azon megállapítása, hogy a külső ismertetőjegyekhez az emberek szinte mindig társítanak belső vonásokat, amelyek legtöbbször nem állják meg a helyüket (Allport 1977, 207). Bár a gazdagság közel sem annyira látható, mint mondjuk a bőrszín, észlelése hozzájárulhat az adott csoporttal szemben érzett ellenszenvhez. Az irigység is működhet előítélet katalizátoraként. Aki féltékeny a másokra, gyakran rosszat is feltételez róla. Ennek oka abban rejlik, hogy ilyenkor kivétítési folyamatok indulhatnak el az egyénben, amelyek során a féltékenykedő a

maga rossz helyzetének az okát irigysége tárgyának tulajdonítja (Allport 1997, 525–526). A német falvak gazdagsága feltehetően irigységet váltott ki a szegényebb lakosságban, s valószínűleg a sajtó is ezért foglalkozott ennek bemutatásával.

3. A „felhalmozó sváb”

Az 1945-ös újságokban a gazdagsághoz leggyakrabban társított jellemzők a németekre vonatkozólag a felhalmozás, a mohóság, a terjeszkedés voltak (Háhn 2008). A sváb „kinyújtotta csápjait minden irányban és bezsebelt mindent” (*Szabad Szó*, 1945. április 22.). A magyar falvakat a „sváb tenger” közepén fuldokló szigetekként írták le, amelyek tehetetlenül várják végzetüket, a németek által megvalósuló „új honfoglalást”. A németiséget mint földet, hivatali állásokat és pártbeli pozíciókat elnyelő ragadozónövényt, élősködőt tűntették fel (lásd bővebben Háhn 2008).

Mindez azonban nem 1945-ben kezdődött el. Illyés Gyula 1933-ban megjelent *Pusztulás* című cikke hívta fel először igazán a figyelmet a dunántúli helyzetre. E vidéken ugyanis az egykézű magyar falvakban a németiség száma folyamatosan nőtt, amit bizonyos körök az országrész elnémetesedésének veszélyeként értelmeztek. Felmerült a kérdés: mi lesz, ha Erdélyhez hasonlóan e területet is elveszítjük? Noha Illyés Gyula nem a németiség ellen foglalt állást, s mindvégig a birtokmegosztás aránytalanságát hangsúlyozta, az ezután megjelent írások többsége a magyarországi németeket okolta a magyar népesség fogyásáért. A vitába a másik oldal is részt vett: a német „néptudomány” ellenstatistikákat és ellenérveket sorakoztatott fel a támadásokkal szemben (Tilkovszky 1998, 60). Biztosra vehető, hogy mind a két rész elfogult volt. Kovács Imre *A néma forradalom* (1989) című művében megdöbbentő mozzanatokot tár fel a dunántúli lakosok életéből: a németek a vásárokon beszélik meg, hogy hol „csaphatnának le” magyar birtokokra, új honfoglalásra készülnek, elveszik a magyarok elől a földet. Az ellenérvek képviselői viszont a németiség vétlenségét hangsúlyozzák. Közéjük tartozik Johann Weidlein is, aki Hidas község esetében úgy találta, hogy nem a németek térhódítása miatt tűntek el a magyarok a faluból, hanem azért, mert az ott élő magyarok többsége hivatalnok és munkás volt, akik munkanélkülivé váltak, s elhagyták a falut (Weidlein 1996, 115–116).

A föld a második világháború utolsó éveiben és azt követően a megélhetés alapvető forrásává vált az ipar pusztulása következtében. A földreformot megelőzően a németek kezében volt a földbirtokok 5,5%-a (Tóth 1993, 191). A földreformmal olyan „versenyhelyzet” jött létre, amelyben a németek terjeszkedésére az eddiginél több figyelem irányult. Az összes mobilitás 1/3 része abból származott, hogy a mezőgazdasági munkások fiai földet kaptak. Megindult a munkásság beáramlása a parasztság soraiba (Andorka 1982, 158). A németek nagy tömbökben éltek az országban, s valóban földbirtokok vásárlásával terjeszkedtek. A fölvásárlás hátterében a német öröklési rend állt: az ún. törzsöröklés elve szerint a legidősebb fiú örökölte a birtokot, a többiek pedig máshová mentek letelepedni. Amennyiben ők is parasztok szerettek volna lenni, földet kellett szerezniük, s ehhez csak birtokvásárlás útján jutottak. A magyar egykézűséghez azonban semmi közük nem volt, sőt néhány helyen ők is átvették a termékenységszabályozás ezen „módszerét”.

A szociálpszichológia álláspontja az, hogy a növekvő népsűrűség önmagában még nem vezet előítélet kialakulásához. A meglevő előítéletek súlyosbodásához viszont jelentős mértékben hozzájárulhat (Allport 1977, 332). A német népcsoport méretét tekintve ugyan nem nőtt a 20. században, a többi nemzetiséghez képest azonban aránya a népességen belül magas volt. A német ajkúak ráadásul nem elszórtan, hanem tömbökben éltek az ország területén, így bizonyos vidékeken a német nemzetiségűek terjeszkedése rendkívül fenyegetőnek tűnt. Ugyanakkor feltételezhető, hogy azokon a területeken, ahol nem vagy csak igen kis mértékben fordultak elő sváb lakosok, a németiség földvásárlásáról szóló híradások szorgalmazták a meglevő előítéletek súlyosbodását, hiszen érintkezések hiányában nem voltak valószínű tapasztalatok erről a népcsoportról.

4. Az „önző sváb”

Sokszor hangoztatott vád volt továbbá, hogy a németek önzők voltak más népcsoportokkal szemben, egymás közt osztották a földeket (lásd bővebben Háhn 2008). „A sváb mindig önző volt, azért gyarapodott” – olvasható a *Kis Újság* 1945. szeptember 15-i számában. Feltételezhető, hogy a németek telepésekkel szembeni önzésének volt némi valóságalapja, de ez talán nem is meglepő, ha arra gondolunk, hogy idegenek költöztek falvaikba, s gyakran otthonaikba is.

A 600/1945. M.E. számú rendelet értelmében a Volkbund-tagok földje elkobzásra került, amit a szövetség volt vezetői és agresszív tagjai sokszor erőszakkal próbáltak megakadályozni. Az „egymás közti földosztás” viszont már nem bizonyítható ilyen egyértelműen. Mivel a törvény nem zárta ki a német nemzetiségűek részvételét a földosztásban, a német községekben ők is bekerültek a földosztó bizottságokba. Az Országos Földbirtokrendező Tanács azonban igyekezett ezt meggátolni, ezért ezen községekben a bizottságok munkáját felfüggesztette (Tóth 1993, 53).

Az önzés összefügg a fukarsággal, az pedig a pénzgazdálkodás sajátos módjával. A szorgalmas munka jutalmáért kapott tallérokat a németek nem éltek fel, hanem összegyűjtötték. Takarékosan, szinte puritán módon éltek, a cél a tőketermelés volt. A Dél-Dunántúlon élő német lakosságról azt írta Egyed Antal 1828-ban, hogy többségük „a pénz gyűjtésére kapzsi”, a pompát nem szereti, a presztízsjavakra nem fordít figyelmet (Solymár 1992, 354). Persze ez alól is voltak kivételek, általánosításokba veszélyes lenne bocsátkozni. Az viszont mindenestre elfogadható, hogy a németektől a pénzgyűjtés és a takarékoság nem állt távol.

Szociálpszichológiai szempontból a jelenség több szálon is megmagyarázható. Az egymás közti szolidaritás a „közös sors” következményeként is felfogható: „a fenyegetettség hatására az azonos csoportba tartozó emberek a csoport árnyékába menekülve keresnek védelmet”. Allport ehhez még hozzáteszi, hogy bár a „klikkszerű összetartás az üldözés eredményeként is kialakulhat, az üldözők sokszor a »klikkesedésben« jelölik meg az üldözés okát” (Allport 1977, 228). A telepeshelyzet minden bizonnyal hozzájárult az összetartozás érzésének megerősödéséhez, ami a későbbiekben a kívülállókkal szembeni bizalmatlanság, s olykor önzés formájában is megnyilvánult. Ugyanakkor a javakkal való takarékoskodás az idegen területen való bizonyítani vágyás ösztönéből is kialakulhatott.

5. A „ravasz sváb”

A ravaszság a földbirtokok megszerzésének taktikájára vonatkozott legtöbbször: a tudósítók szerint a svábok „fajtájukra jellemző ravaszysággal” (Szabad Szó, 1945. augusztus 12.) „kiszimatolták” az elsüllyedő magyar falvakat, körbevétték azokat, majd felvásárolták a földeket (Háhn 2008). A ravaszság azonban több formában is megnyilvánulhat a gazdálkodáshoz szükséges számítástól és taktikai fogásoktól a törvények kijátszásáig, a csalásig és a kétszínűségig terjedően.

Allport szerint az idők folyamán a világon mindenütt azzal vádolták a legtöbbször a gyűlölt idegen csoportokat, hogy alattomosak és csálók. Ez a „kettős morál” gyakorlatából ered, nevezetesen abból, hogy a saját csoporton belül más normák érvényesek, mint idegenekkel szemben. A csoport tagjai egymással szemben tisztességesen viselkednek, de a kívülállókval való kapcsolataikra már nem mindig igaz ez. Allport kifejti, hogy a tendencia súlyosbodik, ha az életben maradáshoz szükséges a ravaszság. A zsidókat hozza fel példaként, akik sokszor csak úgy tudták túlélni a pogromokat, ha csaltak, félrevezették üldözőiket (Allport 1977, 230–231). A németek esetében is hasonló jelenségről lehetett szó a háború utáni években. Nem állítom tehát, hogy végtelenek lettek volna illegális ügyletekben. Az azonban bizonyos, hogy nem voltak olyan „sötét gazemberek”, mint amilyenek a sajtó bemutatta őket.

6. További következtetések

Az eddig tárgyalt sztereotípiák alapjaira utaló fejtegetések felfűzhetők egy közös szál mentén: a német munkaerőkölcs sajátosságainak megnyilvánulásaiaként. A magyarországi német ajkú lakosság gazdasági magatartásának általános jegyei a következők: szorgalom, takarékoság, munkacentrikus életvitel, jövedelmezőségre való törekvés, racionális és számító gazdaságszervezés, valamint viszonylag puritán életmód. Az előítéletes szemlélődő mindebben hivalkodó gazdagságot, mohó terjeszkedést, kapzsi fukarságot és alattomos mesterkedéseket láthat: a tiszta, rendezett falvak nagy gangos házai elkülönülnek a szegényebb magyar falvak egyszerűbb épületeitől; a lakók már a környező településeken is földeket vásárolnak fel; egyre csak gyarapodnak, miközben a magyarság fogy; a betelepülő székelyekkel szemben elzárkóznak; csak a munkával vannak elfoglalva; ravaszak és furfangosak. Az előítéletek kialakulását a jól észlelhető külső jegyek (pl. gazdagság megnyilvánulási módjai), az ezekhez kapcsolódó esetleges irigység, a népcsoport zavaróan nagy mérete és sűrűsége segítheti elő. A csoporttal szembeni előítélet ugyanakkor vissza is hathat az adott közösségre, megerősítve a belső szolidaritás és a kettős morál működését.

A „sváb munkaerőkölcs” további boncolgatása érdekes következtetésekhez vezet. Kialakulásában minden bizonnyal szerepet játszott, hogy a 18. század folyamán betelepülőknél idegen földön, hazájuktól távol kellett egzisztenciájukat megvalósítani. Bizonyítaniuk kellett, egyrészt környezetüknek, másrészt saját maguknak, hogy képesek a törökdúlta földeket felvirágoztatni. A *frontier-spirit* hatása munkaerőkölcsükön is nyomot hagyhatott, ami elsősorban szorgalmukban, munkabírájukban fejeződött ki. A paraszti életmód pedig feltehetően tovább erősítette ezeket a jellem-

zőket. Mindezek mellett egy további tényező is közrejátszhatott a sajátos gazdasági magatartás létrejöttében.

A magyarországi németek gazdálkodásáról szóló leírásokban sűrűn találkozhatunk olyan megjegyzésekkel mint például: „a munka hivatásként való megélése értékrendszerré nőtte ki magát” (Berzsenyi Dániel 1833-as tanulmánya, In Solymár 1992, 360); „a magyarországi német gazdálkodó számára a jövedelmezőség, és annak fokozása volt a cél” (Tilkovszky 1997, 41); „minél több pénzbevételhez jutni és minél kevesebbet kiadni” (Hofmann Pál írja Tevel nagyközség német lakosainak pénzgazdálkodással kapcsolatos felfogásáról 1938-ban, In Solymár 1992, 381).

Akár Benjamin Franklin is nyilatkozhatott volna így – ha Max Weber *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című művére gondolunk. A német tudós ebben a könyvében a gazdasági tevékenység sajátosságai és a vallási orientáltság összefüggéseit vizsgálta meg. A „munka mint hivatás” minden protestáns irányzat központi hittétele: az evilági, hivatás szerint végzett munka lett az egyetlen Istennek tetszőleges cselekedet. „A »hivatás« fogalmába tehát minden protestáns irányzat központi hittétele fejeződik ki, mely nem ismeri el az evilági erkölcsiség túllícitálását szerzetesi aszkézis révén, hanem kizárólag az evilági kötelességek teljesítésével tördök úgy, ahogyan ez megadatik az egyén egész életére szóló munkájában. E munka éppen ezért lesz hivatássá” (Weber 1982, 96).

A reformációval megszűnt a világ varázslat alóli feloldása, a jótettek már nem biztosították az üdvözülést. Luther volt az első, aki szakított a katolikus egyház eddigi módszereivel, és az evilági munkavégzés jelentőségére hívta fel a figyelmet. A kapitalizmus szelleméhez azonban a kálvinizmus nyitotta meg az utat, hangsúlyozva a racionális életvezetés fontosságát és a rendszerré emelt tettek általi üdvözülést. „A kálvinizmus istene nem egyes »jócselekedeteket« várt az övéitől, hanem a *rendszerre* emelt tettek által üdvözülést (Werkheiligkeit). Szó sem volt itt a katolikus, igazán emberi élet oda-visszajáról, a bűn, megbánás, gyónás, kiengesztelés, újabb bűn vagy időleges büntetéssel letudott egyházi kegyelmi eszközökkel kiegyenlített szaldó menetéről. Így szüntették meg a mindennapi ember terv és rendszer nélküli erkölcsi gyakorlatát s alakították ki az egész életvezetés következetes módszerét” (Weber 1982, 162–163).

Tény, hogy a 18. században Magyarországra betelepített németek között protestánsok is voltak. Kezdetben azonban főleg csak katolikusok települhettek át, mert Bécs az állami hatalom meggyengülésétől félve óvakodott protestánsokat hozni magyar birtokokra. A század második felében már nem lehetett ezt a korlátozást fenntartani, mert megnőtt a nemzetközi érdeklődés a német telepések iránt (Manherz 1998, 19). A protestáns magyar urak földjeire szívesen is jöttek a lutheránus és a kálvinista parasztok, hiszen nem kellett az ellenreformációtól tartaniuk. A bevándorlók többsége azonban katolikus vallású volt. Feltételezhető, hogy a protestáns (főleg evangélikus) kisebbség munkaerkölcsének sajátosságai vallási orientáltságukból erednek. Ezzel magyarázható, hogy a hivatás fogalma náluk a lutheri tradícionista keretek között maradt: a racionalista életvezetés nem valósult meg hiánytalanul – az üzleti tisztesség és az aszketikus életvitel is olykor kívánnivalót hagyott maga után. „A lutheri »gratia amissibilis« (elveszett üdvösség), mely bűnbánat útján mindenkor visszanyerhető volt, nem tartalmazott önmagában semmiféle ösztönzést [...] az etikailag teljes élet rendszeres, racionális kialakítására. Ennek megfelelően a lutheri vallásosság töretlenül meghagyta az ösztönös cselekvés és a naiv érzelmi

élet természetes vitalitását, s nem készített örökös önellenőrzésre és az élet tervszerű rendszabályozására úgy, ahogyan a kálvinizmus zord tanítása” (Weber 1982, 178, 180).

Ez a téma további kérdéseket vet fel – mint például a katolikus telepések gazdasági magatartásának az értelmezése –, amelyek megválaszolására most nem tesz kísérletet, mert a probléma kifejtése részletesebb és hosszadalmasabb megközelítést igényel. Itt csak arra akartam rámutatni, hogy a gazdasági mentalitáson alapuló sztereotípiák gyökerei milyen mélyről eredhetnek.

7. Összegzés

1945-ben véget ért a második világháború, de a pusztítás okozta sebek még nem gyógyultak be az ország testén. Eljött a leszámolások ideje, megkezdődött a háborús bűnösök utáni hajszája. A földkérdés is megoldásra várt, a nagybirtokokat meg kellett szüntetni, a földteleneket pedig földhöz kellett juttatni. A székely menekültek elhelyezése is teherként nehezedett az ország vállára. Többrétű volt tehát a probléma, amelynek megoldása nem tűrt halasztást. A feszült helyzetben igazságos döntés helyett csak álmegoldás születhetett: a magyarországi németységnek a kollektív felelősség elve alapján való kitelepítése.

Ez azonban nehezen volt összeegyeztethető az ebben az időszakban oly gyakran hangoztatott demokratikus eszmékkel. A disszonancia feloldásaként torzított világkép jött létre, egy olyan kreált valóság, amely összeegyeztethetetlen dolgokat illeszt egymáshoz a realitás meghamisítása révén. Aronson, amerikai szociálpszichológus szerint a kognitív disszonancia „feszültségállapot, amely mindannyiszor fellép, valahányszor az egyénnek két, egymással pszichológiailag összeegyeztethetetlen tudattartalma (gondolata, attitűdje, nézete, véleménye) van” (Aronson 1978, 110). Ez a feszültség igen kellemetlen, ezért az egyén igyekszik azt csökkenteni. A disszonancia redukciója az egyén pozitív önképének a fenntartása miatt is szükséges: el kell hitetnie magával, hogy cselekedetei, döntései helyesek. Ezt megvalósíthatja úgy is, hogy egyik vagy mindkét tudattartalmat módosítja, például meggyőzi magát arról, hogy áldozata rossz, gonosz és megvetendő személy, s így a kegyetlen cselekedet indoklást nyer (Aronson 1978, 138). Ennek egyik formája közösségi szinten a népcsoportokról alkotott előítéletek kialakítása, majd a sajtón keresztül történő propagálása, ahogy ez 1945-ben a magyarországi németekre vonatkozóan is megtörtént.

Felhasznált irodalom

- Manherz Károly (szerk.) 1998. *A magyarországi németek*. Budapest, Útmutató Kiadó. /Változó Világ, 23./
- Allport, Gordon W. 1977. *Az előítélet*. Budapest, Gondolat.
- Andorka Rudolf 1982. A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon. In Fokasz Nikosz–Örkény Antal (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete III. (1945–1989). Válogatott tanulmányok*. Második kötet. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 157–176. p.
- Aronson, Elliot 1978. *A társas lény*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Bellér Béla 1981. *A magyarországi németek rövid története*. Budapest, Magvető.

- Bibó István 1986. Az európai egyensúlyról és békéről. In *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 295–604. p.
- Háhn Judit 2008. Nyelvpolitika a politikai sajtó nyelvhasználatának tükrében 1945-ben. Kézirat. [Megjelenés alatt a *Korunk* folyóiratban.]
- Kovács Imre 1989. *A néma forradalom. A néma forradalom a parlament és a bíróság előtt*. Budapest, Cserépfalvi–Gondolat–Tevan.
- Schmidt János 1939. *Német telepések bevándorlása Hesszenből Tolna-Baranya-Somogyba a XVIII. század első felében*. Győr, k. n.
- Solymár Imre 1992. Gazdaságcentrikus értékrend, gazdasági magatartás. Adalékok a dél-dunántúli németek mentalitástörténetéhez. In Szita László (szerk.): *Baranyai helytörténetírás 1990/91*. Pécs, BML, 345–394. p.
- Tilkovszky Loránt 1997. *Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből*. Pécs, JPTE TK Kiadói Irodája.
- Tilkovszky Loránt 1998. *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, Csokonai Kiadó.
- Tóth Ágnes 1993. *Telepítések Magyarországon 1945–48 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára.
- Weber, Max 1982. *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Vallásszociológiai írások*. Budapest, Gondolat.
- Weidlein, Johann 1996. *A magyarországi németek küzdelme a fennmaradásért. Dokumentáció 1930–1950*. Heidelberg, Suevica Pannonica.

JUDIT HAHN

IN THE TRACK OF STEREOTYPES AND PREJUDICES: HUNGARIAN GERMANS IN 1945

One of the most swirling milestones of the Hungarian nationality policy is the period between 1945–1948. Population exchange of that time forced the ethnic groups to leave their homes and to move to foreign territories. The government's plan was to serve several problems with re-settlements: solving the land issue, removal of Germans accused of collective liability, positioning of refugees, and fulfilment of the Agreement on Czechoslovak-Hungarian population-exchange.

At the preparation of the resettlement perhaps those economy- and policy-based stereotypes played a major role that were created on Germans as an ethnic group by 1945. This is why it is worth of examining the possible roots of prejudice felt toward the Germans, the basis being the main media of forming contemporary public opinion, the press. The author in her study examines the creation of economic prejudice.

DISPUTATIONES SAMARIENSES

SLOVÁCI V MAĎARSKU MAGYARORSZÁGI SZLOVÁKOK

Zborník z medzinárodnej konferencie
Šamorín, 27. septembra 2007

Nemzetközi konferencia
Somorja, 2007. szeptember 27.

Bevándorláspolitikai és az EU

JULIANNA SÁRA TRASER
IMMIGRATION POLICY AND THE EU

061.1:339.923(4)
314.8(4-191.2): 339.923(4)
339.922

The European Union. Migration. Immigration Policy. Citizen of the Union. Non-Union Citizen.

A bevándorláspolitikai – függetlenül attól, hogy európai uniós vagy nemzeti aspektusból közelítjük meg a kérdést – elválaszthatatlanul kapcsolódik az „asszimiláció” fogalmához. Legyen szó akár tagállami, akár közösségi migrációs politikáról, a folyamatok eredményességének záloga a migránsok integrációja, a fogadó ország társadalmába történő beágyazódás, a „saját” állampolgárok helyzetével (gazdasági, jogi stb.) azonos életviszonyok biztosítása.

Az Európai Unióban (és tagállamaiban egyedileg is) a harmadik országokból érkező személyek befogadása gazdasági szükségszerűségként jelentkezik. A római szerződés értelmében ugyanis a „személy” – mint a gazdasági folyamatok egyik alkotóeleme – termelési tényezőként jelenik meg. Erre utal a szerződés harmadik részének 1. és 3. címe, mely az áruk, a szolgáltatások és a tőke szabad áramlásának biztosítása mellett, a személyek szabad mozgásáról is rendelkezik, s mint ilyen munkavállalókról, szabadfoglalkozásúakról és szolgáltatásnyújtókról beszél. A személy mint termelési tényező tehát szabadon mozoghat egyik tagállamból a másikba – kezdetben a szerződés 39. cikke értelmében munkavállalás, a 43. és a 49. cikkek értelmében (szabadfoglalkozásúak, szolgáltatásnyújtók) pedig letelepedés céljából.¹

Mindazonáltal a migráció nem pusztán a tagállamok közt, vagyis az Európai Unión belül lezajló zárt folyamat, szót kell ejtenünk a klasszikus értelemben vett „bevándorlásról”, azaz a harmadik országokból (tehát nem valamely uniós tagállamból) az Európai Unió területére munkavállalás, családegyesítés, tanulás stb. céljából érkező migránsokról is. Ennek igen fontos gazdasági szükségszerűség képezi (képezheti) alapját, miszerint a kontinensre ma egy drasztikus demográfiai változás, ti. az előregedő társadalom és a halálozásoknak a születéseket meghaladó számaránya jellemző. A globalizációból adódó kihívás a versenyképesség és a termelékenység növelésének követelménye, ezzel egyidejűleg viszont az Unió tagállamaiban a munkaerőpiacok szerkezeti válsága mutatkozik meg: az Európai Bizottság közleménye szerint az Európai Unióban 2 és 3 millió közt van a betöltetlen állások száma, me-

lyet nem ellensúlyoz a 17 millió munkanélküli jelenléte sem.² A helyzetre válaszul az Európai Unió 2000-ben elfogadta a tízéves időtartamra szóló lisszaboni stratégiát, melynek fő célja éppen a magas foglalkoztatottság, az alacsony munkanélküliség és egy minél versenyképesebb piacgazdaság megteremtése.³

A demográfiai változás következményeinek enyhítése tehát elsősorban munkaerő-piaci reformokkal, ill. az inaktívoknak a termelésbe történő bevonásával, másodszorban viszont a kieső munkaerő „pótlásával”, azaz átgondolt bevándorláspolitikával érhető el. A továbbiakban a tagállamok bevándorláspolitikájára irányadó közösségi szabályozási háttérét tekintjük át az Európai Unió „belülről”, ill. harmadik országokból érkező személyek viszonylatában.

Bevándorlás harmadik országból

Az Európai Unióba „kívülről”, azaz harmadik országból érkező bevándorlók fogadásának, letelepedésének, munkavállalásának szabályozása elsősorban tagállami kompetencia, e téren tehát az egyes tagállamok jogosultak a részletes szabályok megállapítására. Ennek elsődleges oka, hogy bevándorláspolitikájában az adott tagállam a saját gazdasági szükségszerűségeit érvényesítheti.

A gazdasági célú migráció szabályozásának bevett módja, hogy a tagállamok kétoldalú foglalkoztatási egyezményekkel rendezik, adott esetben ösztönzik pl. a hiányszakmák dolgozóinak mobilitását. Ennek egyik gyakorlati megvalósulása lehet a munkavállalási engedély megszerzésének könnyítése, vagy egy pontozásos rendszer bevezetése, melyben az a munkavállaló kvalifikál nagyobb eséllyel a munkavállalási engedély megszerzésére, aki az előre meghatározott szempontok értékelése nyomán a legtöbb pontot szerzi meg (pl. a fogadó ország nyelvének ismerete; a fogadó országban szerzett diploma; megelőző szakmai tapasztalat a küldő vagy a fogadó országban; korábbi külföldi munkavégzés; családi körülmények stb.). Hasonlóan két ország közti munkavállalói mobilitásösztönző hatással járt régen a vízumpolitika is, mely bizonyos tagállamok munkavállalói számára megkönnyítette az adott országba történő beutazás és letelepedés feltételeit. Abban az esetben, ha az adott tagállamban nagyszámú, jogilag rendezetlen helyzetű bevándorló tartózkodik (túlnyomó részük a fekete- vagy a szürkegazdaságban), a befogadó ország nemzetgazdasági érdeke viszont indokolná a munkaerő-piaci viszonyok rendezését, a tagállam folyamodhat a regularizáció eszközéhez. Ennek eredményeként nagyszámú – megelőzően már az adott tagállam területén élt és dolgozott – bevándorló rendezheti jogi helyzetét, s javíthatja a befogadó ország gazdasági potenciálját. Ilyen regularizációs kampányok az Európai Unió tagállamaiban több ízben is lezajlottak (például Görögország, Olaszország, Portugália, Spanyolország⁴), jöllehet azokat általában az előzetes egyeztetés és notifikáció hiányában a többi tagállam és az Európai Bizottság helyteleníti.

Amennyiben a tagállam – munkaerő-piaci vagy társadalmi megfontolások miatt – a fentiekkel ellenkezően limitálni kívánja a külföldi munkavállalók számát, úgy kvóták alkalmazásához folyamodhat: ennek értelmében adott foglalkoztatási ágazatban csak meghatározott számú engedély lesz kiadható a szóban forgó harmadik ország állampolgárai számára.

A fentiekben vázlatosan ismertetett tagállami bevándorláspolitikai tartalmi szempontból tehát szabadon alakítható. Megvalósulásának feltételeit tekintve azonban már nem beszélhetünk széles körű autonómiáról, hiszen a római szerződés harmadik részének IV. fejezete (1992 óta) szupranacionális, azaz közösségi hatáskörbe tette át a vízumra, a menedékjogra és a bevándorlásra vonatkozó jogalkotást. Ennek értelmében közösségi szabályok határozzák meg például a harmadik ország állampolgárainak beutazására és tartózkodására vonatkozó előírásokat, továbbá az Európai Unió vízumpolitikájának meghatározása sem az egyes tagállamok, hanem a Közösség hatáskörébe tartozik.⁵

Ismét közösségi szabályozás alá vont területre érünk, amennyiben a harmadik országból érkező állampolgár a befogadó országban 5 év folyamatos jogszerű tartózkodás, munkavégzés után megszerzi a „huzamos tartózkodásra” jogosító státuszt (long-term resident status), melynek eredményeként az Európai Unió az európai állampolgárokkal történő asszimiláció magas fokára ér el. A „huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező” jogosultság megszerzését követően a harmadik ország állampolgára éppúgy utazhat egyik tagállamból a másikba, mint az európai állampolgár, s az ez utóbbi számára a római szerződésből folyó jogok gyakorlására is jogosult, így például:

11. cikk 1. bekezdés: A huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező személyek az állampolgárokkal egyenlő elbánást élveznek az alábbiak tekintetében:

a) munkavállalásra és önálló vállalkozói tevékenységre való jogosultság, feltéve, hogy e tevékenységek nem járnak még alkalmi részvétellel sem hatósági feladatok gyakorlásában, valamint az alkalmazási feltételek és a munkavégzés feltételei, beleértve az elbocsátás és a javadalmazás feltételeit is;

b) oktatás és szakképzés, beleértve a nemzeti joggal összhangban nyújtott tanulmányi juttatásokat is;

c) szakmai oklevelek, bizonyítványok és más képesítések elismerése a vonatkozó nemzeti eljárásokkal összhangban;

d) társadalombiztosítás, szociális ellátás és szociális védelem a nemzeti jog által meghatározottak szerint;

e) adókedvezmények;

f) az árukhoz és a szolgáltatásokhoz, illetve a nyilvánosság számára elérhető árukkal és szolgáltatásokkal való ellátottsághoz, valamint a lakásszerzési eljárásokhoz való hozzáférés;

g) egyesülési és társulási szabadság, valamint a munkavállalókat vagy munkaadókat képviselő szervezet tagságába történő belépés szabadsága, illetve bármely olyan szervezetben való tagság szabadsága, amelynek tagjai egy bizonyos foglalkozást űznek, beleértve az ilyen szervezetek által nyújtott előnyöket is, a közrendre és a közbiztonságra vonatkozó nemzeti rendelkezések sérelme nélkül;

h) az érintett tagállam teljes területén való szabad tartózkodás, a nemzeti jogszabályok által biztonsági okokból meghatározott korlátok között.⁶

Hasonló a családegyesítésre vonatkozó jog megítélése is, mint európai állampolgárok esetében: „A családtagoknak is lehetőséget kell biztosítani egy másik tagállamban való letelepedésre a huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező személlyel együtt a család egységének megőrzése érdekében, és hogy a huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező személy számára a tartózkodási jog gyakorlásának

akadályozása elkerülhető legyen.”⁷ (A fenti szabályokat lefektető két irányelv átültetésére a tagállamoknak 2006. január 23-áig volt lehetőségük.)

Az Európai Unió belüli migráció

Az előbbiek értelmében nyilvánvaló, hogy amikor az Európai Unió belüli migrációról beszélünk, akkor nem pusztán az európai állampolgárok szabad mozgáshoz való jogára, hanem a „huzamos tartózkodási engedély megszerzésére” jogosult személyek ez irányú jogára is gondolnunk kell. A továbbiakban azonban terminológiai okokból csupán az európai állampolgárok szabad mozgáshoz való jogát fogjuk említeni.

Magának az európai állampolgárságnak az 1992-es bevezetése is az asszimiláció egy igen markáns megnyilvánulása volt, jóllehet ez csak kiteljesítette a római szerződés 12. cikkét,⁸ mely az állampolgárságon alapuló diszkrimináció tilalmát fogalmazta meg kötelező erővel, s melyet az Európai Bíróság is oly sokszor és oly határozottan értelmezett.⁹ Ennek értelmében a valamely tagállamból munkavállalás, letelepedés vagy szolgáltatásnyújtás céljából egy másik tagállamba érkező állampolgár számára nem támaszthatók a munkavállalással stb. kapcsolatos eltérő feltételek, mint saját állampolgárokkal szemben. Ezt a szabályt a későbbiekben elfogadott irányelvek¹⁰ alapján az Európai Bíróság gyakorlata kötelező érvénnyel fogalmazta meg a diákok, a nyugdíjasok, a munkakeresők és ezen személyek családtagjai vonatkozásában is. A tartózkodási és a szabad mozgáshoz való jog eredményessé tételéhez azonban olyan kísérő szabályok elfogadására is szükség volt, mint például a családegyesítéshez¹¹ való jog, a diplomák és a szakképesítések kölcsönös elismerése,¹² a társadalombiztosítási jogosultságok vagy a megszerzett szociális jogosultságok hordozhatóságának¹³ elve.

A személyek szabad mozgása tárgyában elfogadott legutóbbi, alapvető jelentőségű 2004/38-as EK-irányelv¹⁴ viszont a „személyeknek” már pusztán egy kategóriájáról beszél, az európai állampolgárokról, akik számára a szabad mozgás és a tartózkodás joga bármely tagállam területén biztosított kell, hogy legyen. A személy „gazdasági” szempontú felfogásának utolsó visszatükröződése, s egyúttal a tagállami (gazdasági) autonómia védőbástyája az a minimális követelmény, miszerint az európai állampolgárnak végső soron (gazdasági aktivitásától függetlenül) rendelkeznie kell megfelelő egészségbiztosítással és a megélhetéshez elegendő pénzügyi forrással.¹⁵

Míg a harmadik országokból érkező bevándorlók tekintetében a tartalmi követelmények meghatározásának tagállami monopóliumáról, formai tekintetben viszont közösségi kötöttségéről beszélhetünk; addig az Európai Unió belüli migráció tekintetében tartalmi (lásd állampolgárságon alapuló megkülönböztetés tilalma) és formai szempontból is alapvetően a közösségi szabályok elsőbbsége érvényesül. Eközben azonban a tagállamok igen jelentős mérlegelési szabadsággal rendelkeznek az egyenlő elbánás követelménye (s így a saját állampolgárokkal azonos jogok és kötelezettségek biztosítása) tekintetében három területen:

- az általános tartózkodási jog korlátját jelenti az úgynevezett „közrendi záradékok”¹⁶ (közrend, közbiztonság, közegészségügy) alkalmazása;
- a közösségi munkavállalók tekintetében a közsférában történő foglalkoztatás korlátozása;

– az Európai Unió bővítési köreivel (Görögország, Portugália, Spanyolország, a tíz kelet-közép-európai ország, valamint Románia és Bulgária) összefüggésben az újonnan csatlakozott tagállamokból érkező munkavállalók munkaerőpiacra történő bejutásának átmeneti rendelkezésekkel (transitional measures) történő szabályozása.

Az elsőként említett ún. „közrendi záradékok” lehetővé teszik a tagállam számára, hogy az ország közbiztonságát, közrendjét vagy közegészségügyét veszélyeztető személyek tartózkodási jogát korlátozza, adott esetben pedig a személynek az ország területéről való kiutasítását rendelje el. Jóllehet a „közrendnek” nincs egy általánosan elfogadott közösségi mércéje (ebből kifolyólag tehát a tagállami hatóságok körébe tartozik annak megítélése, hogy a szóban forgó személy jelenléte mennyiben jelent veszélyt az ország számára), a hatályos közösségi szabályozás értelmében¹⁷ az ország területének elhagyására kizárólag az illető személyes magatartása teremthet indokot, de a büntetett előélet például nem. Ugyanígy szükséges a tagállam közrendjének „súlyos” megsértése, pusztán elvont veszélyeztetésre kiutasítást elrendelő határozat nem alapítható, továbbá európai állampolgárral szemben nem alkalmazható súlyosabb szankció, mint saját állampolgárral szemben. Ezen felül a közösségi jog pontosan kijelöli, hogy milyen eljárásjogi garanciákat kell a tagállamok hatóságainak tiszteletben tartaniuk. A tagállamok által hivatkozott közrendi záradék szükségességét és arányosságát az Európai Bíróság vizsgálhatja felül. A közegészségügyre hivatkozás az előbbinél szűkebb mérlegelést enged a hatóságok számára, hiszen itt a közösségi jog megjelöli azon betegségek körét, melyek alapján a személy tartózkodási joga megtagadható.¹⁸

A római szerződés 39. cikk 4. bekezdése kizárólag a közszolgáltatba történő bejutásra vonatkozóan ad teret tagállami autonómiának, onnantól kezdve azonban, hogy az európai állampolgár egy másik tagállamban közhivatali funkció ellátására vált jogosulttá, jövedelmezése, munkakörülményei, kiegészítő javadalmazásai stb. nem különbözhetnek a saját állampolgárokétól. Az Európai Bíróság által kifejtett értelmezésben azonban a tagállam nem minősíthet akármilyen foglalkozást a közszolgáltatba tartozónak. Ez csak annyiban lehetséges, amennyiben a foglalkozás gyakorlása állandó jelleggel az adott állam vagy állami szervek érdekeinek védelmében történő részvételt valósítja meg úgy, hogy a tevékenységnek nem pusztán elhanyagolható része kötődik az említett állami érdekek védelméhez. Ilyen értelemben véve a közszolgáltat valóban a közjog által szabályozott, állami hatalom gyakorlásában történő közvetett vagy közvetlen részvételt jelent.¹⁹

Az új tagállamok munkavállalóival szemben alkalmazott „átmeneti rendelkezések” csatlakozási körönként eltérőek, hiszen változhat időtartamuk (pl. hat év Spanyolország, maximum hét év a közép-kelet európai államok, valamint Románia és Bulgária esetében) és tárgyi hatályuk (a megszorítással érintett foglalkozások köre) is. Általános jellemzőjük azonban, hogy a közösségi integráció lényegi elemét adó gazdasági célú migráció, azaz a munkavállalás lehetőségét szűkítik be vagy függesztik fel előre meghatározott időre.²⁰ Az „átmeneti rendelkezések” egyik jellegzetessége azonban az ún. „közösségi preferencia” elvének (Community preference principle) érvényre juttatása, mely kizárja, hogy amennyiben – munkavállalásról lévén szó – ugyanarra a munkahelyre két egyenlően képzett és ugyanannyira alkalmas személy jelentkezik, ahol az egyikük európai állampolgár, a másikuk pedig harmadik ország állampolgára, a foglalkoztatónak az európai állampolgárt kell választania.

Az Európai Unión belüli gazdasági migráció ösztönzésére létesült az Európai Bizottság Foglalkoztatási, Szociális Ügyek és Esélyegyenlőségi Főigazgatósága által működtetett EURES-szolgálat,²¹ mely az európai munkavállalók és munkaadók internetes fórumaként több ezer embernek segít munkát találni az egyes tagállamokban, továbbá hasznos információt nyújt a célország munkaerőpiaci helyzetéről, életszínvonaláról stb. Ezen felül 2006-ot az Európai Bizottság a „munkavállalói mobilitás európai évének” nyilvánította, melynek során számtalan rendezvénnyel és információs kampánnyal igyekeztek felhívni az állampolgárok figyelmét a külföldi munkavállalásban rejlő lehetőségekre.

Az európai integráció nem létezhetne a „határon átnyúló elem” (cross-border element), azaz a mozgás szabadságával összefüggő szabályozás nélkül, legyen szó akár áru- és szolgáltatás- és tőke- vagy személyekről. Az Európai Unió az európai állampolgárság bevezetésével és jogi hátterének kiépítésével mindannyiunk számára garantálja a határátlépés, az utazás és a letelepedés lehetőségét valamely másik tagállamban, ezen felül pedig a saját állampolgárok helyzetéhez hasonló feltételeket teremt (legalábbis jogosítványok terén) harmadik országok állampolgárainak is, amennyiben azok „huzamos tartózkodásra” jogosult státusszal rendelkeznek. Így válik a migráció a közösségi integráció *sine qua non*jává, a társadalmi integráció pedig a migráció előfeltételévé.

Jegyzetek

1. Itt jegyezzük meg, hogy a jogfejlődés későbbi vonulataként a 2004/38-as EK-irányelv (OJ L 158, 2004. április 30., 77–123. p.) például már európai állampolgárok szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jogáról beszél, ugyanakkor gazdaságilag nem aktív személyek tekintetében a fenti jogok gyakorlásának feltételeként az alábbi két követelményt támasztja: az európai állampolgárnak megfelelő anyagi forrásokkal kell rendelkeznie ahhoz, hogy ne váljék a fogadó ország számára „indokolatlan” pénzügyi teherrel, ill. valamely tagországban rendelkeznie kell megfelelő egészségbiztosítással.
2. Európai mobilitás busztúrné az Európai Unión belüli földrajzi mobilitás elősegítése érdekében (<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/1240&format=HTML&aged=1&language=HU&guiLanguage=en>, 2006. szeptember 22.).
3. A témáról bővebben lásd <http://europa.eu/scadplus/leg/en/cha/c10241.htm>.
4. Például: Görögország – 1998, 2001; Olaszország – 1986, 1990, 1995/1996, 1998, 2002; Spanyolország – 1985/1986, 1991, 1996, 2000, 2001, 2005; Portugália – 1992/1993, 1996, 2000. A témáról bővebben lásd Levinson, A.: *Why countries continue to consider regularization?* Migration Information Source, 2005, <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?id=330>.
5. Az Európa Tanács 453/2003/EK rendelete (2003. március 6.) a külső határok átlépésekor vízumkötelezettség alá eső, illetve az e kötelezettség alól mentes harmadik országbeli állampolgárok országainak felsorolásáról szóló 539/2001/EK rendelet módosításáról (HL L 69., 2003. március 13., 10–11. p.).
6. Az Európa Tanács 2003/109/EK irányelve (2003. november 25.) a harmadik országok huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező állampolgárainak jogállásáról (HL L 16., 2004. január 23., 44–53. p.).
7. Uo., *Preambulum* 20. pont.
8. „E szerződés alkalmazási körében és az abban foglalt különös rendelkezések sérelme nélkül tilos az állampolgárság alapján történő bármely megkülönböztetés” (HL C 321 2006. január 1., 47. p.).

9. Például: Gravier, 293/83 ECR 1985, 593. p.; Blaizot, 24/86 ECR 1988, 379. p.; Echternach – Moritz 389–390/87 ECR 1989, 723. p.; Kziber C-18/90 ECR 1991, 199. p.; D’Hoop C-224/98 ECR 2002, 6191. p.; Ioannidis C-258/04 ECR 2005, 8275. p.
10. 1612/68/EGK rendelet (1968. október 15.) a munkavállalók az Európai Közösségen belüli szabad mozgásáról (HL L 257., 1968. október 19., 2–12. p.); 64/221/EGK irányelv (1964. február 25.) a külföldiek mozgására és tartózkodására vonatkozó, a közérdek, a közbiztonság vagy a közegészség által indokolt különleges intézkedések összehangolásáról (HL 56., 1964. április 4., 850–857. p.); 68/360/EGK irányelv (1968. október 15.) a tagállami munkavállalók és családtagjaik Közösségen belüli mozgására és tartózkodására vonatkozó korlátozások eltörléséről (HL L 257., 1968. október. 19., 13–16. p.); 72/194/EGK irányelv (1972. május 18.) a külföldiek mozgására és tartózkodására vonatkozó, a közrend, a közbiztonság vagy a közegészségügy szempontjaiból indokolt külön intézkedések összehangolásáról szóló, 1964. február 25-i irányelv hatályának a valamely tagállamban történő foglalkoztatás után az adott tagállam területén maradáshoz való jogot gyakorló munkavállalókra való kiterjesztéséről (HL L 121., 1972. május. 26., 32–32. p.); 73/148/EGK irányelv (1973. május 21.) a letelepedés és a szolgálatnyújtás területén a tagállamok állampolgárainak az Európai Közösségen belüli mozgására és tartózkodására vonatkozó korlátozások eltörléséről (HL L 172., 1973. június 28., 14–16. p.); 75/34/EGK irányelv (1974. december 17.) valamely tagállam állampolgárainak egy másik tagállamban folytatott önálló vállalkozói tevékenység befejezése után az adott tagállam területén maradáshoz való jogáról (HL L 14., 1975. január 20., 10–13. p.); 75/35/EGK irányelv (1974. december 17.) a külföldiek mozgására és tartózkodására vonatkozó, a közérdek, a közbiztonság vagy a közegészségügy szempontjaiból indokolt külön intézkedések összehangolásáról szóló 64/221/EGK irányelv hatályának az önálló vállalkozási tevékenységet folytató és a tevékenység befejezése után az adott tagállam területén maradáshoz való jogot gyakorló tagállami állampolgárokra való kiterjesztéséről (HL L 14., 1975. január 20., 14. p.); 90/364/EGK irányelv (1990. június 28.) a tartózkodási jogról (HL L 180., 1990. június 13., 26–27. p.); 90/365/EGK irányelv (1990. június 28.) a kereső tevékenységük folytatásával felhagyó munkavállalók és az önálló vállalkozók tartózkodási jogáról (HL L 180., 1990. július 13., 28–29. p.); 93/96/EGK irányelv (1993. október 29.) a diákok tartózkodási jogáról (HL L 317., 1993. december 18., 59–60. p.).
11. Az Európa Tanács 2003/86/EK-irányelve (2003. szeptember 22.) a családegyesítési jogról (HL L 251, 2003. október 3., 12–18. p.).
12. 2001/19/EK irányelv (2001. május 14.) a szakképesítések elismerésének általános rendszeréről szóló 89/48/EGK és 92/51/EGK tanácsi irányelv, valamint az általános ápolói, a fogorvosi, az állatorvosi, a szülésznői, az építészmérnöki, a gyógyszerészeti és az orvosi hivatásról szóló 77/452/EGK, 77/453/EGK, 78/686/EGK, 78/687/EGK, 78/1026/EGK, 78/1027/EGK, 80/154/EGK, 80/155/EGK, 85/384/EGK, 85/432/EGK, 85/433/EGK és 93/16/EGK tanácsi irányelv módosításáról (HL L 206., 2001. július 31., 1–51. p.). Az irányelvet a 2005/35-ös EK-irányelv (2005. szeptember 7.) a szakmai képesítések elismeréséről 2007. október 20-tól hatályon kívül helyezi.
13. Az Európa Tanács 1408/71/EGK rendelete (1971. június 14.) a szociális biztonsági rendszereknek az Európai Közösségen belül mozgó munkavállalókra és családtagjaikra történő alkalmazásáról (HL L 149., 1971. július 5., 2–50. p.).
14. Lásd fent 2. p.
15. 2004/38 EK-irányelv 7. cikk 1. bek. b) és c) pont.
16. Római szerződés 39. cikk 3. bek., 46. cikk 1. bek., 55. cikk.
17. 2004/38 EK-irányelv VI. fejezet.
18. 2004/38 EK-irányelv 29. cikk 1. bek.: „A mozgás szabadságát korlátozó intézkedéseket egyedül olyan, esetlegesen járványt okozó betegségek indokolják, amelyeket az Egészségügyi Világszervezet megfelelő jogi eszközei határoznak meg, valamint más fer-

tőző betegségek vagy ragályos parazitás megbetegedések, ha a fogadó tagállam állampolgáira vonatkozó védelmi rendelkezések hatálya alá tartoznak" (HL L 158., 2004. április 30., 58. p.).

19. Anker (C-47/02 ECR 2003 10447) és Colegio de Oficiales de la Marina Mercante Española (C-405/01 ECR 2003 10391) jogesetek.
20. A témáról részletesen lásd: Traser, J.: Rules governing the free movement of workers in EU-25 after 01/05/2006. In Traser, J. (ed.): *A regional approach to free movement of workers: labour migration between Hungary and its neighbouring countries*. Szeged, Európa-tanulmányok Központ, 2006; Traser, J.: *Report on the free movement of workers in EU – 25. „Who is still afraid of EU enlargement?”* 2006. szeptember, Brüsszel, European Citizen Action Service.
21. <http://europa.eu.int/eures/home.jsp?lang=hu>.

JULIANNA SÁRA TRASER
IMMIGRATION POLICY AND THE EU

The European integration could not exist without "the cross-border element", that is regulation in connection with the freedom of movement, speaking of goods, services, capital, or persons. The European Union through the introduction of European citizenship and establishing the legal background guarantees passing the borders, the possibility of travelling and settling in any other member state for all of us, and at the same time creates conditions similar to those of its own citizens even to citizens of third states, if they have rightful status for "continuous stay". Thus, migration becomes the sine qua non of integration, and the social integration becomes the presumption of the migration.

A prágai tavasz

Válogatás a prágai tavasz és a normalizáció első éveinek szlovákiai magyar vonatkozású dokumentumaiból

A szlovákiai magyarságnak a pártállami korszakban mindössze egyetlenegyszer, az 1968-as reformfolyamat idején nyílt rá lehetősége, hogy érdemben beleszólhasson sorsának alakulásába, a párt- és az állami szervek nemzetiségekkel kapcsolatos döntéseinek előkészítésébe. A magyar kisebbség az 1949-ben létrehozott Csemadokban, noha az eredendően kulturális egyesület volt, hajlamos volt nem csak kultúregyesületet, hanem érdekképviselői szervezetet is látni. A Csemadok részéről időnként korábban is megnyilvánuló érdekvédelmi törekvéseket az állampárt igyekezett elfojtani, 1968 szabadabb politikai légkörében azonban a kommunista párt a Csemadokot gyakorlatilag már partnerként kezelte, így az tevékenyen bekapcsolódhatott a rendszer demokratizálásáért, ezen belül is elsősorban a nemzetiségek jogállásának rendezéséért folytatott küzdelembe.

Az 1968 januárjában a CSKP élére választott Alexander Dubček nevével fémjelzett reformfolyamatban a párt a közélet demokratizálása, a gazdaság megreformálása és a cseh–szlovák államjogi viszony rendezése mellett ígéretet tett a nemzeti-ségi kérdés rendezésére is. A Csemadok Központi Bizottsága, a párt felkérésének eleget téve, 1968. március 12-én megfogalmazta a nemzetiségek helyzetének a teljes egyenjogúság elve alapján történő rendezésére vonatkozó javaslatait, hogy azokat beépíthessék a párt készülő akcióprogramjába. A Csemadok javaslata síkra szállt többek között a nemzetiségek öngazgatásáért, a nemzetiségi jogok alkotmányos szabályozásáért, az államhatalmi és a végrehajtó szervek melletti nemzetiségi szervek, köztük nemzetiségi minisztérium létrehozásáért, a magyarság számára hátrányos 1960. évi közigazgatási elrendezés kiigazításáért és a nemzetiségi szempontból egységes járáások létrehozásáért, a magyar oktatásügy fejlesztéséért és autonómiájának megteremtéséért, valamint az 1945 után hozott magyarelles jogszabályok felülvizsgálásáért.

A Csemadok 1968. március 15-én az *Új Szó* hasábjain keresztül, majd március 21-én a szövetség járási bizottságaihoz intézett körlevelével széles körű vitára bocsátotta a javaslatokat. A szövetség járási bizottságaitól és helyi szervezeteitől, valamint különböző magyar szervezetektől ezt követően több száz állásfoglalás érkezett a Csemadok KB-hoz és a lap szerkesztőségéhez, amelyek egy sor helyi példával alátámasztva további észrevételekkel egészítették ki a Csemadok KB javaslatait. Ezek a Csemadok KB-énál is gyakran merészebb állásfoglalások megfogalmazták

többek között az 1948-ban elszlovákosított magyar helységnevek visszaállításának, magyar nyelvű egyetem és főiskolák létesítésének, a Csemadok érdekvédelmi szervezetté alakításának, vagy amint azt a Csemadok Galántai Járási Bizottságának állásfoglalása tartalmazta: a kassai kormányprogram nemzetiségeket érintő revíziójának, a reszlovakizáció, a csehországi deportálás és a lakosságcsere ártértékelésének, a meghurcoltak rehabilitálásának és kárpótlásának, valamint a magyarellen-es akciók szervezői felelősségre vonásának igényét is.

A szlovák lapok – noha azt szlovák fordításban megkapták – a Csemadok KB javaslatait nem ismertették. E helyett tág teret biztosítottak a magyarokat a dél-szlovákiai szlovákok elnyomásával vádoló cikkeknek és nyilatkozatoknak, valamint a magyarul lakta településeken szerveződő Matica-klubok követeléseinek, amelyek a déli országrészekben élő szlovákok nemzeti érdekeinek védelmére szólították fel a szlovák állami szerveket. A szlovák sajtócikkek és nyilatkozatok a Csemadok-állásfoglalásokból tendenciózusan kiragadott idézetek révén egyenesen nacionalizmussal, sovinizmussal és irredentizmussal vádolták meg a Csemadokot és annak elnökét, a szövetség esetleges politikai érdekvédelmi szerepvállalásáért egyébként nem túlságosan lelkesedő Lőrincz Gyulát.

A csehszlovák pártvezetés – a nacionalista szlovák erők elutasítása ellenére – kezdetben kedvezően fogadta a Csemadok KB javaslatait, s azok többségét be is építette a CSKP 1968. április elején elfogadott akcióprogramjába. Az ortodox kommunista vezetésétől 1968. június elején megvált Csemadok új, reformkommunista vezetőinek, Dobos László elnöknek és Szabó Rezső vezető titkárnak a bevonásával a Prága melletti Kolodějben meg is kezdődtek a nemzetiségi alkotmánytörvény kidolgozását célzó tárgyalások, ezek azonban a nemzetiségi öngazgatás elvét és a nemzetiségek képviselői által megfogalmazott igényeket elutasító szlovák fél ellenállása miatt meglehetősen vontatottan haladtak s július végére holtpontra jutottak.

Ilyen helyzetben érte Csehszlovákiát és a csehszlovákiai magyarságot a Szovjetunió és a Varsói Szerződés további négy tagállamának, köztük a kádári Magyarország 1968. augusztus 21-i katonai intervenciója. A magyar kisebbség az ország cseh és szlovák lakosságához hasonlóan elítélte a megszállást, s ellenségesen fogadta a déli országrészekbe bevonuló magyar hadsereget is. Az augusztus 21-ét követő napokban a Csemadok központi, járási és helyi szervei, a csehszlovákiai magyar írók, kommunisták, fiatalok sorra tették közzé az intervenciót elítélő nyilatkozataikat, s röplapokon is tiltakoztak a megszállás ellen.

A katonai beavatkozás – noha a Csemadok továbbra is bízott benne, hogy a későbbi nemzetiségi alkotmánytörvény meghatározó rendezési elve a nemzetiségi öngazgatás lesz – nem csak a „prágai tavaszt” és a demokratikus átalakulás lehetőségét pecsételte meg, hanem a kisebbségeket minden szempontból kielégítő nemzetiségi alkotmánytörvény tető alá hozásának esélyét is. A prágai Nemzetgyűlés által 1968. október 27-én elfogadott nemzetiségi alkotmánytörvény biztosította ugyan a nemzetiségek számára az anyanyelvükön való művelődéshez, a nemzetiségi társadalmi-kulturális szervezetekben való tömörüléshez, az anyanyelvi sajtóhoz és tájékoztatáshoz való jogot, megszavazása előtt azonban az eseményeket egyre inkább meghatározó Gustáv Husák utasítására kiiktatták belőle a nemzetiségek öngazgatását, a gazdasági és kulturális egyenjogúságát, valamint az államhatalom gyakorlásában való egyenjogú részvételét szavatoló részeket, s nyelvük hivatalos

érintkezésben való használatának lehetőségét is az általuk lakott területekre korlátozták.

A nemzetiségi alkotmánytörvénnyel egyidejűleg elfogadott föderációs alkotmánytörvény értelmében 1969. január 1-jén létrejött Szlovák Szocialista Köztársaság kormányában Dobos László, a Csemadok elnöke személyében a nemzetiségi ügyekért felelős tárca nélküli miniszter kapott helyet, aki egyben a kormány Nemzetiségi Tanácsának elnöke is lett. A szlovák parlament egyik alelnökévé Szabó Rezsőt, a Csemadok vezető titkárát választották, a testületen belül még 1968 őszén Nemzetiségi Bizottság, a parlament elnöksége mellett pedig – a későbbiekben a szlovák kormány nemzetiségi főosztályává átalakuló – Nemzetiségi Titkárság jött létre. 1969 első hónapjaiban tehát a megszálló csapatok jelenléte ellenére élt még a remény egy új és valóban működő kisebbségpolitikai modell kialakítására. A reformok jegyében zajlott le 1969 márciusában a Csemadok rendkívüli, X. országos közgyűlése is, amely megerősítette elnöki tisztségében Dobos Lászlót, továbbra is kiállt az 1968. márciusi állásfoglalás mellett, s a szövetség hivatalos nevét Csehszlovákiai Magyarok Társadalmi és Kulturális Szövetségére változtatta, amivel érdekképviseleti törekvéseit kívánta nyomatékosítani.

A CSKP élén hamarosan bekövetkező változás, Alexander Dubček 1969. áprilisi lemondatása és Gustáv Husák első titkárrá választása azonban illuzórikussá tette mind a reformok legalább egy részének megőrzésébe, mind az újonnan létrehozott nemzetiségi szervek életképességének fenntarthatóságába vetett reményeket. A Husák-féle normalizációs rendszer nem csak a nemzetiségi alkotmánytörvény végrehajtási törvényeinek elfogadását akadályozta meg, hanem a nemzetiségi szervezetet is leépítette, s kivétel nélkül eltávolította tisztségükből a reformfolyamatban tevékeny szerepet vállaló személyeket is.

A tisztogatások a Csemadokot sem kerültk el. A Csemadok KB Elnöksége ugyan 1969. szeptember 4-én megpróbálta elejét venni a retorzióknak, s visszavonta a szovjet megszállást elítélő 1968. augusztusi határozatait, mint amelyek „kellő tájékozottság híján, valamint a párt és az állami szervek téves információi alapján [...] olyan kitételeket is tartalmaznak, melyek a tények mai ismeretében helytelenek”. A pártvezetés a szövetség 1968-as tevékenységének effajta értékelését elégtelennek tartotta, s gúnyos hangú glosszával reagált a határozatra a Csemadok éléről 1968 júniusában külső nyomásra távozó, előzőleg azonban a magyar nyelvű pártlap főszerkesztőjévé kinevezett Lőrincz Gyula irányítása alatt álló *Új Szó* is. A lapnak a Csemadok ellen indított támadása késztette arra Fábry Zoltánt, hogy 1969. október 5-én a Csemadok KB-hoz intézett levelében figyelmeztessen a kisebbségi magyar közösség belső meghasonlásának veszélyére.

A nemzetiségi kulturális szövetségek 1968-as szerepvállalását kritikusan értékelő szlovák pártvezetés 1969. november 4-én kimondta a tevékenységüket értékelő jelentések elkészítésének és vezetésük személyi összetétele felülvizsgálásának szükségességét. A pártvezetés felszólítására november 9-én a Csemadok KB, amellyel hogy szintén visszavonta a szovjet megszállást elítélő határozatait, bizottságot hozott létre a szövetség 1968–1969-es tevékenységének értékelésére, amivel a Csemadokon belül is kezdetét vette a visszarendeződés lassú, de elkerülhetetlen folyamata.

A szövetség csúcsvezetésén belüli első személycserékre végül mintegy fél év elteltével, azt követően került sor, hogy Dobos Lászlót 1970 áprilisában leváltották

tárca nélküli miniszteri, Szabó Rezsőt pedig parlamenti alelnöki tisztségéből. A Csemadok KB 1970. május 11-én a szövetség vezető titkárává Szőke József helyett Varga Bélát, titkárává pedig Varga Sándor helyett Varga Jánost választotta. A KB ülését megelőzően az *Új Szó* hasábjain felülről irányított, s mintegy fél éven át tartó sajtókampány indult a Csemadok reformkommunista vezetősége és 1968–1969-es tevékenysége ellen. A Csemadokban radikális változásokat sürgető írások első sorban Dobos László elnököt, Szőke József volt vezető titkárt, a szövetség ortodox kommunista vezetését bíráló 1968. márciusi ún. kassai levél megszövegezőit: Béres Józsefet, Mede Istvánt és Gyüre Lajost, valamint az ifjúsági klubmozgalom képviselőit: Duray Miklóst és Varga Sándort nevezték meg a szövetségben belüli „deformációk” fő felelőseiként.

Az *Új Szó* ügybuzgalmában szerepet játszott az a tény is, hogy főszerkesztője, Lőrincz Gyula saját magát szerette volna a Csemadok elnöki székébe visszahelyeztetni. A szlovák pártvezetés azonban – legalábbis ideiglenesen – a Lőrincznél szilárdabb osztályöntudatúnak ítélt Fábry István, a szlovák parlament új alelnöke mellett döntött, s 1971 márciusában a lemondatott Dobos László helyett őt bízta meg a Csemadok elnöki tisztségének ellátásával és a szervezeten belüli tisztogatások levezénylésével. A Csemadok „megrendszabályozása” 1971 áprilisában a politikai pártokat és a társadalmi szervezeteket tömörítő Nemzeti Frontból való kizárásával, s a szlovák kulturális tárca felügyelete alá helyezésével végződött, ami egyben a társadalmi ranglétrán való lefokozását is jelentette.

Az alábbi dokumentumokat a Fórum Kisebbségkutató Intézet kiadásában a közeljövőben megjelenő dokumentumkötetből válogattuk. Az 1968-as reformfolyamat és a normalizáció első éveinek csehszlovákiai magyar vonatkozású dokumentumait közzéadva, s a korabeli sajtón kívül levéltári forrásokra támaszkodó kötet a Csemadok mellett elsősorban a szerveződő magyar ifjúsági szövetség és az 1968–1969-ben létrehozott nemzetiségi szervek tevékenységéről, valamint a nemzetiségi alkotmánytörvény és tervezett végrehajtási törvényeinek előkészületi munkáiról nyújt majd áttekintést.

Popély Árpád

Dokumentumok

1.

Pozsony, 1968. március 12. A Csemadok Központi Bizottságának állásfoglalása Csehszlovákia Kommunista Pártja és Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának januári határozatához és javaslata a nemzetiségi kérdés megoldására.

Mi, a Csemadok tagjai, Csehszlovákia magyar nemzetiségű polgárai, munkások, parasztok, értelmiségiek, párttagok és pártönkívüliek kijelentjük, hogy teljes egészében egyetértünk Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága decemberi

és januári ülésének, valamint Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága januári ülésének határozataival és az ezek következtében azóta beállt változásokkal.

Szilárd meggyőződésünk, hogy e határozatok hazánk felvirágzását, az emberek életének kiteljesedését és javát szolgálják. Az a demokratizálódási folyamat, mely megállíthatatlanul és visszavonhatatlanul kezdetét vette, tovább erősíti a szocializmus vívmányait, pozitív hatással van az emberek egymás közötti viszonyának alakulására, a népgazdaság fellendülésére, az államjogi kérdések rendezésére, a kulturális élet kibontakozására.

Már ez a rövid idő is, amely azóta eltelt, hogy a párton belül győzött a tények alapos elemzésére épülő és az egész nép érdekeit szem előtt tartó progresszív erő, társadalmi életünk minden területén tükrözi, hogy – a marxizmus-leninizmus alkotó továbbfejlesztésével – a kor követelményeinek megfelelő és a további fejlődésnek utat nyitó folyamat kezdődött.

Fokozódott a társadalmi aktivitás, a társadalmi problémák iránti érdeklődés. A Központi Bizottság januári ülése által kitűzött célok új lendületet adtak a munkának. A közérdek világos megfogalmazása pedig lendületet adott a társadalmi és politikai életnek. Mi, mint társadalmi szervezet tudatosítjuk, hogy ebben az időszakban döntő fontosságú az átgondolt, a szocializmus és hazánk egysége szilárdítása céljának teljes mértékben megfelelő tömegpolitikai és felvilágosító munka. Munkánk fokozásával ehhez kívánunk hozzájárulni. Arra törekszünk, hogy a CSEMADOK tagjai és a csehszlovákiai magyar dolgozók világosan lássák és megismerjék a fő feladatokat, s ezek teljesítésébe – egész hazánk javára – minden erejükkel bekapcsolódjanak.

A párt központi bizottságának januári ülése megkezdte a nemzetiségi kérdésnek az új alapokon történő rendezését. Társadalmi életünk e fontos problémájának a teljes egyenjogúság és a demokratizmus szellemében való megoldása, mely most elkezdődött, a nemzetek és nemzetiségek igazi internacionalizmusának elmélyítését célozza, közeledését, testvéri egységét erősíti. Az, hogy e folyamat élén Csehszlovákia Kommunista Pártja áll és integrálja a közös érdekeket, biztosíték arra, hogy nem kerül sor sem túlkapásokra, sem formális vagy félmegoldásokra. Csak a tényleges és teljes politikai, gazdasági és kulturális egyenjogúság lehet köztársaságunk egységének és erejének szilárd alapja.

Hazánkban nemzetek és nemzetiségek élnek. A nemzetiségi kérdés megoldása nem jelentheti csak a nemzetek egymáshoz való viszonyának megoldását, hanem a teljes egyenjogúság szellemében kell megoldani a nemzetiségek kérdését is.

Sajnos, az e téren jelentkező fogyatékoságokat nem tudták megszüntetni azok a pozitív határozatok sem, amelyeket az SZLKP Központi Bizottsága hozott az utóbbi években. Ezeknek a határozatoknak a teljesítése minduntalan abba a nehézségbe ütközött, hogy végrehajtásuk nem tartozott a Szlovák Nemzeti Tanács hatáskörébe, az állami szervek viszont a kérdéseket nem intézték el. Így olyan visszás helyzet állott elő, hogy az a Szlovák Nemzeti Tanács kapta feladatul a határozatok teljesítését, mely a gyakorlatban nem rendelkezett kellő hatáskörrel. Ezért a Csemadok Központi Bizottságának az a véleménye, hogy az egyetlen valóban méltó megoldás az ország föderatív alapokon történő átrendezése, s ennek megfelelően rendezni a csehszlovákiai magyar és a többi nemzetiség államjogi helyzetét az öngazgatás elvei alapján.

A Csemadok Központi Bizottsága azzal, hogy a kérdések megoldásának elősegítésére kezdeményező javaslatot terjeszt elő, bizonyítani kívánja, hogy a CSKP KB és

az SZLKP KB januári ülésének határozatait és az azóta beállt változásokat nemcsak örömmel és teljes egyetértéssel figyeli, hanem munkájával most és a jövőben is a legmesszebbmenőkig segíteni akarja.

I.

A nemzetiségek kérdésének megoldásában elért jelentős eredmények mellett súlyos hibák is vannak. E hibáknak fő eredője szerintünk az, hogy:

- az alkotmányban s más alapvető dokumentumokban a két nemzet mellett nincsenek feltüntetve egyenjogú társadalmi tényezőként a nemzetiségek;
- a nemzetiségek jogi helyzete nincs törvényben meghatározva;
- a nemzetiségeknek nincsenek alkotmányosan választott nemzetiségi szerveik és államjogilag biztosított nemzetiségi intézményeik.

Ennek következtében a nemzetiségeknek nincs meg a teljes egyenjogúságuk.

Világosan ki kell hát mondani, hogy a nemzetiségek a Csehszlovák Szocialista Köztársaság elválaszthatatlan, elszakíthatatlan szerves részét képezik. A nemzetiségek nemcsak mint egyedek egyenjogú polgárai hazánknak, hanem mint társadalmi csoportok is. A Csehszlovák Szocialista Köztársaságot nemzetek és nemzetiségek alkotják. A nemzetek és nemzetiségek egyenjogúak.

A nemzetek és nemzetiségek teljes és tényleges egyenjogúságát az alkotmányban kell biztosítani.

Alkotmányerejű törvényben kell egyértelműen és konkrétan meghatározni a nemzetiségek államjogi helyzetét.

1. Olyan nemzetiségi szerveket és intézményeket kell létrehozni, melyek az összállami szervek részeként az egyes nemzetiségek egésze nevében aktívan részt vesznek a politikai, közigazgatási és államhatalmi szervek munkájában, és a nemzetiségek problémáinak megoldásában az öngazgatás elve alapján érvényesíthetik akaratukat.

Ennek biztosítása végett a legrövidebb időn belül

a) Javasoljuk a törvényhozó és végrehajtó szervek felépítésének megfelelően ezek szerves részeként a következő szervek és intézmények létrehozását;

- a Szlovák Nemzeti Tanácsban az SZNT nemzetiségi képviselőiből, valamint szakemberekből mint bizottsági tagokból megalakítani a Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Bizottságát; a Megbízottak Testületének keretében pedig létrehozni a Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Megbízotti Hivatalát (Povereníctvo);

- a Nemzetgyűlésben a Nemzetgyűlés képviselőiből megalakítani a Nemzetgyűlés Nemzetiségi Bizottságát; a kormány mellett pedig nemzetiségi titkárságot létesíteni államtitkárral az élén;

- hasonlóképpen a kerületi nemzeti bizottságokban a kerületi nemzeti bizottságok nemzetiségi képviselőiből, valamint szakemberekből mint bizottsági tagokból nemzetiségi bizottságokat alakítani; a kerületi nemzeti bizottságok mellett pedig nemzetiségi osztályt létesíteni;

- az állam és a nemzeti-territoriális, regionális költségvetések megvitatása és jóváhagyási folyamatába a Nemzetgyűlés és a Szlovák Nemzeti Tanács nemzetiségi bizottságai joga és kötelessége érvényre juttatni a nemzetiségek specifikus gazdasági és pénzügyi igényeit. Hasonló jogkörrel bír a Csehszlovák Szocialista Köztársaság kormányának nemzetiségi titkársága és a Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Megbízotti Hivatala az egyes minisztériumok és megbízotti hivatalok irányában az életszínvonal egész ország területén való kiegyenlítődése elveinek szellemében.

b) Javasoljuk a nemzetiségileg vegyes lakosságú járások új területi átszervezését:

- az 1960-ban végrehajtott területi átszervezéskor kialakított új járások akadályozzák a nemzetek és nemzetiségek közeledését és baráti együttélését. A nemzetek és nemzetiségek egységének elmélyítése helyett a nemzetiségi sűrűlódások alapjául szolgálnak. Fékezik a nemzetiségi politika gyakorlati megvalósítását, a párt és állami szervek határozatainak teljesítését. A gyakorlat azt bizonyítja, hogy azok a járások, melyek túlnyomólag egynemzetiségűek, a politikai és gazdasági téren is jobban fejlődnek és eredményesebben működnek.

A politikai és gazdasági élet további javítása csak úgy, mint a nemzetiségek kérdésének megoldása, tényleges egyenjogúságuk biztosítása szükségessé teszi a nemzetiségek által lakott területeken a nemzetiségi szempontból maximálisan egységes, kompakt területi egységek létrehozását a járások új területi átszervezésével, melyre a földrajzi feltételek is kedvezőek.

Ezzel egy időben szervezetileg biztosítani a járásokban a nemzetek és nemzetiségek kisebbségben élő tagjainak egyenjogúságát.

c) Javasoljuk a nemzetiségeknek a közügyekben való aktívabb részvétele érdekében:

- hogy a Szlovák Nemzeti Tanács minden bizottságába a képviselőkön kívül a nemzetiségek tagjai (szakemberek) mint bizottsági tagok is bekerüljenek;

- hogy a nemzetiségek tagjai az adott területen arányszámuknak megfelelően legyenek képviselve a központi, kerületi, járási és helyi választott és végrehajtó szervezetekben;

- nagy gondot fordítani – az arányszám szem előtt tartásával – a választott szervezetbe javasolt képviselők kiválasztására is, hogy felkészülten s aktívan képviseljék minden szinten a nemzetiségek érdekeit;

- a Szlovákiai Szakszervezeti Tanács és a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség Szlovákiai Központi Bizottságán nemzetiségi osztályt alakítani, a többi társadalmi szervezet szlovákiai bizottságán magyar ügyek referensi funkcióját létesíteni.

Ezeknek az intézkedéseknek a megvalósítása után a CSKP XIV. kongresszusának előkészítésével és az alkotmány megváltoztatásának tervezetével kapcsolatban javasoljuk:

- az alkotmányban leszögezni azokat az alapelveket, melyek biztosítják a nemzetiségek nemzeti létét, helyzetét, kultúrájának önálló fejlesztését és öntudatának elmélyítését;

- alapos politikai és szakmai körtekintéssel olyan alapvető elvek kidolgozását a nemzetiségek jogi helyzetének meghatározására és intézmények létesítését e jogok érvényesítésére, melyek a leghatékonyabb megoldást biztosítják az öngazgatás elve alapján érvényesülő társadalmi és nemzeti egyenjogúsághoz;

- mindazoknak a törvényeknek és rendeleteknek a felülvizsgálását, melyeket 1945-től a magyar nemzetiségű polgárokkal kapcsolatban hoztak, és a diszkrimináló törvények eltörlését.

2. A nemzetek és a nemzetiségek iskolai műveltségi szintje között jelentős különbségek vannak. A tudományos-műszaki forradalom diktálta feladatok hiánytalan teljesítése, a demokratizmus elmélyítése megköveteli a nemzetek és nemzetiségek politikai, gazdasági és kulturális életkörülményeiben mutatkozó különbségek megközelítőleg, de határozott kiegyenlítését, ami csakis az iskolai műveltségi szintek

közötti különbségek megszüntetésével valósítható meg. A jelenlegi nemzetiségi iskolahálózat zömmel csak alapiskolai szinttel biztosítja a „minden gyermek számára egyenlő tanulási lehetőségek megteremtését” anyanyelven. Az ifjúságnak az anyanyelven történő II. ciklusú oktatásban való részvétele nem felel meg korunk követelményeinek, és ezáltal erősen fékezi a gazdasági és a politikai kiegyenlítődség annyira szükséges folyamatát. A II. ciklusú iskolák hálózatának ez a hiányossága tovább növeli a közép- és főiskolai műveltségi szint között meglévő egészségtelen különbségeket.

Hazánk zömmel magyarlakta területei fejlődésének egyik alapfeltétele a nemzetiségi iskolák továbbfejlesztése. Csak az anyanyelven folytatott oktató-nevelő munkával lehet biztosítani az egyén sokoldalú, harmonikus fejlődését, a szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus elmélyítését. Az a nemzeti szempontokat figyelembe nem vevő gyakorlat, mely a nemzetiségi iskolák vezetésében uralkodik, a bizalmatlanság atmoszféráját szülte és elmaradottsághoz vezet. Az iskolaügy legsajátosabb nemzeti, a mi esetünkben nemzetiségi ügy. Ezért lehetővé kell tenni, hogy a magyar iskolákat magyar iskolaügyi intézmények irányítsák és vezessék, mert csupán ez a biztosíték arra, hogy minél hamarabb felzárkózhassanak az egész hazánkban közös oktatói-nevelői célok hiánytalan teljesítésében.

A magyar iskolaügy fennálló problémái megoldásának és további fejlődésének céljából javasoljuk:

- meg kell teremteni a nemzetiségi ifjúság elhelyezkedésének és továbbtanulásának a nemzetekével azonos feltételeit és egyenlő továbbtanulási arányát. Rendezéssel kell biztosítani a magyar fiatalok arányos felvételét a főiskolákra;
- kellő mértékben figyelembe kell venni a nemzetiségi iskolák kérdéseinek és irányításának gyakorlatában a nemzeti szempontokat;
- meg kell teremteni a nemzetiségi iskolák vezetéséhez és irányításához, valamint sajátos kérdéseinek önálló megoldásához szükséges jogi feltételeket és az ehhez szükséges tudományos és kutatóintézményeket;
- a magyar nemzetiségű főiskolások és egyetemisták számának emelését (főleg műszaki irányzatokon) és a Magyarországon való továbbtanulás kérdését is minél hamarabb rendezni kell.

3. A nemzetiségek létének legsajátosabb kifejezője: saját kultúrájuk. Ennek fejlesztése és irányítása minden egyes nemzetiségnek legsajátosabb érdeke. A nemzetiségek kultúrája specifikus helyet foglal el a csehszlovák kulturális kontextusban, mivel szervesen és elválaszthatatlanul kapcsolódik nemzetünk kultúrájához és hagyományaihoz – a mi esetünkben például az egyetemes magyar nemzeti kultúrához. Nagy figyelmet kell fordítani a nemzetiségek kultúrája további fejlődésének biztosítására, mivel ezen a téren a legérzékenyebbek az emberek. A kultúra és a nemzetiségek társadalmi életének fejlődése tudományos intézeteket és munkahelyeket igényel.

Ezért javasoljuk:

- a cseh és szlovák kulturális élet demokratizálódásával azonos alapelveket kell érvényesíteni a nemzetiségek kultúrájával kapcsolatban is. A nemzetiségek kultúráját úgy kell tekinteni, mint sajátos kultúrát, mely önálló, nem pedig a cseh vagy szlovák kultúrának magyar nyelven történő tolmácsolása. A nemzetiségek kultúrája része a csehszlovák kulturális kontextusnak, de a saját egyetemes nemzeti kultúrá-

juknak is, mellyel elszakíthatatlanul szálak kötik össze. Fejlődésének feltételeit anyagilag és kaderszempontból intézményesen kell biztosítani;

- szükséges ezért a nemzetiségi lét szükségleteinek megfelelő tudományos és kulturális intézetek, munkahelyek és intézmények létesítése;

- a nemzetiségek kultúrájának gondozása és anyagi biztosítása szempontjából nagy feladat vár az ezért felelős állami intézményekre és nemzeti bizottságokra, amelyeknek e feladatot a nemzetiségek kulturális szövetségeivel közösen kell biztosítaniok.

II.

Meggyőződésünk, hogy az I. fejezetben felsorolt intézkedések nélkül a nemzetiségek kérdésének megoldása a félmegoldások stádiumában marad és helyzete továbbra is a demokráciával összeegyeztethetetlenül az egyéni jóakarattól és szubjektív döntésektől függ.

Meggyőződésünk, hogy ezeknek az intézkedéseknek a végrehajtása és elveknek az érvényesítése az egység és összefogás leghatékonyabb megerősítője, a hazaszeretet legerősebb elmélyítője. Ezek az intézkedések közvetlenül és hatékonyan elősegítik a szocializmus építését, a CSKP iránti bizalom megszilárdítását, a nemzetek és nemzetiségek közeledését, hazánk népei egységének elmélyítését.

A Csemadok Központi Bizottsága javasolja, hogy a Csehszlovák Szocialista Köztársaság politikai képviselői a CSKP és az SZLKP KB akcióprogramjában teljes felelősséggel nyilatkoztassák ki a csehszlovákiai magyar nemzetiség államjogi helyzetét.

A párt akcióprogramján szlovák kommunistákból álló munkacsoportok dolgoznak. Javasoljuk Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága elnökségének, hogy a párt magyar és ukrán nemzetiségű tagjaiból állítson fel egy munkacsoportot és bízta meg, hogy dolgozza ki az akcióprogramnak a nemzetiségek kérdéséről szóló részét.

III.

A Nemzeti Front és a Nemzeti Frontban tömörült társadalmi szervezetek hazánk társadalmi életének fontos szervei. Az a demokratizálódás, amely a CSKP KB januári ülésével egész népünk javára megkezdődött, tág teret biztosít a társadalmi szervezetek aktív munkájához, és lehetőségeket biztosít arra, hogy a társadalmi szervezetek összhangban legyenek az élettel, kifejezzék a szervezet tagságának nézeteit és érdekeit, s ezáltal a társadalmi élet és az egész társadalom igényeinek, szükségleteinek és céljainak megfeleljenek, a társadalmi élet szervezőivé s a legszélesebb rétegek mozgósítóivá váljanak.

A csehszlovákiai magyar nemzetiség politikai és államjogi kérdéseinek megoldása szilárd alapot biztosít ahhoz, hogy a CSEMADOK, mely Dél-Szlovákia minden magyarlakta községében működik, az eddigieknél is hatásosabban segítse elő a párt politikájának megvalósulását a magyar nemzetiség körében.

Fő feladatunknak tekintjük tagságunk és a csehszlovákiai magyar dolgozók kommunista szellemben való nevelését, a párt és a köztársaság iránti hűség és odaadás elmélyítését, a proletár internacionalizmusból fakadó szocialista hazafiság és egészséges nemzeti öntudat fejlesztését. Minden munkánk célja népeink egységének megszilárdítása s a népgazdasági feladatok teljesítésének elősegítése.

Tudjuk, hogy a múltban keletkezett hibák és ferdeségek eltávolítása kemény munkát, meggondoltságot, türelmet és egységet követel. Csehszlovákia nemzeti-

hez szilárdan felzárkózva, egységben, becsületesen fogunk dolgozni a szocializmus, a nép javáért.

**A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAR DOLGOZÓK
KULTURÁLIS SZÖVETSÉGÉNEK
KÖZPONTI BIZOTTSÁGA**

Új Szó, 1968. március 15., 1., 4. p.

2.

Galánta, 1968. március 28. A Csemadok Galántai Járási Bizottságának állásfoglalása, amely megfogalmazza többek között a háború utáni magyarellenos intézkedések szervezői felelősségre vonásának igényét.

Hazánk dolgozó népe a CSKB KB kezdeményezte politikai légkörben a demokratikus átalakulás folyamatában fokozott aktivitást tanúsít társadalmi rendszerünk konstruktív átépítése, szocialista jövőnk mielőbbi kiépítése érdekében. Járásunk Csemadok szervezetének tagjai is teljes egyetértésüket fejezik ki a CSKP KB decemberi és januári határozataival, s támogatásukról biztosítják a CSKP KB-át az egységes szocialista állam építésében.

Felelősségünk teljes tudatában kötelességünknek tartjuk állást foglalni a bennünket nemzeti létünk és jövőnk szempontjából közvetlenül érintő kérdésekben.

I.

Támogatjuk a Csemadok KB álláspontját a nemzetiségi kérdés igazságos és reális rendezésével kapcsolatban, főleg az államhatalmi és végrehajtó szervek magyar vonatkozású módosításait, az iskola-, a sajtó- és kulturális ügyek saját szerveink által történő irányítását, a területi átszervezést, valamint a magyar dolgozók részvételének arányos biztosítását a végrehajtó szervezetben, alkotmányos jogaink törvénybe iktatását, alkotmányunk módosítását és alapelvei bárminemű elferdítésének megakadályozását.

A Szlovák ÍRÓSZÖVETSÉG Magyar Szekciója az *Új Szó* 1968. március 24-én közölt álláspontjában kibővíti, konkretizálja az előző javaslatokat, s ezt mi is teljes egészében helyeseljük.

A Csemadok KB titkárságának közleményét tudomásul vesszük; s mindent megteszünk annak érdekében, hogy ezeketjárásunkban maradéktalanul megvalósítsuk.

II.

Ajárásunkban uralkodó viszonyok alapos ismeretéből kiindulva véleményt nyilvánítunk néhány olyan kérdésről, problémáról, melyek orvoslását éppen a demokratizációs folyamat kiszélesedésétől, beteljesülésétől várjuk.

1. Nem vitás, hogy a galántai járás a felszabadulás óta gazdasági és kulturális téren jelentős fejlődésen ment keresztül. Eredményeink relatív volta igazolja a gazdasági felemelkedés további szükségességét, s ennek jogosultságát. Az ipari üzemek excentrikus elhelyezése hátráltatja a magyarlakta falvak lakossága életszínvonalának harmonikus növekedését. Az egyharmad rendszeren alapuló adminisztratív

jellegű járásfejlesztés káros, a távlati tervek hiánya az anyagi és pénzügyi eszközök elfecsérléséhez vezet.

2. A járás lakosságának nemzetiségi összetételét figyelembe véve – a hivatalos statisztika szerint a magyarság számaránya 45 százalék – a gyakorlatban az alkotmányos egyenjogúság csak elv maradt.

a) Nincs biztosítva a magyar dolgozók kellő arányú részvétele a párt-, államhatalmi, végrehajtó, társadalmi, gazdasági, kulturális és egyéb szervezetekben. Példaként megemlíthetjük a Járási Nemzeti Bizottságot, ahol a tanács 15 tagja közül 2, a vezető funkcionáriusok közül egy sem, a függetlenített 8 tanácstag közül 1, a 14 ügyosztályvezető közül egy sem és a 150 dolgozó közül alig egynéhány a magyar nemzetiségű.

b) Járásunkban nincs biztosítva a magyar nyelvű tanoncképzés. A tanonciskola 20-25 professziója közül csak két szakmában (géplakatos, kőműves) magyar a tanítási nyelv. Mivel a tanulók 50 százaléka magyar anyanyelvű, indokolt az önálló magyar nyelvű tanonciskola létesítése.

c) A 60 000 magyar lakost számláló járásban csak egy magyar tanítási nyelvű általános középiskola van – ellentétben a 70 000 lakosra eső három szlovák nyelvű középiskolával. Emellett a magyar iskola évek óta tanteremhiánnyal küzd (a tanítás a város 4 különböző helyén lévő épületben, tanácsteremben, tanonciskolában, öngyógyító épített provizóriumban folyik).

d) Nincs biztosítva a középkáderek magyar nyelvű képzése, főként az egészségügy, a közgazdaság, a vegyipar stb. terén.

e) Nincsenek magyar bölcsődék, sok magyar alapfokú iskola mellett nincs óvoda. Az összevont igazgatóságok hatással vannak a magyar iskolák fejlődésére.

f) A közigazgatásban nem alkalmazzák a magyar iskolákban érettségizett diákokat, holott az alkalmazottak túlnyomó része nem rendelkezik középiskolai végzettséggel.

g) Nincs biztosítva a műemlékek céltudatos védelme, a muzeális értékek gyűjtése és elhelyezése.

h) A diákokthoz hiánya hátráltatja a középiskolások tanulmányi előmenetelét, az általános iskolát végzettek érdeklődését a középiskola iránt, mivel 30-40 km-es körzetből kell naponta beutazniuk.

i) Nincs betartva a hivatalokban a magyar nyelv használata, nincs biztosítva a magyar dolgozók magyar nyelvű szakmai továbbképzése a feliratok, emléktáblák és helységnevek kétnyelvű használata. A Belügyi Megbízotti Hivatal e téren tett intézkedései a magyar dolgozókkal nem voltak ismertetve s így ezek hiányában jogaikkal nem is élhettek.

3. Nem felel meg a valóságnak az a hivatalos álláspont, amely bizonyítani szeretné, hogy járásunkban nemzetiségi téren már minden probléma megoldódott. Szükséges ezen a téren a járásban felméréseket végezni, s ezeket nyilvánosságra hozni.

4. A hazánkban élő magyarság jogi helyzetének megítélésénél abból az alapelvből kell kiindulni, hogy úgy mint a köztársaság többi nemzetei és nemzetiségei államalkotó elemei

a köztársaságnak, nemzeti létüknél és emberi voltuknál fogva egyenlő jogi feltételek közt kell, hogy éljenek, miszerint jogaik eredendően adva vannak, az állam létrejöttétől – kezdettől fogva léteznek és nem tehetők más nép vagy nemzet jóakara-

tától függővé. Nem a hűbéri rendszer modern változatáról, hanem semmi által és senki által nem korlátozott jogegyenlőségről van szó.

Másképp mondva tehát nem adott, visszaadott jogokról, sérelmek eltávolításáról van szó, hanem az elemi emberi jogok tiszteletben tartásáról. Ha a jog nem más, mint a normák, szabályok összessége, melyek betartását az illető társadalom fejlődése szempontjából megfelelőeknek és előnyöknek tart, melyek az állam által meghatározott formában nyilvánítják ki az uralkodó osztály akaratát, s melyek betartása hatalmi eszközökkel is kikényszeríthető, akkor önmagunk számára, akaratunk ellenére nem határozhatók meg a társadalmi jogviszonyok. Ezen okokból is alaptalan nemzeti létünk, emberi voltunk függővé tétele bárminemű hűségeskükhöz a velünk egyenjogúakkal szemben. Már maga ez a tény olyan fokú alárendeltséget tükröz, mely elviselhetetlen és sértő a társadalom egyenjogú tagjai, egymásközi kölcsönös megértés, bizalom és együttműködés tartós megvalósítása terén.

A Csehszlovák Köztársaság mint önálló állam megalakulásakor tiszteletben tartva ezeket az alapelveket, ünnepélyesen kinyilatkoztatta és kötelezte magát az új állam területén élő összes nemzetek és nemzetiségek jogai biztosítására, bárminemű megkülönböztetés nélkül, beleértve a kisebbségek jogai betartásának nemzetközi szavatolását. Ezért sem a múltban, sem a jelenben nincs helye, jogainkról, ezek mennyiségéről, tartalmáról és ittlétünkről való vitának, még kevésbé az úr és alattvalója, a teljes joggal bíró és jogfosztottak, avagy az adakozók és koldusok, a könyöradományokat adók és élvezők közti alapon, hanem helyén való csakis és visszavonhatatlanul az egyenértékűségben, a teljes mértékű jogegyenlőség alapján létrejött tartós és közös együttműködés.

a) Járási viszonylatban a demokrácia, mint az uralkodás – a többség akaratának mechanikus alkalmazása, lehetővé teszi az itt élő magyarság jogaiból való kiforgatását legális, demokratikus eszközökkel. A demokrácia és a joggyakorlat ilyen alapon nem nyújt reális védelmet, az egyenjogúság illuzórikus, semmisséget jelent és a teljes jogokkal bíró egyenjogúság a kisebbség létérdekeinek arcátlan megcsúfolása.

b) Az öngazgatás és a nemzetiségek jogai bármely úton való megnyirbálása – a közügyek intézésében való hiányos részvétel a magyar dolgozók részéről – függetlenül ezek okaitól, nem vezet a társadalom és az állam megerősítéséhez. Előbb vagy utóbb létrehozza az alárendeltség a kisebbségi érzet pszichózisát, az idegenség érzetét váltja ki az államszervezetben és a félmegoldások provizórikus volta a bizonytalanság csírájává válik.

Szerintünk elődeink „bűne” szocialista rendszerünk társadalmi viszonyait nem mérgezheti meg örökre. Szocialista hazánkat építő szlovákok és magyarok mai nemzedéke nyíltan nézhet egymás szemébe. Jövőnket ne egymás kárára, hanem kölcsönös fejlődésünk biztosítása érdekében minden ügyeskedés nélkül építsük. Vegyünk végre egymásról tudomást, lássuk be az egymás mellett élés szükségességét és megváltoztathatatlanságát.

A kiváltságok bármely burkolt formája a nemzetiségi kérdés rendezése e téren köztársaságunkban már nem egyszer megbosszulta magát. Az 50 éve tartó félmegoldások egyetlen formája sem állta ki a történelmi próbát, s ezért minden mérlegelhető és felmérhető indokolás az öngazgatás kérdésének sürgős – igazságos megoldása szükségességét támasztja alá.

III.

1. Sajnálatosnak tartjuk, hogy a CSKP KB mindmáig néma maradt az itt élő magyarság jogos követeléseivel szemben, nézeteink ismertetésére sem a szlovák sajtó, televízió avagy a rádió nem reagált. Követeljük, hogy a CSKP KB nyilvánosan foglaljon állást mielőbb e kérdésben. Elítéljük Matej Lúčannak az iskolaügyi megbízottnak „sörgyár kijelentését”.

2. Követeljük a kassai kormányprogramnak a nemzetiségeket érintő revízióját, a reszlovakizáció, deportálás, áttelepítés átértékelését, az érintettek rehabilitálását, anyagi kárpótlását, valamint ez akciókat közvetlenül szervező személyek nevei nyilvánosságra hozatalát és felelőssége vonását.

3. A SZNT nyilvánosan ismertesse miként tett eleget az alkotmány 74. cikkelye g) bekezdésében meghatározott kötelességének, miszerint alkotmányos hatáskörébe tartozik: „az állam magyar és ukrán nemzetiségű állampolgárai élete sokoldalú fejlődése kedvező feltételeinek biztosítása az egyenjogúság szellemében”.

4. Követeljük a kerületi újság magyar nyelven való megjelenését, valamint a járási újság újra megjelenését mind a két nyelven.

5. Mivel a legutolsó népszámlálás adatai sem reálisak a nemzetiségi összetételről, követeljük az új népszámlálás elrendelését.

6. Hasznos lenne, ha Juraj Zvara és Turczel Lajos könyve mindkét nyelven újabb kiadásban megjelenne, mivel az első kiadásból csak minden ezredik vagy még kevesebb lakos vásárolhatott.

7. A Csemadok KB értesítse a járási szervezeteket, hogy a választásokkal kapcsolatban, s javaslatainak megvalósításában milyen eredményeket ért el.

IV.

1. Állásfoglalásunk II. pontjában meghatározott tényekből vonja le a SZLKP JB a következtetéseket és tegye meg a legrövidebb időn belül a kellő lépéseket.

2. A JNB és az SZLKP JB foglaljon állást a nemzetiségi kérdésben, ne helyezkedjen várakozó álláspontra, ne várja ki a legfelsőbb szervek döntését, mint idáig.

3. A választási bizottság hozza nyilvánosságra a Csemadok JB észrevételeit és adjon rá nyilvános választ.

V.

Kötelességünknek tartottuk, hogy napjaink problémáival kapcsolatban véleményyt nyilvánítsunk, észrevételeinket őszintén tolmácsoljuk, hogy hazánkban lakosaink életében a kölcsönös bizalom és megértés alakuljon ki.

Meggyőződésünk, hogy a problémák helyes feltárásával mi is hozzájárulunk hazánk felvirágoztatásához, a szocializmus fejlesztéséhez.

A Csemadok Galántai JB választmányi értekezletének résztvevői.

Új Ifjúság, 1968. április 9., 4. p.

3.

Pozsony, 1968. augusztus 21. A Csemadok KB Elnökségének állásfoglalása Csehszlovákia megszállásával kapcsolatban, amelyben támogatásáról biztosítja a csehszlovák állami és pártvezetést.

Mi, a csehszlovákiai magyar nemzetiség tagjai, ezekben a nehéz és sorsdöntő percekben kifejezésre kívánjuk juttatni, hogy egységesek vagyunk Csehszlovákia népével, kormányával és az Alexander Dubček elvtárs vezette Központi Bizottsággal.

Szilárdan és tántoríthatatlanul állunk a kormány és a párt, Svoboda és Dubček elvtárs oldalán.

Nyilatkozatunkkal egyidejűleg felhívjuk a CSEMADOK tagságát, szerveit és szervezeteit, s rajtuk keresztül hazánk, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság magyar lakosságát, őrizze meg nyugalvét, ne hagyja kiprovokálni magát. Hasson át bennünket január szelleme, az igazi szabadság, közös hazánk szuverenitásának szelleme.

Éljen a Csehszlovák Szocialista Köztársaság nemzeteinek és nemzetségeinek megbonthatatlan egysége!

1968. augusztus 21.

A CSEMADOK KB Elnöksége

Új Szó, 1968. augusztus 21., rendkívüli kiadás, 3. p.

4.

Komárom, 1968. augusztus 21. után. A Csemadok röplap formájában terjesztett felhívása a magyar katonákhoz.

M A G Y A R K A T O N Á K !

Csehszlovákia népei nem gyűlölettel, hanem sajnálattal néznek rátok! Aljas játékot űztek veletek! GONDOLKODJATOK ÉS NÉZZETEK MAGATOK KÖRÉ!

Csak a német fasiszta hadsereg hordái mondhatták: parancsot teljesítünk! A Magyar Néphadsereg nem teljesíthet olyan parancsot, amely nem fér össze az emberiséggel!

NE HAGYJÁTOK BEMOCSKOLNI DÓZSA, RÁKÓCZI, KOSSUTH, KUN BÉLA NÉPEK BECSÜLETÉT!

T I L T A K O Z Z A T O K AZ AGRESSZIÓ ELLEN!

Ti egy hős, a szabadságáért és függetlenségéért annyit szenvedett nép fiai vagytok, NEM VISELKEDHETEK

G Y Á V Á N.

Nem lehettek ilyen aljas játék figurái.

MENJETEK H A Z A B É K É V E L !

Mondjátok meg az igazságot a magyar népnek! Jogotok van ehhez, mert van szocialista hazátok.

„H A Z A C S A K O T T V A N, A H O L J O G V A N,
A H O L N I N C S J O G, O T T N I N C S H A Z A” (Petőfi)

Legyetek hűek Petőfi szelleméhez. Ne legyetek egy idegen hatalom rabszolgái!

Ne legyetek áldozatok. L E G Y E T E K G O N D O L K O D Ó E M B E R E K !

Terjesszétek bajtársaitok közt

CSEMADOK

Fórum Kisebbségkutató Intézet levéltára, Somorja, Csemadok iratai-válogatás-XXII. d., szórólapok 1968.

5.

Pozsony, 1968. augusztus 23. A Csemadok KB Elnökségének felhívása Csehszlovákia magyarságához.

Csehszlovákiai magyarok! Kommunisták és pártonkívüliek!
Hazánk minden becsületes magyar polgára!

E válságos napokban és órákban őrizték meg nyugodtságotokat, higgadságotokat és józanságotokat, melyről már annyiszor tanulságot tettek az elmúlt évek során.

Itt születünk, élünk és dolgozunk. Ez a mi hazánk. Ma nincs helye a sérelmek felhánytorgatásának. A cseh és szlovák néppel megbonthatatlan egységben bizonyítsa munkátok a Csehszlovák Szocialista Köztársaság és a szocializmus ügye iránti töretlen hűségüket.

Hazánknak alkotmányosan választott szervei és vezetői és a Nemzetgyűlés által hozott törvényei vannak. E törvényekhez és e szervek döntéseihez tartásotok magatokat.

Ne hagyjátok magatokat félrevezetni. Alkotmányos köztársasági elnökünk: Ludvík Svoboda. Az a törvényes kormány, melyet Oldřich Černík miniszterelnök vezet. A parlament elnöke Smrkovský elvtárs. A CSKP vezető titkára Alexander Dubček elvtárs. Követeljük szabadon bocsátásukat.

Nem volt nálunk ellenforradalom, és erre hivatott szerveink nem hívták be a Varsoói Szerződés csapatait. Követeljétek, hogy e csapatok hagyják el hazánk területét.

Tartsátok magatokat az alkotmányosan választott központi, kerületi és járási államhatalmi szervek és pártszervek döntéseihez. Ne hagyjátok magatokat provokálni, de ne váljatok megalkuvókká sem. Legyetek büszkéek múltunkra és eredményeinkre, szeressétek szülőföldünket és hazánkat, a Csehszlovák Szocialista Köztársaságot, az egyenlő jogú nemzetek és nemzetiségek otthonát.

1968. augusztus 23.

A Csemadok KB Elnöksége

Fórum Kisebbségkutató Intézet levéltára, Somorja. Csemadok iratai, KB-VI-2.

6.

Prága, 1968. október 27. A Nemzetgyűlés által elfogadott 144-es számú nemzeti-ségi alkotmánytörvény.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság Nemzetgyűlése szem előtt tartva, hogy a Csehszlovák Szocialista Köztársaság dolgozó népét, amely a teljes államhatalom forrása, a közös hazában megbonthatatlan egységben a cseh és a szlovák nemzettel a magyar, a német, a lengyel és az ukrán (ruszin) nemzetiség is alkotja, s ezek a nemzetiségek, a Nemzeti Front politikájának szellemében, alkotó módon részt vesznek az ország fejlesztésében s egyben kibontakoztatják nemzeti életünk sajátos formáit;

arra törekedve, hogy elmélyítse és megszilárdítsa a nemzetek és a nemzetiségek testvéri együttélését és szolidaritását, s a nemzetiségeknek biztosítsa a részvételt az államhatalomban és megadja további fejlődésük hatékony kezességét, az alábbi alkotmánytörvényt fogadta el:

1. CIKKELY

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság mint a cseh és a szlovák nemzet, valamint a köztársaság területén élő nemzetiségek közös állama, a szocialista demokrácia és az internacionalizmus szellemében a magyar, a német, a lengyel és az ukrán (ruszin) nemzetiségeknek biztosítja a sokoldalú fejlődés lehetőségeit és eszközeit.

2. CIKKELY

A nemzetiségek létszámuknak megfelelően nyernek képviseletet a képviseleti testületekben és más választott szervezetekben.

3. CIKKELY

(1) A magyar, a német, a lengyel és az ukrán (ruszin) nemzetiségű polgároknak, nemzeti fejlődésüknek megfelelő terjedelemben, a törvény által megszabott feltételek között biztosítják:

- a) a saját nyelvükön való művelődés jogát,
- b) a sokoldalú kulturális fejlődés jogát,
- c) az illetékes nemzetiség által lakott területeken saját nyelvük használatának jogát a hivatalos kapcsolatban,
- d) a nemzetiségi kulturális-társadalmi szervezetekben való társulás jogát,
- e) a saját nyelvű sajtóra és tájékoztatásra való jogot.

(2) Törvények szabályozzák az 1. számú bekezdésben felsorolt jogok terjedelmét és feltételeit.

4. CIKKELY

(1) A polgár szabadon, saját meggyőződése szerint dönt nemzetiségéről.

(2) A bármely nemzetiséghez való tartozás egyetlen polgárnak sem lehet kárára érvényesülésében a politikai, a gazdasági és a társadalmi életben.

(3) Tilos az elnemzetietlenítésre irányuló nyomás minden formája.

5. CIKKELY

Ezt az alkotmánytörvényt a Szövetségi Gyűlés törvényeivel és a nemzeti tanácsok törvényeivel hajtják végre. A nemzeti tanácsok törvényei egyben meghatározzák, hogy mely képviseleti testületek és végrehajtó szervek mellett létesülnek olyan szervek, amelyek biztosítják a nemzetiségi jogok érvényesítését.

6. CIKKELY

Az alkotmány (Tt. 100/1960. sz. alkotmánytörvény) 25. cikkelye ezzel hatályát veszti.

7. CIKKELY

Ez az alkotmánytörvény 1969. január 1-jén lép életbe.

Új Szó, 1968. november 7., 1. p.

7.

Pozsony, 1969. szeptember 4. Közlemény a Csemadok KB Elnökségének üléséről, amely visszavonta a szovjet megszállást elítélő 1968. augusztusi határozatait.

A CSEMADOK KB Elnökségének ülése

A CSEMADOK Központi Bizottságának Elnöksége 1969. szeptember 4-én Pozsonyban, Dobos László elnök vezetésével ülést tartott. Az ülés napirendjén a politikai helyzettel, valamint a szervezet életével s a csehszlovákiai magyar kultúra fejlesztésével összefüggő kérdések szerepeltek.

A CSEMADOK KB Elnöksége megvizsgálta az 1968. évi határozatait, különös tekintettel a múlt év augusztusának eseményeire. Megállapította, hogy ezek a határozatok, felhívások tükrözték a CSEMADOK több évtizedes tapasztalatait; az internacionalizmust és a köztársaság egységének érdekeit tartották szem előtt. E nyilatkozatok az adott bonyolult politikai és társadalmi helyzetben a józanság s megfontoltság légkörének kialakulását akarták elősegíteni. Azonban – és ezt sajnálattal állapítjuk meg – kellő tájékozottság híján, valamint a párt és az állami szervek téves információi alapján ezek a dokumentumok olyan kitételeket is tartalmaznak, melyek a tények mai ismeretében helytelenek, és ezért a CSEMADOK KB Elnöksége visszavonja.

Az ülés napirendjén szerepelt a néprajzi gyűjtőmunka, valamint a csehszlovákiai magyar tanulóifjúság iskolán kívüli irodalmi tevékenysége megszervezésének, továbbá egy hivatásos állami népi együttes létrehozásával foglalkozó javaslat, melyeket az elnökség jóváhagyott, s a megvalósítás érdekében az illetékes szervekhez továbbbít. Végül meghallgatta a HÉT politikai értékeléséről szóló jelentést, mely azt a célt szolgálta, hogy a szövetség lapja hatékonyan segítse az ország társadalmi és politikai konszolidációjának az ügyét, a CSKP Központi Bizottsága irányelvei alapján.

Új Szó, 1969. szeptember 5., 2. p.

8.

Pozsony, 1968. szeptember 6. Az Új Szónak a Csemadok KB Elnöksége önbírálatát alibikeresésnek minősítő írása.

Bújócska, alibi vagy önbírálat?
Mit vont vissza a CSEMADOK KB elnöksége?

Tavaly a csehszlovákiai magyarságot ért sok vád mellett elhangzott az is, hogy nem tartunk lépést a fejlődéssel, maradiak vagyunk, az események után kullogunk. Hogy mennyire nem volt igazuk a hangoskodóknak és a vádaskodóknak, az már többször bebizonyosodott. A Csehszlovákiai Magyarok Társadalmi és Kulturális Szövetsége Központi Bizottságának az elnöksége azonban mintha az említett vádakát mégis jogosnak érezné, most olyan lépésre szánta el magát, amely a gyorsaság, a leleményesség tekintetében akár úttörésnek is számítható. Megelőzve a CSKP KB elnök-

ségét és több más központi szervet, megvizsgálta a tavaly hozott határozatait, „különös tekintettel a múlt év augusztusának eseményeire” és megállapította, hogy – idézzük az Új Szó tegnapi számában megjelent közlemény szövegét: – „ezek a dokumentumok olyan kitételeket is tartalmaznak, amely a tények mai ismeretében helytelenek, és ezért a CSEMADOK KB elnöksége visszavonja”.

A CSEMADOK közel két évtizeden keresztül a kulturális és a politikai felvilágosító munka eszközeivel a proletár nemzetköziségre és a szocialista hazafiságra nevelés szolgálatában állt. Azon fáradozott, hogy emelje a csehszlovákiai magyar dolgozók általános és szakmai műveltségét, elősegítse a szocialista építést. A dolgozók körében megbecsülésnek örvendett, és számos sikert ért el. Tagságának túlnyomó többsége a legválságosabb napokban is hitet tett a munkásosztály hatalma, a szocialista országok egysége mellett. Néhány felelőtlen egyén azonban nacionalista szólalomokkal megpróbált éket verni népeink közé és megpróbálta a CSEMADOK ténykedését is aláásni, bomlasztani. Esetenként ez sikerült, és a szövetség életében is érvényesült az antiszocialista, a szovjetellenes és a szélsőséges befolyás. Ha a CSEMADOK KB elnöksége erre gondolva vontatott vissza a tavaly hozott határozatainak egyes kitételét, helyesen járt el, támogatásra számíthat. A tényeket és a „kitételeket” azonban – éppen a tisztánlátás és az olyan sokat igényelt gyors, sokrétű és egyértelmű tájékoztatás érdekében – nevén kell nevezni. Ellenkező esetben a bűnbánás szerecsenmosdatásnak, bűjőcskának vagy alibi keresésének minősülhet.

Új Szó, 1969. szeptember 6., 2. p.

9.

Stósz, 1969. október 5. Fábry Zoltán levele a Csemadok Központi Bizottságához, amelyben az Új Szó glosszája kapcsán aggodalmát fejezi ki a magyar kisebbség egységének megbomlása miatt.

A CSEMADOK KÖZPONTI BIZOTTSÁGÁNAK

Betegem és aggodalommal szólok Hozzátok. Ne kívánja most tőlem senki, hogy mondanivalóm stílári és szerkezeti szempontból tökéletes legyen. Napok, sőt hetek óta a CSEMADOK és az ÚJ SZÓ vitája az, mely nyugtalanít. Itt és innen egy belső viszálykodás magja kél: összefogás helyett egymás elleni torzsalkodás. Miért kellett egy, a körülményekkel számoló reális megnyilatkozást alibikeressé degradálni?! Ennek és az ilyenfajta perlekedésnek – a CSEMADOK keretén belül – vég eredményében a szlovákiai magyarság issza meg a levét: a CSEMADOK jelenti ma az összegező magyar fórumot.

Nekünk luxus a késhegyig menő vitatkozás, mert egymást és egymásban a magyar kisebbségnek is tartozó felelősséget – tehát jövőbeni sorsát – bunkózzuk le. Latra ezért minden szót és tettet: mennyiben használunk vagy ártunk vele önmagunknak, a szlovákiai magyar kisebbségnek?

A párt és a magyar kisebbség egymást erősítő ügye és viszonya jelenti ma az első napirendi pontot. És itt mindjárt – in medias res – ki kell jelentenünk: kisebbsé-

günk sorsa, léte a jelen adottságok között a párt sorsával áll vagy bukik. Az ok világos és egyszerű: a pártnak és a magyar kisebbségnek egyformán a jobboldali szlovák sovinizmus felülkerekedése jelenti a legfőbb veszedelemet: a fasizálódás lehetőségét. Ne felejtjük el, mi volt 1968-ban, amikor a szlovák reakciós sovinizmus csak a magyarok kitelepítéséről tudott beszélni. A listákat már szorgalmasan gyártották: győzelmük a mi pusztulásunkat jelentette volna: szétszóródásunkat.

A szlovák sovinizta áramlatok megfékezése a párt működésének az eredménye, és amit kisebbségi síkon elértünk, azt a párt segítségével értük el. De akkor ne esünk át a ló másik oldalára, és e szlovák sovinizmus elfojtása jogán és kötelességén ne tétessék egyenlítő jel a magyar kisebbség jogos elemi követeléseinek kapcsán, mondván, hogy ennek hangoztatása nacionalista csökevény. A mi ügyünk nem sovinizta vadhajtás, de elemi létkérdés: ember és emberség ügye, az élethez szükséges éltető levegő, az ózon, mely nem más, mint a magyar nyelv. Erről és nem másról van szó. Nem akarunk és nem is tudunk süketnémák maradni.

Jogaink és kötelességeink internacionalizmusunkból fakadnak. Nem is lehet másképp. A marx-leninizmus törvénye e tekintetben megmásíthatatlan és értünk szól. A kisebbségi jogok rendezése a párt erkölcsi velejárója. Ha kisebbségi síkon a többség átlépi: az internacionalizmus fizeti meg az árát. Internacionalista kötelességeit és jogait csak az a kisebbség tudja teljesíteni és gyakorolni, melynek jogait épp az internacionalizmus biztosítja és garantálja. Sérült és sértett kisebbségek könnyen megzavarhatják a közösség vegyi összetételét és hitelét. Szocialista közöséget csak megelégedett, egyforma jogú, egyformán megbecsült tagokkal lehet építeni és biztosítani.

Napirendi pontunk tétele világos és egyszerű: ha a magyar kisebbség potenciális elfojtója a szlovák sovinizmus, akkor jót és életet a jelenlegi helyzetben csak e fasizálódó sovinizmus fékezőjétől, a párttól várhatunk.

De most mi történik berkeinkbe? A párt adta lehetőségek kihasználása helyett viszálykodások törnek ki sorainkban, melyek azzal fenyegetnek, hogy önmagunknak sikerül épp a párt által biztosított és elért eredményeket felrobbantani, és így mi magunk leszünk azok, akik a párt adta lehetőségeket illuzórikussá tesszük saját sorainkban.

Ezt az öngyilkosságot kell megakadályozni. Ez az utolsó alkalom, hogy kisebbségünk éljen a lehetőségekkel. Ha ezt elmulasztjuk, ha kicsinyes belső torzsalkodásokkal megzavarjuk, úgy semmi sem ment meg minket a pusztulástól. Párt- és állami segédlettel – ha még döcögőn is – szervezettséget, keretet biztosítanak nekünk, melyet csak ki kell tölteni tartalommal: önmagunk erejével. Ha e keret tartalom nélkülinek – tehát gerinctelennek – bizonyul, akkor önmagától omlik össze. És akkor – elvégeztetett. De a felelősség emberek, párt, magyarok, jövő és történelem előtt a miénk!

Elsősorban csak annyi a miénk, amennyit mi magunk okosan és céltudatosan biztosítani tudunk magunknak. A párt adta keret huszonöt év folyamán a legnagyobb lehetőség. De ha ezt a lehetőséget magunk közti perlekedéssel gyengítjük, akkor a párt ezt kész tényként nyugtázza: ti magatok akartátok így, ti csináltátok, mi moshatjuk a kezeinket. És így nemcsak a szlovák sovinizmus jelenti a fő veszedelemet, de mi, kisebbségi magyarok, akik maguk alatt vágják a fát. Pedig elsősorban és főképp tőlünk függ az itteni magyarság sorsa és jövője. Mi vagyunk felelősek a jelen

és jövő előtt azért, hogy miként sáfarkodtunk a ránk bízott kinccsel és lehetőséggel. Ne keressünk majd bűnbakot ott, ahol mi magunk voltunk a bűnösök!

Legyünk internacionalizmusunkhoz és magyarságunkhoz egyformán hűek. Ötvenéves kisebbségi lét van a hátunk mögött. Kiérésünk, kiformalódásunk, célkitűzésünk egy szóban összegeződött: vox humana! Emberséggel, emberségesen élni. Ez a „szlovenszkói küldetés” fasizmus idején, a fasizmussal – tehát az embertelenségi maximummal – szemben szövegeződött. Önmagunk adta jelzőként használjuk, de ma már határokon túl is rácsodálkoznak. És ez a vox humana követeli meg tőlünk a szocialista humanizmus legfőbb törvényét: az emberséget.

x

Bizalmatokból a CSEMADOK örökös díszelnőke lettem. Az „örökös” szó magához vonzza az „örökség” fogalmat. Én már nem sokáig leszek veletek, köztetek; arra kell gondolnom, mi lesz velem, mi jön utánam, mi lesz velünk, mi lesz veletek szlovákiai magyarok?! A folyamatosság az életünk és ennek nem szabad megszakadni. Veletek akarok lenni és maradni.

Életművem – a vox humana „stószí mértékét”, fenntartását, folyamatosságát – Rátok testálok, ahogy vagyonomat, materiális és szellemi hagyatékomat végrendeletileg is a CSEMADOK-ra hagytam.

Legyünk és maradjunk méltók egymáshoz: magyarságunkhoz, internacionalizmusunkhoz, a szocialista humanizmushoz, szlovákiai küldetésünkhöz: a vox humanához!

Š t ó s, 1969. október 5.

Fábry Zoltán

Fórum Kisebbségkutató Intézet levéltára, Somorja. Csemadok iratai, KB-VII-1.

10.

Pozsony, 1969. november 9. A Csemadok KB határozata a szovjet megszállást elítélő dokumentumainak visszavonásáról és a szövetség 1968–1969-es tevékenységét értékelő bizottság létrehozásáról.

H a t á r o z a t

a CSEMADOK KB 1969. november 9-i üléséről

A CSEMADOK KB 1969. nov. 9-én megtartott III. ülésén megtárgyalta a beszámolóban és az írásban előterjesztett anyagokban felvetett problémákat, s a következő határozatot fogadta el:

1. Jóváhagyja a CSEMADOK KB vezető titkárának beszámolóját
 - a CSEMADOK KB elnöksége és plénuma tagjai jogainak és kötelességeinek anyagát
 - a kollektív tagság irányelvét
 - az évzáró közgyűlések és járási aktívák irányelveit
 - a CSEMADOK 1970-es munkatervét.

Megbízta a KB elnökségét, hogy szervezési és politikai téren biztosítsa a KB által jóváhagyott dokumentumok teljesítését a szövetség szerveinek minden szintjén.

2. A KB értékelte az általa 1968-ban elfogadott dokumentumokat és határozatokat. A KB elnöksége saját határozatait és felhívásait 1969. szept. 4-i ülésén már felülvizsgálta, önkritikailag értékelte és visszavonta azokat, melyek a tények ismeretében ellentétben állanak a CSEMADOK pártos hagyományaival s népünk érdekeivel. A KB ülése támaszkodva a KB pártcsoportjának előzetes értékelésére ugyanezt teszi. Visszavonjuk az 1968. szept. 7–8-i ülés határozatának 1. pontját, melyben a KB jóváhagyta az elnökségnek és a titkárságnak 1968. aug. 21–28. között kiadott határozatait és felhívásait. A KB többi ülésének határozatai a CSEMADOK egészének marxista-leninista állásfoglalását, proletár internacionalista magatartását, szocialista hazafiságát s az egészséges nemzeti öntudatot tükrözik.

A KB általában pozitívan értékeli szövetségének másfél éves tevékenységét. Ugyanakkor önbírálóan tekint vissza az elmúlt időszak tevékenységére, különösen az elmúlt év augusztusában.

3. A CSEMADOK-szervezetek és a KB munkájának értékelésében a CSKP Központi Bizottsága májusi és szeptemberi ülésének elveiből, következtetéseiből indultunk ki, s arra a megállapításra jutottunk, hogy a CSEMADOK – egyedi esetektől eltekintve – sem 1968-ban, sem 1969-ben nem ragadtatta magát antiszocialista és szovjetellenes megnyilatkozásokra.

Tények és dokumentumok bizonyítják, hogy kezdettől fogva felhívtuk a párt figyelmét az egyre erősödő jobboldali nacionalista veszélyre, a marxizmustól eltávolodó, egységbontó s nemzetiségellenes, sovínisza megnyilvánulások károosságára. Ezekben a nehéz napokban szervezetünk tagsága éppúgy, mint a csehszlovákiai magyarság túlnyomó többsége az internacionalizmus elvét védte, s a kivezető utat a párt következetes politikájában látta.

4. A CSEMADOK KB-ban működő kommunisták megalakították a KB pártcsoportját és megválasztották 3 tagú vezetőségét, amely a KB ülése előtt vagy szükség szerint is ülésezik.

5. A CSEMADOK KB és JB kommunistái rendszeres és állandó kapcsolatot tartanak fenn a párt központi, illetve járási szerveivel.

6. A CSEMADOK s a szövetség szerveiben dolgozó kommunisták is a marxizmus-leninizmus eszméi alapján végzik munkájukat.

7. A nézetek tisztázása és a nyílt véleménycsera mellett a KB kommunistái alapvető kötelességüknek tartják a marxizmus-leninizmus eszméi alapján megőrizni és megvédeni a CSEMADOK egységét, akcióképességét.

8. Harcolunk a párt- és a társadalmi élet különböző területein megnyilvánuló jobboldali, nacionalista áramlatok s azok képviselői ellen. Elhatároljuk magunkat azoktól, akik közösségünkben nacionalizmust és a nemzeti gyűlölködés gondolatát szítják.

9. A párt KB legutóbbi üléseinek szellemében s az SZLKP KB november 3-án megtartott elnökségi ülésének határozata értelmében a Központi Bizottság az alábbi összetételű bizottságot választotta meg, hogy értékelje a CSEMADOK elmúlt másfél éves munkáját:

V a r g a Béla, az SZLKP KB tagja, a CSEMADOK KB pártcsoportjának elnöke

M a g Gyula, az SZLKP KB tagja

D o b o s László, a szövetség elnöke

B a l á z s Béla, a CSEMADOK KB tagja

T a k á c s András, a CSEMADOK KB üzemi pártbizottságának elnöke

P o s z p i s József, KB tag

10. Az elmúlt hónapok eseményeit értékelve meg kell mondanunk azt is, helytelenek tartottuk azt a polémiát, melyre a közelmúltban a Matica slovenskával kényszerültünk. A magunk részéről hangsúlyozzuk, hogy a központi, járási és helyi szerveink, szervezeteink részéről a megértés szellemében, a párt politikájának védelme és segítése érdekében kívánunk együttműködni a Matica slovenská központi, járási és helyi szerveivel, szervezeteivel.

11. A pártcsoport javaslatára a KB plénuma megerősíti tisztségükben

Fábry Zoltánt, a CSEMADOK örökös díszelnökét, és

Lőrincz Gyulát, a CSEMADOK díszelnökét.

12. A KB plénuma tudomásul veszi, elfogadja Duray Miklós lemondását a KB elnökségi tagságáról.

A CSEMADOK-ot a jövőben is a hazai és a nemzetközi munkásmozgalom, a közársaság egysége, az ország nemzeteinek és nemzetiségeinek békés, alkotó együttélése, a szocializmus érdekei, a Szovjetunió és az egész szocialista tábor töretlen szövetségének szempontjai fogják vezérelni.

A CSEMADOK KÖZPONTI BIZOTTSÁGA

Fórum Kisebbségkutató Intézet levéltára, Somorja. Szabó Rezső iratai, 6. d.

11.

Pozsony, 1970. május 9. Az Új Szó Csemadokot támadó írása, amellyel kezdetét veszi a szövetség 1968–1969-es tevékenységét és vezetését bíráló sajtókampány.

Én így láttam...

A CSEMADOK-ban történt

Az 1968-ban hazánkban végbement politikai változások hatással voltak a CSEMADOK életére is, mind pozitív, mind negatív értelemben. Pozitív értelemben beszélhetünk arról, hogy az akkori helyzet lehetővé tette a nemzetiségi problémák megoldásánál mutatkozó múltbeli torzulások helyrehozását, a nemzetiségi kérdés igazságos rendezésének meggyorsulását, létre jöhetett a március 12-i állásfoglalás, ami szerintem őszinte megnyilvánulás volt, segíteni akarás a pártnak a nemzetiségi problémák megoldásánál. A javaslat megjelenésekor már érezhető volt a jobboldali erők előretörése. A hírközlő eszközökben egyesek hisztériát igyekeztek kelteni a CSEMADOK javaslatával kapcsolatban, ahelyett, hogy józanul mérlegelték volna a beadványt. Kezdetben vita alapját képezte, hogy az állásfoglalás megjelenjen-e a sajtóban, vagy elég lesz, ha csak az illetékes párt- és állami szervek szereznek róla tudomást. Utólag megállapíthatjuk, hogy az állásfoglalás nyilvánosságra hozatalával akaratlanul is hozzájárultunk a nacionalista hangulat továbbgyűrűzéséhez. Az állásfoglalás megmozgatta a magyar burzsoá nacionalista elemeket is. Érezhető volt ez a CSEMADOK némelyik járási bizottsága állásfoglalásának szövegezésénél.

A jobboldali opportunisták és nacionalisták tagadták és semmibe vették az eddigi eredményeket, dilettantizmussal vádolták az apparátus régebbi dolgozóit. Megindult a CSEMADOK-ban a tisztséget betöltő egyének rágalalmazása, azok tehetetlen-

ségének bizonyítása, a magyarsághoz való viszonyuk kétségbe vonása stb. Az egyre erősödő jobboldali demagógia hatása, az 1968. június 8–9-én Dunaszerdahelyen tartott központi bizottsági ülésen jutott kifejezésre, mikor az ülésre meghívott 25-30 idegen személy, az ifjúságiklub-vezetők, és a MISZ-tanácsstagok jelenléte kedvezőtlenül befolyásolta a központi bizottság pártonkívüli tagjainak nézeteit, sőt a párttagokét is. Így jött létre „kontrasztként” a pártcsoport ülésére az úgynevezett „pártonkívüliek” értekezlete, ahol az egyes MISZ tanácsstagok voltak a hangadók és „vitték a prímet”.

Megkönnyítette a bomlasztó szándékú személyek munkáját, hogy a központi bizottsági ülésen az apparátus tagjai, a járási bizottságok elnökei nem juthattak szóhoz „az idő rövidségére” való hivatkozással. Ugyanakkor az említett elemek megbízottjai korlátlanul kifejthették nézeteiket. A központi bizottság új elnökségének megválasztásakor az apparátus tagjainak, a járási bizottságok elnökeinek a szavazás időtartamára el kellett hagyniuk a helyiséget, de az ifjúság képviselői a teremben maradtak, közbeszólhattak.

A CSEMADOK-ban így végbemenő „megújhodási” folyamat megnyitotta az utat az úgynevezett „progresszivisták” határt nem ismerő követeléseitől. Egyre inkább előtérbe került az a gondolat, hogy a CSEMADOK-ot vezetni csakis az eddig „félreállított” értelmiség hivatott, tekintet nélkül arra, hogy kinek milyen a viszonya a szocialista rendszerhez, vagy magához a CSEMADOK-hoz. Megindult a magyar értelmiség felkutatása, „rátermett” egyének keresése az előre eltervezett politikai és közéleti funkciókba.

A CSEMADOK az egyre erősebben követelőző elemek nyomására egyre inkább politikai jelleget öltött, amit az új program is kifejez. Ez a program a politikai célkitűzések mellett a hangsúlyt a tudományos munka végzésére irányította s megkezdődött a központi apparátus ilyen káderekkel való feltöltése. Az új program megvalósításának ürügyén egyre sürgetőbb követelményként merült fel egy új központi bizottság felállítását, amelyre 1969 tavaszán került sor.

A CSEMADOK új programja, szerintem, az akkori zűrzavaros politikai helyzetet tükrözi és egyes részei politikailag helytelenek. A tudományos munkával foglalkozó részének születésekor az volt az elképzelés, hogy a magyar értelmiség 90 százaléka bekapcsolódik annak gyakorlati megvalósításába. Az azóta elmúlt két év azt igazolja, hogy ez is csak illúzió maradt, mert az az értelmiségi, aki távol tartotta magát a CSEMADOK-tól a múltban (tisztelet a kivételnek) továbbra is passzív.

Az augusztus 21-i események után a jobboldali erők, érezve a hűrok szűkülését, még vadabb propagandába kezdtek a Szovjetunió és a szövetséges országok ellen. E „hangulathullám” a CSEMADOK-ban is éreztette hatását. Az ellenséges propagandától túlfűtött érzelmeket nem csillapította a CSKP KB novemberi és decemberi plénumának határozata, és a nyugalomra intő felhívások sem. Ilyen körülmények, politikai ingadozás közt került sor a CSEMADOK X. rendkívüli országos közgyűlésének előkészítésére, illetve összehívására. Az új irányvonal „új embereket” kívánó elve alapján sikerült a CSEMADOK központi bizottságából kirekeszteni számos munkást és efsz tagot, holott a CSEMADOK tagságának 80 százalékát az említett két osztályhoz tartozók alkotják.

Az elmondottakból is látható, hogy a jobboldali opportunizmus módszerei a CSEMADOK-ban is érvényesültek. Szerintem elsősorban azért, mert hiányzott a vezetőségnek a felismerésnek az a foka, hogy ráébredjen: a kétarcú játék a szocialista

rendszer megdöntésére irányult. Bármennyire is nehéz, le kell vonni a tanulságot, hogy az, ami történt, ne ismétlődhessek meg soha.

GŐGH LÁSZLÓ,
a CSEMADOK KB titkárságának dolgozója

Új Szó, 1970. május 9., 5. p.

12.

Pozsony, 1970. május 11. Közlemény a Csemadok KB üléséről, amelyen megkezdődtek a szövetség vezetésén belüli tisztogatások.

Ülésezett a Csemadok Központi Bizottsága

Május 10-én és 11-én Bratislavában ülést tartott a Csemadok Központi Bizottsága. Megvitatta és értékelte a szövetség 1968–69-ben kifejtett tevékenységét és személyi változásokat eszközölt a KB plénumában, valamint elnökségében.

A szövetség munkájának értékeléséhez – melyet az előbbi ülésen megválasztott hattagú bizottság dolgozott ki – Dobos László, a KB elnöke tartott bevezető beszédet. A Központi Bizottság plénuma jóváhagyta a bizottság által előterjesztett értékelést, mely részletesen foglalkozik a szövetség 1968–69-ben végzett tevékenységének pozitív és negatív oldalával.

Elénk és termékeny vita alapján a Központi Bizottság határozatot fogadott el, mely rámutat az elmúlt két év pozitív és negatív jelenségeire, elítéli a Csemadok szerveinek munkájában a túlkapásokat, valamint a szövetségnek a rendkívüli közgyűlésen kitűzött programjában szereplő hibás és irreális tételeket.

A határozat megszabja a Csemadok Központi Bizottságának és tagságának jövőbeni irányvonalát, mely a proletár nemzetköziség szellemében Csehszlovákia Kommunista Pártja vezető erejére támaszkodva a szocializmus hathatósabb építésére serkenti a Csemadokot.

A Központi Bizottság az elnökség javaslata alapján a következő személyi változásokat hagyta jóvá:

Duray Miklóst az 1968–69-ben vallott politikai nézetei miatt kizárta a Központi Bizottságból.

A Csemadok KB a CSKP KB és az SZLKP KB határozata teljesítése, valamint a konszolidációs folyamat támogatása érdekében a Nemzeti Front többi tagszervezetéhez hasonlóan kooptálással kibővítette a központi bizottságot, amelynek új tagjai:

Rácz Olivér, az SZSZK oktatásügyi miniszterhelyettese,

Pintér Ferenc, a diószegi magyar oktatási nyelvű általános iskola igazgatója,

Sziegl Ferenc, az SZLKP KB szakelődője,

Krocsány Dezső, az SZSZK munkaügyi és népjóléti minisztere,

Zalabai Zoltán docens, a nyitrai Pedagógiai Fakultás prodékánja,

Bartha István, az érsekújvári járási pártbizottság titkára,

Szebellay János, a Csemadok lévai járási bizottságának elnöke;

a Csemadok Központi Bizottsága **Major Ágostont**, a Hét főszerkesztőjét a Csemadok Központi Ellenőrző Bizottságából átminősítette a Központi Bizottságba;

a Központi Ellenőrző Bizottság új tagjává megválasztotta **Misovszky Dezsőt**, a Csemadok rosznyói járási bizottságának elnökét;

a Központi Bizottság **Szőke Józsefet** a főtitkári tisztségben végzett munkájának elismerése mellett saját kérésére felmentette a Központi Bizottság főtitkári tisztségé alól;

a Központi Bizottság **Varga Sándort** visszahívta a Központi Bizottság titkári, valamint elnökségi tagjának tisztségéből;

a Központi Bizottság főtitkári tisztségébe megválasztotta **Varga Béla** elnökségi tagot, a köbölküti magyar oktatási nyelvű általános iskola igazgatóját;

a Központi Bizottság **Varga Jánost** megválasztotta a Csemadok KB titkárává és elnökségi tagjává;

az elnökség új tagjává megválasztotta **Fábry Istvánt**, a KB tagját, az SZNT alelnökét.

A Csemadok Központi Bizottsága utasította az elnökséget, hogy a következő országos közgyűlésig készítse el a Csemadok húszéves múltjának sokrétű elemzését.

A személyi változások jóváhagyása után **Varga Béla** elvtárs, a Csemadok KB új főtitkára megköszönte a beléhelyezett bizalmat és ígéretet tett, hogy a Kommunista Párt útmutatása szerint fog munkálkodni a csehszlovákiai magyarság kulturális és társadalmi felemelkedésén.

A kétnapos ülést rövid összefoglalóval Dobos László, a Központi Bizottság elnöke zárta be.

A Csemadok Központi Bizottságának tagjai május 10-én este ünnepi ülésen emlékeztek meg Lenin születésének 100. évfordulójáról és Csehszlovákia felszabadulásának 25. évfordulójáról. Az ünnepi szónok **Tolvaj Bertalan**, a KB elnökségének tagja, az SZSZK Kormánya Nemzetiségi Titkárságának vezetője volt.

Hét, 1970. május 24., 14. p.

13.

Pozsony, 1970. november 4. Varga János, a Csemadok KB titkára által a Csemadok KB személyi összetételének átalakítására előterjesztett javaslat.

Csemadok KB elnökségének XIV. ülése
1970. november 4.

J a v a s l a t

a Csemadok KB összetételében szükséges változtatásokra

A Csemadok konszolidációjának meggyorsítása érdekében, összhangban a pártban lefolyt tagkönyvcseré eredményeivel a KB szervezési-politikai osztálya a következő intézkedések végrehajtását javasolja a KB összetételével kapcsolatban:

1. Visszahívni a KB-ból és annak ellenőrző bizottságából azokat, akik a pártból ki lettek zárva.

2. Visszahívni a Csemadok központi szerveiből azokat a tagokat, kiknek a KB tagsága valamilyen közéleti funkció betöltéséhez kapcsolódott és időközben arról lemondott vagy leváltották.

3. Visszahívni a szervekből azokat, akik az eltelt időszak alatt úgy a KB ülésein, mint a gyakorlati életben passzívak voltak.

4. Visszahívni a központi szervekből azokat a pártönkívülieket, akik helytelen politikai nézeteket vallottak és cselekedeteik ellentétben állnak a Csemadok célkitűzéseivel.

Ezen elvek alapján javasoljuk visszahívni a funkcióból a KB következő tagjait:

1. Icsék István – a rozsnyói járási pártbizottság nacionalista megnyilvánulásaiért az újságírói fegyelem megsértése végett kizárta a párt soraiból.

2. Kardos István – kizárták a pártból, kizárása okát nem ismerjük.

3. Labancz István – kizárták a pártból, főleg az 1968 augusztusában tanúsított helytelen magatartásáért.

4. Mácsa Mihály – kizárták a pártból, főleg az 1968 augusztusában és azt követően tanúsított szovjetellenes magatartása miatt.

5. Nagy Olivér – kizárták a pártból, főleg az 1968 augusztusában megnyilvánuló szovjetellenessége miatt.

6. Szokolay Imre – kizárták a pártból, kizárásának oka ismeretlen.

7. Szőke József – kizárták a pártból az 1968-ban megnyilvánuló helytelen nézetei miatt, főleg a „2000 szó” leközléséért az Új Ifjúságban.

8. Újváry László – kizárták a pártból egyrészt nacionalista megnyilvánulásai, valamint igazgatói funkciójából eredő hiányosságok miatt.

9. Varga Ervin – kizárták a pártból, főleg az iskolán elhangzott helytelen nézetei miatt.

10. Teleki Tibor – kizárták a pártból, kizárásának oka ismeretlen előttünk.

11. Kanala Józsefné – kizárták a pártból, főleg az 1968 augusztusában és az azt követő időszakban tanúsított szovjetellenes magatartása miatt.

12. Kürthy Lajos, mérnök – a kassai városi bizottság passzivitás végett visszahívta a városi bizottság tagságából.

13. Dr. Szirmák Imre – a járási pártbizottság javaslatára az újvári JB visszahívta az elnöki funkcióból és a JB tagságából az 1968-ban tanúsított helytelen magatartása miatt.

14. Nagy Jenő – egyik kezdeményezője volt a „Gabonaváros” elnevezésű illegális leadó szervezésének.

15. Csekei Ernő – a lévai járási bizottság a Csemadok 1968–69. évi tevékenységének értékelésével kapcsolatban javasolja Csekei Ernő távozását a Csemadok apparátusából és visszahívni a KB tagságából.

16. Dr. Gönczi Edit – javasoljuk visszahívni a KB tagságából passzivitás miatt.

17. Dráfi Mátyás – javasoljuk visszahívni a KB tagságából, mivel ezen funkcióban való jelölésénél egyedüli kritérium a MATESZ igazgatói funkciójának betöltése volt, mely funkcióból távozott.

18. Dr. Janics Kálmán – javasoljuk visszahívni a KB tagságából többször megismétlődő szélsőséges nacionalista nézetei miatt, melyeknek különböző történelmi viták során adott hangot a sajtóban és a KB ülésein is.

19. Nagy János – javasoljuk visszahívni a KB tagságából az 1968 augusztusában és azt követően megnyilvánuló helytelen nézetei miatt, főleg a „Magyar kato-

nákhöz” című felhívás szövegezéséért, melyet a komáromi járási bizottság nevében fogalmazott annak tudta nélkül.

20. Varga Sándor – javasoljuk visszahívni a KB tagságából az 1968–69-es években tanúsított helytelen politikai nézetei miatt.

21. Böszörményi János – visszahívni a KB tagságából passzivitása miatt.

22. Pölhös Imre – kizárták a pártból, kizárásának oka ismeretlen.

Ami a párttagokat illeti, a javaslat nem tartalmazza azoknak neveit, kiknek ügye tisztázatlan és kivizsgálás alatt van a felsőbb pártszervek részéről. Ezek: Takács András, Mács József, Dr. Turczel Lajos.

Javasoljuk, hogy a KB plénumában a leváltottak helyére ne legyen kooptálás. Kooptálást csak az elnökségben hajtsunk végre, tekintettel a jövő évben esedékes országos közgyűlésre.

A KB elnökségében javasoljuk kooptálni a következő elvtársakat:

Mócsi Ferenc

Dr. Csanda Sándor

Balázs Béla

Sziegl Ferenc

Krocsány Dezső

Fórum Kisebbségkutató Intézet levéltára, Somorja. Csemadok irattára, E-XII-295.

EMLÉKKÖNYV

Arany A. László
tiszteletére

Fórum Kisebbségkutató Intézet

Lesznyák Ágnes: Communication in English as an International Lingua Franca. An Exploratory Case Study. Norderstedt, Herstellung und Verlag, 2004, 274 p.

„A második évezred végére és kicsivel több mint ötven év alatt az angol nyelv egy globális nyelvvé vált.” Így kezdődik Lesznyák Ágnes az angol nyelvről mint nemzetközi lingua francáról írott könyve. Az angol nyelv globálissá válása azt jelenti, hogy a nyelvet több nem anyanyelvű beszélő használja, mint amennyi angol anyanyelvű beszélő, és olyan kontextusban, amelyben az angol a lingua franca, vagyis a közvetítő nyelv szerepét tölti be közös anyanyelvvél nem rendelkezők egymás közötti kommunikációjában (Bakos Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994; Trudgill, Peter: *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged, JGYTF Kiadó, 1997).

A globálissá vált angol és annak lingua franca szerepe alapvető kérdéseket vet fel, és az alkalmazott nyelvészet tudományának egy új és egyre fontosabb kutatási ágává kezd válni. Kurrens területről lévén szó, mindeztáig igen kevés empirikus kutatást végeztek az angol nyelvről mint lingua francáról (Seidlhofer, Barbara: Closing a conceptual gap: the case for a description of English as a lingua franca. *International Journal of Applied Linguistics*, Vol. 11. [2001], no. 2. 133–158. p.).

Lesznyák Ágnes esettanulmánya az első ilyen témájú empirikus kutatások közé tartozik, illetve az első ebben a témában megjelent doktori értekezés, amelyet a szerző 2002-ben védett meg a Hamburgi Egyetemen, ahol témavezetője Julianne House volt.

Az angol nyelv globálissá válása a nyelvet egy „sajátos szerephez” juttatta, amely két fontos jellemzőből adódik: „egyrészt a nyelv használóinak sokféleségéből, másrészt a nyelv sokféle formájából és használatából” – írja Lesznyák. A könyv célja, hogy az angol mint lingua franca nyelven történő

kommunikáció sajátosságait felfedje, amelyek megkülönböztetik az anyanyelvi, illetve az angol mint idegen nyelven történő kommunikációtól. Ezek a sajátosságok nemcsak a nyelv használóinak sokféleségéből és a nyelv sokféle formájából és használatából adódnak, hanem az angolt mint lingua francát beszélők korlátozott nyelvtudásából és egy referencia-beszélőközösség hiányából is. Ezek a tényezők nyelvi bizonytalanságot idéznek elő a nyelvi rendszer minden szintjén. A lingua franca nyelven történő kommunikáció sajátosságai közé tartoznak továbbá azok a jellemzők is, amelyek ellensúlyozzák a beszélők, valamint a nyelv sokféleségéből és a nyelvi bizonytalanságból eredő problémákat. Az esettanulmány végső célja, hogy az említett sajátosságok feltárása útján hozzájáruljon a célnyelvi modell és az angol mint idegen nyelv tanítása során elérendő nyelvi kompetencia meghatározásához.

Az esettanulmány a lingua franca kommunikációra mint interkulturális kommunikációra helyezi a hangsúlyt, amelyben a résztvevők nem hiányos angolt beszélő nyelvtanulók, hanem kompetens társas lények, akik sikeres kommunikációt folytatnak egymással. A tanulmány elsősorban a társalgáselemzés módszereit használja, de hangsúlyozza az elemzés multidiszciplináris jellegét. A vizsgált beszédesemény egy nemzetközi diákkonferencián lezajló értekezlet. A vizsgálat fókuszában a témamenedzselés áll, mert – írja a szerző – a kommunikációnak ez az aspektusa ragadja meg legjobban a lingua franca kommunikáció dinamizmusát, valamint a tartalom és a forma megteremtésének kifinomult mechanizmusait.

A könyv tíz fejezetből áll. A bevezető után Lesznyák átfogó képet ad az angol nyelv sokrétűségéről és az angolról mint lingua francáról, majd az interkulturális kommunikáció során használt angol különböző megközelítéseit taglalja. A negyedik fejezetben a kvalitatív adatgyűjtés módszereinek áttekintése következik, az ötödik fejezetben a szóban forgó kutatás kivitelezésének részleteit mutatja be a szerző, majd az elemzés központjában álló intézményi diskurzus és témamenedzselés részletesebb ismertetése következik. A hetedik és a nyolcadik fejezetben a szerző a témamenedzselésre helyezve a hangsúlyt

konkrétan elemzi az adatokat. Az eredmények összefoglalása és értelmezése után azok pedagógiai alkalmazásának lehetőségeivel zárul a könyv.

Az angol nyelv sokrétűségéről szóló fejezetben a szerző az angol nyelv tanulmányozásának változását írja le a nyelv világnyelvvé való válásával. Az 1970-es évekig az angolt egységesen kezelték, mind szinkronikusan, mind diakronikusan. Az 1980-as években már megjelent az angol *Englishes* terminus, vagyis az angol többes számú megnevezése. Ez az új nézőpont az angol nyelv plurális modelljeit hozta magával, szemben az addigi monolitikus modellekkel. A monolitikus modellek részletezésénél a szerző kiemeli az anyanyelvi és a nem anyanyelvi beszélő paradigmáját, és beszámol a háromkomponensű modellről, ami megkülönböztet anyanyelvi angolt, angolt mint második nyelvet és angolt mint idegen nyelvet. Végül megjegyzi, hogy az angol nyelv ilyen és hasonló megnevezéseit azok szerint a tárgykörök szerint kellene értelmezni, amelyekben az angolt éppen alkalmazzák. A plurális modellek anélkül határozzák meg az angol nyelv változatait, hogy felsőbbrendűséget vagy elsőbbséget tulajdonítanak a hagyományos változatoknak. A szerző kiemeli Kachru plurális modelljét az angol nyelvről, az „angol három koncentrikus körét”. Megemlíti Strevens *Educated European English* vagyis „iskolázott európai angol” terminusát és Modiano *Mid-Atlantic English* vagyis „közép-atlanti angol” terminusát. Az angol ilyen és ehhez hasonló megnevezései mind egy európai angol kifejlődése felé mutatnak, írja Lesznyák, majd beszámol az ezzel ellentétes megközelítésekről is. A szerző nem látja akadályát annak, hogy az angolnak egy ilyen kontinentális, nemzetközi változata intézményesüljön. Az érthetőség, illetve megértés kérdésének tárgyalása kapcsán a szerző azt írja, hogy nem jól körülhatárolható, viszonylag állandó kommunikációs formák és nem egy viszonylag stabil nyelvváltozat meghatározása szükséges, hanem arra kell helyezni a hangsúlyt, hogy hogyan használják a nyelvet egy nemzetközi kommunikációs helyzetben a résztvevők. Így jut el az olvasó az angol mint lingua franca meghatározásához, amely nem egy állandó és intézményesített nyelvváltozat, ha-

nem a kommunikáció egy speciális formája. Lesznyák itt bemutatja a lingua franca kutatásának főbb vonalait, amelyek elsősorban a diskurzusra és a pragmatikai szintű sajátosságokra összpontosítanak.

A harmadik fejezetben Lesznyák az interkulturális kommunikáció során használt angol különböző megközelítéseinek átfogó, pontos és nagyon hasznos összegzését adja, kiemelve az egyes megközelítések lingua franca vonatkozó aspektusait. Így lassan felsorakoztatja a különböző megközelítésekben felmerülő lingua franca kommunikáció sajátosságait, illetve az angolul mint idegen nyelven folyó kommunikáció sajátosságait is. Ez utóbbi kommunikációs helyzeten az anyanyelvi angol beszélő és a nem anyanyelvi angol beszélő között zajló kommunikációt érti. A bemutatott megközelítések közül összefoglalóan Lesznyák egy folyamatorientált interakciós megközelítést használ, amely figyelembe veszi a szociális kontextust, a társalgás résztvevőit nem nyelvtanulókként, hanem autonóm, kompetens beszédpartnerekként kezeli, a kulturális normákkal szemben az interperszonális helyzetet helyezi előtérbe és a társalgáselemzés módszereivel dolgozik.

A negyedik fejezet az adatgyűjtés módszereinek leírása, pontosabban a második nyelv-elsajátítás kutatásában használt kvalitatív, diskurzusproduktív eredményező adatgyűjtés módszereinek részletes bemutatása. A három kísérleti és az egy autentikus adatokat eredményező módszert a következő szempontokból hasonlítja össze a szerző: a módszer validitása, a kapott adatok általánosíthatósága és összehasonlíthatósága, a módszer használata, a kapott adatok mennyisége és gazdagsága, a módszer által kihasználható nyelvi viselkedés meghatározottsága és a kontextus kontrolláltsága.

A következő fejezet Lesznyák esettanulmányának leírása. A kutatás célja miatt az angol mint lingua franca adatoknál fontos volt, hogy egy valóságos helyzetben előforduló szituációt vizsgáljon a kutató, amely az angol mint lingua franca kommunikáció tipikus körülményeit tükrözze, és nem hasonlít az idegen nyelvi tanóra formális kereteihez. Fontos volt továbbá, hogy egy kiterjedt, spontán, szóbeli kommunikáció és egy jól meghatározható beszédhelyzet legyen a vizs-

gálat tárgya, ami kulturálisan nem konvencionalizált – írja a szerző. Így a lingua franca adatok résztvevő megfigyelésből származnak, melyekre egy 1997-ben Hollandiában, az euróról rendezett diákkonferencián lezajlott értekezleten tett szert. A szerző később ezt az értekezletet ismételtette meg anyanyelvi és nem anyanyelvi angol beszélők egy csoportjával, illetve angol, magyar és német anyanyelvi csoportokkal. Az értekezlet szabályai szerint az elnök vezette a társalgást. Az értekezleten a résztvevőknek közösen, politikuskok szerepét játszva bizonyos idő alatt el kellett dönteniük egy kiosztmány alapján, hogy mely ország vehet részt az Európai Monetáris Unió harmadik szakaszában. A lezajlott értekezlet elemzésének középpontjában a témamenedzselés áll, ami nem más, mint a társalgásban kifejlődő témák határainak és átmeneteinek kezelése, illetve a koherencia megteremtése a társalgás során. A következő fejezetben Lesznyák ezt a témamenedzselés-központú elemzési módszert mutatja be.

A hatodik fejezetben az intézményi diskurzus társalgáselemzési szempontú tanulmányozásának áttekintése után rátér annak egy formájára, az értekezlet beszédeseeményének tanulmányozására, ami egy tipikus többrésztvevős, feladatorientált kommunikáció, amely során az elnök és a csoport közösen hoznak döntéseket. Lesznyák bemutatja a beszédeseemény három szakaszát, majd külön kitér a formális és az informális értekezletek jellemzőire. Mindkettőnek kulcsfontosságú része a témamenedzselés, amelynek műveleteit részletesen tárgyalja a szerző.

A hetedik és a nyolcadik fejezetben a szerző az előző fejezetben tárgyalt nyomvonalon elemzi az angol mint lingua franca és az angol mint idegen nyelv nyelvi adatait. A lingua franca értekezlet az anyanyelvi beszélőkhöz képest a nyelvi viselkedés minden szintjén nagyon heterogén. A visszatérő formulák nem jellemzők az elejétől fogva, hanem a társalgás végére folyamatosan fejlődnek ki egy instabil, rend nélküli állapotot követően. Ezzel szemben az idegen nyelvi társalgásban már az elejétől fogva jellemzők a visszatérő formulák, amelyeket a megoldandó feladat aktivált, az elnök bevezetett, a csoport pedig elfogadott. Az angolul mint idegen nyelven

történő értekezlet témamenedzselése jobban hasonlít az anyanyelvi beszélők értekezletének témamenedzseléséhez, mint a lingua franca társalgásé. A témafejlődést jól szegmentálják explicit nyelvi elemek és a témamenedzselés műveletei kifinomultabb hierarchiát mutatnak, mint a lingua franca társalgásban. Ez utóbbiban sokszor egyszerre több téma fejlődik, a témaátmenetek pedig elmosódottak, főleg a társalgás elején. Az idegen nyelvi társalgásban csak témaváltás és témaátmenet fordul elő, témamegcsakítás és eltávolodás a témától nem. Az utóbbi két művelet a lingua franca társalgás során az első két szakaszban többször is előfordul. Az idegen nyelvi társalgásban a diskurzus tervezettebb és az elnök nagyobb ellenőrzést gyakorol a témafejlődés fölött. Úgy tűnik, hogy mindenki tudja a szerepét és a feladatát, kevesebb a metakommunikáció. Ezzel szemben a lingua franca társalgásban sok az egyeztetés és a metakommunikáció, különösen a társalgás elején, az elnök pedig kevésbé vállalja a vezető szerepet, a témákat inkább a csoport vezeti be indirekt módon, fokozatosan. További jellemzője az idegen nyelvi társalgásnak az is, hogy ritkán fordul elő, hogy a résztvevők egyszerre beszélnek és sokszor elég hosszú a szünet a megnyilatkozások között. Ritkán szólítják meg közvetlenül egymást a résztvevők, a társalgás nagy része dialógus az elnök és egy résztvevő között, kevesebb a kooperatív beszélőváltás és kevesebb a visszaigazolás is, mint a lingua franca társalgás során. Ezzel szemben a lingua franca társalgásban többször beszélnek egyszerre a résztvevők és fontos jellemző a megnyilatkozás és a jelentés együttes megteremtése. Továbbá többször előfordul, hogy egy-egy résztvevő a másik által sikertelenül bevezetett témát újra bevezeti.

A lingua franca társalgásról külön elmondható, hogy a kezdeti bizonytalanság és sok egyeztetés után a témamenedzselésben látványos fejlődés figyelhető meg. A témák elkülönítése egyértelműbbé válik, a témamenedzselés egy idő után jobban igazodik a normákhoz, a sikertelen témakezdeményezések és témalezárások után lassan eltűnnek a sikertelen témaműveletek, a félreértésekből adódó kezdeti témaátmenetek is eltűnnek és egy idő után nincs látható félreér-

tés sem. Míg kezdetben a metakommunikáció dominál, később már a szubsztanciális téma megtárgyalása kerül előtérbe. Ezzel együtt a kezdeti kétértelmű utalásokat később felváltják a nyilvánvaló utalások. Az elnök viselkedése is változik: kezdetben vonakodik vezetni a társalgást, később viszont jobban kézbe veszi az irányítást. Ez a fejlődés elsősorban az időkorlátozásnak tudható be, ami miatt a döntéshozatal egy idő után sürgőssé válik, és a csapat rátalál a hatékonyabb társalgás stratégiáira, csökken a résztvevők közötti távolság.

A nem anyanyelvi angol kommunikáció sikeresen működik – vonja le a következtetést a szerző az eredmények összegzésének és értelmezésének fejletében. Összefoglalóan elmondja, hogy a vizsgált kétfajta interkulturális kommunikáció során különbözőek a kommunikációs folyamatok a diskurzus vizsgált szintjein, de nem nyelvelsajátítási jellemzők miatt, hanem a kétértelműség és az értelmezés bizonytalansága miatt. Ennek a bizonytalanságnak több oka is van. Egyrészt ellentmondás van aközött, hogy a lingua franca kommunikáció a beszédpartnerek egyenlőségét hozza magával, és aközött, hogy az elnök a társalgás vezetője. Ez az ellentét nyelvi bizonytalansághoz vezet. Az idegen nyelvi kommunikáció viszont már természeténél fogva aszimmetrikus, mindenki tisztában van az egyenlőtlen nyelvi kompetenciákkal, amit megerősítenek az elnök társalgási igazodási stratégiái. Az idegen nyelvi társalgás ilyen aszimmetriája és a beszédesemény szabályai egy irányba mutatnak, így nem vezetnek bizonytalansághoz. Másrészt a lingua franca társalgásra jellemző a nyelvi viselkedés változatossága a diskurzus minden szintjén, amit nem feltétlenül a korlátozott nyelvtudás, hanem inkább a társas helyzet bizonytalansága eredményez. A lingua franca társalgásra jellemző továbbá a megnyilatkozások közötti laza kapcsolat az idegen nyelvi társalgáshoz képest. Ez utóbbi során a koherenciát gyakran a közös háttértudásra való utalás és az utaló kifejezések teremtik meg, amelyek a lingua franca társalgásban ritkán fordulnak elő. A lingua franca társalgásban a koherenciát inkább az ismétlések és a cirkularitás teremti meg, illetve jellemző a késleltetett kapcsolódás. A lingua

franca társalgás kevésbé egyértelmű megnyilatkozásai abból is adódnak, hogy az üzenet kódolása és dekódolása jóval több erőfeszítést igényel, mint egy anyanyelvi társalgásban, de azt a résztvevők igyekeznek a legkevesebb ráfordítással megtenni, így sok az el nem hangzott kontextusra vonatkozó információ, amiről a beszélő azt feltételezi, hogy a beszédpartner tisztában van vele.

Az idegen nyelvi társalgás tehát következetesen megfelel a témamenedzselés modellejeinek, míg az angolt mint lingua francát használó társalgás csak részben felel meg a modellekben leírt elvárásoknak. Azonban ez utóbbiban is közelítik kommunikációs megnyilvánulásait egymáshoz a beszédpartnerek, és a társalgás harmadik szakaszára a kezdeti bizonytalanság után kialakulnak a mindenki számára elfogadható kommunikációs minták.

A szerző az eredmények összefoglalásánál végül kitér az interkulturális kommunikáció kulturális aspektusára. Megjegyzi, hogy a lingua franca társalgásban senki nem mutatott brit vagy amerikai társalgási normákhoz való igazodást, a beszédpartnerek célja csupán az volt, hogy megértessék magukat és hozzájáruljanak a feladat megoldásához.

Az angol mint lingua franca sajátosságai pedagógiai szempontból négy fontos kérdést vetnek fel – írja Lesznák a könyv utolsó fejezetében. Az első kérdés az, hogy az angol melyik változatát tanítsuk a nyelvórán. A szerző felsorol néhány szemléletet, amelyek különböző választ adnak a kérdésre. Egy „európai nemzetközi angol” tanítását szorgalmazó szemlélettel az a probléma, hogy ez a megnevezés nem egy stabil nyelvváltozatot takar, hanem egy sajátos kommunikációs helyzetet. Tehát legfeljebb felkészíthetjük nyelvtanulóinkat erre a helyzetre a nyelvórán a szükséges készségek és stratégiák megtanításával. A szerző kitér az amerikai angol, illetve a brit angol tanítását szorgalmazó szemléletekre is. Ebben a kérdésben a következetességet hangsúlyozza, illetve azt, hogy fontos, hogy a nyelvtanulók tisztában legyenek a változatok közötti különbségekkel, és ismerjenek több változatot is, mert az segíti a megértést mindenféle angolul folyó kommunikációs helyzetben.

A második kérdés az, hogy mi legyen a nyelvtanítás célja. Régebben hangsúlyozták az anyanyelvi szintű nyelvtudást mint célt, de ez az angol mint lingua franca szempontjából sem racionális. A modell lehet anyanyelvi változat, de a cél a kétnyelvű kompetencia megteremtése kell legyen és az a képesség, hogy az illető megállja a helyét különböző kommunikációs helyzetekben, köztük egy lingua franca társalgásban is – mondja a szerző.

A harmadik kérdés, hogy mi legyen a kultúra szerepe egy idegen nyelvi tanórán. A szerző hangsúlyozza, hogy a nem anyanyelvi beszélő nem aszerint osztályozza az adott nyelvi elemet vagy nyelvi viselkedést, hogy annak mi a kulturális háttere, hanem aszerint, hogy mennyire van hasznára az adott elem abban, hogy saját kultúráját és identitását kifejezze. Viszont szükséges kulturális háttérrel tanítani a nyelvtanulóknak, még akkor is, ha az angolt mint lingua francát fogják később használni, mert az kulturális nyitottságot teremt, ezáltal segíti az angol mint lingua franca kommunikációt.

Az utolsó kérdés pedig az, hogy akkor milyen speciális készségekre is van szükség az angol mint lingua franca kommunikációhoz. A lingua franca kommunikáció sajátosságaiból kiindulva megfelelő értelmezési és egyeztetési stratégiák tanítására van szükség. Ezeket a stratégiákat mindeddig nem részletezte az irodalom – írja Lesznyák – csupán annyi konkrétum merült fel, hogy a lingua franca társalgás során számítani kell az eltérő értelmezésekre, félreértésekre és bizonytalanságra. Lesznyák konkrétabb stratégiákat igyekszik megfogalmazni, olyanokat, amelyekkel a beszélők tudatosan megteremtik a közös háttér-információkat.

A könyv nagyon hasznos összefoglaló áttekintést ad az angol mint lingua franca, illetve az angol mint idegen nyelv kutatásáról és a különböző elméletekről, amelyek foglalkoztak a kérdéssel. Fontos hozománya, hogy a lingua franca kommunikáció résztvevőit nem nyelvtanulókként, hanem kompetens társas lényekként kezeli, akik elérik kommunikációs céljaikat. Rávilágít arra is, hogy milyen készségeket, stratégiákat kellene egy nyelvtanulónak megtanítani a sikeres idegen nyelven történő kommunikációhoz. A könyv min-

denkinek nagyon hasznos, aki bármilyen szempontból foglalkozik a nem anyanyelvi angol beszélők angol nyelven történő kommunikációjával és az angol nyelv szerepével a világban, valamint hasznos minden nyelvtanár számára is.

Kovács Emőke

Számunk szerzői

Gajdoš, Marián (1948)
történész (SZTA Társadalomtudományi
Intézet, Kassa, Szlovákia)

Gaucsík István (1973)
történész, levéltáros (Pozsonyi Állami
Levéltár Vágsellyei Fióklevéltár,
Vágsellye, Szlovákia)

Háhn Judit (1975)
szociológus (Pécsi Tudományegyetem
Pécs, Magyarország)

Konečný, Stanislav (1949)
történész (SZTA Társadalomtudományi
Intézet, Kassa, Szlovákia)

Kovács Emőke (1981)
doktorandusz (Szegedi
Tudományegyetem, Szeged,
Magyarország)

Kozmács István (1954)
nyelvész (Konstantin Egyetem, Nyitra,
Szlovákia)

Lelkes Gábor (1973)
geográfus (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja, Szlovákia)

Popély Árpád (1970)
történész (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja, Szlovákia)

Traser Julianna Sára (1979)
jogász (Szegedi Tudományegyetem,
Szeged, Magyarország)